

Наслеђе

26

Наслеђе **26**

▶ ЧАСОПИС ЗА КЊИЖЕВНОСТ, ЈЕЗИК, УМЕТНОСТ И КУЛТУРУ
Journal of Language, Literature, Art and Culture

ГОДИНА X / БРОЈ / 26 / 2013
Year X / Volume / 26 / 2013

ФИЛУМ

Филолошко-уметнички факултет Крагујевац
Faculty of Philology and Arts Kragujevac

САДРЖАЈ

НАУЧНИ РАДОВИ

Биљана Чубровић INITIAL AND MEDIAL VOICELESS STOPS IN SERBIAN: AN ACOUSTIC ANALYSIS	9
Марко М. Јанићијевић ИМПЛИЦИТНЕ ВРЕДНОСТИ У ПРЕАМБУЛАМА УСТАВА НА СРПСКОМ И ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ: КРИТИЧКОПРАГМАТИЧКИ ПРИСТУП	19
Милка Николић, Јелена Петковић МЕТОДИЧКИ ПРИСТУП ОБЛИЦИМА РЕЧИ У УЏБЕНИЦИМА МЛАЂИХ РАЗРЕДА ОСНОВНЕ ШКОЛЕ	31
Славко Ж. Станојчић КОНВЕРЗАЦИЈСКИ И НАРАТИВНИ ЕЛЕМЕНТИ У УЏБЕНИЧКОМ ДИСКУРСУ	47
Горан Дринчић АНАЛИЗА ЛЕКСИКЕ У ДИСКУРСУ ИНТЕРНЕТ ЧЕТОВА: ОМЛАДИНСКИ ЖАРГОН	59
Милан Д. Милановић, Ана Д. Милановић ЕТИЧКИ ПРОБЛЕМИ У ТЕСТИРАЊУ ЈЕЗИЧКИХ КОМПЕТЕНЦИЈА	69
Дарко Димитровски, Дејан Каравесовић ЗНАЧАЈ ПОЗНАВАЊА ЕНГЛЕСКОГ ЈЕЗИКА ЗА ЗАПОСЛЕНЕ У ТУРИСТИЧКИМ АГЕНЦИЈАМА	87
Gordana S. Sredović Trpeski ACQUISITION OF ENGLISH DENTAL FRICATIVES /θ/ AND /ð/ BY YOUNG LEARNERS OF ENGLISH AS A SECOND LANGUAGE	99
Снежана Зечевић СЛОБОДНИ НЕУПРАВНИ ГОВОР У РОМАНУ ВИРЏИНИЈЕ ВУЛФ <i>TO THE LIGHTHOUSE</i> И ЊЕГОВИ ПРЕВОДНИ ЕКВИВАЛЕНТИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	115
Marina M. Krstajić PROSTRIKTIVNE I RESTRIKTIVNE FONOMETAPLAZME U JEZIKU LIRSKE NARODNE POEZIJE CRNE GORE	127
Весна Р. Цакелјић КЊИЖЕВНА ФРАНКОФОНИЈА ПРЕД ИСКУШЕЊЕМ ПОСТКОЛОНИЈАЛНИХ СТУДИЈА	147
Nicolas Balutet NEGACIÓN Y EXALTACIÓN DE LO INDIO EN <i>LOS RÍOS PROFUNDOS</i> DE JOSÉ MARÍA ARGUEDAS	157
Biljana R. Vlašković THE USE AND ABUSE OF BERNARD SHAW ON THE INTERNET	165
Ана Ж. Станковић ПРЕДСТАВЉАЊЕ ТЕЛА И ТЕОРИЈА ШОКА У БУРЛЕСЦИ <i>ГОСПОДИНА ПЕРУНА БОГА ГРОМА РАСТКА ПЕТРОВИЋА</i>	177

Весна А. Лопичић НЕМОГУЋА, А ИПАК НЕОПХОДНА: СУБВЕРЗИЈА СИСТЕМА ВРЕДНОСТИ КРОЗ АФОРИЗМЕ	191
Никола Бубања МИЛТОНОВ МАРГИНАЛИЗОВАНИ РАЈ: СЕЛЕКТИВНА ЕСТЕТСКА САМО-МАРГИНАЛИЗАЦИЈА У КЊИЖЕВНОСТИ	201
Јелена Петровић ЗАКОН СЛИЧНОГ И/ИЛИ ЗАКОН ИСТОГ НА ПРИМЕРИМА СТВАРАЛАШТВА ЛЕ КОРБИЗИЈЕА	213
Виолета Цветковска Оцокољић, Татјана Цветковски АНТРОПОЦЕНТРИЗАМ И ЕНИГМАТСКО ПИСМО МЛАДЕНА СРБИНОВИЋА	227
Невена Ј. Вујошевић ТОНАЛНОСТ КАО ПАРАДИГМА: ДВА ТИПА МУЗИЧКОГ ИЗРАЗА МИЛАНА МИХАЈЛОВИЋА У ДЕЛИМА ИЗ ОСАМДЕСЕТИХ И ДЕВЕДЕСЕТИХ ГОДИНА XX ВЕКА	245
ПРИКАЗИ	
Биљана Влашковић ПИОНИРСКА НАУЧНОФАНТАСТИЧНА СТУДИЈА О ЖАНРУ АЛТЕРНАТИВНЕ ИСТОРИЈЕ	269
АУТОРИ НАСЛЕЂА	275

НАУЧНИ РАДОВИ

Биљана Чубровић¹
Катедра за англистику
Филолошки факултет Универзитета у Београду

INITIAL AND MEDIAL VOICELESS STOPS IN SERBIAN: AN ACOUSTIC ANALYSIS

Stops make up a class of consonants that can be found in virtually all languages of the world. Their significant role in phonemic inventories is further supported by the fact that they are acquired at an early stage of language acquisition. This paper looks into the nature of the production of the voiceless stops /p t k/ in word-initial and word-medial positions in the Serbian language. A list of selected Serbian words/pseudowords is recorded and analyzed acoustically in terms of Voice Onset Time (VOT) and some conclusions reached as to the importance of VOT in Serbian, where it is not distinctive. Four different contexts are studied: word-initial accented, word-initial unaccented, word-medial accented and word-medial unaccented. The present data shows that Serbian is a short-lag language, as expected, but that VOT is not a function of stress, which would hardly be hypothesized. Furthermore, word-medial positions almost invariably show longer VOTs compared to the word-initial positions. The gradient scale of rising VOTs starts with the initial accented positions, to initial unaccented contexts, followed by medial accented and medial unaccented phonetic contexts.

Key words: stop consonants, voiceless, Serbian, VOT, aspiration, initial, medial, reverse pattern

1. Introduction

All languages contain a category of stops in their phonemic inventories, which makes a stop a typical, optimal or ideal representative of the consonantal class. Various parameters are implemented when describing stops in the world's languages: phonation type, airstream mechanisms, relative timing of the onset of voicing, and relative timing of velic closure. The relative timing of the onset of voicing is in the focus of this paper. Accordingly, stops can be classified as unaspirated, aspirated and pre-aspirated. We will concentrate on unaspirated and aspirated voiceless stops, even though aspiration is not phonological in Serbian. However, pre-aspirated stops form phonetic inventories of a very limited number of world's languages, and Serbian is not one of them. Preaspirated stops² are best described as "voiceless stops which are preceded by a period of glottal frication [hp ht hk], as in the Scottish Gaelic words

1 biljana.cubrovic@fil.bg.ac.rs

2 For a full account of the origin, evolution and phonological behaviour of preaspirated stops, see Clayton (2010).

bata [pahta] ‘stick’ or *put* [p^huht] ‘buoy,’ or the Icelandic words *kappi* [k^hahpi] ‘contest’ or *epli* [ehp̥li] ‘apple’” (Clayton 2010: 2) and are typically found in word-medial position, even though word-final preaspirated stops also occur, but less frequently.

The parameter of Voice Onset Time (VOT), which is defined as the time interval between the stop release and the onset of vocal fold vibration for the following vowel (Lisker and Abramson 1964) has been a matter of debate in phonetic studies since it was first introduced in the 1950’s in an attempt to deal with some heated issues in acoustically-based speech synthesis. Although the concept was originally designed for initial plosives, it was later implemented in other contexts, becoming the means of differentiating between voiced and voiceless stops in a large number of languages. Such a phonetic parameter as VOT was needed because acoustic measurements at the time were insufficient to account for the absence of vocal fold vibration in typically voiced consonants. In English, for instance, word-initial and word-final voiced stops may lack voicing, e.g. [b̥en], and this triggered the question about a phonetic feature or features that may play the role in distinguishing between the initial devoiced [b̥-] and initial voiceless [p-]. Acoustic studies also relied heavily on the state of affairs in English, which differentiates aspirated voiceless stops and unaspirated voiced ones. The answer lies in a timing cue that is referred to as VOT, and is expressed in milliseconds (ms). It measures the delay of the onset of voicing following a stop release burst. A longer delay is associated with voiceless stops, the stage at which the vocal folds remain open for a short period of time after the release of the stop. Johnson (2012: 101) draws some attention to VOT measurements, emphasizing that “many languages have a boundary between aspirated and unaspirated stops at about 30 ms VOT”, the 30 ms VOT being the most common boundary between aspirated and unaspirated stops. This is where auditory phonetics may intervene and we will not further elaborate on this matter.

Generally speaking, some languages seem to make more use of VOT, where others do not. Starting from this assumption, Lisker and Abramson (1964) look into the VOT values for 11 different languages and set up a scale which has come to be used in later research on stop consonants. To sum their research up, Abramson (1977: 296) later pointed out that they adopted “the convention of assigning a timing value of zero to the moment of stop release, negative values to voicing lead, and positive values to voicing lag”. What they found was “a tri-modal distribution of VOT values” (ibid: 296). The first category centers at -100 ms for a range of values by which voiced unaspirated stops are represented. The second mode amounts to +10ms and corresponds to what we know as voiceless unaspirated stops. The category of voiceless unaspirated stops seems to be present in the phonetic inventory of Serbian. Lastly, the third category of stops centers at +75ms and corresponds to voiceless aspirated stops. This goes in line with several studies analyzing the delay of voicing in bilingual speakers, but also providing data for languages that have unaspirated stops (French, Greek, Spanish), and compared them to the Eng-

lish long lag realizations. Olson (2013: 414) claims that Spanish-English bilinguals perceive aspiration differently in the two languages, and for his Spanish dominant group the mean value for word-initial /k/ is 35.1 ms in Spanish. This places Spanish in the group of short-lag languages. An examination of the French-English bilinguals and their VOT values for French reveal similar results in one of the experiments where word-initial position was studied (24 ms for /p/, 19 ms for /t/, and 28 ms for /k/) (Grosjean and Miller 1994: 203). Antoniou et al's (2010) study of VOT of the voiceless bilabial stop /p/ and voiceless coronal /t/ in word-initial and word-medial in two separate experiments, but with similar stimuli, reveal the results for Greek monolinguals. Word-initially, the mean of the VOT for the Greek /p/ is 14.8 ms, and 17 ms for the Greek /t/. In word-medial positions, the stressed /p/ has a short lag of 14.5 ms, and its unstressed counterpart is slightly longer (17 ms). In word-medial contexts, the mean value of VOT for stressed /t/ amounts to 16.3 ms, and it is slightly longer in unstressed positions, which does not go in line with the expected results for English VOT. It is widely known that the rise of VOT values is dependent on the presence of stress. However, this does not seem relevant for Greek stops.

Further research draws parallels with the results that Abramson and Lisker (1964) obtained in their cross-language study. Their research was only a trigger for numerous studies in which VOT was measured in normal adult and children's monolingual and bilingual speech, and also in a number of speech disorders both in adults and children. Kent & Read (1996: 108) assign similar values of VOT for stops, and points out that the delay in voiceless consonants is on the order of 25-100ms. Kent & Read (1996) truly emphasize that there can hardly be deduced a single value of VOT that could be used by all speakers or across phonetic contexts and this still holds true. Various aerodynamic factors are at play when it comes to the final output of VOT (the mobility of articulators, effects of the place of articulation of different stops, alongside with the temporal adjustment between the closure duration and VOT).

Claims are made that VOT also depends on the place of articulation. Whalen et al (2007: 342) report that VOT values of labial stops are consistently shorter than the values for lingual stops. However, it seems that some speaker variation exists, and some studies show that alveolar stops have a shorter VOT values than velars (Lisker & Abramson 1967; Zue 1976; Weismer 1979), whereas others find out that these values are the same (Docherty 1989; Cooper 1991). Such differences may be accounted for by the speech rate at which speakers enunciate the analyzed material. VOT, as a measurement of time (ms), is dependent on the temporal characteristics of speech. More often than not, the details of the recording procedures are not clearly stated in articles, so tempo as a factor in VOT values has to be considered. As briefly mentioned before, aerodynamics is another factor that explains the differences in VOT across various places of articulation: the lips are extremely movable due to their small mass, as compared to the soft palate which is not as agile. Velar contact is slow and the so-called "double burst" (even triple burst or multiple bursts) may ensue in the articulation of /k g/.

In Serbian there are three voiceless stops: bilabial /p/, dental /t/, and velar /k/. We will now look into the nature of these three stops in word-initial and word-medial positions with the aim of measuring VOT values in Serbian speech.

2. Previous research on stops in Serbian

Čubrović (2012) is a study that looks at VOT values in Serbian and Serbian English in word-initial stops. Four native speakers of Serbian, whose English is at the B2 level according to the Common European Framework of Reference for Languages, are recorded. VOT is measured in word-initial, accented positions in Serbian and Serbian English. The values for VOT in Serbian are given in Table 1, whereas the measurements for English as spoken by the same native speakers of Serbian are summarized in Table 2 below.

STOP	Average (ms)	Range
/p/	221	13:36
/t/	28	21:39
/k/	52	42:64

Table 1: VOT values for Serbian word-initial stops

STOP	Average (ms)	Range
/p/	31	19:46
/t/	49	34:65
/k/	63	54:76

Table 2: VOT values for Serbian English word-initial stops

The average VOT values are as predicted. Cumulative values of Serbian stops seem lower than those typical of Serbian English stops.

What is strikingly noticeable in Tables 1 and 2 is a systematically arranged increase in VOT values in Serbian English stops, starting from the bilabial /p/, to the dental/alveolar /t/, ending in the velar /k/. Similar results were obtained in an earlier mirror study conducted with proficient speakers of Serbian English. The average VOT values for this group of speakers for Serbian English were slightly higher (39 ms for /p/, 64 ms for /t/, and 71 ms for /k/) (Čubrović 2011: 15). This may lead to a conclusion that aspiration is a phonetic phenomenon that is acquired gradually. Non-native speakers of English are obviously

able to slowly stretch their VOT, until its numerical values reach the point where native speakers perceive the relevant consonants as voiceless aspirated.

3. Experiment and discussion

In the present study, we will look into the word-initial and word-medial stops in Serbian, with regard to aspiration. The informants are four native speakers of Serbian (average age, 20: 9). They were asked to read three trisyllables of Serbian, and wherever possible real words of Serbian were used (e.g. *tatama*). However, this was not possible in all contexts so we used pseudowords in such contexts. Stops were produced preceding and following a low vowel /a/ (low vowels are associated with lower velum positions than high vowels, which may influence the appearance of a nasal). Target syllables are embedded in carrier phrases and recorded at a sampling rate of 22,050 Hz. All stimuli are repeated five times and VOT values measured using Praat software 5.3.55.

Standard Serbian is described as a language with two types of pitch accents, 'falling' and 'rising', and even though these conventional labels often fail to reflect phonetic reality (Lehiste and Ivić 1986: 42), they are still widely used. Care was taken that the pitch accent in the corpus is unaltered in all trisyllables, and that the length of the vowel in any syllable is the same. All syllables analyzed in the present study have a short vowel. Four different positions in the trisyllables have been studied: initial accented (abbreviated to IA), initial unaccented (IU), medial accented (MA), and medial unaccented (MU).

The measurements are provided in Tables 3-6, for any chosen stop, bilabial/ dental/ velar respectively, depending on the stress and position in a particular word/string of syllables:

STOP	Average (ms)	Range
/p/	13	8:18
/t/	16	12:20
/k/	39	22:60

Table 3: VOT values for word-initial accented stops

It is worth noting that in the word-initial positions (either accented and unaccented), the bilabial stop has the shortest VOT, followed by the dental plosive. As expected, due to the aerodynamic conditions, the velar stop /k/ has the longest lag.

STOP	Average (ms)	Range
/p/	15	11:35
/t/	20	10:31
/k/	36	23:48

Table 4: VOT values for word-initial unaccented stops

The measurements for the word-medial positions as given in Tables 5-6. Serbian medial stops are characterized by slightly longer VOT values compared to word-initial positions. The only exception is the accented word-medial dental /t/ whose average values are equivalent to the word-initial accented position (20 ms). In the languages which differentiate between voiceless aspirated stops and voiced unaspirated stops, like English, initial accented positions are normally characterized by longer lags (Cooper 1991). According to the data, Serbian seems to show a reverse pattern, but the differences are very slight.

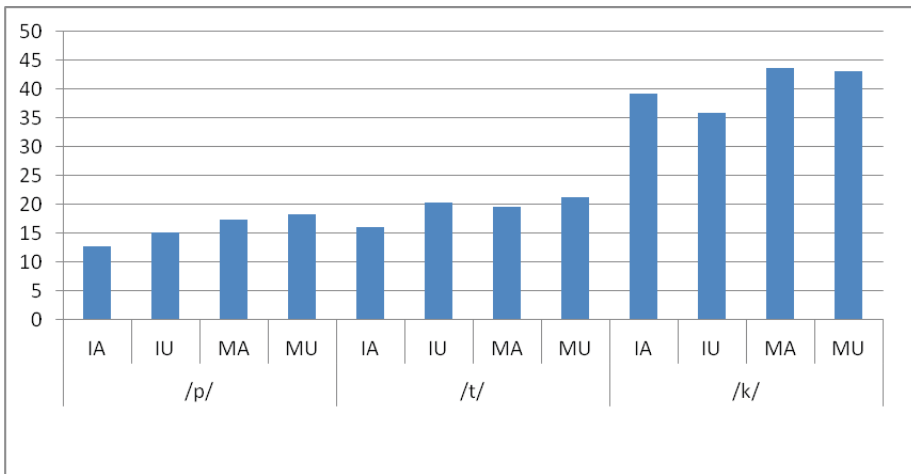
STOP	Average (ms)	Range
/p/	17	11:43
/t/	20	13:36
/k/	44	22:60

Table 5: VOT values for word-medial accented stops

STOP	Average (ms)	Range
/p/	18	11:31
/t/	21	12:32
/k/	43	28:59

Table 6: VOT values for word-medial unaccented stops

The VOT measurements in all four positions are very similar, to the effect that if shown on a gradient scale, the difference would most likely be lost. The lowest VOT values are characteristic of the bilabial stop /p/ for the four positions are 13 ms (IA), 15 ms (IU), 17 ms (MA), and 18 ms (MU) respectively. The dental /t/ shows the following values 16 ms (IA), 20 ms (IU), 20 ms (MA), 21 ms (MU). The findings for /p/ and /t/ run counter to what we would expect. The presence of accent does not seem to influence the rise in VOT values of Serbian /p t/. Moreover, medial stops, as opposed to initial stops, have higher VOT values. The results for the velar stop are as follows: /k/ 39 ms (IA), 36 ms (IU), 44 ms (MA), 43 ms (MU). In this case, accented syllables (both initial and medial) have a higher VOT value, and the lack of accent affects the decrease in VOT values. Graph 1 below presents all the numerical values for the Serbian VOTs in all four contexts relevant for the present study:

Graph 1: Cumulative VOT measurements (mean values in ms)

4. Final remarks

The results of the present study show that Serbian is a typical short-lag language, which is an expected finding. Long-lag VOT is not necessary in the Serbian realizations of /p t k/ due to the fact that it would not need to be implemented as a distinguishing feature between these three consonants, and their voiced counterparts /b d g/.

However, we assumed that the VOTs of the initial Serbian stops would have higher mean values compared to those in word-medial positions. The present findings are not compatible with this assumption in that the Serbian medial stops invariably show longer VOT values. Thirdly, stress was manipulated in the data to the effect of checking whether the patterns of VOT vary as a function of stress. Strikingly, Serbian accented syllables are characterized by shorter VOTs, unlike the English stressed syllables, for example. This con-

clusion goes in line with Antoniou et al's (2010) results for Greek. As a final note, the present study is only a small-scale pilot study, and for the claims to be confirmed we would need more informants and more data. Even though the number of informants is limited in the present study, it is worth pointing out that Serbian and Greek, show a similar phonetic tendency when it comes to the relationship between aspiration and distribution and the factor of stress.

References:

- Abramson 1977: A. S. Abramson, Laryngeal Timing in Consonant Distinctions, *Phonetica*, 34, 295–303.
- Antoniou et al 2010: M. Antoniou, C. T. Best, M. D. Tyler and C. Kroos, Language context elicits native-like stop voicing in early bilinguals' productions in both L1 and L2, *Journal of Phonetics*, 38, 640–653.
- Clayton 2010: I. D. Clayton, *On the natural history of preaspirated stops*, Unpublished PhD dissertation, University of North Carolina at Chapel Hill.
- Cooper 1991: A. M. Cooper, *An Articulatory Account of Aspiration in English*, Unpublished PhD dissertation, Yale University.
- Čubrović 2011: B. Čubrović, Voice Onset Time in Serbian and Serbian English. Ljubljana: *English Language Overseas Perspectives and Enquiries*, VIII, Spring, 9–18.
- Čubrović 2012: B. Čubrović, The Evolution of a Phonetic Phenomenon: The Case of Voice Onset Time in Serbian Intermediate EFL Learners, u: T. Paunović and B. Čubrović (eds.), *Exploring English Phonetics*, Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 47–55.
- Docherty 1989: G. J. Docherty, *An experimental phonetic study of the timing of voicing in English obstruents*, Unpublished Ph. D. dissertation, University of Edinburgh.
- Grosjean and Miller 1994: F. Grosjean and J. L. Miller, Going in and out of languages: an example of bilingual flexibility, *Psychological Science*, 5, 4, July 1994, 201–206.
- Johnson 2012: K. Johnson, *Acoustic and Auditory Phonetics*, Malden, MA: Wiley Blackwell.
- Kent and Read 1996: R. D. Kent and C. Read, *The Acoustic Analysis of Speech*, San Diego/London: Singular Publishing Group, Inc.
- Lehiste and Ivić 1986: I. Lehiste and P. Ivić, *Word and Sentence Prosody in Serbocroatian*, The MIT Press, Cambridge, MA.
- Lisker and Abramson 1964: L. Lisker and A. S. Abramson, A cross-language study of voicing in initial stops: acoustical measurements, *Word*, 20, 394–422.
- Olson 2013: D. J. Olson, Bilingual language switching and selection at the phonetic level: Asymmetrical transfer in VOT production, *Journal of Phonetics*, 41, 407–420.
- Weismer 1979: G. Weismer, Sensitivity of voice onset measures to certain segmental features in speech production, *Journal of Phonetics*, 7, 194–204.
- Whalen et al 2007: D. H. Whalen, A. G. Levitt & L. M. Goldstein. VOT in the babbling of French- and English-learning infants, *Journal of Phonetics*, 35, 341–352.
- Zue 1976: V. W. Zue, *Acoustic characteristics of stop consonants: A controlled study*, Technical Report 523, Lexington, MA: Lincoln Laboratory/MIT.

Биљана Чубровић

АКУСТИЧКА АНАЛИЗА ИНИЦИЈАЛНИХ И МЕДИЈАЛНИХ
ПЛОЗИВА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Резиме

Плозиви су консонанти који су заступљени у фонетском инвентару готово сваког нама познатог језика. Један од разлога њихове широке заступљености је вероватно и чињеница да деца ове консонанте усвајају на самом почетку језичког развоја. Овај чланак бави се безвучним плозивима /p t k/ у српском језику и то када се они налазе у иницијалној или медијалној позицији у речи, односно слогу. Одабрана класа речи, односно низова слогова предмет је анализе овог рада. Фонетска појава позната у англистичкој литератури као Voice Onset Time (VOT), тј. време наступа звучности, предмет је акустичких мерења у овом раду, јер није познато у којој мери говорници српског језика аспирују безвучне плозиве. Анализи су подвргнута четири фонетска контекста у којима се могу наћи плозиви српског језика: иницијални акцентовани слог, иницијални неакцентовани слог, медијални акцентовани и медијални неакцентовани слогови. Акустичка анализа одабраних слогова указује на то да време наступа звучности у српском језику није битан фонолошки фактор, будући да на њега не утичу ни позиција анализираног слога у речи ни место акцента. Највише просечне вредности времена наступа звучности измерене су у медијалној неакцентованој позицији, што је сасвим супротно очекиваним резултатима. Након тога, вредности су нешто ниже у медијалној акцентованој позицији. Иницијална акцентована позиција указује на најниже вредности, а благо су више оне које су измерене у иницијалним неакцентованим позицијама.

Кључне речи: плозиви, безвучни, српски језик, VOT, време наступа звучности, аспирација, иницијална позиција, медијална позиција, обрнути образац

*Примљен у октобру 2013.
Ревидиран у новембру 2013.
Прихваћен у новембру 2013.*

Изложене графике и слике припадају циклусу Студеница, настало у протеклих неколико година. Графике су изведене у техници акватинта - бакропис у боји у комбинацији са високом штампом, а слике у техници уље на платну.

ИМПЛИЦИТНЕ ВРЕДНОСТИ У ПРЕАМБУЛАМА УСТАВА НА СРПСКОМ И ЕНГЛЕСКОМ ЈЕЗИКУ: КРИТИЧКОПРАГМАТИЧКИ ПРИСТУП

Вредности већином нису експлициране у тексту, већ су подразумеване, тј. имплициране. Са становишта критичке прагматике овај рад се бави имPLICITНИМ вредностима, које открива анализом пресупозиција, семантичких импликација, импликатура и сродних појава у преамбулама устава Југославије 1963-1974, Србије 1990-2006, ЕУ (предложеног 2004) и САД. Идентификоване вредности повезују се са одговарајућим дискурсима заснованим на различитим социополитичким идеологијама.

Преамбуле, како се показује, у прагматичкој су функцији легитимације доношења устава, при чему се ослањају на многе егзистенцијалне, пропозиционалне и вредносне претпоставке (термини из Ферклаф 2003) и сродне импликације релевантне за репродукцију и усађивање вредности. Путем номинализација и адјективизација, пропозиционалне претпоставке (рађњи, процеса) представљене су као егзистенцијалне претпоставке (ентитета, својстава), што смо, аналогно „граматичкој метафори” (Халидеј 1985) назвали „прагматичком метафором”.

Кључне речи: вредности, устав, преамбула, импликација, егзистенцијална/ пропозиционална/ вредносна претпоставка, идеологија, дискурс.

1. Увод

Идеолошко дејство текста можда се и најефикасније остварује путем импликација, нарочито када оне испољавају вредносне атрибуте које претпостављају као заједничке (уп. Ферклаф 2003: 58). Будући да су импликације ван фокуса, односно да нису оно што се говори, теже су подложне оспоравању.

Теоријско-методолошки оквир овог рада надовезујемо на оквир критичке анализе текста који је предложио Н. Ферклаф (2003), а пажњу усредсређујемо на однос импликација у њиховом ширем прагматингвистичком смислу (в. Левинсон 1983), с једне стране, и (друштвених) вредности и идеологија као социјалнопсихолошких феномена, с друге стране. Тако схваћене импликације укључују, пре свега, логичке, тј. семантичке импликације, импикатуре, као и пресупозиције, на које

1 trupko@outlook.com

Ферклаф (н. д.: 40) првенствено упућује општијим термином „претпоставке“ (енгл. „assumptions“). Основна три типа претпоставки су, према Ферклафу (2003: 55), егзистенцијалне (претпоставке постојања), пропозиционалне (претпоставке о томе шта јесте, може бити, или ће бити) и вредносне (претпоставке о томе шта је добро или пожељно).²

С друге стране, вредности већином и нису експлициране у тексту, већ су подразумеване, тј. имплициране, што поготово важи за колективне вредности, које се сматрају „дубоким и снажним опредељењима усађеним у диспозиције узете здраво-за-готово“ (Тарнер 2006). С тим у виду, у овом раду вредности разоткривамо управо анализом импликација, и то у преамбулама устава Југославије од 1963. и 1974. г., Србије од 1990. и 2006. г., ЕУ (потписаног 2004) и САД (потписаног 1787), као пролегомена тих општих нормативних конструката друштвене праксе. Корпус устава је одабран не само због безмало незаступљености тог жанра (премда једног од најстаријих писаних) у прагматингвистици (термин из Лич 1983), већ и полазећи од тога да су уставни фундаментални и инструментални у (ре)конструкцији облика друштвеног живота, коју инспиришу одређене вредности, а да су делови посебно посвећени њима управо преамбуле.

Такође, вредности су релативне према вредносним системима, који се, заједно са њима повезаним импликацијама, могу посматрати тако да припадају одређеним дискурсима (уп. Ферклаф н. д.: 58). Стога, идентификоване вредности повезујемо управо са одговарајућим дискурсима, односно са друштвено-политичким идеологијама на којима су они засновани и које им усмеравају продукцију (и разумевање). Идеологија се може дефинисати, како то чини Ван Дејк у свом мултидисциплинарном приступу, као „посебан облик социјалне когниције“, уз заједничко знање и ставове, који „образује основу друштвених представа и поступака чланова група, укључујући и њихов дискурс, који у исто време служи као средство идеолошке продукције, репродукције и оспоравања“ (Ван Дејк 2001: 12). Дискурс се у том смислу може схватити као особен начин репрезентације сегмената (друштвене) стварности (в. Ферклаф н. д.), у чему се разликују нпр. конзервативни, либерални и социјалистички дискурс.

На тај начин, анализом импликација идентификујемо дискурсе које оне одражавају, и то посредством вредности које носе.

---

2 Наведену Ферклафову класификацију „претпоставки“ прихватамо условно, а њену условност показаћемо и у даљем тексту. Наиме, Ферклаф (н. д.) не разрађује дату класификацију посебним критеријумима, мада се из његове анализе види да су егзистенцијалне претпоставке претпоставке ентитета, својстава (= егзистенцијалне пресупозиције), те да контрастирају са пропозиционалним (енгл. „propositional assumptions“), као претпоставкама (актуелних, потенцијалних, будућих) радњи, процеса.

2. Анализа

Уочљиво је да су дате преамбуле у форми врло сложених перформативно-декларативних реченица, које садрже многе релевантне импликације.

У преамбули Устава СФРЈ из 1963. г. (в. пример I из Прилога), међу егзистенцијалним претпоставкама (тј. егзистенцијалним пресупозицијама) су постојање „радног народа Југославије”, „народноослободилачког рата и социјалистичке револуције”, „старог класног поретка”, „материјалне основе земље и социјалистичких друштвених односа”, њеног „развитка” итд. Међу пропозиционалним претпоставкама су: пресупозиција да је „историјска чињеница” да је „радни народ Југославије... срушио стари класни поредак” (пресупозиција маркирана рестриктивном релативном клаузом); импликатура (финалног предлога „ради”) да је могуће да људски рад и човек буду „ослобођени од искоришћавања и самовоље ...”; пресупозиција да су „остварене такве друштвене и политичке промене којима је превазиђен постојећи устав” (индицирана фактивним „имајући у виду”); пресупозиција да уставотворац тежи „да учврсти постигнуте тековине и обезбеди услове ...” (рестриктивна релативна клауза); и др.

Вредносне претпоставке јесу те да је „стари класни поредак” лош, заједно са „експлоатацијом”, „политичким угњетавањем”, „националном неравноправношћу” (читава процеси³ са изостављеним учесницима, номинализовани као „поредак”, „експлоатација”, „угњетавање” и „неравноправност”) и сл., док је „друштво у коме ће људски рад и човек бити ослобођени од искоришћавања и самовоље ...” пожељно, као и „постигнуте тековине”, односно њихово „учвршћење”, те „даљи развитак социјалистичких и демократских односа и свестрани напредак и слобода људи”. Јасно је да је циљ деловања пожељан са становишта агентивног актанта („радни народ Југославије”), који, у овом случају, представља владајућу групу.

У преамбули Устава СФРЈ из 1974. г. (в. пример II из Прилога) налазимо истим маркерима сигнализирани пропозиционалне претпоставке да је „историјска чињеница” и отпочињање стварања поменутог пожељног друштва, потом да су одредбе старог устава „у појединим областима већ измењене уставним амандманима од 1967, 1968. и 1971. године” (фактивна пресупозиција), што аналогно са преамбулом претходног устава, служи као оправдање за замену устава. Ту спадају и пресупозиција да су „односи засновани на самоуправању и националној равноправности” (рестриктивни модификатор), и лексичке пресупозиције (аспектуалног прилога „даље”, односно придева „даљи”) да су донекле већ изграђени поменути односи (други параграф) и развијене „постигнуте револуционарне тековине”, односно „социјалистички самоуправни демократски односи” (трећи параграф).

3 Термин „процес” (у смислу радње, стања, збивања) користимо на начин као у системско-функционалној лингвистици (в. Халидеј 1985).

Пропозиционална претпоставка је и да се тежи, између осталог, и „да се учврсти право и одговорност социјалистичких република и социјалистичких аутономних покрајина за сопствени развој и развој југословенске заједнице као целине” (рестриктивна релативна клауза). У тензији између (дискурса) федерализма и (дискурса) национализма, наведене јединице заједнице се прокламују као првенствено „националне државе” (централни принцип идеологије национализма [Хејвуд 2003:159]), а тек потом као федералне јединице, што је прописано већ амандманима из 1971. г. (Ницовић 2007: 486).⁴ Осим њих Устав из 1974, како преамбула предочава, инкорпорира и текст Устава СФРЈ из 1963. и остале његове амандмане, „усклађене” са променама које се, како је пресупонирано (а сигнализирано рестриктивном релативном клаузом) врше новим уставом. То се такође може посматрати на начин да устав из 1974. имплицира те текстове и вредности којима се они посвећују.

Између осталих, вредносне претпоставке су да су „самоуправљање” и „национална равноправност” пожељни (уз егзистенцијалну претпоставку да ти феномени постоје), као и „ослобођење рада и изградња комунистичког друштва”, уз егзистенцијалну пресупозицију да постоји њихов „пут” (апстраховано представљен номинализацијама „ослобођење” и „изградња”) и семантичку импликацију да се изграђује комунистичко друштво.

Претпоставке нпр. „развитка материјалне основе земље и социјалистичких друштвених односа”, или „односа заснованих на самоуправљању и националној равноправности”, могу се тумачити као егзистенцијалне претпоставке процеса („развитка”, односно „заснованости”) или као пропозиционалне претпоставке (да се развила „материјална основа земље ...”, односно да су односи „засновани на самоуправљању ...”). У таквим случајевима, сматрамо да има основа за тврдњу да је „граматичка метафора” (Халидеј 1985) – у првом случају номинализација (поименичавање), а у потоњем адјективизација (попридевљавање) процеса, односно глагола – последица аналогне „*празмајшичке метафоре*” (Ферклаф 2003: 112), која претходи првопоменутој и условљава је у продукцији дискурса.⁵ Ефекат такве кондензације значења, независно од конкретног случаја, поред апстрактније репрезентације догађаја и изумима његових елемената, јесте, чини се, перцепција претпостављеног појма као још познатијег, исувише познатог, а тиме и мање подложног оспоравању (уп., нпр., „... односи који су засновани на ...”).

Преамбула Устава Србије из 1990. г. (в. пример III из Прилога) као пожељне претпоставља национално-конзервативне вредности „вековне

4 Потенцирањем националистичког дискурса, који контрира комунистичком, пре свега „јединственом систему самоуправљања и власти радничке класе и свих радних људи” (Устав СФРЈ74: IV), Устав СФРЈ из 1974. г. илуструје како „интертекстуалност подрива текстуалност појединачног текста”, оправдавајући „програмацко начело” деконструкције (Богранде 1997: II.122).

5 Слично је са процесним именицама, као у случају „народноослободилачког рата и социјалистичке револуције”.

борбе српског народа за слободу, његове слободарске, демократске и државотворне традиције” и колективне вредности „историјског развоја и заједничког живота свих народа и народности у Србији” (то су и процесне егзистенцијалне претпоставке услед номинализација „борба”, „развој”, „живот”⁶). Други параграф импликује⁷ да није остварена „демократска држава српског народа...”, претпостављајући као пожељне либерално-демократске вредности „слобода и права човека и грађанина”, „суверености која припада свим грађанима”, „владавине права”, и задржане социјалистичке вредности (Хејвуд 2003: 117, 145) „социјалне правде” и „равноправних услова” за све.

И Устав из 2006. г., такође образлажући у својој преамбули (в. пример IV из Прилога) потребу за своје доношење, пресупонира постојање националне традиције, али и грађанског, посебно етничког, егалитаризма, а затим се посебно посвећује пресупонираној „Покрајини Косово и Метохија”, семантички имплицирајући да је она „саставни део територије Србије, да има положај суштинске аутономије...”. Генерализована конверзациона импликатура М типа (према подели у Левинсон 2000), другог параграфа, коју повлачи нестереотипна разрада једног конкретнијег питања, говори нам о важности политичког статуса „Покрајине Косово и Метохија” за уставотворца, као и о његовој посвећености да тај статус буде у складу са изреченим, затим о неизвесности, сумњи, да ли ће „сви државни органи” испуњавати своје „уставне обавезе” које су наведене, што сигнализира семантички редундантна, али прагматички маркирана, клауза „следити”.

Преамбула Устава САД (в. пример V из Прилога) такође има перформативно-декларативну илокуциону снагу успостављања Устава („do [hereby] ordain and establish”), дајући разлоге за његово доношење. Ти разлози нам откривају вредности, претпостављене као остварљиве (импликатура коју повлачи финална конструкција „in Order to”) и као пожељне, којима се аутор, „the People of the United States” (конвенционална импликатура апозиције), из перспективе 1. лица мн. посвећује. Егзистенцијална је претпоставка, пре свега, да постоје Сједињене државе и њен народ (постојање „Уније” индицира и компаратив „more perfect”), импликатуре су да „правда” није „успостављена”, да „домаће спокојство” није „осигурано” и сл., а претпоставка је и да постоје „благодати слободе” (егзистенцијална) или да „слобода” има „благодати” (пропозиционална).

Преамбула предложеног Устава ЕУ (в. пример VI из Прилога) као актанте има лидере држава чланица ЕУ. И она се најпре позива на пресупонирано постојање и пожељност „наслеђа” („inheritance”), односно наведених „универзалних вредности”. Следећи параграфи иницирани су нефактивним партиципима „believing” и „convinced”. Први садржи пропозиционалне претпоставке (лексичке пресупозиције) да је „Европа”

6 Оне се, наравно, могу изразити и као пропозиционалне претпоставке, наиме, да се српски народ вековима борио за слободу, да има слободарску, демократску и државотворну традицију.

7 Према енгл. „implicate” (в. Прћић 2010).

једном већ била уједињена (што повлачи итеративно „reunited“), да је већ на пресупонираном „путу“ („path“ – импликација глагола промене стања, „continue“) претпостављених пожељних вредности, те да је већ „континент отворен за културу, учење и друштвени напредак“, (што повлачи још један аспектуални глагол, „remain“), као и да је њен „јавни живот“ „демократске и транспарентне природе“ (посесивни генитив) – пожељне вредности које претпоставља глагол „wish“. Наредни параграф пресупонира да „народи Европе“ имају „сопствене националне идентитете и историју“ (посесивни детерминатор „their“) и да су поносни на њих („remaining“), те да су имали „раније поделе“ (опет „their“), претпостављене као непожељне. Следећи параграф пресупонира да би на наведен начин („thus“) били „уједињени у разноликости“, да постоје „њихове одговорности према будућим генерацијама и Земљи“ (фактивна именица „awareness“), итд.

Анализа вредности показује да се „Европа“ користи као синоним за Европску унију. Таква стратегија доприноси универзалнијој репрезентацији Уније, одражавајући њено идеолошко становиште и хегемонистичку тежњу да се наметне као једини легитимни, прави представник „Старог континента“, као исконска Европа. Унеколико слично, али мање формално, употребљава се холоним за Сједињене Америчке Државе, „Америка“, као њихов синоним (кога, ипак, не налазимо у Уставу САД). То су, заправо, случајеви метонимије „целина за део“.⁸

3. Закључци

Преамбуле устава датог корпуса, како се показује, мотивисане су имплицитним вредностима у својој дискурзивној функцији легитимације доношења устава, при чему се ослањају на многе егзистенцијалне, пропозиционалне и вредносне претпоставке, и сродне импликације релевантне за репродукцију и усађивање вредности. Тежећи демократској репрезентацији, преамбуле нужно испољавају и вредности заједништва и повезаности, карактеристичне за колективистички дискурс. У уставима Србије и САД приказано је да су грађани ти који претпостављају дате вредности и који на основу њих доносе устав.

Путем номинализација и адјективизација, пропозиционалне претпоставке (радњи, процеса) представљене су као егзистенцијалне претпоставке (ентитета, својстава), те смо сугерисали да је таква „прагматичка метафора“ претпостављена аналогној „граматичкој метафори“.

Вредности, као и импликације које их носе, релативне су према одговарајућој идеологији, односно на њој заснованом дискурсу. Тако, поменута легитимација заснована је на вредносним претпоставкама пожељности првенствено:

8 Са сличним дискурзивним ефектом, али одсликавајући обратни случај метонимије („део за целину“), била би, нпр., употреба такође економичнијег назива „Велика Британија“ уместо његовог холонима „Уједињено краљевство Велике Британије и Северне Ирске“.

- тековина „народноослободилачке борбе и социјалистичке револуције” у уставима СФРЈ, препознатљивих за дискурс револуционарног социјализма, с тим што историјско везивање за, широко позитивно вреднован, патриотизам, овде у лику „народноослободилачке борбе”, поспешује промоцију порука;
- „државне традиције српског народа” у потоњим уставима Србије, што карактерише национално-конзервативни дискурс, у уставу из 1990. артикулисан, како је раније назначено, са либерално-демократским и социјалистичким (ближе социјалдемократским) дискурсом, а у уставу из 2006. са дискурсом грађанског/етничког егалитаризма и дискурсом суверенитета;
- „савршеније уније” у уставу САД, као централног концепта дискурса федерализма;
- „културног... наслеђа Европе”, те „јединства у разноликости” у уставу ЕУ, који оличавају артикулацију либералног дискурса и дискурса мултикултурализма (уп. Хејвуд 2003: 67);

као и сродних имплицитних вредности.

Ферклафов модел анализе „претпоставки” адаптиран је повезивањем са уобичајеним појмовно-терминолошким апаратом прагмалингвистике (пресупозиција, импликатура) и експлицирањем њихових језичких индикатора. Примењени приступ од посебног је значаја за социологију вредности и социјалну психологију због своје егзактности, а такође и за јуриспруденцију, јер осветљава фундаменталне вредности уставотворца кључне, у интерпретацији често штурих и недовољно јасних норми.

Прилози

(I)

Полазећи од историјске чињенице да је радни народ Југославије, с Комунистичком партијом на челу, својом борбом у народноослободилачком рату и социјалистичкој револуцији срушио стари класни поредак заснован на експлоатацији, политичком угњетавању и националној неравноправности, ради стварања друштва у коме ће људски рад и човек бити ослобођени од искоришћавања и самовоље, а сваки народ Југославије и сви они заједно наћи услове за слободан и свестран развитак, имајући у виду да су развитком материјалне основе земље и социјалистичких друштвених односа остварене такве друштвене и политичке промене којима је превазиђен постојећи устав, а у тежњи да и путем јединствене уставности учврсти постигнуте тековине и обезбеди услове даљег развитка социјалистичких и демократских односа и свестраног

напретка и слободе људи, – Савезна народна скупштина, као највише представничко тело радног народа и свих народа Југославије, доноси

УСТАВ
СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ФЕДЕРАТИВНЕ РЕПУБЛИКЕ
ЈУГОСЛАВИЈЕ (Устав СФРЈ63: Преамбула)

(II)

Полазећи од историјске чињенице да су радници и сељаци и напредни људи свих народа и народности Југославије, уједињени у Народноослободилачком фронту с Комунистичком партијом на челу, својом борбом у народноослободилачком рату и социјалистичкој револуцији срушили стари класни поредак заснован на експлоатацији, политичком угњетавању и националној неравноправности и отпочели стварање друштва у коме ће људски рад и човек бити ослобођени од искоришћавања и самовоље, а сваки народ и народност и сви они заједно наћи услове за слободан и свестран развитак, имајући у виду да су развитаком материјалне основе земље и социјалистичких друштвених односа, као и даљим изграђивањем односа заснованих на самоуправљању и националној равноправности, остварене битне промене у друштвеним и политичким односима, које захтевају одговарајуће промене Устава Социјалистичке Федеративне Републике Југославије од 1963. године, и да су одредбе тог устава у појединим областима већ измењене уставним амандманима од 1967, 1968. и 1971. године, у тежњи да се учврсте и даље развију постигнуте револуционарне тековине, да се учврсти право и одговорност социјалистичких република и социјалистичких аутономних покрајина за сопствени развој и развој југословенске заједнице као целине, да се обезбеди даљи развитак социјалистичких самоуправних демократских односа на путу ослобођења рада и изградње комунистичког друштва, полазећи и од потребе да се новим уставом Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, који, поред промена које се њиме врше, обухвата и са њима усклађене одредбе Устава Социјалистичке Федеративне Републике Југославије од 1963. године и уставних амандмана I до XLII, учврсти уставни систем на јединственим социјалистичким самоуправним основама, – Савезна скупштина, у сагласности са скупштинама република и скупштинама аутономних покрајина,

ДОНОСИ
УСТАВ
СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ФЕДЕРАТИВНЕ
РЕПУБЛИКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ (Устав СФРЈ74: Преамбула)

(III)

Полазећи од вековне борбе српског народа за слободу, његове слободарске, демократске и државотворне традиције, историјског развоја и заједничког живота свих народа и народности у Србији, решени да остваре демократску државу српског народа у којој се припадницима других народа и народности обезбеђује остваривање националних права, засновану на поштовању слобода и права човека и грађанина, на суверености која припада свим грађанима, на владавини права, на социјалној правди и на равноправним условима за напредак појединца и друштва, грађани Србије доносе

УСТАВ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ (Устав РС90: Преамбула)

(IV)

Полазећи од државне традиције српског народа и равноправности свих грађана и етничких заједница у Србији, полазећи и од тога да је Покрајина Косово и Метохија саставни део територије Србије, да има положај суштинске аутономије у оквиру суверене државе Србије и да из таквог положаја Покрајине Косово и Метохија следе уставне обавезе свих државних органа да заступају и штите државне интересе Србије на Косову и Метохији у свим унутрашњим и спољним политичким односима, грађани Србије доносе

УСТАВ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ (Устав РС06: Преамбула)

(V)

We the People of the United States, in Order to form a more perfect Union, establish Justice, insure domestic Tranquility, provide for the common defence, promote the general Welfare, and secure the Blessings of Liberty to ourselves and our Posterity, do ordain and establish this Constitution for the United States of America. (Устав САД: Преамбула)

(VI)**PREAMBLE**

HIS MAJESTY THE KING OF THE BELGIANS, THE PRESIDENT OF THE CZECH REPUBLIC ... [лидери осталих земаља ЕУ],

DRAWING INSPIRATION from the cultural, religious and humanist inheritance of Europe, from which have developed the universal values of the inviolable and inalienable rights of the human person, freedom, democracy, equality and the rule of law,

BELIEVING that Europe, reunited after bitter experiences, intends to continue along the path of civilisation, progress and prosperity, for the good

of all its inhabitants, including the weakest and most deprived; that it wishes to remain a continent open to culture, learning and social progress; and that it wishes to deepen the democratic and transparent nature of its public life, and to strive for peace, justice and solidarity throughout the world,

CONVINCED that, while remaining proud of their own national identities and history, the peoples of Europe are determined to transcend their former divisions and, united ever more closely, to forge a common destiny,

CONVINCED that, thus 'United in diversity', Europe offers them the best chance of pursuing, with due regard for the rights of each individual and in awareness of their responsibilities towards future generations and the Earth, the great venture which makes of it a special area of human hope,

DETERMINED to continue the work accomplished within the framework of the Treaties establishing the European Communities and the Treaty on European Union, by ensuring the continuity of the Community acquis,

GRATEFUL to the members of the European Convention for having prepared the draft of this Constitution on behalf of the citizens and States of Europe,

...

WHO, having exchanged their full powers, found in good and due form, have agreed as follows:

... [текст Устава]" (Устав ЕУ: Преамбула)

Литература

Богранде 1997: R. de. Beaugrande, *New Foundations for a Science of Text and Discourse*. http://www.beaugrande.com/new_foundations_for_a_science.htm. 08.04.2012.

Ферклаф 2003: N. Fairclough, *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*, New York: Routledge.

Халидеј 1985: M. A. K. Halliday, *An Introduction to Functional Grammar*, London: Arnold.

Хејвуд 2003: A. Heywood, *Political Ideologies: An Introduction*. New York: Palgrave Macmillan.

Левинсон 1983: S. C. Levinson, *Pragmatics*, Cambridge: Cambridge University Press.

Левинсон 2000: S. Levinson, *Presumptive Meanings: The Theory of Generalized Conversational Implicature*, Cambridge, MA: MIT Press.

Лич 1983: G. Leech, *Principles of Pragmatics*, London: Longman.

Прћић 2010: T. Prčić, Mali englesko-srpski rečnik pragmatičkih termina, u: V. Vasić (red.), *Diskurs i diskursi, zbornik u čast Svenki Savić*, Novi Sad: Filozofski fakultet, 399-415.

Тарнер 2006: B. S. Turner, *The Cambridge Dictionary of Sociology*, New York: Cambridge University Press.

Ван Дејк 2001: T. A. van Dijk, Discourse, ideology and context, *Folia Linguistica*, XXX, 1-2, 11-40.

Ницовић 2007: J. Ницовић, *Уставни развој Србије: 1804-2006*, Београд: Sezam medico.

Извори

Устав ЕУ: Treaty establishing a Constitution for Europe, *Official Journal of the European Union*, C series, No 310 (16 December 2004).

Устав РС90: Устав Републике Србије, *Службени гласник Републике Србије*, 1.

Устав РС06: Устав Републике Србије, *Службени гласник Републике Србије*, 98.

Устав САД: The Constitution of the United States, in: J. W. Peltason (ed.), *About America: The Constitution of the United States of America with Explanatory Notes*, 19–43. <http://www.america.gov/media/pdf/books/constitution.pdf>. 03.11.2010.

Устав СФРЈ63: Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, *Службени лист Социјалистичке Федеративне Републике Југославије*, XIX/14.

Устав СФРЈ74: Устав Социјалистичке Федеративне Републике Југославије, *Службени лист Социјалистичке Федеративне Републике Југославије*, XXX/9.

Marko Janićijević

IMPLICIT VALUES IN THE PREAMBLES OF THE CONSTITUTIONS IN SERBIAN AND ENGLISH: A CRITICAL PRAGMATIC APPROACH

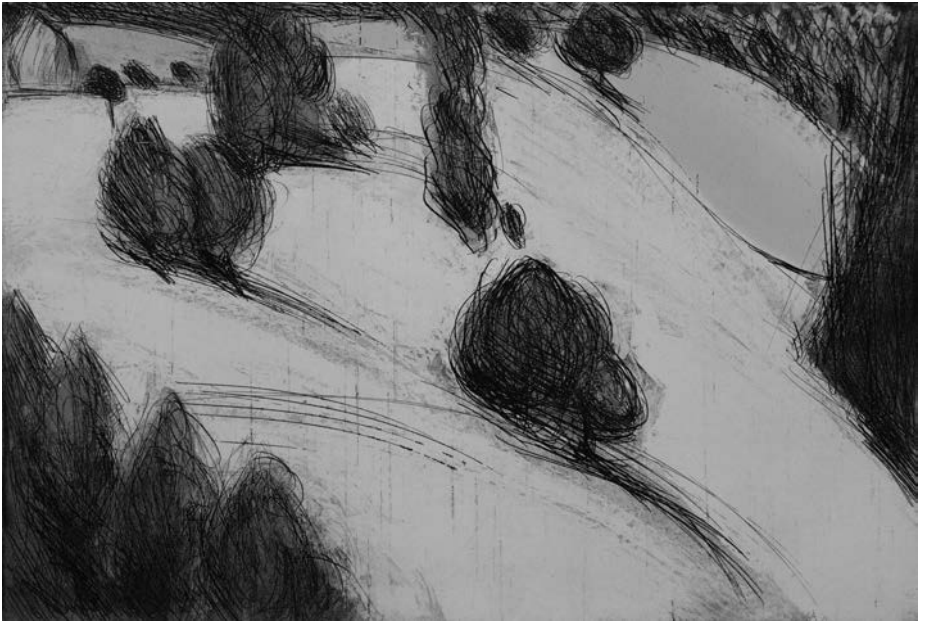
Summary

Values are mostly not explicit in texts, but are assumed, i.e. implicit. From the perspective of critical pragmatics, this paper deals with implicit values revealing them by analysis of presuppositions, semantic implications, (pragmatic) implicatures, and related phenomena in the preambles of the constitutions of Yugoslavia 1963-1974, Serbia 1990-2006, the EU (signed 2004) and the United States of America. The identified values are associated to the corresponding discourses, which are based on the various sociopolitical ideologies.

The preambles, as shown, have the pragmatic function of legitimation of the constitutions, wherein they rely on numerous existential, propositional and value assumptions (terms from Fairclough 2003) and related implications relevant for reproduction and inculcation of values. Through nominalisations and adjectivisations, the propositional assumptions (of actions, processes) are represented as existential assumptions (of entities, qualities), which we, analogously to grammatical metaphor (Halliday 1985), labelled “pragmatic metaphor”.

Key words: values, constitution, preamble, implication, existential/propositional/value assumption, ideology, discourse

Примљен у априлу 2013.
Ревидиран у октобру 2013.
Прихваћен у новембру 2013.

Милка Николић¹

Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу

Јелена Петковић

Филолошко-уметнички факултет Универзитета у Крагујевцу

МЕТОДИЧКИ ПРИСТУП ОБЛИЦИМА РЕЧИ У УЏБЕНИЦИМА МЛАЂИХ РАЗРЕДА ОСНОВНЕ ШКОЛЕ²

У раду се из перспективе примењене лингвистике испитује методички приступ облицима речи у уџбеницима млађих разреда основне школе. Циљ је да се дође до одговарајућег приступа у методичкој обради облика речи на вертикалном плану од првог до четвртог разреда. У анализираним уџбеницима могу се прихватити методички приступи следећим појмовима: (а) глаголски облици за исказивње прошлог, садашњег и будућег времена; (б) лице и број глагола; (в) род и број придева. Наведени методички приступи прихватљиви су у сваком од испитиваних уџбеника појединачно, као и на вертикалном плану, јер се садржаји проширују у концентричним круговима. С друге стране, анализа је показала да је потребно унапредити обраду следећих садржаја: (а) род и број именица; (б) потврдни и одрични облик глагола. У приступу граматичким категоријама именица неопходно је поступно уводити прецизно изабране групе примера. Код приступа негацији важно је системски повезати различите аспекте негације, при чему те аспекте треба диференцирати према одговарајућим критеријумима.

Кључне речи: облик речи, именица, придев, глагол, методички приступ, уџбеник, настава језика, млађи разреди основне школе

1. Увод

Садржаји о врстама и облицима речи у наставу српског језика уводе се у другом разреду основне школе, и то на нивоу препознавања. У трећем и четвртог разреду проширују се знања о граматичким појмовима и усвајају одговарајући термини. Очекује се да ће ученик на крају млађег школског периода располагати знањима о врстама и облицима речи која ће му обезбедити успешан прелазак са разредне на предметну наставу.

¹ milkanik75@gmail.com

² Овај рад написан је у оквиру пројекта *Динамика структуре савременог српског језика* (број 178014), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

У овом раду испитује се методички приступ *облицима речи* у уџбеницима и наставној пракси, на вертикалном плану, од првог до четвртог разреда основне школе. Циљ рада јесте да се дође до одговарајућег приступа у методичкој обради облика речи у разредној настави. Узимају се у обзир наставни садржаји прописани *Наставним програмом* и методичке препоруке дате у савременој методичкој литератури. Потребно је пронаћи одговарајући начин да се ученицима млађег узраста приближе научни садржаји, а да не изгубе ништа од своје научности (в. Прокић 1989: 82–83). Дакле, питањима уџбеничке и наставне обраде *облика речи* у млађим разредима приступа се из перспективе примењене лингвистике.

Анализом су обухваћени: (1) *лингвистички садржаји* у уџбеницима: (а) *лингвометодички предлогак*, тј. полазни текст и примери на основу којих се уочава и објашњава одређена језичка појава; (б) објашњења и дефиниције језичких појава и уопште формулација лингвистичких чињеница;³ (2) *дидактичко-методичко вођење*, тј. кораци којима се остварује обрада наставног садржаја у уџбенику.

Параметри на основу којих се спроводи анализа уџбеничких садржаја заснивају се на основним *дидактичким принципима* (в. Илић 1998: 32–57; Смиљковић – Милинковић 2008: 25–37). На првом су месту *принцип научности* и *принцип прилагодености узрасту*, јер њихово међусобно усклађивање један је од најтежих задатака у разредној настави. То је условљено ограничењима које поставља ниво језичког и когнитивног развоја млађих основаца.⁴ Узимају се у обзир и остали принципи: (а) *поступности*, (б) *систематичности*, (б) *свесне активности* и (г) *принцип израјности знања*.

Овом лингводидактичком анализом испитује се колико је уџбеничка обрада *облика речи* прихватљива за примену у настави. Уколико се покаже да одређене приступе у уџбеницима треба унапредити, дају се предлози како се то може спровести у наставној пракси.

2. *Анализа методичког приступа облицима речи у уџбеницима српског језика за млађе основце*

Предмет анализе била је уџбеничка обрада граматичких облика *именица*, *придева* и *глагола*, а корпус представљају актуелни уџбеници граматике српског језика за млађе разреде основне школе.⁵ Анализа је

3 Начин на који се у уџбенику формулише наставни материјал и начин на који уџбеник „комуницира са учеником – захтева и стилистички аспект анализе. Резултате стилистичке анализе актуелних уџбеника српског језика за млађе основце, в. Николић 2012.

4 О језичком и интелектуалном развоју млађих основаца, в. Крстић 1996: 30–33; Ивић 1976.

5 Анализирани су званично одобрени уџбеници, које је одобрило Министарство просвете Републике Србије, а издао Завод за уџбенике (Београд).

показала да се уџбеници углавном придржавају *Наставног програма*, али постоје и извесна одступања.

2.1. Уџбеник српског језика за први разред основне школе

У уџбенику за први разред доминирају садржаји из *културе изражавања*, док је градиво из *граматике* и *лексикологије* методички усмерено ка унапређивању усменог и писаног изражавања. О врстама речи говори се посредно и без употребе термина *именица*, *придев* и *глагол*: „Речима се именују бића, предмети, радње, особине” (Вучковић 2004: 7). О облицима речи не говори се у уџбенику за први разред, што је у складу са *Наставним програмом*.

Садржаји о негацији нису заступљени. Аутор се доследно држао *Наставног програма*, што показује чињеница да се у оквиру садржаја о „речима које имају супротно значење” – не наводи ни један пример лексичке негације, него су дати примери антонима типа *мали – велики*, *бео – црн* итд. (уп. Вучковић 2004: 52).

2.2. Уџбеник српског језика за други разред основне школе

У уџбенику за други разред први пут се јавља појам (и термин) *облик*, и то у вези са обликом *глагола* (в. Јовановић 2010: 41). Међутим, у овом уџбенику не обрађује се *род* и *број* именица, иако је то предвиђено *Наставним програмом*.

У лекцији под насловом „Време вршења радње”, лингвометодички предлогак представљају три реченице у којима је глагол *разговарати* употребљен у облику перфекта, презента и футура (Јовановић 2010: 41).⁶ Ученик се усмерава да запази да глаголи „поред радње, означавају и време кад се врши радња”. Трајнијем запамћивању доприноси то што се поступно за сваку од полазних реченица експлицира да *глаголски облик* глагола *разговарати* показује у коме се времену врши радња. На крају се долази до дефиниције: „Глаголи имају различите *облике* за исказивање прошлих, садашњих и будућих радњи” (Јовановић 2010: 41).

За други разред може се прихватити овакав методички приступ глаголским облицима. Сличан приступ овим садржајима примењен је и у уџбеницима за остала два разреда. У трећем разреду утврђују се стечена знања (в. Милатовић – Јовановић 2010: 32–33), а у четвртном се проширују увођењем термина *перфект*, *презент* и *футур* (в. Николић 2006: 86–88). Начин на који су реализовани уџбенички садржаји о глаголским облицима на вертикалном плану од другог до четвртог разреда може се препоручити за наставну праксу.

Међутим, према *Наставном програму*, у другом разреду потребно је оспособити ученика да разликује *пошврдне* и *одричне глаголске облике*, што у уџбенику за други разред није реализовано.

⁶ Израз *лекција* у овом раду употребљава се на начин као у књизи Дијане Плут *Уџбеник као културно-пошпорни систем* (2003).

Садржаји о негацији у уџбенику за други разред јављају се у лекцијама:

(1) „Потврдне и одричне реченице” (Јовановић 2010: 14–15) – у овој лекцији полази се од четири пара реченица типа *Резултат је шачан – Резултат није шачан*, да би се дошло до објашњења: (а) „Реченицама се нешто може тврдити или одрицати”; (б) „Реченице могу имати потврдан или одричан облик”. На крају је дата напомена: „Исте поруке могу се изрећи и као тврдња и као одрицање, нпр. *Јело је било неукусно – Јело није било укусно*”.

(2) „Одрична речца *не*” (Јовановић 2010: 76) – ово је лекција из описа, у којој се дају правила: (а) „У одричним реченицама речца *не* пише се одвојено од глагола”; (б) „Речца *не* срasta са именицама и придевима. Тако добијамо именице и придеве супротног значења”, нпр. *срећа – несрећа, миран – немиран* (Јовановић 2010: 76). У *Наставном програму* предвиђено је да се у другом разреду обради писање речце *не* у одричним реченицама, али се не помиње писање речце *не* уз именице и придеве.

Овакав методички приступ обради негације у оквиру наставе граматике у другом разреду није у потпуности прихватљив из два разлога: (а) приступ није у складу са *Наставним програмом* којим се предвиђа обрада потврдних и одричних облика глагола⁷ и (б) примери којима су илустроване потврдне и одричне реченице, које се у уџбенику обрађују, нису најбоље одабрани, будући да пример мора да буде прототипичан и да омогући ученику да стекне увид у базичне особине обрађиване теме.

Будући да је *Наставним програмом* предвиђена обрада потврдних и одричних глаголских облика, сматрамо да целу лекцију *Потврдне и одричне реченице*, која се сада налази у уџбенику за други разред (в. Јовановић 2007: 14) треба укинути, а уместо ње увести лекцију са насловом *Потврдни и одрични облик глагола* (што предвиђа и *Наставни програм*). У њој би се ученици кроз добро одабране примере глагола разних семантичких група упознали са потврдним и одричним обликом глагола. Опоравдано је свакако, без обзира на чињеницу да ученици још увек немају граматичко знање о томе да глаголи поред радње могу означавати и стање и збивање, наводити типичне примере за глаголе радње (*чиштају, њрчају, ходају, скакају, кувају, поправљају* итд.), стања (*смејају се, њлакају, радовају се* итд.) и збивања (*свиштају, севају, ѓрмеју* итд.).⁸ Овим путем ученици ће на најбољи начин разумети да се потврдним обликом глагола означава да се нека акција изводи (тј. да се нека радња врши), док се одричним обликом глагола исказује одсуство те акције (тј. исказује се чињеница да се глаголска радња не врши).

7 У уџбенику се обрађују потврдне и одричне реченице.

8 Инсистирању на одабору прототипичних примера за егземплификацију дефиниција може се упутити начелна замeрка која се односи на то да се на тај начин ствара представа о ужој екстензији појма него што је то стварно случај (уп. Поповић 2003: 89). Но, овде првенствено треба имати у виду да су анализи подвргнути само уџбеници за млађе разреде основне школе и да самим тим морамо водити рачуна о степену когнитивног развоја ученика, те у складу са тим и бирати одговарајуће примере.

Када се ученици већ упознају са потврдним и одричним обликом глагола, може им се понудити и објашњење да се реченица у којој се употребљава потврдни глаголски облик зове потврдна реченица и да се њоме увек нешто тврди, док се реченица са одричним глаголским обликом зове одрична реченица и њоме се нешто одриче. При чему опет инсистирамо на ваљаном одабиру примера јер сматрамо да примери имају изузетну важност у тренуцима када се ученици први пут упознају са базичним граматичким појмовима и појавама.⁹

На крају лекције о потврдним и одричним реченицама у анализираном уџбенику за други разред стоји и напомена „Исте поруке могу се изрећи и као тврдња и као одрицање, нпр. *Јело је било неукусно – Јело није било укусно*” (Јовановић 2007: 14). Сматрамо да су овакве напомене непотребне и да само додатно могу да збуне ученике који се први пут упознају са негацијом, тј. којима се први пут уводе појмови потврдних и одричних глаголских облика, будући да они прво морају да усвоје и разумеју тоталну¹⁰ негацију, која подразумева негацију предиката (при чему је наша препорука да се у другом разреду наводе само примери са простим глаголским предикатом), па тек касније да се упознају и са негацијом неког ванпредикатског члана. С друге стране оваквој напомени може се упутити и начелно лингвистички приговор, будући да се не може тврдити да се у примерима овог типа увек ради о истој поруци.¹¹

У вези са писањем одричне речце *не* уз глаголе, сматрамо да је у другом разреду упутно упутити ученике једино у одвојено писање речце *не* уз глаголе, опет на прототипичним примерима, без помињања изузетка, што ћемо ниже образложити.

2.3. Уџбеник српског језика за трећи разред основне школе

У обради *рода именица* полази се од речи *човек, жена и дете* и истиче се за сваку којег је рода, да би се дошло до објашњења: „Именице имају три рода: мушки, женски и средњи род” (Милатовић – Јовановић

9 И у литератури је већ истакнута важност доброг одабира примера: (1) Примери се брже и лакше памте него сама дефиниција. Ако су добро одабрани, тако да на адекватан начин покривају све елементе дефиниције, могућа је њена реконструкција само на основу примера; (2) Ако је дефиниција непрецизна, изражена негативним терминима или нејасним језиком, адекватно одабран пример постаје њена обавезна допуна која ће отклонити евентуалне нејасноће (Ломпар 2004: 50). Исти аутор издваја фреквентност, прецизност, објективност, економичност, естетски критеријум, као опште критеријуме чијим поштовањем можемо доћи до репрезентативног примера.

10 Под реченичном негацијом подразумевамо негацију глагола у функцији предиката у реченици (уп. Ковачевић 2002).

11 Мора се водити рачуна о томе да се негацијом антонима не добија увек његов опозитум, већ то вреди само за негацију комплементарних антонима (уп. Он је жив = Он није мртав; или То је морално = То није неморално). Негацијом контрарног антонима не добија се потпуно семантички еквивалентан опозитум (уп. Он није висок = Он је или низак или средње висине; или Јело није укусно = Јело је или неукусно или мање укусно).

2010: 18). За одређивање рода именице употребљава се придевска заменица *шај* (*ша*, *шо*).

Међу примерима се наводе: (а) заједничке именице које означавају људска бића (*човек*, *жена*, *браћ*, *деда*, *мама*, *сестра*); (б) заједничке именице које означавају животиње (*шеле*, *маче*, *ждребе*, *јагње*); (в) заједничке именице које означавају предмете и друге појмове (*уш*, *камен*, *перо*, *крушка*, *права*); (г) властите именице – мушка имена на *-о* и *-е* (*Марко*, *Анђоније*) и женско име на *-а* (*Анђелка*). Примери нису поређани овим редом.

Методичка обрада *рода* именица у овом уџбенику захтева измене. Требало је прво навести *заједничке именице*, и то доследно за сваки граматички род по овом реду по коме смо их претходно разврстали. Непходно је изабрати најједноставније типичне примере. Дакле, именице типа *деда* и *шаја* (трећа Стевановићева врста) треба изоставити, јер су то именице граматичког женског рода. Ученик млађег школског узраста не може да прихвати „да су тата и деда женског рода”, макар то било само у граматички! Што се тиче *власитијих именица*, повољан избор јесу мушка имена која се мењају по првој Стевановићевој врсти (*Горан*, *Марко* и *Анђоније*) и типична женска имена (*Јелена*), а неприхватљива су мушка имена која се мењају по трећој Стевановићевој врсти (*Никола*).

Аутор уџбеника не помиње тзв. природни род, што је методички оправдано. Искуство из праксе показало је да је у млађим разредима непотребно помињати *природни род*, него обраду треба базирати на примерима код којих нису потребна разматрања ове лексичке *кашеџорије*.¹² Помоћу одговарајућих примера ученике треба усмерити да запазе да свака именица има род (граматички род) без обзира шта се њоме означава односно именује.

Број именица обрађује се у посебној лекцији, где се помоћу једноставних и јасних примера (*груџ – груџови*; *мама – маме*) указује да заједничке именице „имају један облик за једнину, а други за множину” (Милатовић – Јовановић 2010: 21). Наводи се објашњење: „Када заједничка именица означава једно биће или један предмет, она је у једнини, а ако означава више бића или предмета, она је у множини” (Милатовић – Јовановић 2010: 21). Узети су јасни и једноставни примери заједничких именица код којих постоји системски облик једнине и множине. Овакав поступак може се сматрати методички оправданим, јер сложеније мере треба увести касније.

Род придева обрађен је тако што се од ученика захтева да у лингвометодичком (полазном) тексту „пронађе све именице и разврста их према роду” у три колоне које су обележене називима: *мушки род*, *женски род* и *средњи род* (Милатовић – Јовановић 2010: 42). Ученик се даље усмерава да размотри придеве, да би се дошло до објашњења: „Придеви имају посебне, различите облике за сва три рода. Придев прима род од

¹² Граматички род код именица сврстава се у морфолошке категорије, док природни род представља лексичку категорију (в. Николић 2003/2003: 192–193).

именице уз коју стоји. Кажемо да се слаже са именицом у роду: кога рода је именица, тога рода је и придев” (Милатовић – Јовановић 2010: 42). Овакав приступ граматичкој категорији *рода* придева прихватљив је за примену у пракси.

Број придева обрађује се у посебној лекцији на тај начин што се полази од усвојеног знања о томе да се „придеви слажу са именицама у роду” (Милатовић – Јовановић 2010: 43). Ученик се, затим, усмерава да на примерима запази како на придеве утиче број именице уз коју стоје, да би се дошло до закључка: „Придеви имају различите облике за једнину и множину” (Милатовић – Јовановић 2010: 43). На крају се још једном подвлачи да се придеви „слажу са именицом уз коју стоје у роду и броју” (Милатовић – Јовановић 2010: 43). Овакав приступ граматичкој категорији *броја* придева може се сматрати прихватљивим.

Уџбеник за четврти разред држи се сличног приступа садржајима о роду и броју придева као уџбеник за трећи разред (в. Николић 2006: 53–56). Усвојена знања утврђују се и систематизују. Начин на који су реализовани уџбенички садржаји о граматичким категоријама придева на вертикалном плану у трећем и четвртном разреду може се препоручити за наставну праксу.

У уџбенику за трећи разред обрађују се категорије *лице* и *број глагола*. Категорија *лица* обрађена је тако што се полази се од заменица за 1, 2. и 3. лице, за које се дају следећа објашњења (без употребе термина *заменица*): „ЈА – говорно лице, лице које говори; ТИ – лице са којим се говори; ОН – лице које није са говорником и саговорником” (Милатовић – Јовановић 2010: 30). Дају се примери за сва три лица у једнини и у множини за глагол *читати*. На крају, наводи се објашњење: „Глаголи имају различите облике за различита лица” (Милатовић – Јовановић 2010: 30).

Обрада категорије *броја* код глагола осмишљена је другачије јер се ученик код именских речи већ упознао са овим појмом. Зато се облици *једнине* и *множине* глагола не објашњавају експлицитно, него се појављују у графичком приказу облика глагола *читати*, где се даје шест облика разврстаних у две групе – једна су облици једнине, а друга су облици множине (Милатовић – Јовановић 2010: 30). Делове датог садржаја траба повезати у целину и тако успоставити систем, што наведени поступак чини оправданим са аспекта свесне активности ученика.

Овакав приступ граматичким категоријама *лица* и *броја глагола* може се препоручити за наставну праксу. Значајно је то што постоји вертикална корелација између уџбеника за трећи и за четврти разред. То је остварено тако што су у уџбенику за четврти разред осмишљене говорне вежбе за „казивање текста са промењеним лицем” (в. Николић 2006: 89).

Садржаји о негацији у уџбенику за трећи разред јављају се једино у лекцији о „потврдном и одричном облику реченице” (в. Милатовић – Јовановић 2010: 11). Уџбеник за трећи разред не доноси никакве новине када је обрада негације у питању. Приступ је исти као у уџбенику за дру-

ги разред. Ни у овом уџбенику не говори се о потврдном и одричном облику глагола, већ само о потврдном и одричном облику реченице.

Сматрамо да би се у уџбенику за трећи разред, уколико се прихвати идеја да се до тада ученицима нуде само примери реченица са простим глаголским предикатом, већ морали наћи примери реченица са неглаголским предикатом (наравно, без истицања самих термина који се односе на типове предиката), будући да су ученици у другом разреду научили како изгледа и шта означава одрични облик глагола.

2.4. Уџбеник српског језика за четврти разред основне школе

У уџбенику за четврти разред утврђују се и проширују знања о *роду* и *броју именица* (в. Николић 2006: 39–40). У обнављању знања о *роду* именица полази се од речи *йеџао*, *кокошка* и *йиле*. На првом кораку, ученику се поставља захтев да одреди „род појединих животиња”. Затим, на другом кораку, поставља се питање: „Кога су рода имена тих животиња?” Трећи корак усмерава ученика да се сети „имена још неких бића којима је сама природа одредила род”. На четвтом кораку, ученику се поставља захтев да одреди „род именица које означавају насликане предмете” (*сати*, *књига*, *йеро*). Пети, завршни, корак усмерава ученика да се подсети речи помоћу којих одређујемо „род именица које означавају ствари и појаве” (Николић 2006: 39). Дакле, предочава се да и именице које означавају бића и именице које означавају предмете – имају род.

Методички кораци у овој лекцији осмишљени су тако да се покрене свесна активност ученика. Међутим, у овакав приступ треба унети исправке:

(1) Израз „имена бића” није повољан јер асоцира на властите именице, а овде је реч о о заједничким именицама. Боље би било употребити израз „именице које означавају бића”, који је ученику познат још од другог разреда.

(2) У овом уџбенику не наводе се примери властитих именица, док је у уџбенику за трећи разред у обради рода именица било таквих примера. Не би било добро да разматрање одређеног граматичког појма у једном разреду буде уже од претходног разреда, него да се у концентричним круговима проширује.

(3) Овде се ученику предочава да је „сама природа одредила род” именима одређених бића. Овакве формулације треба избегавати. У уџбенику за трећи разред учињен је покушај да се појам *рода* код именица објасни без разматрања тзв. природног рода. Такав приступ треба применити и у уџбенику за четврти разред.

Саджаји о *броју* именица знатно су темељније осмишљени. Посебно је значајно што се систематизују знања о граматичком броју свих врста именица које се усвајају у млађим разредима: (а) заједничке, (б) властите, (в) градивне и (г) збирне именице. На првом кораку од ученика се захтева да помоћу слика праћених одговарајућим реченицама „објасни разлику између једине и множине именица”. Пошто већ познаје одређене

врсте именица, ученик се на другом кораку усмрава да запази да постоје именице које „немају множину” (Николић 2006: 39).

Посебно се разматра број: (а) заједничких именица – за које се указује да имају „оба броја, једину и множину”; (б) градивних именица – за које се указује да се могу употребити у множини, уз напомену да се у том случају мисли на „разне врсте и облике” оног што је означено тим именицама; (в) властитих именица – за које се објашњава да „немају множине, јер оне готово увек означавају једну особу, једно насеље, планину, реку”, а показује се на примерима да постоје и могућности да се властите именице употребе у облику множине; (г) збирних именица – за које се каже да „немају облик за множину, јер оне својом једином означавају збир више бића и предмета” (Николић 2006: 40). Добре стране описаног приступа заснивају се на томе што је наведени садржај изложен економично и систематично (на веома малом простору) и од ученика захтева активну пажњу.

Садржаји о негацији не јављају се у уџбенику за четврти разред, будући да они нису експлицитно предвиђени *Наставним програмом* за четврти разред. Наша је препорука да се у *Наставном програму* предвиди обрада употребе негације уз друге врсте речи (не само уз глаголе), тј. да се ученицима предоче основе лексичке негације, како би они млађе разреде основне школе завршили са комплетираним основним знањима која се односе и на реченичну и на лексичку негацију (наравно, и овде без навођења самих лингвистичких термина). А за промишљање је и питање о сврсисходности систематизације садржаја о негацији предвиђених за обраду односно учење у млађим разредима.

2.5. Закључни осврт на резултате анализе

У анализираним уџбеницима могу се прихватити методички приступи следећим појмовима: (а) *глаголски облици* за исказивње прошлог, садашњег и будућег времена; (б) *лице и број глагола*; (в) *род и број придева*. Наведени методички приступи прихватљиви су у сваком од испитиваних уџбеника појединачно, као и на вертикалном плану, јер се садржаји проширују у концентричним круговима. С друге стране, наша анализа, као и искуство из наставне праксе, показује да је потребно унапредити обраду следећих садржаја: (а) *род и број именица*; (б) *пошвртни и одрични облик глагола*. У приступу граматичким категоријама именица неопходно је поступно уводити прецизно изабране групе примера. Код приступа негацији важно је системски повезати различите аспекте негације.

3. Предлози за наставну праксу

За наставну праксу дајемо предлоге за методички приступ садржајима код којих се показало да треба унапредити уџбеничку обраду.

Дакле, то су: (а) *род и број именица*; (б) *појтиврдни и одрични облик глагола и негација уопште*.

3.1. Методички приступу роду именица

За методички приступ *роду именица* на вертикалном плану у разредној настави могу се дати следеће препоруке.

За други разред предлаже се овакав приступ:

(1) На првом кораку треба узети најједноставније примере заједничких именица којима се означавају људска бића и животиње, код којих се поклапа граматички род са оним што именица означава: *оџац* (не и *џаџа*) *мајка*, *браћ*, *сестра*, *деце*; *мачак*, *мачка*, *маче*; *петла*, *кокошка* (не и *кокош*), *пиле*. Дакле, прихватљиви су типични примери заједничких именица прве, друге и треће Стевановићеве врсте. Појам природног рода не треба уводити у разредну наставу, а самим тим ни примере који захтевају да се разматра природни род.

(2) Други корак јесте увођење објашњења за разликовање мушког, женског и средњег рода помоћу „речи *џај/џа/џо*”. Циљ је да се на самом почетку ученици усмере да помоћу конгруентне речи уз именицу одређују њен род, а не помоћу лексичког значења именице.

(3) На трећем кораку уводе се заједничке именице којима се означавају предмети (*џрозор*, *кућа*, *џеро*), а помоћу „речи *џај/џа/џо*” показује се да и оне имају род, иако не означавају бића него предмете. Опет су то типичне заједничке именице прве, друге и треће Стевановићеве врсте. Циљ је да ученици схвате да све именице без обзира шта означавају (бића или предмете) имају граматички род.

(4) На четвртном кораку треба увести именице са моционим суфиксом (*краљ* и *краљица*, *радник* и *радница*; *кројач* и *кројачица*), а циљ је да ученик схвати да су *краљ* и *краљица* различите (две) именице, а не једна (иста) именица са два рода.

(5) Пошто се властите именице, према *Наставном програму* обрађују тек у трећем разреду, не треба их наводити као примере у другом разреду.

Утврђивање и проширивање знања о роду именица у трећем разреду може се остварити на следећи начин:

(1) Знања о *роду именица* у трећем разреду треба проширити увођењем властитих именица, јер се према *Наставном програму* оне тада обрађују. Међутим, њихов избор мора бити строго контролисан. Могу се узети: (а) мушка имена која се мењају по првој Стевановићевој врсти (*Горан*, *Марко* и *Анђоније*); (б) типична женска имена (*Јелена*). Не треба узимати мушка имена која се мењају по трећој Стевановићевој врсти (*Никола*).

(2) Важно је да се у трећем разреду упореди род именица и род придева. Тиме се успоставља хоризонтална корелација граматичких садржаја, јер се у овом разреду, према *Наставном програму*, обрађују при-

деви. Циљ је да ученици схвате да, за разлику од именице, придев има облике за сва три рода.

За проширивање и систематизацију знања о роду именица у четвртом разреду могу се дати следеће методичке препоруке:

(1) Приликом проширивања знања у четвртом разреду, у диференцираним задацима за ученике са бољим постигнућима, могу се употребити примери именица четврте Стевановићеве врсте (*кост*, *младост*, *крв*). Циљ је да се утврде знања о томе да конгруентне речи уз именицу омогућавају да се одреди њен род.

(2) У систематизацији знања треба наводити заједничке, властите и градивне именице, и искључиво типичне примере код којих се граматички род одређује помоћу конгруентне речи. Збирне именице треба оставити за старије разреде.

3.2. Методички приступ броју именица

За методички приступ броју именица на вертикалном плану у разредној настави могу се дати следеће препоруке.

За други разред може се предложити следећи приступ:

(1) Треба узети најједноставније примере заједничких именица којима се означавају бића и предмети, а које имају системску множину (*гечак – гечацци; њрозор – њрозори*).

(2) У дефинисању броја именица треба експлицитно нагласити да именице имају различите облике за јединину и множину. На тај начин успоставља се хоризонтална корелација са садржајима о глаголима, јер ће у истом разреду ученик научити да: „Глаголи имају различите облике за исказивање прошлих, садашњих и будућих радњи” (Јовановић 2010: 41).

(3) После вежбања којима се проверава да ли су ученици разумели појам броја именица, треба упоредити *род* и *број* именица. Циљ је да се утврде знања о томе да именица има један *род*, да тако кажемо, али да има два облика за *број*.

У трећем разреду, пошто су ученици усвојили заједничке и властите именице, треба посебно разматрати множину једних и других. У том смеру проширују се знања о броју именица.

Проширивање и систематизација знања о броју именица у четвртом разреду може се спровести као у анализираном учбенику за тај разред (в. Николић 2006: 39–40). Дакле, посебно се разматра граматички број свих врста именица које се усвајају у млађим разредима (заједничке, властите, градивне и збирне именице).

Од „проблематичних” примера у четвртом разреду могу се разматрати случајеви где се узима *збирна именица* уместо системског облика *множине заједничке именице* (*маче – мачаг*). Остале сложене примере треба оставити за старије разреде: (а) именице код којих се уместо системског облика *множине* узима облик друге основе (*човек – људи*); (б) именице типа *singularia* и *pluralia tantum* (*враћа, маказе*).

3.3. Методички приступ негацији

За методички приступ *потврдном и одричном облику глагола* на вертикалном плану у разредној настави могу се дати следеће препоруке.

За други разред може се предложити следећи приступ:

(1) Треба поћи од потврдног и одричног облика глагола, а не од потврдних и одричних реченица. На тај начин ученици могу боље разумети да се негација садржаја целе реченице постиже реченичном негацијом, тј. негирањем глагола у функцији предиката.

(2) Треба изабрати само минималне моделе реченица са простим глаголским предикатом у којима треба употребити неке од прототипичних глагола радње (нпр. *Милан њева – Милан не њева; Марко скаче – Марко не скаче; Милена црџа – Милена не црџа*).

(3) Морају се избегавати примери типа *Ваш њим није иџрао добро* или *Нисџе заслужено њобедили* (примери наведени према Јовановић 2007), будући да се у њима поред негираног облика глагола у функцији предиката налази и још нека ванпредикатска реч на коју се протеже негација из предиката, те се таквим реченицама заправо не одриче сама глаголска радња у потпуности већ само једна од њених карактеристика (уп. *Ваш њим није иџрао добро = Ваш њим је иџрао, али њо није било добро*; или *Нисџе заслужено њобедили = Победили сџе, али њо није било заслужено*).

(4) У другом разреду не треба уопште успутно напомињати да „Речца не сраста са именицама и придевима” (Јовановић 2007: 76), будући да се тако значајном језичком питању, као што је лексичка негација, не може приступати површно.

У трећем разреду упутно је ученичка знања о потврдном и одричном облику глагола стечена у другом разреду проширити увођењем примера са потврдним и одричним обликом неглаголског предиката. Наше је мишљење да се знања о растављеном писању одричне речце не уз глаголе сада морају проширити изузецима у писању (тј. облицима *немој, неђу, немам* и *нисам*, у којима се одрична речца не пише спојено са глаголом), будући да је наше искуство из праксе показало да уколико се ученици са овим изузецима упознају пре него што усвоје знања о граматичкој категорији лица, они ће та четири облика усвајати механички без свести о томе да ће се одрична речца не писати спојено и са осталим лицима тих глагола.¹³

Сматрамо да је четврти разред погодно време да се ученицама презентују основни појмови о лексичкој негацији, што би се учинило на примерима оних именица и придева са префиксом *не-* који представљају праве антониме именицама и придевима без тог префикса (типа *сређа – несређа, њошџење – неџошџење, ред – неред, расџоложен – нерасџоложен, сигуран – несигуран, безбедан – небезбедан* и сл.) За четврти разред упутно је предвидети и систематизацију до тада усвојених знања о негацији.

¹³ У том смислу се врло често у радovima млађих основаца сређе непогрешиво писање облика за 1. лице *нисам*, али растављено писање облика за 3. лице *ни си*.

4. Закључак

У оквиру *Наставним програмом* прописаних садржаја о облицима речи који се уче у млађим разредима основне школе могу се очекивати лингвистички проблеми условљени чињеницом да се ученик налази на самом почетку школског учења матерњег језика. Усваја се велики број појмова и термина, при чему је потребно да ученичка знања буду „сложена” у систем. Начин на који се формулише наставни материјал треба прилагодити нивоу језичког и когнитивног развоја ученика. Међутим, трансформација лингвистичких (научних) чињеница у наставни садржај не сме довести до удаљавања од научне тачности.

У уџбеницима српског језика за млађе основце могу се прихватити методички приступи следећим појмовима: (а) *глаголски облици* за исказивне прошлог, садашњег и будућег времена; (б) *лице и број глагола*; (в) *род и број придева*. Наведени методички приступи прихватљиви су у сваком од испитиваних уџбеника појединачно, као и на вертикалном плану, јер се садржаји проширују у концентричним круговима.

Потребно је унапредити обраду следећих садржаја: (а) *род и број именица*; (б) *појврдни и одрични облик глагола*. У приступу граматичким категоријама именица неопходно је поступно уводити прецизно изабране групе примера. Код приступа негацији важно је системски повезати различите аспекте негације, при чему те аспекте треба диференцирати према одговарајућим критеријумима.

Извори

- Вучковић 2004: Мирољуб Вучковић, *Каж ми – да ти кажем. Језичка култура за први разред основне школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Јовановић 2007: Славица Јовановић, *Српски језик за други разред основне школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Милатовић – Јовановић 2010: Вук Милатовић и Славица Јовановић, *Српски језик за трећи разред основне школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Николић – Николић 2006: Милија Николић и Мирјана Николић, *Српски језик и култура изражавања за четврти разред основне школе*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Литература

- Ивић 1976: Иван Ивић, Скица за једну психологију основношколског уџбеника, Београд: *Психологија*, 1–2, Београд, 25–45.
- Илић 1998: Павле Илић, *Методика наставе, српски језик и књижевности у наставној теорији и пракси*, Нови Сад: Змај.
- Ковачевић 2002: Милош Ковачевић, *Синтаксичка негација у српском језику*, Ниш: Издавачка јединица Универзитета у Нишу.

Крстић 1996: Драган Крстић, *Учење и развој. Педагошка психологија*, Београд: Савремена администрација.

Ломпар 2004: Весна Ломпар, Значај појединачних примера за дефинисање језичких појмова, Београд: *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 33/3, Београд, 47–54.

Наставни програм образовања и васпитања за први и други разред основног образовања и васпитања. [www.zuov.gov.rs/novisajt2012/dokumenta/CRPU/Osnovne skole PDF/Prvi ciklus osnovnog obrazovanja i vaspitanja/2](http://www.zuov.gov.rs/novisajt2012/dokumenta/CRPU/Osnovne%20skole%20PDF/Prvi%20ciklus%20osnovnog%20obrazovanja%20i%20vaspitanja/2) Наставни програм за први и други разред основног образовања и васпитања. Датум последње посете 31. јул 2013. године.

Наставни програм образовања и васпитања за трећи разред основног образовања и васпитања, [www.zuov.gov.rs/novisajt2012/dokumenta/CRPU/Osnovne skole PDF/Prvi ciklus osnovnog obrazovanja i vaspitanja/3](http://www.zuov.gov.rs/novisajt2012/dokumenta/CRPU/Osnovne%20skole%20PDF/Prvi%20ciklus%20osnovnog%20obrazovanja%20i%20vaspitanja/3) Наставни програм за трећи разред основног образовања и васпитања. Датум последње посете 31. јул 2013. године.

Наставни програм за четврти разред основног образовања и васпитања. [www.zuov.gov.rs/novisajt2012/dokumenta/CRPU/Osnovne skole PDF/Prvi ciklus osnovnog obrazovanja i vaspitanja/4](http://www.zuov.gov.rs/novisajt2012/dokumenta/CRPU/Osnovne%20skole%20PDF/Prvi%20ciklus%20osnovnog%20obrazovanja%20i%20vaspitanja/4) Наставни програм за четврти разред основног образовања и васпитања. Датум последње посете 31. јул 2013. године.

Николић 2012: Милка Николић, Језик званичних уџбеника срског језика за млађе разреде основне школе (стилистички аспект), у: М. Ковачевић и Д. Бошковић (ред.), *Савремено друштво и криза проучавања језика и књижевности*, Крагујевац: ФИЛУМ, 155–164.

Николић (2002/2003): Мирослав Николић, Природни и граматички род именица, Београд: *Наш језик*, XXXIV/3–4, Београд, 181–194.

Петковић 2009: Јелена Петковић, Синтаксичка негација у светлу математичке и логичке негације, у: *Савремена проучавања језика и књижевности*, Зборник радова са I научног скупа младих филолога Србије, Крагујевац: ФИЛУМ, 75–83.

Поповић 2003: Љубомир Поповић, 'Реченица' као централни термин традиционалне синтаксе, Београд: *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 32/3, Београд, 87–138.

Прокић 1989: Богољуб Прокић, *Уџбеници и наставна средства у теорији и пракси*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Плут 2003: Дијана Плут, *Уџбеник као културно-јошторни систем*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за психологију.

Смиљковић – Милинковић (2008): Стана Смиљковић и Миомир Милинковић, *Методика наставе српског језика и књижевности*, Врање: Учитељски факултет, Ужице: Учитељски факултет.

Milka Nikolić
Jelena Petković

METHODICAL APPROACH TO WORD FORMS IN EARLY GRADES OF PRIMARY SCHOOL TEXTBOOKS AND TEACHING

Summary

This paper examines the methodical approach to word forms in early grades of primary school textbooks and teaching from the perspective of applied linguistics. The goal is to reach a suitable approach in methodical processing of word forms on a vertical plane from the first to the fourth grade. The analyzed textbooks contain acceptable methodical approaches to the following terms: a) verb forms for indicating past, present and future tenses; b) person and number of a verb; c) gender and number of an adjective. These methodical approaches are acceptable in each of the examined textbooks, both separately and on a vertical plane, because the contents expand in concentric circles. On the other hand, the analysis has shown the need to improve the processing of the following contents: a) gender and number of nouns; b) affirmative and negative verb forms. While approaching the grammatical category of nouns, it is necessary to gradually introduce precisely selected groups of examples. Approaching negation, it is important to systematically connect different aspects of negation, while those aspects should be differentiated according to adequate criteria. Suggestions for teaching practice employ contemporary linguistic knowledge.

Key words: word form, noun, adjective, verb, methodical approach, textbook, language teaching, early grades of primary school

*Примљен у децембру 2013.
Прихваћен у децембру 2013.*

Славко Ж. Станојчић¹
Филолошко-уметнички факултет
Универзитета у Крагујевцу

КОНВЕРЗАЦИЈСКИ И НАРАТИВНИ ЕЛЕМЕНТИ У УЏБЕНИЧКОМ ДИСКУРСУ²

На неколико изабраних узорака – рад доноси тумачење односа типичних елемената говореног дискурса са целином дискурса уџбеника као писане реализације. Ауторово тежиште је на чињеници да јединице оба језичка нивоа, (а) нивоа функционалних (граматичких) речи и (б) нивоа лексичких (пунозначних) речи, по правилима њихових специфичности, имају своју битну улогу у формирању дискурса прилагођеног типу дискурса који је (циљно) најприближнији језичком изразу непосредне комуникације личности која тумачи материју (школског) предмета са личношћу која дата тумачења треба да прихвати, са личношћу ученика. Закључак је аутора да се за испитивани језички корпус може констатовати и да се елементи д и ј а л о ш к о г карактера, као битна особина говорног дискурса, складно интегришу са знатним бројем н а р а т и в н и х елемената у дефиницијама.

Кључне речи: српски језик, дискурс, дијалог, конверзација, нарација, граматичке речи, лексичке речи, уџбеник, колокација, конкорданца.

1. У литератури је већ дефинисано да се перцептивна моћ ученика првих разреда основне школе тек почиње развијати и да је онда када се говори о вербалној комуникацији јасно да се из фазе (а) „експлицитног показивања референтне појаве”, за коју је везан – гестом у комбинацији са лексемом у функцији именовања³ улази у фазу (б) „имплицитне, контекстуалне референце”. То јест, улази се у фазу у којој се „значање одређене речи схвата из контекста” (Марјановић 1983: 15) и за коју је типично да у уџбеничком језику мора поседовати, на првом месту – квалитет поступности. Тај квалитет манифестује се, једноставније речено, не само

1 slstanojic@gmail.com

2 Рад је остварен у оквиру пројекта 178014: *Динамика струкутура савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

3 То је типично за употребу *лексема* у најједноставнијој комуникацији говорника и слушаоца, на шта лингвисти указују када говоре о настанку класа речи и у томе контексту о функцији *именице*: “There must be something to talk about and something must be said about this subject of discourse once it is selected. This distinction is of such fundamental importance that the vast majority of languages have emphasized it by creating some sort of formal barrier between the two terms of the proposition. The subject of discourse is a noun. As the most common subject of discourse is either a person or a thing, the noun clusters about concrete concepts of that order” (Сапир 1970: 119).

дискурсом чији морфосинтаксички састав мора имати једноставне јединице, оне које су највише прилагођене перцептивним способностима слушаца (кад је реч о уџбенику, наравно – читалаца у ученичкој популацији), него и дискурсом који је најприближнији језичком изразу *нейо-средне комуникације* личности која тумачи материју (школског) предмета са личношћу која дата тумачења треба да прихвати. Зато се елемент присуства *комплетенног одраслог*, дакле – наставника, који се у дидактичко-методичкој литератури подразумева,⁴ заправо, реализује *дијалошким формом* дискурса.

2. У овој прилици, посматраћемо начин реализације *дијалошког елемента* на изабраним узорцима уџбеничког дискурса, и то на два нивоа: (а) на нивоу употребе функционалних (граматичких) речи, које су носиоци граматичке структуре језика, и (б) на нивоу лексичких (пунзначних) речи, које су носиоци значењске стране језичке комуникације. Наравно, у оба случаја посматраћемо их – на по неколико њихових јединица.

(а) Функционалне (граматичке) речи у формирању писаног дискурса – у анализираном конкретном дискурсу изабраног узорка – реализују се, пре свега, присуством низа *уједињених реченица* у тексту. Њихов модел је

- (1) са типичном почетном упитном конструкцијом *да ли*:
  - (1) *Да ли* све материје које су у истом стању имају и исте особине? (Природа III, 87)
  - (2) *Да ли* ваздух заузима простор? (Природа III, 88)
  - (3) *Да ли* течност има сталан облик? (Природа III, 90);
- (2) са типичним почетним упитним именским, односно придевским заменицама (и њиховим падежним облицима) *шта, који, -а, -е, каква, -ква, -кво*:
  - (4) *Шта* је спречило воду да уђе у чашу? (Природа III, 88)
  - (5) *Од чега* је све око нас? (Природа III, 86)
  - (6) *Која* материја може да мења стања, односно може да буде и у чврстом, и у течном, и у гасовитом стању? (Природа III, 90)
  - (7) *Каква* је течност? (Природа III, 90);
- (3) са типичним почетним прилошко-везничким речима *како, када, зашто*:

4 „Основношколски уџбеник је књига у коју је уграђена помоћ компетентног одраслог... Уџбеник је књига из које ученик може да учи без посредника, самостално и онда када није у школи и када нема комуникацију са наставником. Из те околности и произилази потреба да уџбеник буде тако обликован и опремљен да ученик може да оствари ефикасну комуникацију са њим, да његове поруке јасно схвати и прихвати” (Коцић Требјешанин 2001: 16).

(8) *Како* знаш да је то течност? (Природа III, 90)

(9) *Када* течност тече, а *када* се разлива? (Природа III, 91)

(10) *Зашићо* равничарска река спорије тече од планинске? (Природа III, 91),

– а све су у функцији успостављања директне (дијалогске) комуникације у којој је резултат или учеников одговор на дати припремљени текст, или (уџбеничко) објашњење феномена који се у датом дискурсу обрађује, а који ученик треба да прихвати као јасно дефинисан.

3. У оваквој структури писаног дискурса, у којем су и *наслови* – као семантичко-синтаксичке јединице једновремено и „семантичко језгро” текста повезаног с њима⁵ – углавном *ујийтине реченице*,⁶ а са одговарајућим облицима упитних именских, одн. придевских заменица (*шића*, *који*, *-а*, *-е*) какве су, на пример реченице:

Од *чеџа* је све око нас (Природа, III, 86). – По *чему* препознајемо гасовите материје (Природа, III, 88-89). – Од *чеџа* је све око нас (Природа, III, 86). – По *чему* препознајемо течности (Природа, III, 90). – По *чему* се течности разликују (Природа, III, 92). – По *чему* препознајемо чврсте материје (Природа, III, 96). – По *чему* се чврсте материје разликују (Природа, III, 97). – *Који* материјал привлачи предмете од метала (Природа, III, 99). – *Који* материјали проводе струју (Природа, III, 100). – *Шића* од *чеџа* правимо (Природа, III, 102),

– дијалогска форма дискурса обезбеђује се моделом *усменоџ обраћања* „говорника-наставника” „слушаоцу-ученику” с позивом на учешће у дијалогу у којем ће ученик својом активношћу (али у овом случају *чићањем* текста) долазити до сазнања која му текст уџбеника пружа.

Зато није ни необично што писани дискурс уџбеничког језика и има, са великом учесталашћу, заступљене и пунозначне (лексичке) речи, на пример – глаголске, али са типичним обликом чија је функција да се у (усменој, говорној) комуникацији говорника и саговорника позива на неку од акција везаних за сазнавање материје која је предмет датог дискурса.

5 У ширем контексту дефинисања и разграничења појмова „семантичка граница” и „међа” у лингвистици, а на примеру текста из лепе књижевности (роман *Пејтријин венац* Д. Михаиловића), проф. В. Половина истиче да је наслов – „први међаш и спој између менталне структуре једног дела и читаоца и главни индикатор о значењу дела. Наслов усмерава и изазива читаочеву пажњу”. Нема разлога да се иста констатација не изведе и за наслов у тексту из других функционалних стилова стандардног језика, а то проф. В. Половина и чини дефинишући, у даљем тексту књиге, функцију наслова у новинском жанру, у научним текстовима, као и његове облике. „Наслов је, значи” – каже она – „један од веома битних елемената макроструктуре дела” (Половина 1999: 225-226).

6 И то – без графичке ознаке упитности коју важећи (и обавезни) правопис прописује својим правилом да се знак питања (?) „... пише иза сваке упитне независне реченице, било да је упитни карактер означен формално упитним речима, или формом обавештајне реченице са упитном интонацијом, било да је то непотпуна реченица” (Правопис 2010: 135).

То је, на првом месту облик *императива*, али понекад и облик *футура I*, какве видимо у типичним примерима:

(а) облик 2. лица једнине императива:

(1) На линијама *распореди* одговарајуће карактеристике: прозирно, непрозирно, има облик, нема облик, има боју, нема боју... (Природа, III, 86)

(2) *Заокружи* одговор. (Природа, III, 88, 90)

(3) *Узми* један пластични послужавник. *Сиџај* у послужавник пола чаше воде. Шта запажаш? *Дођуни* реченицу:

Када је подлога равна, течност се (_____). (Природа, III, 91)

(б) облик 2. лица једнине *футура I*:

(4) На странама које следе огледима *ћеш проверити* које заједничке карактеристике имају материје у гасовитом, течном и чврстом стању, а по којима се разликују. (Природа, III, 86)

И овде можемо поновити да оваква структура „дијалога” такође одговара фази (а) „експлицитног показивања референтне појаве” у развоју вербалне комуникације, мада већ има доста елемената наредне фазе (б) „имплицитне, контекстуалне референце” (Марјановић 1984, 15) и – да је такође усклађена са способностима читалаца-ученика првих разреда да тај дијалог и прате.

4. Да то илуструјемо и само са четири изабране лексеме, одн. конструкције, прво на примеру уџбеника из области предмета *Природа и друштво* – рећи ћемо да карактер *штитног дијалога* уџбеничком дискурсу анализираних текстова

(а) даје везничка конструкција *да ли*, појављујући се, са различитом уједначеношћу, кроз дискурс свих ових текстова са фреквенцијом:

<i>Природа I</i>	<i>Природа II</i>	<i>Природа III</i>	<i>Природа IV</i>
8	20	41	8

(б) даје типична почетна упитна заменица (и њени падежни облици) *шта*, појављујући се уједначено кроз дискурс свих ових текстова великом фреквенцијом:

<i>Природа I</i>	<i>Природа II</i>	<i>Природа III</i>	<i>Природа IV</i>
68	60	92	30

(в) даје типична почетна прилошко-везничка реч *како*, појављујући се уједначено кроз дискурс свих ових текстова великом фреквенцијом:

Природа I	Природа II	Природа III	Природа IV
48	52	35	36

(г) даје типична почетна прилошко-везничка реч *зашто*, појављујући се уједначено кроз дискурс свих ових текстова са мањом фреквенцијом:

Природа I	Природа II	Природа III	Природа IV
19	11	17	13

5. Или ћемо, такође, у одговарајућим уџбеницима из области предмета *српски језик*, тј. у уџбеницима са ознакама: *Чишанка I*; *Чишанка II*; *Чишанка III* и *Чишанка IV* – навести да исти тај карактер *шишичног дијалога* обезбеђују исте лексеме, односно њихове конструкције, то јест

(а) везничка конструкција *да ли*, са фреквенцијом:

Чишанка I	Чишанка II	Чишанка III	Чишанка IV
34	43	133	97

(б) типична почетна упитна заменица (и њени падежни облици) *шта*, са фреквенцијом:

Чишанка I	Чишанка II	Чишанка III	Чишанка IV
87	101	220	217

(в) типична почетна прилошко-везничка реч *како*, са фреквенцијом:

Чишанка I	Чишанка II	Чишанка III	Чишанка IV
63	81	129	232

(г) типична почетна прилошко-везничка реч *зашто*, са фреквенцијом:

Чишанка I	Чишанка II	Чишанка III	Чишанка IV
33	33	100	74

И за све је констатовано да су у функцији успостављања директне (дијалогске) комуникације између наставника / аутора и ученика / читаоца, у којој је резултат или учеников одговор на дати припремљени текст, или (уџбеничко) објашњење феномена који се у датом дискурсу обрађује, а који ученик треба да прихвати као јасно дефинисан.

6. Оно што нам говоре дати бројеви фреквенцијског пописа, јесте – да све упитне лексеме имају много мању употребу у уџбеницима са ознаком *Природа I – IV*, него што је имају уџбеници са ознаком *Чишанка I – IV*. Делимично, то се може објаснити већом количином текста у уџбеницима за предмет Српски језик и књижевност, наравно. Међутим, добар део веће фреквенције датих лексема, нарочито изразито велика цифра фреквенције лексема *шџа* (са фреквенцијом 220, 217) и *како* (са фреквенцијом 129, 232) у уџбеницима језика и књижевности за III и IV разред – анализом контекста у којем се те речи налазе и са којим се налазе у конкорданци – доказује да уџбеници из ове области садрже много већи број *уойшџених њишџања* којима би се ученици упутили у градиво које уче. То сигурно не доприноси успеху језичке комуникације између писца уџбеника и читаоца уџбеника.

Илустровано примером, јасно је да се усмеравање учениковог одговара на егзактни закључак сигурно много п р е ц и з н и ј е врши онда када упитна реченица са *шџа*, типа:

(1) *Шџа* је спречило воду да уђе у чашу? (*Природа III*, 88)

– долази после описа експеримента који доказује да ваздух, као и вода, заузима простор.

Пример супротан овоме сигурно је онај у којем се у дидактичко-методичком апарату разговора о тексту песме „Септембар” (Душана Костића), у дискурсу састављеном од целог низа питања, на крају тога низа, као завршна и у извесном смислу „ударна” – формулише упитна реченица са *шџа*, као што је следећи дискурс:

(2) У песми су насликане неке појаве у јесен. Које су то појаве? *Шџа* се дешава с природом у ово годишње доба? Зашто у песми јесен долази у „жутот ауту”? *Шџа* је песник изразио том сликом? (*Чишанка III*, 7).

То стварно значи да се реченица у којој се упитна именска заменица *шџа*, као заменица за ствари, може односити на велики низ појава које се дешавају у годишњем периоду који је тема песме. Наиме, увид у конкорданцу заменичко-везничке лексеме *шџа* показао би да је распон њеног потенцијала значењске везе са другим лексемама, као што је то уопште у језицима⁷ – врло широк, са мало ограничења.

Другим речима, у дидактичко-методичком апарату уз дефиниције, као и уз текстове прозе и поезије – дискурс ових уџбеника има (исувише) велики број *недовољно одређених (недовољно конкретних) њишџања* која се ученицима постављају с циљем да се упуте у дато градиво и усвоје појмове које оно садржи. Природно, у извесној мери то може бити и

7 На пример, кад је реч о датом распону, наставници језика истраживачи могућности лексичке конкорданце констатују: “The linguistic unit’s connectors span can vary from clauses to paragraphs and even longer stretches of discourse ... Learners thus first need to familiarize themselves with the meaning of the individual connectors, the type of components they normally occur within discourse, and finally the distance they can span in order to be able to identify the type and expanse of the relation they indicate” (Танко 2004: 160).

због познатих разлика дискурса *природних наука* и наука које традиционално одређујемо као *хуманистичке*, разлика које би полазиле од тога да прве описују објективне појаве, док друге описују и њих али и појаве субјективне природе (емоције и сл.).

Ипак, у дискурсу уџбеника из обе анализиране области у довољној мери, и сасвим на месту, присутна је особина коју истраживачи уџбеничког текста уопште називају *дијалогичности у ужем смислу речи* и подразумевају под тим такву организацију текста у којој су „саговорници, најчешће, писац уџбеника и дете-читалац, али могу бити и два писца уџбеника, две идеје, две теорије, две врсте података и сл.” (Плут 2003: 231-232). То сигурно потврђује фреквенцијски попис лексема и морфосинтаксичких речи уопште, па и ових граматичких речи (функционалних) у корпусу који сам испитивао.

7. (б) Лексичке (пунозначне) речи, које су носиоци значењске стране комуникације – у анализираном конкретном дискурсу изабраног узорка – појављују се као реализација низа општих закона и правила по којима сваки дискурс обично располаже речником зависним од предмета расправе (комуникације), с тим што се лексичке јединице посматране дате дефиниције, наравно, могу наћи и у многим другим пољима, и са различитим значењем, и у различитим лексичко-граматичким колокацијама, односно у врло разноврсним везама базираним на систему *лексичке конкорданције*. Тиме се, и системски, али и у ограниченом детаљу, улази и у област тумачења конкорданције лексичких речи у датоме дискурсу.

С обзиром на циљ овог рада (и расположиви простор), показаћемо дату конкорданцију на само једном примеру, и то, у духу ове досадашње анализе – са указивањем на д и ј а л о ш к е е л е м е н т е писаног дискурса и њихову улогу у једном уџбенику. И иначе текстлингвистичка истраживања доказују чињеницу да су и у уџбеничком, дакле – *писаном* дискурсу присутне форме кохезионих средстава иначе типичне за *говорни дискурс* а међу њима су и средства из области значењских категорија, која имају семантичко-текстуалну функцију чиниоца који учвршћује говорну (значи и – дијалогску) кохезију једног текста као што су понављање дате лексема⁸, или употреба језичког исказа који ће се што директније везивати за и н д и в и д у а л н и говорни акт⁹.

8. За илустрацију овог последњег довољно је дати и само један пример, такође у уџбенику познавања природе и друштва за основну школу.

8 „Понављање... може обухватити било које језичке јединице”, а овде га узимам као „општи феномен језика”, уз многе друге, како се дефинишу на наредним страницама исте књиге, у поглављу „Понављање: семантичко-текстуална функција” (Половина 1999: 150, 189).

9 У овом случају тај акт је уџбенички дискурс, као врста језичког израза чији је циљ да, у специфичној интеракцији даваоца информације и примаоца информације, максимално активира пажњу овог другог. „Избор речи које ће бити употребљене у тексту уџбеника је од пресудне важности за деце разумевање тога текста... Богаћење деце језичког речника кроз уџбеник не остварује се само употребом нових речи већ и проверавањем и усвајањем многоструких значења познатих речи” (Гашић Павишић 2002: 162).

То је употреба метонимије и синегдохе. Испитивани узорци показују типичне примере као што је:

- (1) Паличњак је инсект сличан танкој гранчици, па остаје непримећен за разноврзне птице, које су у непрекидној потрази за **укусним залагајем** (ПД 3, 25).

У овом примеру, употребљена је синтагма *поштрага за укусним залагајем* уместо синтагме *поштрага за храном*. Овом метонимијском заменицименице *храна* именицом *залагај* постигнуто је да текст буде динамичнији и ближи, приступачнији ученицима – јер је „укусан залагај” свакако ближи личном искуству него општи појам „храна”, која може имати бескрајан низ форми. Сличан ефекат постигнут је и у примеру:

- (2) Наследио је оца на српском **престолу** (Стефан Првовенчани). (ПД 4, 68)

Ученику четвртог разреда основне школе лакше је да протумачи ову *конкретну слику* смене на престолу, то јест скоро визуелни приказ седања на *престо* као физички опипљив предмет, него да разуме *ајштракцију* преузимања владавине и титуле.

Често се именице уместо у множини употребљавају у једнини. То је принцип синегдохе:

- (3) У нижим пределима расте **листопадна**, а у вишим **четинарска шума** (ПД 4, 9).
- (4) После много хиљада година, **човек** је случајно открио ватру (ПД 4, 66).

А за овај тип граматичке метонимије констатовано је већ у лингвистици да је заснован на значењу *блискости учесника* у акту комуникације (Јакобсон 1971: 134, 137), јер је појединачни предмет / биће сигурно ближи посматрачу, скоро физички опипљив, него множина истих предмета / бића. А за то се у лексичко-семантичкој анализи уџбеничког дискурса може утврдити да идеално одговара циљаном типу најприступачније комуникације наставника и ученика – дијалошком типу, управо по конкретности слике, реализоване метонимијско-синегдошком базом исказа, чиме се потпуно приближава искуству слушаоца у комуникацији (в. исцрпније у Ковачевић 1999: 171-203 и Драгићевић 2007: 173-179).

9. У закључку, могло би се констатовати да јединице оба ова језичка нивоа, нивоа функционалних (граматичких) речи и нивоа лексичких (пунозначних) речи, свака по правилима својих специфичности, имају своју улогу у формирању дискурса који ће бити прилагођен типу дискурса који је (циљно) најприближнији језичком изразу *нејосредне комуникације личности* која тумачи материју (школског) предмета са личношћу која дата тумачења треба да прихвати, са личношћу ученика. Углавном, моја истраживања значајног уџбеничког корпуса установила су и да је у стилизацији дискурса уџбеника реализован и педагошко-дидактички захтев који подразумева присуство *комплетног одраслог*,

дакле – наставника,¹⁰ који, заправо, подразумева и значајно присуство *дијалогске форме* дискурса, као форме која је први елеменат конверзације и – успешне интеракције учесника у њој као виду комуникације који се сматра „најосновнијим и најуниверзалнијим начином обављања људских послова” (Кристал 1995: 116).

За испитивани језички корпус, најзад, може се констатовати и да се елементи д и ј а л о ш к о г карактера, као битна особина говорног дискурса, складно уклапају и у знатан број н а р а т и в н и х елемената, присутних у текстовима и дефиницијама, и примера језика у овим уџбеницима. Природно, они су условљени функционалностилским доменом¹¹ ових испитиваних текстова: они су намењени школској популацији првих разреда основне школе, „са дефинисаним узрасним и психолошким границама,” при чему уџбеник „може дати свој допринос развоју пажње разноврсношћу и интересантношћу садржаја, разноврсношћу представљања садржаја” (Лазаревић 2001: 60-61, 62) (подвукао Сл. Ст.), што у оваквим случајевима значи – уношењем и текста у форми наратива (приповедања), која – већ својом дефиницијом – има живе форме г о в о р н о г дискурса, како тај појам у примарном смислу дефинише лингвистика.¹²

ИЗВОРИ ЈЕЗИЧКОГ МАТЕРИЈАЛА

Природа I: Љиљана Новковић, Биљана Требјешанин, Биљана Гачановић, Свет око нас, уџбеник за први разред основне школе, Треће издање, Завод за уџбенике, Београд, 2006, стр. 1-101.

Природа II: Љиљана Новковић, Биљана Требјешанин, Биљана Гачановић, Свет око нас, уџбеник за други разред основне школе, Треће издање, Завод за уџбенике, Београд, 2006, стр. 1-87.

Природа III: Биљана Требјешанин, Биљана Гачановић, Љиљана Новковић, Природа и друштво, уџбеник за трећи разред основне школе, Друго издање, Завод за уџбенике, Београд, 2006, стр. 1-87.

10 „Основношколски уџбеник је књига у коју је уграђена помоћ компетентног одраслог... Уџбеник је књига из које ученик може да учи без посредника, самостално и онда када није у школи и када нема комуникацију са наставником. Из те околности и произилази потреба да уџбеник буде тако обликован и опремљен да ученик може да оствари ефикасну комуникацију са њим, да његове поруке јасно схвати и прихвати” (Коцић Требјешанин 2001: 16).

11 „U procesu nastajanja F-(unkcionalni) stilovi se ne usmjeravaju na mogućeg primaoca, nego na realnog primaoca”... , што резултира „експлицитним ознакама” текстова који се намењују специфичном читаоцу, а посебно су „karakteristične za naučno-udžbeničke tekstove, i to sa vrlo preciznim podacima (za koju je struku priručnik namijenjen, za koju godinu studija, za koji razred itd.” (Тошовић 1988: 134-135).

12 B.: „Naime, i 'diskurs' i 'tekst' mogu se koristiti u mnogo širem smislu i podrazumevati sve jezičke jedinice s odredljivom komunikativnom funkcijom, bilo govornom ili pisanom. Neki naučnici govore o 'govornom i pisanom diskursu', drugi opet o 'govornom i pisanom tekstu'. U Evropi se termin tekst-lingvistika često koristi za proučavanje jezičkih principa koji upravljaju strukturom svih oblika teksta” (Кристал 1995: 116).

Природа IV: Биљана Требјешанин, Биљана Гачановић, Љиљана Новковић, Природа и друштво, уџбеник за четврти разред основне школе, Друго издање, Завод за уџбенике, Београд, 2007, стр. 1-111.

Читанка I: Славица Јовановић, Златна јабука – читанка за први разред основне школе, Завод за уџбенике, Београд, 2007, стр. 1-87.

Читанка II: Славица Јовановић, Читанка за 2. разред основне школе, Завод за уџбенике, Београд, 2006, стр. 1-103.

Читанка III: Вук Милатовић, Читанка за 3. разред разред основне школе, Завод за уџбенике, Београд, 2006, стр. 1-167.

Читанка IV: Зорана Опачић Николић – Даница Пантовић, Прича без краја – Читанка за четврти разред основне школе, Завод за уџбенике, Београд, 2005, стр. 1-147.

ЛИТЕРАТУРА

Гашић Павишић 2002: Сл. Гашић Павишић, Језик уџбеника, у: Б. Требјешанин – Д. Лазаревић, *Савремени основношколски уџбеник – теоријско-метофолошке основе*, Завод за уџбенике, Београд, 2002.

Драгићевић 2007: Р. Драгићевић, *Лексиколоџија српског језика*, Завод за уџбенике, Београд, 2007.

Јакобсон 1971: R. Jakobson, *Selected Writings*, II, The Hague – Paris, 1971.

Коцић Требјешанин 2001: Љ. Коцић – Б. Требјешанин, Основношколски уџбеник као предмет разматрања, у: Б. Требјешанин – Д. Лазаревић, *Савремени основношколски уџбеник*, „Завод за уџбенике”, Београд, 2001.

Ковачевић 1999: М. Ковачевић, Метонимија и синегдоха, *Српски језик*, IV/1-2, Београд, 173-203.

Кристал 1995: D. Kristal, *Kembrička enciklopedija jezika*, „Nolit”, Beograd, 1995.

Лазаревић 2001: Д. Лазаревић, Психолошки развој детета основношколског узраста и уџбеник, у: Б. Требјешанин – Д. Лазаревић, *Савремени основношколски уџбеник – теоријско-метофолошке основе*, „Завод за уџбенике”, Београд, 2001.

Марјановић 1984: Ана Марјановић, *Razvoj značenja reči*, „Prosveta”, 1984.

Плут 2003: Д. Плут, *Уџбеник као културно пошторни систем*, Завод за уџбенике – Институт за психологију, Београд, 2003.

Половина 1999: V. Polovina, *Semantika i tekstlingvistika*, Beograd, 1999.

Правопис 2010: *Правопис српскога језика*, Матица српска, Нови Сад, 2010.

Сапир 1970: E. Sapir, *Language*, London, 1970.

Танко 2004: Gyula Tankó, *The use of adverbial connectors in Hungarian university students' argumentative essays*, у: John McH. Sinclair (*Edited by*), *How to Use Corpora in Language Teaching*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam – Philadelphia, 2004, 160).

Тошовић 1988: В. Тошовић, *Funkcionalni stilovi*, „Svjetlost”, Sarajevo, 1988.

Slavko Ž. Stanojčić

CONVERSATIONAL AND NARRATIVE ELEMENTS IN
TEXTBOOK DISCOURSE

Summary

On several selected samples – the paper offers an interpretation of the relationship between typical elements of spoken discourse and the totality of textbook discourse as a written realization of language. The author’s main emphasis is on the fact that units of both language levels, (a) the level of functional (grammatical) words and (b) the level of lexical (fully meaning) words, following their specificities, have their essential role in formation of the discourse that would be adjusted to the discourse type that (purposely) is closest to the language of direct communication of the person who interprets the matter of a (school) subject with the person who should accept the given interpretations, i.e. with the personality of a student. The author’s conclusion is that it could also be stated for the studied language corpus that the elements of dialogical nature, as an essential characteristic of spoken discourse, are harmoniously integrated with a significant number of narrative elements in textbook definitions.

Key words: Serbian language, discourse, dialog, conversation, narration, grammatical words, lexical words, textbook, collocation, concordance

*Примљен у септембру 2013.
Прихваћен у децембру 2013.*

Наслеђе 26 • 2013 • 47-57

Горан Дринчић¹
Институт за старе језике
Универзитет Црне Горе

АНАЛИЗА ЛЕКСИКЕ У ДИСКУРСУ ИНТЕРНЕТ ЧЕТОВА: ОМЛАДИНСКИ ЖАРГОН

У овом раду даје се кратак осврт на употребу омладинског жаргона као специфичног дела лексике која карактерише дискурс интернет четова. Усвајајући социолингвистичку перспективу, аутор описном методом покушава утврдити основне узусе који карактеришу жаргонизацију језика чета, те издваја могуће мотиве употребе лексике која је део омладинског жаргона у овом регистру. Примери жаргона идентификовани у одабраном корпусу анализирају се у оквиру трију засебних категорија издвојених по начину настанка жаргонизма на оне настале метатезом, оне позајмљене из других језика и оне настале суфиксацијом. У раду се прави и паралела између омладинског жаргона у његовом природном окружењу – говору младих из урбаних градских средина, и онога присутног у писаном електронском дискурсу интернет четова.

Кључне речи: социолингвистика, интернет, чет, омладински жаргон, метатеза, позајмљенице, суфиксација

Увод

Технолошка револуција чији смо сведоци те развој и нагла популаризација нових средстава комуникације – у првом реду компјутера, мобилних телефона али и њихових хибрида, умногоме ревидирају традиционална схватања језика. Интернет је већ одавно постао главни извор информација, доминантно средство за забаву младих али и врло популаран метод комуникације. И као што је то било кроз историју, нова средства комуникације мењају не само начин комуникације већ и језик којим се та комуникација одвија. Такав је, наиме, случај био са новинама, телефоном и телевизијом, а тако је и данас са интернетом. Медијум комуникације, више је него очигледно, утиче на структурне карактеристике језика. Другим речима, људи имају склоност да језик прилагођавају конкретной комуникацијској ситуацији. Како каже Кристал, у природи је језика да рефлектује и прилагођава се социолошким и технолошким променама (2010: 414).

Утицај технологије видљив је у целокупном дискурсу интернета са свим различитим видовима комуникације на њему (имејл, форуми за дискусију, друштвене мреже итд.). Ипак, начин на који технологија

¹ gorandr@live.com

утиче на комуникацију односно језичку структуру најбоље се одсликава у чету. Како у својој студији о језику интернета истиче Кристал, „(...) синхроне чет интеракције су те које проузрокују најрадикалније лингвистичке иновације (...) које утичу на више основних конвенција традиционалне писане и говорне комуникације” (2006: 135). Сличан став заузима и Радић Бојанић (2007: 3) када каже да је „(...) дискурс електронских ћаскаоница најдинамичнији од свих новонасталих видова комуникације на интернету (...) и показује највише језичких промена у односу на традиционалне начине комуницирања, те стога нуди много поља за истраживање”. Језичке новине које са собом доноси језик интернет чета огледају се на више различитих нивоа попут лексике, типографије, синтаксе, прагматике итд, међутим, области у којима су оне најочигледније су писање и лексика као нивои језика који су најотворенији за иновације и девијације од стандарда (в. Кристал 2006: 96). Фокус овога рада биће управо на лексици, односно употреби омладинског жаргона.

Природа и дискурс интернет чета

Пре него што пређемо на дискусију о омладинском жаргону у језику чета потребно је у кратким цртама објаснити сами концепт чета као комуникацијског медија. Дакле, шта је уопште чет? У најкраћем, ради се о програму који омогућава корисницима међусобну синхрону писану комуникацију посредством компјутера или других електронских уређаја за комуникацију². Размена исказа одвија се куцањем текста на уређају који се користи. Програм по правилу омогућава да све оно што један корисник откуца на свом уређају сви други учесници добију и прочитају истовремено или који тренутак касније, уз то што често постоји и могућност тзв. приватне комуникације у којој су поруке видљиве само њиховом аутору и примаоцу. Корисницима је за комуникацију односно писање порука на располагању тастатура (права или виртуелна) са свим знаковима на њој (в. Радић Бојанић, 2007: 33). У зависности од врсте чета, програм најчешће активирамо тако што се региструјемо и изаберемо надимак, након чега можемо учествовати у дискусији.³ При том, оно што комуникацијску ситуацију чета чини битно различитом у односу

2 Овде се у првом реду мисли на паметне телефоне, таблет, нетбук и друге сличне уређаје. Наиме, технолошке иновације на пољу мобилних комуникацијских уређаја све више бришу разлику између ових врста уређаја и компјутера. Штавише, неки од аутора који су спроводили паралелна проучавања конвенција писања на корпусу чета и смс порука у француском језику (в. Жаке, 2007: 90) тврде да нису пронашли појаве који би биле основ разликовања ова два вида комуникације. Када је у питању чет, програмима са којих је преузет материјал за ово истраживање било је могуће приступити са свих наведених врста уређаја, укључујући и мобилне телефоне са приступом интернету.

3 Од деведесетих година прошлог века различити софтвери и програми за чет доживели су невероватну експанзију те се данас осим за забаву (засебно или у склопу интерфејса имејл налога или друштвених мрежа) користе и као средство озбиљне комуникације, увезујући корпоративне базе података, омогућавајући комуникацију на електронским конференцијама итд.

на друге видове комуникације посредством интернета попут имејла или форума за дискусију је пре свега синхроност, тј. непостојање временског застоја у пријему поруке и слању одговора, као и најчешће неформална природа комуникације, анонимност учесника у конверзацији, те ефемерност као резултат брзине одвијања комуникације.

Формално гледано, као што је већ речено, дискурс чета је писани језик који настаје куцањем порука помоћу тастатуре или екрана осетљивог на додир. Ипак, бројне студије основних карактеристика језика чета у поређењу са особеностима писаног односно говорног језика показују да су у језику чета присутни елементи и једног и другог. По речима Радичић Бојанић, „тако се овде мешају особине писаног и говорног језика у тој мери да је немогуће утврдити коме полу од та два он припада, па се све више аутора залаже за редефинисање ионако сувише опште поделе на говор и писање и предлаже увођење трећег типа – језика електронске комуникације” (2007: 7). На истом фону је и Кристал који иде и корак даље и говори о сада већ сасвим извесном развоју интернет лингвистике као новој грани науке о језику (2011: 1). Било како било, међу карактеристикама језика чета које су много више везане за домен говора него писаног текста су превасходно синхроност комуникације, кратке поруке, упадице, узречице, дигресије, употреба скраћеница, те специфичност говора младих која је у центру пажње овог рада – жаргон.

Омладински жаргон

Ранко Бугарски жаргон дефинише као „сваки неформални и претежно говорни варијетет неког језика који служи за идентификацију и комуникацију унутар неке друштвено одређене групе – по професији, социјалном статусу, узрасту и слично – чије чланове повезује заједнички интерес или начин живота (...)”⁴ Жаргон, наводи он, „настаје као резултат особеног, спонтаног и по правилу анонимног вербалног стваралаштва, особито млађих генерација. Тако ослобођена језичка енергија испољава се изворно жаргонски, или пак кроз жаргонску прераду елемената домаћег језичког стандарда, архаизама, дијалектизама, па и професионализама, као и преузимањем жаргонизама из других језика.” (2003: 9–14).

Када је у питању подела жаргона, основна је она на стручни и омладински. У оваквој констелацији под стручним подразумевамо превасходно језик струке, односно специфичну и уско стручну терминологију карактеристичну за различите области живота и рада. Тако, на пример, често можемо чути о медицинском или правничком жаргону. С друге стране, омладински жаргон настаје доминантно као резултат глобалне жеље млађих генерација за истицањем односно креирањем

4 За поједине жаргоне користе се и међународни термини арго и сленг, док су код нас присутни и појмови шатровачки и фрајерски. Ипак, најадекватнији генерички термин који обухвата све наведене варијетете јесте жаргон, па тако можемо говорити о, на пример, стручном, шатровачком или фрајерском жаргону (в. Бугарски, 2003: 9–12).

језички препознатљивог израза. На тај начин, млади различитим језичким средствима граде лични и групни урбани идентитет у уверењу да тиме доказују своју модерност и отвореност. На основу наведене поделе, није тешко утврдити да жаргонизми у језику чета доминантно припадају управо домену омладинског жаргона.

Анализом жаргонизама идентификованих у одабраном корпусу, издвојили смо три најучесталије категорије, те поделили пронађене примере према начину њиховог постанка на жаргонизме настале метатезом, оне настале директним позајмљивањем из енглеског, те оне настале суфиксацијом.⁵

Метатеза

Појам метатезе односи се на замену места језичких јединица – слова, гласова или слогова у оквиру речи, или речи у склопу реченице. На пример, *сељак* постаје *љаксе*, *пиво* – *вопи*, а *музика* – *зикаму*. Ћосић (2004: 14) метатезу дефинише као „стручни назив за извртање слогова”, док Симеон (1969: 815) и Кристал (2010: 338) појму метатезе осим замене места слоговима додају и димензију замене места слова у речи односно речи у реченици. Појава жаргонске метатезе присутна је у српском, као и у неким другим језицима⁶, а у најширим круговима познатија је као *шатровачки* (Ћосић 2004: 14). Шатровачки је, као уосталом и жаргон младих уопште, најприсутнији у урбаним градским срединама односно говору младих из таквих окружења. С друге стране, у писаном језику, овај феномен је много мање присутан, али се његова учесталост повећава са новијим видовима неформалне електронске комуникације посредством интернета.⁷

Метатеза се, каже Ћосић (2004: 14–15), не врши произвољно већ по чврстим правилима. Он наиме, уз опште правило које гласи да се први слог пребацује на крај речи и постаје последњи те да се шатровачка реч, када су у питању именице, мора завршавати самогласником, наводи три разлога због којих је дистрибуција шатровачког ограничена. Прво, реч која није често у употреби не подлеже метатези јер неће одмах бити разумљива. Друго, реч која извртањем добија незанимљив или тешко изговорљив

5 Предмет анализе овога рада чини корпус од 20.000 речи прикупљених са више домаћих четова током лета 2010. и 2011. године. Сви примери наведени у раду дати су у изворном облику, онако како су их у датом моменту видели учесници конверзације, при чему се једина интервенција аутора истраживања огледа у прикривању имена тј. надимака корисника.

6 Феномен метатезе присутан је, између осталог, и у француском језику где је познат под називом *verlan*. Како објашњава Жаке, *verlan* служи комуникацији међу тинејџерима а његово значење је неразумљиво одраслима. И сам назив има симболичко значење; кодирање се састоји у инверзији слогова или слоговних елемената, а сама реч *verlan* потиче од *l'envers* што значи обрнуто (в. Жаке, 2007: 107). Ћосић (2004: 14) наводи занимљиву сличност између српског шатровачког и француског *verlan* која се види на примеру жаргонизоване лексеме телефон: *phonetelé* – фонтеле.

7 Осим електронског дискурса, примере употребе шатровачког односно метатезе у писаном језику бележимо и у језику уличних графита.

облик такође неће заживети у употреби. Овде додуше, има изузетака (*гечко* – *чкоде*, *фудбал* – *дбалфу*). И треће је правило презасићености – ако би се све речи извртале метатеза би изгубила ексклузивност, а самим тим и драж.

Метатези иначе, осим именица које су најчешће, подлежу и друге врсте речи као што су глаголи (*пази* – *зипа*, *писти* – *стипи*), и придеви (*чудан* – *данчу*, *згодан* – *данзго*). Када су у питању именице, Ђосић (2004: 15) примећује да се метатези не подвргавају само именице у номинативу већ и оне из косих падежа, најчешће акузатива и генитива – *фука* (кафа), *вушра* (трава), или пак вокатива – *шебра* (брат).

У анализираном корпусу дискурса чета, и поред тога што се формално гледано ради о писаном језику, нису пронађени примери метатезе који би сугерисали другачију употребу у овом домену у односу на говорни језик, из кога, као што смо већ истакли, жаргон потиче. Неки од забележених случајева дати су у Примеру 1.

- (1) Учесник 1: *odoh na vopi*:) *uživajte*
- (2) Учесник 2: *hahaha =D mWa u vugla moju :-**
- (3) Учесник 3: *Wozdra ja na 5 min*
- (4) Учесник 4: . . . *SRKI, tebra . . pitaj četere . oni sve znaju . =D ae*
- (5) Учесник 5: *Deki, ti si bas perverzani! To mi se djasvi*
- (6) Учесник 6: *ti ukljuci zakto =D*

Пример 1.

Као што се из горњих примера види, метатезом се у језику чета жаргонизују превасходно именице (*живо* – *vopi*; *мозак* – *zakto*), укључујући и оне у косим падежима (*глава* – *vugla*; *браће* – *tebra*), али и глаголи (*свиђа* – *djasvi*), узвици (*здрavo* – *wozdra*) и друге врсте речи. Што се тиче учесталости метатезе по врстама речи, обрадом целокупног корпуса закључујемо да су, као и у говору, најчешће именице, али овом типу жаргонизације подлежу и глаголи, придеви, те читаве фразе – *фука ђусла* (слађа кафа) – у којима се врши двострука метатеза, она на нивоу лексеме (пермутација слогова) и она на нивоу фразе (замена реда речи).

Позајмљенице

Позајмљенице из страних језика, превасходно енглеског, честа су појава у језику младих те се стога често сврставају у домен жаргона, ако не због начина настанка онда због начина употребе (в. Радић Бојанић 2007: 61). Жаргонска квалификација, каже Бугарски (2003: 109), „не пристаје само конкретним језичким јединицама као таквим, него – често још и више – њиховој неумереној и неприкладној употреби”. А управо је таква употреба англицизама у дискурсу чета. Наиме, позајмљенице у овом контексту не служе својој првобитној сврси тј. попуњавању лексичке празнине у језику циљу, већ су пре свега одраз жеље говорника да се на неки начин истакну. Како каже Прћић (2005: 144), мотив употребе великог броја англицизама код младих добрим делом лежи

у њиховом уверењу „да су због тога модернији, отменији и друштвено надмоћнији – односно да су *COOLturniji*”. Њихова претерана употреба се, сагласна је Панић Кавгић (2006: 19), „не може објаснити ничим другим до пуким покушајем говорника или писца да што верније прати актуелну, глобалну или локалну, језичку моду, употребом позајмљеница као статусног симбола”.

Наравно, утицај страног (енглеског) језика не мора се нужно реализовати позајмљивањем лексеме; он може бити и у домену синтаксе, семантике итд. Како каже Прћић (2005: 59), англицизам, осим речи или морфеме из енглеског која се користи у српском, може означавати и „реч, синтагму или реченицу у српском језику чија употреба одражава и/или следи норму енглеског језика – ортографску, фонолошку, граматичку, семантичку или прагматичку”.⁸ Ове димензије утицаја, међутим, излазе из домена жаргона у области лексике те ћемо се за ову прилику задржати на позајмљивању лексема.⁹

Ево неких од примера забележених у корпусу:

- (1) Учесник 1: *u skladu s nickom, Miljan:*
- (2) Учесник 2: *Zaljubljenost ima lepši filing šteta št0 kratk0 traje:-)*
- (3) Учесник 3: *Pizzzzzo,hello*
- (4) Учесник 4: *Mora da sam propustio neki post, jer sam na trenutak bio off.*
- (5) Учесник 5: *sanjiva, sorry, obnevideo sam:D*
- (6) Учесник 6: *sori na caps*
- (7) Учесник 7: *Pwt na javni sam питао, на јавни одговори. Hvala by the way*

Пример 2.

Као и у случају метатезе, ни по питању англицизама нису уочене битне разлике по питању њихове употребе у говорном језику односно језику чета. Што се тиче правила транскрипције позајмљеница, није опажена униформност већ се подједнако користе и дословно преписивање оригиналне лексеме и произвољна транскрипција (*sorry – sori*), као и форме транскрибоване у складу са важећим правописним начелима.

Неки од горе наведених примера (6, 7) могу се сврстати и под феномен промене кода (енг. *code-switching*), још једне појаве која се, као и жаргон уопште, углавном везује за говорни дискурс али је присутна и у језику интернета, превасходно синхроним видовима комуникације на интернету попут чета.¹⁰ Ово је такође релативно чест феномен у

8 По Прћићу, (2005: 78), англосрпски језик манифестује се између осталог на нивоу правописа (вебсајт уместо вебсајт), семантике (борд уместо одбор, саит уместо са-станак), прагматике (моје име је... уместо зовем се...) итд.

9 У оквиру категорије лексема као често позајмљивана категорија речи могу се издвојити и енглеске скраћенице, нарочито акроними (*lol, omg, btw, wtf* и сл.).

10 Промена кода дефинише се као „раширена пракса комбиновања елемената двају језика током исте интеракције између билингвала” (Бугарски, 1997: 128). Иако често није лако повући црту између позајмљеница и промене кода, устаљене и асимиловане позајмљенице обично се не третирају као промена кода, већ се тако доживљавају језички елементи који се својом неадаптираношћу истичу у тексту. Такви су на пример, изрази *окау* или *sorry* на крају реченице, дужи сегменти на енглеском уметнути у

компјутерски посредованој комуникацији међу младима и потврђује тезу о жељи учесника у конверзацији да се коришћењем страних синтагми или реченичних структура истакну или на тај начин прикрију значење исказа.

Гледано по врстама речи, предњаче именице, заменице и глаголи, али се позајмљују и бројеви, прилози, везници итд. Као што је речено, није реткост ни позајмљивање фраза (*by the way*).

Суфиксација

Жаргонизми настали суфиксацијом најбројнији су, уз позајмљенице, у говору младих. Анализирајући творбени механизам суфиксације, Бугарски (2003: 20) набраја укупно 45 форманата који се користе у том процесу, међу којима су неки од најчешћих *-а̄к/-ња̄к/-ља̄к*, *-ција*, *-ија̄га*, *-ској*, *-уља*, *-ара*, *-ача*, *-оња*, *-чина*, *-чуџа*, *-инџ* итд. Сви форманти су, елаборира Бугарски (2003: 88), „у граматичкој служби извођења именица, и то најчешће из именичких и придевских, а ређе глаголских, прилошких или каквих других основа”. Неки форманти, каже се даље (2003: 33, 88), своје основе скраћују, док код неких других идиоматичност претеже над економијом.

Питање економичности израза нарочито је занимљиво са аспекта чет комуникације и принципа језичке економије који у њој владају због технолошких ограничења која намеће медијум те велике брзине одвијања конверзације. Чет је наиме изузетно ефемеран вид комуникације, поруке се на екрану смењују великом брзином те је за учествовање у дискусији потребно брзо читање и писање. Из тог разлога, учесници конверзације често користе различите технике скраћивања, симболе итд. Ипак, анализирајући идентификоване примере жаргона, закључујемо да се у дискурсу чета користе обе поменуте врсте форманата, те да је учесницима конверзације, када су у питању жаргонизми, њихова експресивна функција знатно испред језичке економије.

- (1) Учесник 1: *Ko se owolke kretene pokacit na crnjak. . .uh*
 (1) Учесник 2: *Rakijada max?jel?*
 (1) Учесник 3: *Bio bi glumčina jbga. .misim odradio je pinkija vrh. . .*
 (1) Учесник 4: *Of.dino. Konju .srednjak.*
 (1) Учесник 5: *WuK .. ne slusam narodnjake*
 (1) Учесник 6: *ako si dobro da te muvam na brzaka*

Пример 3.

У вези с процесом жаргонизације занимљива је појава присутна како у говору младих тако и у дискурсу чета а коју чини комбинација процеса позајмљивања и творбеног механизма суфиксације чиме настаје амалгам енглеске основе и српског жаргонског суфикса (*lol* – лолчина).

реченицу или читаве реченице на енглеском у оквиру домаћег дискурса (в. Ињац 2005: 130–133).

Тако *lol* (енг. *laughing out loud*) означава нешто што је смешно, док *лолчи-на* представља ситуацију која је јако или урнебесно смешна.

Што се пак врсте речи тиче, суфиксацијом се далеко највише жаргонизују именице, али се јављају и примери жаргонизације других врста речи.

Закључак

Статистичком обрадом издвојеног материјала дошли смо до податка да је укупно учешће свих наведених врста омладинског жаргона у анализираном корпусу нешто испод 2%, при чему су најбројнија категорија позајмљенице (укључујући промену кода), а затим следе жаргонизми настали суфиксацијом односно метатезом. Иако се на први поглед ради о невеликом проценту, мора се имати у виду да је омладински жаргон доминантно обележје говорног језика те да је у писаној форми много ређи. Штавише, ако знамо да су у језику чета осим жаргона присутна и многа друга обележја говора (узречице, дигресије, средства невербалне комуникације итд.), наведеним подацима о заступљености жаргона потврђује се теза о језику чета као језичком виду између говора и писања.

Када је у питању мотив употребе жаргонизама односно узрок њиховог присуства у језику чета, с обзиром на то да су сви жаргонизми идентификовани у анализираном корпусу у употреби и у говору младих, односно да уз изузетак неколико акронима позајмљених из енглеског нису идентификовани жаргонизми својствени искључиво чет комуникацији, закључујемо да се ради о упливу говорног језика у дискурс чета и жељи учесника у конверзацији да је учине спонтанијом, односно да чет приближе разговору лицем у лице. На овај начин, млади употребом жаргона потврђују свој урбани идентитет и припадност групи, што је посебно битно ако се има у виду друштвена димензија чет комуникације. Уз ово, међутим, један од доминантних мотива за употребу омладинског жаргона у дискурсу чета несумњиво је и игра језиком, као што је то уосталом случај и у свакодневном говору младих. Поред мотива игре и већ споменуте жеље да се искаже припадност чет заједници, не треба занемарити ни стенографску функцију жаргонизама (посебно када је у питању метатеза), иако се може претпоставити да она због типичне структуре корисника чет програма тј. чињенице да велику већину учесника ове врсте комуникације чине управо млади, није изражена у мери у којој је то у говору где је једна од главних функција омладинског жаргона, нарочито неких његових подврста попут шатровачког, управо прикривање значења односно жеља да се комуникација учини неразумљивом одраслима.

Литература

- Бугарски 1997: Р. Бугарски, *Језици*, Београд: XX век.
- Бугарски 2003: Р. Бугарски, *Жаргон*, Београд: XX век.
- Жаке 2007: А. Jacques, Neography: Unconventional Spelling in French SMS Text Messages, у: В. Danet and S. Herring, (ур.), *The Multilingual Internet: Language, Culture and Communication Online*, New York: Oxford University Press, 87–116.
- Ињац 2005: G. Injac, Loanword or Code-switching? English Language in Serbian and Polish Written Discourse, *Socjolingvistika*, t. 19, Varšava, 130–133.
- Кристал ³2010: D. Crystal, *The Cambridge Encyclopedia of Language*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Кристал 2011: D. Crystal, *Internet Linguistics: A Student Guide*, Abingdon: Routledge.
- Панић-Кавгић 2006: О. Панић-Кавгић, *Колико разумемо нове англицизме*, Нови Сад: Змај.
- Прћић 2005: Т. Прћић, *Енглески у српском*, Нови Сад: Змај.
- Радић Бојанић 2007: В. Radić-Bojanić, *Neko za chat?!*: Diskurs elektronskih časkaonica na engleskom i srpskom jeziku, Novi Sad, Futura publikacije.
- Симеон 1969: R. Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Zagreb: Matica hrvatska.
- Ћосић 2004: П. Ћосић, Правила жаргонске метатезе, *Језик данас* 19–20, Нови Сад, 14–17.

Goran Drinčić**ANALYSIS OF LEXICON IN INTERNET CHAT-GROUPS DISCOURSE: SLANG**

Summary

The author briefly reviews the use of slang in the discourse of Internet chat-groups. Identified examples are analysed under three separate categories distinguished on the basis of their origin to slang created through metathesis, loan-words, and slang created through suffixation. The paper also compares the slang used in its natural environment – speech, and the slang present in written electronic discourse of Internet chat-groups.

Key words: Sociolinguistics, Internet, chat-groups, lexicon, metathesis, loan-words, suffixation

Примљен у септембру 2013.
Прихваћен у децембру 2013.

Милан Д. Милановић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет

Ана Д. Милановић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

ЕТИЧКИ ПРОБЛЕМИ У ТЕСТИРАЊУ ЈЕЗИЧКИХ КОМПЕТЕНЦИЈА

Узимајући у обзир чињеницу да се језички тестови састављају и примењују у друштвеним заједницама са најразличитијим циљевима и наменама, као и чињеницу да се на основу резултата тестирања доносе озбиљне одлуке по будућност кандидата који их полажу, у овом раду се, са етичког становишта, преиспитује примена језичких тестова у односу на њихову планирану намену. У првом делу рада указује се на централну улогу коју има прецизно дефинисање конструкта чиме се отклања или умањује утицај екстерних варијабли и пристрасности који контаминирају резултате тестирања и угрожавају валидност одлука које се доносе на основу тако постигнутих резултата. Потом се разматрају стандардизовани језички тестови који у неправедан положај стављају економски угрожене групе кандидата, чиме се умањују њихове могућности за образовну и професионалну мобилност. На крају се посматра појава која је етички најмање оправдана, а односи се на подвргавање емиграната језичким тестовима зарад остварења експлицитних или имплицитних политичких и идеолошких циљева. Сви посматрани етички проблеми нису нерешиви, па је циљ рада да састављачима тестова али и корисницима резултата укаже на њихово постојање како би се у будућности предупредили или како би се њихови негативни утицаји ублажили.

Кључне речи: етички проблеми у тестирању језичког знања, дефинисање конструкта, пристрасност у тесту, стандардизовани језички тестови, тестирање усељеника

1 Увод

Тестирање знања страног језика је пракса која се одвија у оквиру друштвене заједнице и служи остварењу различитих друштвених, али и политичких циљева, па је разумљиво то што се јавља забринутост да тестови могу да се лоше употребљавају, али и злоупотребљавају. Због тога је неопходно прецизно дефинисати намену којој треба да служе резултати тестова страног језика, јер ће њихова намена утицати на начин

1 milan.milanovic@kg.ac.rs

на који се тестови састављају и примењују. Бакман и Пурпура сматрају да тестови језичког знања имају следеће намене: они служе селекцији кандидата, смештању кандидата у одговарајуће групе на основу нивоа језичких компетенција на страном језику, проверавању постигнућа у школским и студијским програмима, сертификацији, али и евалуацији институције или програма у оквиру којих се учи страни језик (Бакман и Пурпура 2008). Осим тога, вреди напоменути да се језички тестови често примењују у проверама језичког знања којима се подвргавају подносиоци захтева за стицање држављанства земље у коју се усељавају, што може бити проблематично уколико се тестирање врши помоћу језичких тестова који нису направљени за ту намену.

Језички тестови су део друштвено-политичке заједнице у којој се спроводе, па често одсликавају образовну, политичку, али и друштвену реалност, тако да се о њима не може говорити као о искључиво психометријским инструментима за „мерење” компетенције на страном/другом језику. Фалчер сматра да друштвена филозофија на којој се темељи заједница у којој се тестови састављају и примењују има значајну улогу у одређивању природе тестирања и примене резултата језичких тестова. Он сматра да улога коју (језички) тестови имају зависи од тога да ли друштво формулише своју политичку филозофију примењујући колективистички или индивидуалистички приступ. Ако је у питању колективистички приступ, појединац и његов идентитет, вредности и целокупан живот имају смисла уколико доприносе остваривању колективних циљева. Колективистичке тежње се јављају нарочито када постоји разлог да се страхује за безбедност и опстанак државе, било у економском или територијалном смислу. Услед тога, тестови се јављају као средство обезбеђивања квалитета и ефикасности у образовању, чиме се директно утиче на повећање капацитета нације да опстане у кризним временима. Због тога се, у овако оријентисаним друштвима, тестовима жели постићи стандардизација, изједначавање и подизање капацитета зарад очувања друштва као целине. Насупрот колективистичком приступу стоји индивидуалистички у чијем је фокусу развој и прогрес појединца. У оваквим друштвима државна, централизована контрола је штетна, јер контрола и стандардизација (нарочито у образовним плановима и програмима) онемогућавају експериментисање и мотивацију да се тежи напретку. Тестови у индивидуалистичким системима користе се како би помогли појединцима да на најбољи начин искористе своје потенцијале, да развију вештине и способности које ће њима лично бити неопходне за функционисање у демократском систему, и да омогуће појединцима да дођу до запослења кроз обављање процене да ли поседују вештине чији би недостатак могао да угрози друге чланове заједнице (Фалчер 2009).

Без обзира на оријентацију друштва у смислу политичке филозофије која га покреће, језички тестови који се у датој заједници примењују могу да имају веома важну улогу у отварању или затварању врата појединцима, па и читавим групама људи. Због тога је неопходно

размотрити етичке проблеме са којима се друштва суочавају када примењују језичке тестове, пошто је језички тест као „мерни инструмент” којим се одређује да ли појединац поседује, и у којој мери поседује или не поседује жељене језичке компетенције, подложен непрецизности, манипулацији, па и злоупотреби. У наставку овог рада бавићемо се најразличитијим етичким проблемима и питањима који настају приликом састављања и примене језичких тестова. Пре свега бавићемо се питањем формулисања језичких конструката и проблемима који настају када се у тесту нађу варијабле за које није предвиђено да буду предмет мерења, чиме се контаминирају резултати тестирања, а тиме и одлуке које се доносе на основу тако постигнутих резултата. Да се штета кандидатима наноси не само употребом непрецизног мерног инструмента, тј. теста, већ и неједнаким третманом кандидата показаће се у продужетку рада, где се бавимо стандардизованим језичким тестовима и проблемом неједнаког приступа образовању услед, најчешће, економских фактора који се повезују са ценом стандардизованих језичких тестова. На крају, у раду се још једном осврћемо на етички проблем где примену језичких тестова и употребу резултата остварених на њима диктирају политика и идеологија друштва, што је од нарочитог значаја приликом тестирања емиграната, где језички тестови вековима (чешће намерно него ненамерно) играју улогу „пограничне контроле”.

2 Проблем угрожавања валидности конструкта и кријивости у језичком шесу

Бакман и Пурпура сматрају да стручњаци који учествују у састављању језичких тестова најчешће имају позитивну намеру да путем тестирања испуне одређене, по друштво и појединце, корисне сврхе. Међутим, у пракси се бележе и ситуације у којима тестови језика служе сврси која им није била намењена, као и ситуације у којима тестови као мерни инструменти нису довољно прецизни, те испољавају грешке у мерењу доводећи до нетачних резултата. Пошто се на основу резултата тестирања доносе одређене одлуке, у зависности од ваљаности тестова те одлуке могу бити како оправдане, тако и неоправдане, производећи жељене или нежељене последице (Месик 1989, у Бакман и Пурпура 2008). У овом делу рада неће се посматрати жељене последице, већ оне које испитанике могу довести у неравноправан положај, негативно се одражавајући на њихову образовну и пословну будућност. Како се питање намерне негативне употребе језика разматра у поглављу о употреби језичких тестова зарад политичких и идеолошких циљева, у овом делу рада разматраће се нежељене последице тестирања које су резултат непрецизног мерења.

У највећем броју случајева, следећи проблеми се јављају као узроци непрецизности мерног инструмента у тестовима језичког знања: непрецизно одређен конструкт, било да је у питању конструкт који је

непримерен домену употребе циљног језика, или да је у питању конструктор који садржи безначајне или не садржи потребне варијабле (први проблем је означен као проблем присуства екстерне варијансе (енг. *construct-irrelevant variance*), односно присуства варијабле које поред планиране компетенције мере и нешто изван дефинисаног конструкта чиме се контаминирају резултати, а други је означен као непотпуна заступљеност конструкта (енг. *construct-underrepresentation*), где ајтеми² и њихова садржина не „покривају” посматрани конструктор у довољној мери да би могли да произведу валидне резултате); и проблем пристрасности у тесту језика, који се јавља као последица грешака у мерењу (енг. *test bias*).

2.1 Прецизно одређивање конструкција у шесту језичког знања

Аутори који се баве питањима израде, примене и валидације комуникативних језичких тестова слажу се да је питање дефинисања конструкта централно и најважније питање тестирања језичког знања (више о фазама у изради језичких тестова, дефинисању и операционализацији конструкта, као и о валидацији језичких тестова може се наћи код следећих аутора: Бакман 1990; Алдерсон и др. 1995; Бакман и Палмер 1996; Алдерсон 2000; Бак 2001; Даглас 2000; Вигл 2002; Луома 2004; Пурпура 2004; Вир 2005). Због тога Бакман сматра да је неопходно да свако мерење језичких компетенција започне идентификовањем контекста у коме ће се користити један тест страног језика, идентификовањем природе језичких компетенција које су предмет мерења, и испитивањем саме природе мерења (Бакман 1990). Осим тога, сматра се да је неопходно идентификовати и кандидате који треба да полажу тест како би се идентификовало њихово знање и искуство у учењу језика који је предмет тестирања (Цоунс и Савил 2008).

Основна претпоставка тестирања језичког знања је да језичка компетенција, као латентна особина, може да се мери тиме што ће се путем задатака „извести на површину”, односно учинити манифестном. Од успеха овог поступка зависи валидност закључака који се доносе о кандидатовом поседовању, делимичном поседовању, или непоседовању посматране особине. Из овога проистиче закључак да је сама процедура „извлачења на површину” од кључног значаја, јер неуспех у том подухвату може довести до погрешних закључака, а тиме и до некомпетентних (а у случају тестова од великог значаја за образовну и професионалну будућност кандидата и до погубних) одлука. Процес манифестације латентне особине одвија се помоћу језичких задатака на тесту, односно помоћу ајтема који чине саставне делове задатака. Они морају бити одабрани тако да кандидат, реагујући на ајтем, буде у стању да покаже присуство или одсуство посматране компетенције. Задаци на тесту се одређују у складу са дефиницијом конструкта, а читава администрација теста, укључујући

2 Ајтем је, у области језичког тестирања, основна јединица за мерење језичких компетенција, тако да се задаци на тесту састоје од једног или више ајтема.

и задатке, може да утиче на крајњи резултат испитаника. Пошто су задаци и материјали које испитаници обрађују део процедуре за опционализацију конструкта, непрецизна дефиниција конструкта може да доведе до појаве проблема који су означени као екстерна варијанса и непотпуна заступљеност конструкта. У случају екстерне варијансе, начин на који се спроводи тестирање (односно метод тестирања), задаци, и материјали које испитаници обрађују, могу сваки понаособ да садрже елементе који нису предвиђени дефиницијом конструкта. Другим речима, тест може да мери особину или компетенцију која није требало да буде предмет мерења. Ову појаву можемо да илуструјемо на примеру рачунарски заснованог теста у коме се проверава разумевање прочитаног текста на страном језику, где сасвим непланирано тест разумевања прочитаног текста може да мери кандидатову способност употребе глосара у електронском тесту (овакав глосар, као помоћ кандидатима, може се наћи у стандардизованим рачунарски заснованим тестовима енглеског језика, као што је TOEFL iBT). Другим речима ово је питање поседовања стратешке компетенције, а не нужно и једино питање разумевања текста који су испитаници прочитали на монитору. Осим тога, на примеру истог теста, употреба периферних уређаја, и употреба самог рачунара и интерфејса могу да тестирају испитаникову способност сналажења на рачунару, односно рачунарску писменост, а не само посматране језичке компетенције. Уколико употреба електронских глосара, сналажење на рачунару и употреба других технолошких средстава нису саставни део дефиниције посматраног конструкта, а утичу на перформансу испитаника, онда долази до појаве контаминације скоро због присуства екстерне варијансе (следећи аутори разматрају проблеме који се јављају у рачунарски заснованим тестовима језичког знања: Шапел 2001; Фалчер 2003; Шапел и Даглас, 2006; Милановић 2010). Други проблем се повезује са ајтемима у задатку који не дају довољно јасну слику о поседовању посматране компетенције јер их нема довољно, или нису довољно разноврсни да би у одговарајућој мери „покрили” конструкт. Као пример можемо поново узети тест разумевања прочитаног текста. Уколико, на пример, конструкт дефинишемо као „способност кандидата да разуме прочитани текст у довољној мери да би могао да га парафразира, резимира главне идеје и аргументе који иду у прилог тези”, задаци и ајтеми којима се овакав конструкт опционализује морају бити пажљиво одабрани, тако да се односе на сваки део дефиниције конструкта. Другим речима, ако се одаберу задаци у којима се од кандидата тражи да направи резиме, и/или да одабере понуђена решења резимеа (у тестовима где су ајтеми одабрани тако да се од кандидата не захтева продукција, већ само селекција), док се занемарују продукција резимеа и парафразирање, резултати неће у довољној мери говорити о способности кандидата да продукује резиме и парафразира текст. И у једном и у другом случају, резултат тестирања неће пружати жељену слику о језичким компетенцијама кандидата, а процедура којом се изводи тестирање, укључујући задатке

и ајтеме који су део те процедуре и операционализације конструкта, негативно ће утицати на резултат тестирања, доводећи до онога што се назива „ефектом методе тестирања” (енг. *test method effect*), чиме се добијају контаминирани скор, невалидни резултати, и погрешне одлуке донете након интерпретације резултата тестирања.

2.2 Пристрасности у шестовима језичког знања

Узроци који утичу на лоше дефинисање и мерење конструкта могу се приписати неискуству састављача тестова, превиду, а ређе су плод тенденциозне и малициозне (зло)употребе језичких тестова. Намерне или не, грешке у тесту као мерном инструменту могу да утичу на перформансу појединаца, али и група које се могу идентификовати на основу неких заједничких обележја (нпр. пол, етничко порекло, узраст, итд.). Групне разлике у перформанси на језичком тесту су одувек привлачиле пажњу, нарочито ако се појединачни припадници групе која је показала лошији успех на тесту заједнички могу идентификовати као чланови неке мањинске групе. Као тумачење оваквог скорa наводе се, најчешће, две могућности: „(а) чланови посматране групе заиста имају нижи степен језичке способности, услед биолошких (!), социолошких, културолошких, и историјских разлика, па због тога нису дорасли задацима на језичком тесту, и (б) у тесту се налазе збуњујуће варијабле, које прикривају или искривљују посматрану језичку способност, тиме што утичу на вештачко повећање или умањење скорa припадника једне или друге групе испитаника” (Елдер 1998: 2). Елдер сматра да питање пристрасности у језичком тестирању треба посматрати у вези са другим тумачењем. Психометричари иду дотле да питање пристрасности посматрају као објективну, емпиријску и квантитативно проверљиву датост, која је независна од субјективних ставова и етичких питања која се повезују са фер односом према испитаницима на тесту. Они сматрају да је питање пристрасности етички необојено, и да се односи на контаминацију скорa на тесту путем уношења варијабли које нису у склопу конструкта који би требало да је предмет посматрања и мерења, а не на употребу резултата теста у складу са неком сврхом политичке природе. Бакман се слаже да је ово питање комплексно и да су потенцијални узрочници разнолике природе. Они могу да се јаве у виду погрешног тумачења резултата, у виду сексистичке или расистичке садржине на тесту, намерно лоше одабраног садржаја теста у односу на оно што одређена група испитаника може да зна, неодговарајуће процедуре у тестирању, лоше дефинисаног критеријума, неповољне атмосфере и услова у којима се одвија тестирање, итд. (Бакман 1990).

Горе поменуће варијабле свој извор налазе у методи путем које се изводи тестирање (погледати изнад одељак о дефинисању конструкта), или пак у предзнању које кандидати имају. Да би се проблем пристрасности уклонио или умањено неопходно је открити његове могуће изворе. Откривање тих извора односи се на успостављање дистинкције

између стварних разлика које постоје у односу на посматрану особину, и разлика које се јављају услед грешака у мерењу и саопштавању (и тумачењу) резултата на тесту. Ова последња група разлика, посматра се као проблем фактора који постоје у самом тесту, а који контаминирају резултате, пре него као проблем који постоји изван самог теста (идеолошки или политички ставови према кандидатима који полажу тест). Из ове перспективе, фер однос према испитаницима који се сврставају у различите мањинске групе (на основу пола, расе, или матерњег језика, итд.), односи се на елиминацију или умањење систематских грешака у тесту. Елдер и Бакман у својим радовима налазе да су следећи, потенцијални, извори систематских грешака, а тиме и пристрасности у језичким тестовима: проблем познавања контекста (енг. *background knowledge*), утицај претходног образовања (енг. *instructional background*), познавање форме теста (енг. *test wiseness*), метод тестирања (енг. *test method*), понашање оцењивача (енг. *rater behaviour*), понашање испитивача (енг. *interlocutor behaviour*), разлике између матерњег и страног/другог језика (енг. *language distance*) (Бакман 1990; Елдер 1998). И Бакман и Елдер се слажу у ставу да би прецизна дефиниција конструкта требало да помогне идентификовању свих потенцијално штетних фактора који могу да утичу на резултате теста, што би уједно помогло и смањивању разлика у перформанси између већинске групе и мањинских група.

3 *Стандардизовани тестови и проблем неједнаког третмана кандидата*

У овом поглављу разматра се питање једнаког односа према кандидатима који полажу стандардизоване језичке тестове, иако се скреће пажња да су неједнаком третману подложни и кандидати који полажу друге врсте језичких тестова, при чему се превасходно мисли на језичке тестове у настави језика. У првом случају, када су кандидати изложени стандардизованим језичким тестовима, проблеми који се јављају у вези са фер односом према кандидатима најчешће су економске природе, док је у другом случају могуће идентификовати читав низ фактора који утичу на лош однос према кандидатима, а тиме и на њихову перформансу на тесту језичког знања. Пошто нас у овом раду занимају проблеми који се јављају са одређеним групама људи, било да се оне идентификују као етничке или националне мањине, као припадници различитих нација којима је заједничко то што се усељавају у одређену државу и аплицирају за статус држављана те државе, или као припадници економски угрожених друштвених сталежа, проблему неједнаког третмана кандидата приликом полагања тестова у настави посветиће се мање пажње. Основно правило тестирања језичког, али и било ког другог знања у образовном систему односи се на количину и врсту градива које ученици и студенти треба да савладају пре него што се савладано градиво провери приликом формалне или неформалне провере знања. Међутим, није

реткост наћи тестове језичког знања у којима се проверава градиво које кандидати нису имали прилике да науче, или се то градиво проверава помоћу језичких задатака и ајтема које кандидати нису имали прилике да виде до самог тестирања. Осим тога, треба истаћи да постоје фактори који могу негативно да утичу на перформансу, као што су, на пример, следећи: физички услови и окружење у коме се врши тестирање; дежурачи, испитивачи и оцењивачи и њихов став према кандидатима; спретност у употреби техничких средстава у случајевима када се тестирање врши, на пример, помоћу рачунара; упознатост кандидата са задацима и ајтемима на тесту, итд. Бакман и Палмер предлажу састављачима и администраторима тестова да приликом израде и примене теста користе различите врсте листа за проверу, помоћу којих проверавају да ли су испуњени сви услови за извођење тестирања, као и да врше анализу карактеристика задатака на тесту чиме се могу избећи неповољни утицаји на перформансу испитаника (Бакман 1990, Бакман и Палмер 1996). Овакве неповољности у смислу услова за полагање испита могу погодити било ког кандидата, без обзира на то да ли се он или она могу идентификовати као чланови неке мањинске, угрожене групе.

Стандардизовани тестови, упркос многим предностима, могу негативно да утичу на поједине кандидате, или читаве групе кандидата, нарочито ако се ти кандидати могу препознати као чланови социјално угрожених група. У овом раду ћемо разматрати две врсте стандардизованих језичких тестова: национални стандардизовани тестови (улазни, односно тестови који се полагају у виду пријемног испита, и излазни испити којима се означава крај етапе у школовању), и међународно признати стандардизовани језички тестови. Темплар (међународно признате) стандардизоване језичке тестове назива „образовном робом широке потрошње”, која је многим потрошачима недоступна или тешко приступачна, па се у том смислу може говорити о неједнаком третману и некоректном односу према њима (Темплар 2004). У првом случају, треба напоменути да је неопходно урадити опсежну валидацију улазних тестова, односно тестова који се полагају у склопу пријемних испита, најчешће у институцијама високог образовања, уколико те институције не признају резултате постигнуте приликом полагања међународно признатих тестова језика. Када су у питању излазни тестови, ту је поред питања валидности, неопходно размотрити и питање вошбека³, односно утицаја који овакви тестови имају на наставу језика (најчешће у средњошколским институцијама). Како Бакман и Пурпура наводе, језички тестови могу да служе како проверавању постигнућа у школским и студијским програмима, тако и евалуацији институције или програма у оквиру којих се учи страни језик (Бакман и Пурпура 2008). Уколико се институција и програм оцењују на основу постигнућа кандидата на неком од језичких тестова који се спроводе на националном нивоу, постоји опасност да

3 Термин вошбек (енг. *washback*) односи се на утицај тестова на појединца, наставу, и/или друштво.

ће се настава језика у датој институцији претворити у припремни течај за полагање теста, уместо да служи сврси учења и савладавања страног, односно другог језика. Оваква врста стандардизованих језичких тестова је предмет критике у мултинационалним, и вишејезичним заједницама, као што је случај са Сједињеним Америчким Државама, где стандардизовани језички тестови подразумевају тестирање знања већинског, националног, односно званичног (енглеског) језика, чиме се занемарује и маргинализује значај мањинских језика, који свакако нису предмет тестирања на националном нивоу, па се тиме и умањује значај који они имају у средњошколској настави језика. Шоами сматра да су тестови постали основно оруђе за спровођење реформи у образовању, па наводи да је закон под називом *No Child Left Behind Act* пример како се у спреси са законодавством (негативно) утиче на образовне и језичке политике у САД (Шоами 2007). Школе и њихови програми су под будним оком законодаваца, па се тестирањем проверава постигнуће и успешност програма и самих институција. Тестирање производи такав учинак да ове школе велики нагласак стављају на оно што ће бити предмет тестирања и евалуације на националном и локалном нивоу, чиме се фаворизује енглески на уштрб свих других мањинских језика. Ауторка поставља питање правичности и праведности провера знања на националном нивоу, а нарочито са становишта језичких политика у САД, где се на прикривен начин фаворизује учење и продукција на само једном језику - енглеском.

Међународно признати тестови страног језика су пример изузетно скупе „образовне робе широке потрошње”. Да би остварио међународно признате резултате на једном оваквом тесту, кандидат мора да издвоји суму од око 150 америчких долара да би му тестовна организација која преко својих испостава у свету организује полагање теста дозволила да изађе на полагање. У цену су, најчешће, урачунати полагање испита и слање резултата на адресу кандидата и на адресу (до) три одабране институције, а оно што није укључено, а потребно је за упознавање са ајтемима на тесту, јесу материјали за припрему кандидата. Као и свака роба широке потрошње, и резултати остварени на међународно признатим језичким тестовима имају рок трајања, који не премашује две године. Због економских импликација оваквог тестирања језичког знања, изводи се закључак да ће приступ оваквим тестовима зависити од материјалних околности потенцијалних кандидата, као да је у питању било каква друга врста робе или услуга. Поједини аутори сматрају да су стандардизовани језички тестови направљени за припаднике више и средње класе, док занемарују и стављају у подређен положај припаднике нижих друштвених класа (Кол 1994, Конор-Линтон 1995 у Хаферник и др. 2002). Као један од аргумената узима се организовање припремних курсева, у којима се кандидати припремају за полагање једног стандардизованог теста тако што се упознају са форматом питања и одговора, информису и увежбавају да користе различите стратегије за решавање задатака, и вежбају полагање теста на сличним ајтемима, или већ коришћеним

тестовима. Овакви припремни течајеви прилично коштају, као и само полагање стандардизованог теста. Поставља се питање да ли припадници сиромашнијих слојева могу да их приуште. Друго, подједнако важно питање је да ли они који похађају ове курсеве стичу и развијају језичке вештине, или једноставно стичу стратешку компетенцију потребну за решавање задатака на тесту. Уколико је ово последње случај, онда припремни курсеви нису некоректни само према онима који не могу да их приуште, већ и према онима који се захваљујући стеченој стратегији за полагање теста нађу на месту где нису спремни да користе језик у довољној мери, захваљујући лажној слици сопствене језичке компетенције.

4 Језички шест у служби полишке и идеологије: шестирање емиграната

Тестирање знања страног језика често се (зло)употребљава зарад остварења одређених политичких, али и економских циљева, који могу, али не морају бити експлицитно изложени. У овом поглављу разматраће се неколико проблема којима је заједничко то што настају посредством језичких тестова. Први од њих је проблем лингвистичке идентификације са говорницима већинског, националног, и званичног језика, где језички тестови имају улогу „пограничне контроле” и затварају врата свима који нису у могућности да се, на основу језика, идентификују као говорници већинског језика. У блиској вези са овим проблемом јавља се и проблем расистичких и националистичких државних политика које путем језичких тестова „непожељним расама и народима” отежавају, или пак онемогућавају стицање држављанства на територији на којој се спроводе. Ова прва два проблема могу се означити као проблеми политичке природе, јер је њихово настајање у блиској вези са унутрашњом политиком коју држава спроводи. У случају када тестирање има економску основу, језички тестови се користе за стицање зараде, која може, али и не мора бити занемарљива, нарочито ако се има у виду да се од страних држављана и усељеника очекује да полажу међународно признате, стандардизоване тестове који су високо комерцијализовани као „образовна роба широке потрошње” (Темплар 2004). Таква је природа наредна два проблема, који су блиско повезани са унутрашњом политиком држава у којима се јављају, али имају и изражен економски карактер јер се тичу стицања материјалних добара на рачун емиграната, или употребе емиграната као средства за остваривање дугорочних економских циљева друштва. У првом случају, држава и тестовне организације зарађују на кандидатима за држављанство који су приморани да полажу стандардизоване језичке тестове, који, строго узев, нису направљени за ту сврху, па док прва зарађује новчано санкционишући неуспешне кандидате, тестовне организације зарађују убирањем прихода од накнаде за полагање неког таквог теста. У другом случају, државе, у којима преовлађује колективистички приступ у креирању унутрашње политике, врше селекцију кандидата и додељују им држављанство на основу школске

спреме и високог нивоа језичких компетенција на званичном језику, рачунајући на то да ће такви кандидати бити најмањи терет држави, као и на то да ће у кратком року почети да доприносе остварењу општих економских циљева државе и друштва.

У Библији је још забележено да је поседовање одређених језичких компетенција било основ за доношење веома важних одлука, чак оних које су се тицале питања живота и смрти. Мек-Намара наводи пример из Библије, односно пример тзв. „Shibboleth теста”, где је почетни глас ове речи имао улогу у разликовању војника, припадника поражене војске, који су покушавали да се инфилтрирају и помешају са победницима и тако преживе. Да би се то спречило, идентификација на етничком и лингвистичком плану спровођена је путем неке врсте тестирања изговора. Један погрешно изговорен консонант не само да им је затварао врата победничке групе, већ их је коштао живота. Ово је прилично драстичан пример којим се може илустровати да језички тест може играти улогу „пограничне контроле” (Мек-Намара 2004: 774), али и пример који сведочи о томе да се језик може (зло)употребљавати зарад остварења идеолошких и политичких циљева. У нама ближој историји 20-ог века било је примера злоупотребе језичких тестова са циљем да се поједине етничке и националне, али и групе означене на основу расних обележја, дискриминишу и маргинализују. Можда треба напоменути да је непознавање или недовољно познавање језика у наше време мање драстично санкционисано него оно које је наведено у Библији, али су последице овакве политике свакако озбиљне. Ово може да се илуструје примером лингвистичке идентификације која је спровођена у Немачкој крајем прошлог века. Наиме, након пада Берлинског зида и уједињења Немачке, појавио се велики број потенцијалних усељеника, немачког порекла, који су након II светског рата живели у земљама бившег Источног блока. Немачка држава је спроводила тестирање кандидата путем усменог тестирања којим је требало утврдити да ли кандидат у говору показује присуство нестандардних форми немачког језика, чиме би се окарактерисали као „изворни говорници немачког језика удаљени од матице” (Мек-Намара 2004: 774). На овај начин је требало „раздвојити” особе немачког порекла од других страних држављана који су аплицирали за усељенички статус. Међутим, немачки потомци који се нису одупрли процесу асимилације у новој средини, а који су познавали само стандардни немачки језик, нису успевали да положи тест и добију статус немачких држављана. Посебан процес лингвистичке идентификације одвија се и у области пружања азила. На примеру Аустралије може се видети како се приступа овом проблем у ситуацијама када је Аустралија друга по реду држава у којој члан мањинске заједнице подноси захтев за стицање избегличког статуса. Према међународном праву, друга по реду држава у којој се тражи азил нема обавезу да одобри захтев азиланта, уколико његова или њена људска права нису угрожена у првој држави у којој се тражи азил. Мек-Намара наводи пример избеглица из Авганистана који прво пребегну у Пакистан, а одатле аплицирају код аустралијских власти

тражећи да им се одобри избеглички статус и дозволи усељење у Аустралију. У овим случајевима врши се усмено тестирање кандидата на њиховом матерњем језику са циљем да се види да ли је дошло до стварања контактних језичких форми током боравка у Пакистану. На основу анализе звучних записа насталих приликом тестирања, у смислу идентификовања контактних форми карактеристичних за мањинске авганистанске заједнице у Пакистану, доносе се одлуке о пружању избегличког статуса уколико таквих форми у говору нема, односно о одбијању захтева уколико се оне нађу у говору кандидата (Идс и др. у Мек-Намара 2004).

Кунан (Kunpan) примећује да је поседовање језичких компетенција на званичном језику једне државе често предуслов за давање држављанства онима који се у ту државу усељавају (Кунан 2005). У оваквим случајевима, од усељеника се захтева да буду у стању да говоре, пишу и читају на националном/званичном језику како би били у могућности да комуницирају и функционишу у новој средини. Да би се проверило да ли су у стању то и да ураде, имигранти се подвргавају тестирању језичког знања, а на основу резултата тестирања доносе се одлуке о томе да ли ће добити статус држављана или не; или се пак, доносе, привремене одлуке да се додељивање држављанства одложи док кандидати не науче национални језик у задовољавајућој мери. Уколико њихово знање језика није на довољно високом језичком нивоу, држава им, понекад, омогућава похађање (у неким случајевима бесплатних) курсева језика како би знање истог поправили. Иако би се могло закључити да иза оваквог става државе стоји добра намера, Кунан сматра да је то, у неким случајевима, само параван за расну дискриминацију (стр. 783). Последње се може илустровати примерима праксе која се одвијала у 20. веку у појединим државама, али и примерима активности које су актуелне и данас. Једна од најдрастичнијих злоупотреба језичких тестова односи се на тзв. „тест диктата на европском језику” који је примењиван у првој половини 20. века у Аустралији. Овај тест је био продужена рука расистички засноване политике „белачке Аустралије”, која је имала циљ да спречи усељавање припадника других раса, али и припадника одређених нација, помоћу примене теста који је било готово немогуће положити, уколико усељеник није образован на тлу Велике Британије. Као резултат овакве дискриминационе политике, до 1946. године, тест је успешно положило око 125.000 испитаника, тзв. „стране расе”. Средином века, овај тест је преименован у „тест диктата на енглеском језику”, а 90-их је замењен са 2 друга теста, који су познати као ACCESS и STEP. Проблем се јавља са стандардом који је постављен за други од ова два стандардизована теста, а који је омогућавао студентима, пореклом из одређених држава (на пример, Народне Републике Кине, Шри Ланке, Пакистана) да, након школовања, продуже свој боравак у Аустралији. На овај начин, аустралијске власти су добрим делом ограничиле број азиланата и усељеника који аплицирају за држављанство тиме што тест фаворизује школоване апликанте на штету оних који нису део школовања провели у оквиру аустралијског система образовања. Језички тестови и ајтеми на њима су

„калибрирани” тако да одређени стандард могу достићи само појединци школовани на тлу Аустралије, што је уједно и пример за пристрасност у тестовима језичког знања. У Сједињеним Државама, спровођена је подједнако расистичка и дискриминациона политика, уз (зло)употребу језичких тестова, али и тестова интелигенције. Сполски указује на расистичке тенденције на тлу САД, које су кулминирале тестом енглеског језика уведеног 1930. године, а који је своју практичну употребу нашао посредством рупе у Закону о усељавању из 1924. године. Циљ оваквог тестирања био је да спречи „погубно мешање прљавих, дегенерисаних раса и њихових хибрида (Словена, медитеранског становништва, и црнаца) са белим становништвом, претежно нордијског порекла” (цит. Бригам, у Сполски 1995, сек. цит. у Кунан 2005), како је Бригам навео у обраћању Конгресу. Да задње намере државних власти нису резервисане само за први део прошлог века, као и за периоде који су му претходили, сведочи и пример Летоније. Ова држава је, по стицању самосталности, свим грађанима увела обавезно тестирање на летонском језику, чиме су обухваћени и становници руских енклава, који вековима живе на тлу Летоније. Непознавање језика је санкционисано тиме што кандидату није додељено држављанство, а као резултат такве политике дошло је до неке врсте етничког чишћења на тлу Летоније. Шоами сматра да је ово пример којим се јасно илуструје дискриминисање етничких група путем тестирања језичког знања (Шоами, 2001 у Кунан 2005).

На Новом Зеланду је 90-их година прошлог века установљена пракса тестирања имиграната, која је имала и економску подлогу. Наиме, да би стекли држављанство, потенцијални кандидати – подносиоци захтева за држављанство су полагали General IELTS, а од њих се очекивало да положе тест и остваре резултат којим се њихове опште језичке компетенције на енглеском језику приписују петом нивоу Општег модула овог теста. Поред подносиоца захтева, чланови уже породице (старији од 16 година) су, такође, морали да полажу исти тест под истим условима. Међутим, новозеландске власти су предвиделе да чланови породице који не остваре жељени резултат ипак могу да се преселе на Нови Зеланд уз обавезу да уплате суму од 20.000 новозеландских долара, која им се у одређеном проценту враћа уколико у наредних 12 месеци поправе свој резултат на овом тесту. Уколико пак, након годину дана, не достигну тражени ниво језичких компетенција, држава задржава сав новац. Оваква пракса била је на снази од 1995. до 1998. године, када су уведене нове, ниже таксе, чији је већи део био намењен трогодишњим курсевима енглеског језика које су кандидати са незадовољавајућим успехом похађали и припремали се за поновно полагање теста (Кунан 2005). Треба приметити да је IELTS оно што Темплар назива „образовном робом широке потрошње” чија цена полагања није занемарљива, а цена припремних течајева је и без овог намета државе Нови Зеланд висока. Осим цене течаја и полагања испита, намеће се питање да ли је овај тест заиста намењен тестирању емиграната, да ли су конструкти које он мери релевантни за њих, и да ли су резултати које кандидати остварују на тесту валидни са становишта

њихове употребне вредности у „стварном свету” и доменима употребе циљног језика, те да ли ће крајњи корисници (у овом случају то је држава) добити оно што очекују.

Примена језичких тестова у тестирању усељеника пренета је и у праксу савремених држава у 21. веку. Оно што поједини аутори сматрају спорним у овој пракси најчешће се односи на природу тестирања, односно степен стандардизације тестова и валидности резултата постигнутих на њима. Пре него што се дотакнемо питања стандардизације и поузданости оцењивача, треба видети када државе прибегавају тестирању имиграната. Тестирање имиграната у данашње време примењује се, најчешће, у случају када држава има више апликаната за држављанство него расположивих места у понуди за статус држављана (што је условљено економским разлозима повезаним са „увозом” кадра одређених квалификација). У таквим ситуацијама држава одређује критеријуме које потенцијални кандидати морају да испуне, а један од њих је и поседовање компетенција на званичним језицима државе. То у пракси значи да се од кандидата захтева да буду макар функционално оспособљени да се служе званичним језиком, како би могли да самостално обављају свакодневне задатке и функције у друштву. Мек-Намара сматра да је мања вероватноћа да ће кандидати који боље познају језик државе у коју треба да се уселе тражити помоћ државе. (Мек-Намара 2004). Слична је ситуација са познавањем енглеског језика у Великој Британији и Америци, где се такође тражи да кандидати за држављанство буду у стању да функционално користе енглески језик. Оно што је забрињавајуће је неформална природа и недостатак стандардизације у провери језичког знања у овим двама државама. Мек-Намара примећује како су овакви тестови неформални, а процедуре у којима се одвија тестирање су варијабилне (2004). Кунан наводи пример САД, где се захтева да „кандидат мора да разуме енглески језик и да буде у стању да чита, пише, и говори свакодневни енглески језик осим ако је кандидат старији од 50 година и провео је у САД више од 20 година” (BCIS 2003, у Кунан 2005). Иако се чини да је овај захтев оправдан, остаје нејасно како се тестирање спроводи, зато што не постоји стандардизована процедура, а ни материјал за припрему на основу ког би се формулисала питања за кандидате. Испитивач који спроводи овакав „тест језичког знања” истовремено поставља и питања у вези са политичком историјом и географијом државе, а задужен је и за прегледање докумената које је кандидат приложио (Кунан 2005). Оваква нестандардизована процедура коси се са принципима тестирања језичког знања, нарочито када су у питању поузданост и валидност тестирања и резултата, које је неопходно обезбедити у случајевима када се на основу тестирања доносе важне одлуке по будућност кандидата.

На крају, када је у питању дефинисање конструката у језичким тестовима, и тестирање усељеника, Шоами закључује да тестови који се употребљавају у тестирању усељеника нису направљени са том наменом, а намена теста диктира његову примену и употребу резултата остварених на њему. Спорна је и дефиниција конструката у тестовима

које решавају имигранти. Наиме они врше преговарање значења на билингвалан начин тако да су језички конструкти имиграната различити од језичких конструката изворних говорника, те се не могу тестирати истим мерним инструментима, односно тестовима. Шоами закључује да је употреба великих, националних тестова, као и тестова којима се подвргавају усељеници најчешће дискриминативне природе, супротна етичким принципима, и таква да се њоме подстиче маргинализовање појединаца и група (Шоами 2007).

5 Закључак

У овом раду разматрали смо област тестирања знања страног језика и поједине етичке проблеме који се повезују са овом облашћу. Језички тестови се састављају и примењују са различитим циљевима, и имају различите намене у друштвеној заједници у којој се јављају. Свима им је заједничко то што се на основу резултата тестова формирају и доносе одлуке које се тичу професионалне и образовне будућности кандидата који их полажу, па је због тога неопходно да резултати који се добију буду валидни и што је могуће прецизнији. На прецизност резултата утиче више фактора, а један од најзначајнијих је начин на који се дефинише конструкт који је предмет посматрања и мерења на тесту. Што је прецизније одређен конструкт, то је мање извесно да ће се на тесту јавити варијабле које не би требало да буду предмет мерења, а које могу негативно да се одразе на резултате тестирања, а тиме и на све даље одлуке које се доносе на основу тако добијених резултата. Присуство непотребних варијабли и онога што је у овом раду означено као извор пристрасности у тестирању нису једини проблеми који могу неповољно да се одразе на перформансу кандидата и њихову будућност. Економски разлози који не дозвољавају кандидатима да се довољно припреме, или који им не дозвољавају да полажу неки од стандардизованих језичких тестова, чине да се међународно признати језички тестови посматрају као „образовна роба широке потрошње”, која је неким групама и појединцима недостижна. Проблем који се јавља у вези са тим је питање оправданости захтева које кандидатима постављају многе образовне институције и радне организације тражећи да поднесу сертификат са резултатима оствареним на баш таквом једном тесту. Осим проблема који се јавља са ценом међународно признатих стандардизованих језичких тестова, етички проблем се уочава и код националних стандардизованих тестова којима се у појединим државама врши евалуација постигнућа ученика, али и евалуација образовних институција, чиме се често настава језика претвара у припремни течај за полагање теста, како би и ученицима била отворена врата ка следећем степену образовања, а институцији било настављено финансирање. На крају, проблем коме се посвећује простор у завршном делу рада односи се на употребу тестова у складу са скривеним идеолошким и политичким циљевима, који су по својој природи дискриминаторни. Овде се пре свега мисли на затварање врата припадницима појединих нација

и на тестирање усељеника коришћењем језичких тестова којима то није првобитна намена, или наменски направљеним тестовима који су састављани тако да их одређене групе људи тешко могу положити или никако не могу положити. Било да је реч о непрецизности тестова као мерних инструмената или да је реч о злоупотреби тестова зарад остварења економске користи или политичко-идеолошких циљева, појединци, па и читаве групе могу бити оштећени, а њихова будућност угрожена.

Цитирана литература

- Алдерсон и др. 1995: C. Alderson, Clapham, C., & D. Wall, *Language Test Construction and Evaluation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Алдерсон 2000: J. C. Alderson, *Assessing Reading*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Бакман и Пурпура 2008: F. Bachman, & E. J. Purpura, Language Assessments: Gate-Keepers or Door-Openers? In B. Spolsky, & F. Hult (Eds.), *The Handbook of Educational Linguistics* (pp. 456-468). Oxford: Blackwell Publishing.
- Бакман 1990: L. F. Bachman, *Fundamental Considerations in Language Testing*. Oxford: Oxford University Press.
- Бакман и Палмер 1996: L. F. Bachman, & A. S. Palmer, *Language Testing in Practice*. Oxford: Oxford University Press.
- Бак 2001: G. Buck, *Assessing Listening*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Карлсен 2009: C. Carlsen, Crossing the bridge from the other side: the impact of society on testing. *Language Testing Matters: Investigating the wider social and educational impact of assessment*. 31, pp. 344-356. Cambridge: Cambridge University Press.
- Шапел 2001: C. A. Chapelle, *Computer Applications in Second Language Acquisition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Шапел и Даглас 2006: C. A. Chapelle, & D. Douglas, *Assessing Language through Computer Technology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Даглас 2000: D. Douglas, *Assessing Languages for Specific Purposes*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Елдер 1998: C. Elder, What counts as bias in language testing. *Melbourn Papers in Language Testing*, 1 (7).
- Фалчер 2003: G. Fulcher, Interface design in computer-based language testing. *Language Testing*, 20 (4), 384-408.
- Фалчер 2009: G. Fulcher, Test Use and Political Philosophy. *Annual Review of Applied Linguistics*, 3-20.
- Хаферник и др. 2002: J. Hafernik, Messerschmitt, D., & S. Vandrick, *Ethical Issues for ESL Faculty: Social Justice in Practice*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates INC.
- Џоунз и Савил 2008: N. Jones, & N. Saville, Scales and Frameworks. In B. Spolsky, & F. M. Hult (Eds.), *The Handbook of Educational Linguistics* (pp. 495-510). Oxford: Blackwell Publishing.
- Кунан 2005: A. J. Kunnan, Language assessment from a wider context. In E. Hinkel (Ed.), *Handbook of research in second language teaching and learning* (pp. 779-794).
- Луома 2004: S. Luoma, *Assessing Speaking*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Мек-Намара 2004: Т. McNamara, Language Testing. In E. Davies, & C. Elder (Eds.), *The Handbook of Applied Linguistics* (pp. 763-783). Blackwell Publishing.
- Милановић 2010: М. Milanović, *Test task characteristics in high-stakes Internet-delivered tests of English: Test task characteristics in the Listening and Reading sections of the TOEFL-iBT*. Neobjavljena master teza. Beograd: Filološki fakultet.
- Пурпура 2004: Ј. Е. Purpura, *Assessing Grammar*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Шоами 2007: Е. Shohamy, Tests as Power Tools: Looking Back, Looking Forward. In J. Fox, M. Wesche, D. Bayliss, L. Cheng, E. C. Turner, & C. Doe (Eds.), *Language Testing Reconsidered* (pp. 141-152). Ottawa: University of Ottawa Press.
- Темплар 2004: В. Templar, High-Stakes Testing at High Fees: Notes and Queries on the International English Proficiency Assessment Market. *Journal for Critical Education Policy Studies*, 2 (1).
- Вигл 2002: С. С. Weigl, *Assessing Writing*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Вир 2005: С. Ј. Weir, *Language Testing and Validation*. New York: Palgrave MacMillan.

Milan Milanović
Ana Milanović

ETHICAL ISSUES IN TESTING LANGUAGE COMPETENCES

Summary

Considering the fact that language tests are developed and administered within communities so as to serve a multitude of purposes and goals, as well as the fact that serious decisions are made on the basis of test scores, in this paper we take ethical perspective to examine test use in relation to test design. In the first part of the paper we emphasise the central role that construct definition plays in eliminating or reducing test bias and construct-irrelevant variance effects, which may contaminate test scores and jeopardize validity of decisions made on the basis of such scores. Then we move on to analyse standardized language tests which may disfavour economically vulnerable groups of test takers, thus disabling them from pursuing professional and educational mobility. Finally, we underline the most disputable practice which language testing has been engaged in – testing immigrants in order to achieve not only explicit but also implicit political and ideological goals. Since all the ethical issues we observe here can be resolved in practice, the purpose of this paper is to urge test developers and test users that they should mitigate the negative effects which may emerge.

Key words: ethical issues in language testing, construct definition, test bias, standardized language tests, testing immigrants

Примљен у септембру 2013.
Прихваћен у децембру 2013.

Дарко Димитровски¹
 Факултет за хотелијерство и туризам у Врњачкој Бањи
 Универзитет у Крагујевцу

Дејан Каравесовић
 Филолошко-уметнички факултет
 Универзитет у Крагујевцу

ЗНАЧАЈ ПОЗНАВАЊА ЕНГЛЕСКОГ ЈЕЗИКА ЗА ЗАПОСЛЕНЕ У ТУРИСТИЧКИМ АГЕНЦИЈАМА

Познавање енглеског језика и служење њиме постаје неопходно за особе које су запослене или планирају да се запосле у туризму. Како учење енглеског језика кроз курикулуме основних и средњих школа не обезбеђује адекватно овладавање пословним енглеским језиком, који је кључан за пословно-формалну комуникацију, циљ рада је да се путем упитника испита проблематика познавања и процена важности одређених аспеката употребе енглеског језика. Извршена је идентификација кључних проблема са којима се сусрећу запослени у туристичким агенцијама у пословној комуникацији са клијентима и пословним партнерима на енглеском језику. Општи је став испитаника и њихова процена да у комуникацији на енглеском постоји највећа потреба за ја-сним разумевањем исказа, а најмања за језичком вештином читања. Највећа важност придаје се функционалној сарадњи са партнерима и општој конверзацији. Процена запослених у туристичким агенцијама у граду Крагујевцу је да се не слажу са констатацијом да се у њиховој комуникацији јављају већи проблеми, али се делимично слажу да постоје две групе проблема, они који се односе на разумевање и немогућност да више користе енглески језик у формалној комуникацији, и они који се односе на коришћење писаног енглеског језика у пословној комуникацији.

Кључне речи: туризам, енглески језик, туристичке агенције, град Крагујевац

УВОД

Овладавање страним језицима је од суштинског значаја за људе који раде у сектору услуга. Посебно је то случај у туризму, где се језик првенствено користи као средство за комуникацију са клијентима, али и за разумевање културних разлика. Такође, познавање страних језика утиче на повећање могућности за запошљавање у туризму у међународним размерама (Лесли и Расел 2006). Енглески је интернационални језик, пословна *lingua franca* и њиме се у неком виду користи највећи део

1 darkomeg8@yahoo.com

становништва у свету, па је због тога постао уобичајен као средство комуникације и у туризму.

Енглески језик игра веома важну улогу као средство за комуникацију у глобалној заједници, тако да не чуди чињеница да га и људи чији матерњи језик није енглески језик користе у свакодневном животу (Кверк 1985). Већина тих људи живи у земљама у којима је енглески потребан за комуникацију и пословање са људима из других земаља и за овладавање новим трендовима у области пословања, а познавање енглеског потребно је за и за комуникацију између људи различитих култура на аеродромима, у туристичким компанијама и у хотелијерству (Афзали и Фахарзаде 2009). Притом, знање енглеског језика представља један од главних критеријума при запошљавању људи у туристичкој делатности, с обзиром да кадрови са лошим знањем енглеског језика, по правилу, нису кадри да одговоре на тржишне услове постављене пре њих када је у питању привлачење и задржавање туриста.

ЗНАЧАЈ ПОЗНАВАЊА ЕНГЛЕСКОГ ЈЕЗИКА ЗА ТУРИСТИЧКО ПОСЛОВАЊЕ

Послодавци данас препознају значај познавања језика, идентификујући предности које могу да остваре у свом пословању услед могућности да директно комуницирају са својим партнерима (Хаген 1988). Дејвидсон (1992) сматра да је просперитет туристичких предузећа често повезан са познавањем страних језика, посебно енглеског језика. Познавање страних језика, са посебним акцентом на познавање енглеског језика, посматра се као битан елемент успеха, а не као додатна компетенција.

Бројне су се студије бавиле потребом знања енглеског језика када су у питању запослени у туризму (в. Ал-Катиб 2005; Мартин и Дејвис 2006; Стапа 2005; Типмонтри 2007). Фуентес (2004: 5), на пример, наводи да се у туризму користи мешавина енглеског која се састоји од пословног енглеског и енглеског језика који се користи за академске сврхе. Недовољно познавање енглеског језика може допринети стресу и анксиозности код запослених, што је посебно изражено у усменој комуникацији. Последице несигурности при усменој и писаној пословној комуникацији су извесне инхибиције при употреби језика, што дугорочно доводи до мање ефикасности пословних резултата.

Како је туризам једна од најбрже растућих делатности у Србији, број страних туриста се у Србији континуирано повећава из године у годину. Да би се такав тренд наставио, потребна је његова промоција у складу са савременим туристичким токовима. Туризам је повезан са повећаном свешћу о туђим културама, понашању, вредностима и наслеђу, па на тај начин помаже локалним заједницама и туристима да кроз интеракцију стекну боље међусобно познавање (Синг et al. 2003). Он промовише интерес локалне заједнице у ширењу образовања, размене знања, пружајући тиме боље туристичке услуге. Осим тога, интеракција између

локалних становника и туриста доноси нове идеје, вредности и начин живота, као и мотивацију за економски и социо-културни напредак (Лу 2003: 467). Блу и Харун (2003) наводе да је енглески који је повезан са интеракцијом домаћин - гост у услужном пословању често формалан иако умногоме зависи од нивоа познанства између самих учесника. На пример, при организовању свечаних вечери, пословних сусрета или међународних конференција, коришћење енглеског језика је формалније него у опуштеним сусретима са суседима и пријатељима.

Ставовe туриста је врло тешко генерализовати, али заједнички став свих туриста независно од туристичке дестинације јесте да познавање енглеског језика може да омогући лакши приступ информацијама и услугама. Повећава се вероватноћа да ће се туристи осећати добродошло и да ће поновно доћи или својим пријатељима препоручивати туристичке производе методом „од уста до уста” (Колиу 1997). Добри односи не могу се остварити или одржати без квалитетне комуникације између посетилаца и домаћина, посебно кад је у питању вербална комуникацију специфична за туризам (Деверо 1998). Познавање заједничког језика је предуслов за такву комуникацију. Деверо, такође, истиче полилингвалност као основу у пружању услуга квалитетног туризма. Користи од познавања енглеског језика за запослене у туристичким компанијама су бројне, али се као примарне могу издвојити:

- бољи пословни и међуљудски односи са партнерима из иностранства;
- боља комуникација са купцима из иностранства;
- боље разумевање и побољшање услуге;
- ефикасна и ефективна комуникација са страним тржиштима;
- туристичке компаније познавањем енглеског језика обезбеђују конкурентну предност, јер отклањају могућност неразумевања која може да се одрази на њихове пословне резултате;
- побољшава се слика која се о туристичкој компанији и дестинацији шаље иностранству;
- туристичка компанија јача способност да се одржи на тржишту и отвара се могућност ширења и на нова тржишта;
- учење језика проширује видике и отклања просторне баријере, посебно у области туризма;
- туристичка дестинација постаје атрактивнија за потенцијалне посетиоце.

Ако не постоје услови да запослени у туристичким агенцијама познају језик туриста, онда је познавање енглеског језика посебно важно у ситуацијама када настану проблеми. Тиме се омогућава да запослени могу да адекватно разговарају са посетиоцима и успешно схвате све њихове жеље и захтеве, чиме директно утичу на њихову сатисфакцију. Квалитет комуникације са туристима ће несумњиво утицати на перцепцију укупног квалитета услуга од стране посетилаца, што директно утиче и на избор туристичког одређишта у будућности (Тен-Кол и Кромптон 2003). С друге стране, комуникација са посетиоцима који не поседују знање

језика земље домаћина јесте озбиљна препрека у избору дестинације, па истраживања показују да је већа вероватноћа да ће клијенти изабрати одређене туристичке аранжмане ако неко од запослених у туристичкој агенцији говори њихов језик (Лесли et al. 2004). Језичке баријере утичу и на потрошњу посетилаца приликом куповине аранжмана и у самој туристичкој дестинацији (Чен и Хсу 2000). Компетенција познавања страних језика, а посебно енглеског језика, доноси низ предности генерално за било коју врсту организације, а посебно за предузећа у сектору туризма (Кенет 2002).

ЕНГЛЕСКИ ЈЕЗИК КАО ОСНОВНА ПОСЛОВНА КОМПЕТЕНЦИЈА У ПОСЛОВАЊУ ТУРИСТИЧКИХ АГЕНЦИЈА И ПРЕДУЗЕЋА У СРБИЈИ

Туристички радници који данас раде у туристичким компанијама широм Србије, било страним или домаћим, имају више могућности да користе енглески због увећаног туристичког промета, а пре свега због повећања броја странаца. Иако је познавање енглеског језика важан услов на конкурсима за пријем кадрова за рад у туризму, често се дешава да запослени у туристичким агенцијама или хотелима не поседују ниво пословног енглеског за озбиљну формалну комуникацију са страним туристима. Уобичајено је чак и да запослени уопште не говоре стране језике, или минимално њима владају, што доводи до додатне конфузије у комуникацији са туристима и пословним партнерима, а самим тим и умањењу пословних резултата.

Уочљиво је да су наставни планови и програми у оквиру нашег основног и средњошколског образовног система усмерени ка опшем енглеском, док се конкретни саржаји везани за пословни енглески обрађују тек на факултету. Самим тим познавање језика из основне и средње школе не обезбеђује запосленима у туризму знање на нивоу на којем би могли да комуницирају са пословним окружењем на очекиваном нивоу. Из овога јасно произилази да највећи део изучавања страног језика није усмерен ка потребама и захтевима пословне комуникације у туризму, па су туристички радници способнији да користе енглески у ситуацијама општег и неформалног типа.

Горе наведено указује на потребу за детаљнијом анализом перцепције туристичких радника везане за њихов однос према енглеском језику и потребама неопходним за његово успешно коришћење у српском туризму. Ово истраживање настоји да ову проблематику размотри и притом идентификује критична места са којима се суочавају радници у туристичким компанијама у Србији.

МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Истраживање је спроведено путем упитника који се састоји из три дела. Први део се односи на аспекте разумевања, конверзације, читања и писања енглеског језика у туризму. Следећи део упитника обухвата процену испитаника у којој мери се слажу са претпоставкама да су одређене функције употребе енглеског језика важне за посао у туризму. Трећи део упитника обухвата процену испитаника у којој мери се слажу да се одређени проблеми јављају у комуникацији са клијентима на енглеском језику.

Табела 1: Изглед упитника

УПИТНИК					
Молимо Вас да оцените у којој мери је потребно познавање енглеског језика у туристичким агенцијама и хотелима. Испитивање је анонимно, молимо Вас да одговорите искрено, подаци ће бити употребљени у сврхе научног истраживања.					
Пол	мушки		женски		
Старост	<30	30-60	>60		
Образовање	основна школа / средња школа / виша школа / факултет / магистрат / докторат				
Оцените од 1 до 5 у којој мери је потребно познавање енглеског језика у обављању Вашег посла када је у питању....?					
1-нема потребе, 5-неопходно					
1. Разумевање	1	2	3	4	5
2. Конверзација	1	2	3	4	5
3. Читање	1	2	3	4	5
4. Писање	1	2	3	4	5
Оцените у којој мери се слажете да су следеће функције употребе енглеског језика важне у Вашем послу?					
1-потпуно се не слажем, 2-не слажем се, 3-нити се слажем нити се не слажем, 4-слажем се, 5-потпуно се слажем					
1. Општа конверзација	1	2	3	4	5
2. Пружање информација	1	2	3	4	5
3. Обезбеђивање услуга	1	2	3	4	5
4. Пружање помоћи	1	2	3	4	5
5. Сарадња са страним партнерима	1	2	3	4	5
6. Одговарање на питања и решавање проблема	1	2	3	4	5
7. Пословна кореспонденција	1	2	3	4	5

Оцените у којој мери се слажете да се поменути проблеми јављају у комуникацији са клијентима у Вашем послу? 1-потпуно се не слажем, 2-не слажем се, 3-нити се слажем нити се не слажем, 4-слажем се, 5-потпуно се слажем					
1. Страни туристи причају превише брзо.	1	2	3	4	5
2. Некад не разумем значење неких речи.	1	2	3	4	5
3. Немам често прилику да слушам и говорим енглески језик.	1	2	3	4	5
4. Нисам у стању да разумем стране акценте.	1	2	3	4	5
5. Нисам у стању да речи и фразе изговарам тачно.	1	2	3	4	5
6. Користим неодговарајуће речи и фразе у говору.	1	2	3	4	5
7. Недостаје ми знање граматике.	1	2	3	4	5
8. Недостаје ми самопоуздање у говору.	1	2	3	4	5
9. Не разумем писани материјал.	1	2	3	4	5
10. Имам проблем кад читам дуге пасусе.	1	2	3	4	5
11. Имам проблема са читањем.	1	2	3	4	5
12. Не поседујем адекватан фонд речи.	1	2	3	4	5
13. Немам често могућност да пишем.	1	2	3	4	5
14. Не знам како се одређене речи пишу.	1	2	3	4	5

Подаци су прикупљени у периоду април-мај 2013. године. Узорак чини укупно 31 испитаник (n), кога чине запослени у туристичким агенцијама на простору града Крагујевца, а који су се изјаснили да говоре енглески језик и да своје знање енглеског језика активно користе у пословним активностима. Приликом састављања упитника водило се рачуна да узорак укључи највећи могући број туристичких агенција и њихове запослене који живе и раде на подручју града Крагујевца. Пре саме дистрибуције упитника, извршено је прелиминарно тестирање на узорку од 5 испитаника, како би се утврдило која питања нису у довољној мери јасна и разумљива испитаницима, што би водило ка евентуалној модификацији упитника пре почетка главног теренског истраживања.

Испитивање ставова запослених у туристичким агенцијама о примени енглеског језика у њиховим свакодневним пословним активностима спроведено је применом петостепене Ликертове скале у распону од 1 – потпуно се не слажем са констатацијом до 5 – потпуно се слажем са констатацијом, а када су у питању потребе познавања енглеског језика применом петостепене Ликертове скале у распону 1 – нема потребе до 5 – неопходно. Приликом састављања упитника водило се рачуна да буду обухваћене најзначајније функције употребе енглеског језика у туристичкој делатности. Избор тврдњи које су укључене у упитник извршен је прегледом литературе и претходних истраживања из ове области (Лесли и Расел, 2006) и прилагођен је како потребама истраживања, тако и националним и регионалним специфичностима простора на којем је истраживање спроведено.

Обрада прикупљених података спроведена је у статистичком софтверском пакету *SPSS 17*. Имплементирана је дескриптивна статистичка анализа на целом узорку, односно, за сваку су констатацију израчунате вредности аритметичке средине (енг. *mean*) и стандардне девијације (енг. *standard deviation*). Структура узорка представљена је у Табели 1:

Табела 1: Структура узорка (n = 31)

Демографски подаци	Број испитаника	%
Пол		
Жене	20	35.5
Мушкарци	11	64.5
Старост		
< 30	8	25.8
30-60	23	74.2
> 60	-	-
Школска спрема		
Основно образовање	-	-
Средње образовање	11	35.5
Више образовање	5	16.1
Високо образовање	15	48.4
Магистратура/докторат	-	-

Када је реч о структури узорка, види се да су жене заступљеније, што је једна од карактеристика услужних делатности. Посматрајући старосну структуру, испитаници су већински особе средњих година између 30 и 60 година (74,2%) и млади испитаници испод 30 година (25,8%), док испитаници изнад 60 година уопште нису заступљени. Када говоримо о образовању, највећи број испитаника има завршен факултет (48,4%), завршену средњу школу има 35,5% испитаника, а вишу школу 16,1% испитаника. Демографска структура указује да су у истраживању учествовали млађи образовани људи за које постоји претпоставка да добро познају и служе се енглеским језиком (табела 1).

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Процена значаја појединачних језичких вештина познавања енглеског језика у туризму

На нивоу укупног узорка, код запослених у туристичким агенцијама у граду Крагујевцу измерен је умерен или висок ниво потреба за познавањем различитих аспеката коришћења енглеског језика. Процена испитаника је да у комуникацији са клијентима постоји највећа потреба за општим разумевањем енглеског језика, док за читањем постоји

најмања потреба у односу на понуђене видове комуникације са клијентима. Читање такође има и највећу вредност стандардне девијације, која указује на значајније одступање од аритметичке средине, наглашавајући неуједначен став када је у питању потреба читања енглеског језика за рад у туризму (в. табелу 2).

Табела 2

Број испитаника N=31	Minimum	Maximum	Mean	Standard Deviation
1. Разумевање	2.00	5.00	4.22	.95
2. Конверзација	2.00	5.00	4.03	.91
3. Читање	2.00	5.00	3.70	1.21
4. Писање	2.00	5.00	3.80	1.10

Процена запослених о значају функција енглеског језика у туризму

Када је у питању процена о важности одређених функција употребе енглеског језика у пословној комуникацији, добијени резултати показују висок ниво слагања са претпоставком да су све поменуте функције важне за рад у туризму. Међу њима се издвајају тврдње „сарадња са страним партнерима” (4,35) и „општа конверзација” (4,29) са највишим вредностима аритметичких средина. Ово указује да запослени у туризму перципирају њихову важност за постизање што бољих пословних резултата. Оцене испитаника за остале тврдње крећу се у распону 4,03-4,16, чиме се превише не удаљавају од највиших вредности и испољавају знатан значај при пословној комуникацији. Код констатације „обезбеђивање услуга” приметан је највиши степен неслагања међу испитаницима будући да стандардна девијација има највишу вредност у односу на остале констатације (в. табелу 3).

Табела 3

Број испитаника n = 31	Min.	Max.	Mean	Standard Deviation
Општа конверзација	2.00	5.00	4.2903	.78288
Пружање информација	2.00	5.00	4.0968	.94357
Обезбеђивање услуга	2.00	5.00	4.0323	1.01600
Пружање помоћи	2.00	5.00	4.1613	.96943
Сарадња са страним партнерима	2.00	5.00	4.3548	.95038
Одговарање на питања и решавање проблема	3.00	5.00	4.0968	.87005
Пословна кореспонденција	3.00	5.00	4.1613	.68784

Процена запослених о проблемима који се јављају у комуникацији на енглеском језику са клијентима

У наредном су делу истраживања испитаници вршили процену проблема са којима се најчешће сусрећу у комуникацији са клијентима на енглеском језику. Резултати показују умерене вредности аритметичких средина што указује да запослени сматрају да издвојени проблеми нису тако чести у комуникацији са клијентима туристичких агенција у граду Крагујевцу. Највећу вредност аритметичке средине има констатација „немам често могућност да пишем” (3,12), а након ње и констатације „не знам како се одређене речи пишу”, „некад не разумем значење неких речи” и „немам често прилику да слушам и говорим енглески језик” са истом аритметичком средином (3,03). Тврдња „некад не разумем значење неких речи” има и највећу вредност стандардне девијације (1,32), тј. значајно одступање од аритметичке средине, што указује на изразито неуједначен став испитаника о успешности рецепције семантичког садржаја у пословној комуникацији (в. табелу 4).

Табела 4

Број испитаника N=31	Min.	Max.	Mean	Standard Deviation
1. Страни туристи причају превише брзо.	1.00	5.00	2.77	.88
2. Некад не разумем значење неких речи.	1.00	5.00	3.03	1.32
3. Немам често прилику да слушам и говорим енглески језик.	1.00	5.00	3.03	1.22
4. Нисам у стању да разумем стране акценте.	1.00	5.00	2.54	1.12
5. Нисам у стању да речи и фразе изговарам тачно.	1.00	5.00	2.70	1.13
6. Користим неодговарајуће речи и фразе у говору.	1.00	5.00	2.74	1.12
7. Недостаје ми знање граматике.	1.00	5.00	2.70	1.18
8. Недостаје ми самопоуздање у говору.	1.00	5.00	2.96	1.16
9. Не разумем писани материјал.	1.00	5.00	2.22	.95
10. Имам проблем кад читам дуге пасусе.	1.00	5.00	2.35	1.19
11. Имам проблема са читањем.	1.00	5.00	2.09	.94
12. Не поседујем адекватан фонд речи.	1.00	5.00	2.87	1.20
13. Немам често могућност да пишем.	1.00	5.00	3.12	1.20
14. Не знам како се одређене речи пишу.	1.00	5.00	3.03	1.22

Судећи према наведним вредностима аритметичких средина, може се извести закључак да се испитаници највећим делом не слажу са представљеним тврдњама, што указује на то да се углавном не суочавају са тим врстама проблема при коришћењу енглеског језика. Код тврдњи које имају нешто више вредности аритметичких средина, односно изнад 3,00 (тврдње бр. 2, 3, 13 и 14), издвајају се две групе проблема са по две тврдње са којима се испитаници делимично слажу. Прву групу проблема чине они који се односе на разумевање и немогућност да у већој мери користе енглески језик у формалној комуникацији, махом због веће усмерености ка домаћој клијентели и партнерима. Друга група проблема се којима се сусрећу запослени у туристичким агенцијама односи се на коришћење писаног енглеског језика у пословној комуникацији. Обе групе упућују на то да се као главни недостатак у комуникацији јавља употреба формалног регистра, што кореспондира са претпоставком да се формалном изражавању не посвећује пажња потребна за адекватну комуникацију у туристичкој бранши.

ЗАКЉУЧАК

Истраживање је спроведено са циљем стицања увида у потребе, функције и проблеме коришћења енглеског језика код запослених у туристичким агенцијама у граду Крагујевцу. Као главна проблематична места идентификовани су: а) недовољно структурно познавање језика – у мањој мери усменог, у већој мери писаног, и б) функционално-стилистички, тј. формални карактер пословне комуникације. Све веће отварање српског туризма према страном клијентели подразумева и већу усмереност ка директној употреби енглеског језика, са посебним нагласком на важност додатног усавршавања формалног изражавања. Резултате истраживања могу искористити будући креатори наставних програма везаних за туристичке школе на свим нивоима, као и послодавци у туризму, али и сви они који су одговорни за туристичку политику и планирање. Препоручује се да се и будућим наставним плановима енглеског језика садржи већи број вежбања везаних за пословни енглески, посебно у школама које образују кадрове за рад у туризму, пошто отклањање препознатих проблема у комуникацији директно доводи до унапређења стручних компетенција запослених у туризму. Може се чак и рећи да провера познавања и разумевања енглеског језика постати незаобилазни предуслов и једна од кључних компетенција за запослене у туризму приликом запошљавања, те се коришћење енглеског језика посматра као неопходност.

Такође, значајан научни допринос би обезбедило истраживање коришћења енглеског језика упоређујући запослене у туризму и запослене у угоститељству, а посебно у хотелијерству. Резултати овог поређења би обезбедили услове да се дубље испита које место и значај има енглески језик у услужним делатностима и на основу добијених резултата ускладе

будући средњошколски програми средњих школа и студијски програми на факултетима који образују кадрове за туристичку делатност.

ЛИТЕРАТУРА

- Афзали и Фахарзаде 2009: K. Afzali, and M. Fakharzadeh, *A needs analysis survey: The case of Tourism letter writing in Iran*. ESP World, volume 8, issue 1(22).
- Ал-Катиб 2005: M. Al-Khatib, *English in the workplace: Analysis of the communication needs of tourism and banking personnel*. Asian EFL Journal, 7(2), 1–20.
- Блу и Харун 2003: G. M. Blue and M. Harun, *Hospitality language as a professional skill*. English for specific purposes (Vol. 22, pp. 73–91).
- Чен и Хсу 2000: J. S. Chen and C. H. U. Hsu, *Measurement of Korean tourists' perceived images of overseas destinations*. Journal of Travel Research, 38, 411–416.
- Дејвидсон 1992: R. Davidson, as cited in D. Embleton and S. Hagen, *Languages in international business – A practical guide*. London, UK: Hodder and Stoughton.
- Деверо 1998: C. Devereux, More than 'Have a Nice Day': Cross cultural service competence and the tourist industry. In G. Richards (Ed.), *Developments in the European Tourism Curriculum*. The Netherlands: ATLAS, Tilburg University.
- Фуентес 2004: A. C. Fuentes, *The use of corpora and IT in evaluating oral task competence for tourism English*. CALICO Journal, 22(1), 5–24.
- Хаген 1988: S. Hagen, *Languages in British business: An analysis of current needs*. Newcastle: Newcastle Upon Tyne Polytechnic Products Ltd.
- Кенет 2002: F. Kennett, *Language learners as cultural tourists*. Annals of Tourism Research, 29(2), 557–559.
- Колиу 1997: A. Koliou, *Foreign languages and their role in Access to Museums*. Museum Management and Curatorship, 16(1), 71–76.
- Лесли et al. 2004: D. Leslie, H. Russell, P. Govan, *Foreign language skills and the needs of the UK tourism sector*. Journal of Industry and Higher Education, 18(4), 255–267.
- Лесли и Расел 2006: D. Leslie and H. Russell, *The importance of foreign language skills in the tourism sector: A comparative study of student perceptions in the UK and continental Europe*. Tourism Management, 27(6), 1397–1407.
- Лу 2006: Z. Liu, *Sustainable tourism development: A critique*, Journal of Sustainable Tourism, 11(6), 459–475.
- Мартин и Дејвис 2006: A. Martin and S. Davies, *An evaluation of the language skills in Scottish hotels*. Journal of Hospitality, Leisure, Sport and Tourism Education, 5(1), 4–15
- Кверк 1985: R. Quirk, The English language in a global context. in Quirk R., Widdowson H. G., editors. *English in the world: Teaching and learning the language and literature*. Cambridge: Cambridge University Press. p.1–6.
- Синг et al. 2003: S. Singh, J. Timothy, K. Dowling, *Tourism in destination communities*, CABI publishing, Cambridge, USA.
- Смит и Робинсон 2006: K. Smith and M. Robinson, *Cultural Tourism in a Changing World: Politics, Participation, and (Re) presentation*, Channel View Publications Ltd., United Kingdom.
- Стапа 2005: S. H. Stapa, *A survey of writing needs and expectations of hotel management and tourism students*. ESP World, 1, 9.

Тен-Кол и Кромптон 2003: S. Tain-Cole and J. L. Crompton, *A conceptualisation of the relationships between service quality and visitor satisfaction, and their links to destination selection*. Leisure Studies, 22, 65–80.

Типмотри 2007: S. Tipmontree, *The use and the problems of English and intercultural communication skills of Thai tourist police officers*. M. A. Dissertation. Thailand: University of the Thai.

**Darko Dimitrovski
Dejan Karavesović**

THE IMPORTANCE OF BEING PROFICIENT IN ENGLISH FOR EMPLOYEES OF TOURIST AGENCIES

Summary

English being the most widely spread modern language, it is arguably the most extensively used language in the area of tourism. With this in mind, the authors of this paper draw attention to the significance of adequate command of English in (natively Serbian-speaking) employees working in local travel agencies. The identification of current issues regarding the use of English was conducted for the purpose of determining the key factors which affect the communication occurring in the context of workers' everyday business communication, especially in the situations which require fluent exchange of information with foreign clients. The analysis is based on the three-part questionnaire distributed among 31 travel-agency employees from the city of Kragujevac area, who manifested different levels of knowledge of English. Data obtained revealed that informants found general understanding of English utterances the most problematic, along with situations where they had to differentiate between formal and informal uses, while reading was regarded as the least important skill. Furthermore, they did not see their using of English as an obstacle to successful communication with clients. Results of this research are used underline both the importance of proper treatment of English at all educational levels (which should be reflected in the design of ESP curricula) and the recognition of the knowledge of English as one of the key skills for a tourist worker.

Key words: tourism, the English language, tourist agencies, the city of Kragujevac

*Примљен у септембру 2013.
Прихваћен у децембру 2013.*

Gordana S. Sredović Trpeski¹
 Osnovna škola „Vuk Karadžić”, Čačak

ACQUISITION OF ENGLISH DENTAL FRICATIVES /θ/ AND /ð/ BY YOUNG LEARNERS OF ENGLISH AS A SECOND LANGUAGE²

This study deals with the acquisition of English dental fricative sounds /θ/ and /ð/ by young Serbian learners. It consists of two parts, the theoretical part and the research. The aim of the study is to analyse the potential relation between perception and production language processes, to analyse the nature of possible substitutions of dental fricatives by L1 sounds and to analyse the reasons for the particular learner's choice of the substitution. The study consists of two tasks, perception task (listening) and production task (speaking). The findings of the perception task confirm that young learners have developed the ability to perceive a foreign language well. The production task shows that although they have a good ability to perceive the phonological level of the language, students still face problems with the production of non-native sounds. The participants were far more apt not to produce /θ/ and /ð/ as they really are than to perceive these dental fricatives. The most prominent substitution sounds appear to be /t/ and /f/ for voiceless and /d/ for voiced dental fricative. The production task also includes statistical data on substituting sounds calculated using relevant statistic methods for small samples.

Keywords: second language acquisition, pronunciation, consonants, dental fricatives, substitution

I INTRODUCTION

„The first principle that the teacher should keep in mind is that language is and remains the phenomenon of sound. It may have auxiliary help from gestures, pictures and writing, but it is basically sound.”¹

The English language is the first foreign language that children have in Serbian primary schools. Pupils start learning English at the very beginning of the first grade. Both Serbian and English belong to the Indo-European family of languages, but still there are numerous differences since Serbian belongs to Slavic group of languages and English belongs to the Germanic group of

1 gogica77@hotmail.com

2 This paper is a part of master thesis defended in July 2011

languages. There are differences on the phonological level, i.e. particular phonemes distinctive in English do not exist in Serbian, and some of them can be referred to as similar but not the same on the suprasegmental level according to the suprasegmental features, i.e. features of speech which generally apply to groups of segments or phonemes (Kelly 2000: 3). According to my personal findings prominent studies related to the acquisition of English phonology dealt with the Serbian affricates substitutions for the English postalveolar consonant clusters /tr/ and /dr/ (Čubrović 2007: 149) or general errors in pronouncing English consonants by young learners (Đokić 1974). This paper focuses solely on analysing the acquisition of dental fricatives /θ/ and /ð/ existing only in the English consonant inventory and their possible substitutions in Serbian consonant inventory by young learners of English as a second language.

As the result of non-existence of these sounds in the Serbian language, individual learners and English teachers may easily experience or notice the difficulties (Kelly 2000: 8) in acquiring these sounds and learners may produce substitutions of different sounds of a native language.

This paper provides the analysis, the discussion and implications for further research on how young Serbian learners acquire non-native dental fricatives of English both through the perception and through the production process of learning the language. The results of this study are used to analyse and explain if there exists the pattern for perception and production of these non-native sounds.

1. Acquisition of the phonological units of the second language

The study of the second language acquisition investigates the process of a learner's development of the aspects of any language or languages different from the native language. It is considered to be relatively young branch of linguistics that started its development in the second half of the twentieth century. The second language acquisition focuses on vocabulary matters, grammatical structures and phonological level of acquiring foreign accent through the learning process. It cannot be accurately claimed how strongly the native language influences morphology and syntax acquisition of the second language. Researchers agree that mother tongue strongly influences the acquisition of the second language phonology. It is common for native speakers to easily recognize non-native speakers on the basis of pronunciation. The research in the field of the second language acquisition was mainly used for the purpose of pedagogy and methodology of teaching. It was considered that the comparison of the native and the second language was fundamental (Lado, 1957: i) for "teachers in correctly assessing their learners' pronunciation needs" (Celce-Murcia et al., 1996: 11). It was assumed that by comparison of the two languages and their specific elements certain difficulties for learners could be predicted. Those elements of the second language that are similar to the learner's mother tongue would be easier for learners and those different from their mother tongue would cause difficulties (Lado, 1957: 2).

For understanding the pronunciation segment of the second language acquisition a few additional factors should be considered: biological factors, socio-cultural factors, personality factors and the role of the native language (Avery, Ehrlich 1992, Introduction, 1).

The biological factor, i.e. age influences the second language acquisition of adult learners. There exists a common observation that adult second language learners almost always have a non-native accent while children who learn the second language from the early stage almost always attain native-like pronunciation (ibid.) One line of researchers supports the critical period hypothesis. According to this, a life period occurring around puberty is called lateralization, i. e. period when the process of assigning of certain functions of the two brain hemispheres is finished. It is considered, according to this hypothesis that the life period preceding lateralization, called critical period is a maximum capacity period for the second language acquisition (Celce-Murcia et al., 1996: 15).

The socio-cultural factor involves learners' attitude towards the second language culture. The more interested the learner is to accept the second language culture and its cultural identity, the more likely is it that he or she will sound like members of that culture. Personality factor is significant since it is a common observation that the learners who are open, confident and willing to learn are more often involved in interactions with native speakers (Avery, Ehrlich 1992, Introduction, 1).

1. 1. The Role of the Native Language in the Second Language Acquisition of Pronunciation

The nature of the second language accent is mostly determined by the native language (Avery, Ehrlich 1992, Introduction, 1). Those who learn the second language tend to transfer entire native language system into the learning process (Lado, 1957: 11). This transfer of the whole necessarily affects the ability both to speak and to hear the foreign language.

There are six recognizable theories dealing with the second language acquisition of pronunciation: contrastive analysis hypothesis, error analysis and avoidance, interlanguage analysis, markedness theory, language universals and information processing theory (Celce-Murcia et al., 1996: 15).

1. 1. 1. Contrastive Analysis Hypothesis

This most longstanding theory of phonological acquisition holds that the second language acquisition is filtered through the learner's first language. According to this theory, the units of the first language that differ or do not exist in the second language interfere with the second language and we call it transfer (Archibald, 1993: 19), i.e. negative transfer (Lado). This theory was initially widely accepted and later criticized for inability to predict the degree of the first language interference (Celce-Murcia et al., 1996: 20).

1. 1. 2. *Error Analysis and Avoidance*

Contrastive analysis could only point at a potential problem. The error analysis (i.e., an analysis of errors that occur in learner's system) can tell the intensity and the size of the potential difficulty (Banathy & Madarasz, 1969: 92). Richards (1971), another critic of contrastive analysis hypothesis, classified the errors related to the learning of second language into three groups: interlingual errors, caused by negative transfer from the first language, intralingual errors, errors related to the complex structure of the second language and developmental errors in the process of acquiring the second language, identical to those errors typical for young children acquiring their native language. Error analysis was criticized to focus much on learner's problems rather than learner's accomplishments. (Celce-Murcia, *ibid.*).

1. 1. 3. *The Interlanguage Hypothesis*

The term interlanguage was introduced by Selinker (1969) and referred to the second language linguistic code unique for a single learner. The term fossilization also comes from Selinker (1972) means the last stage of the interlanguage beyond which it is not possible for a learner to acquire any more from an L2.

1. 1. 4. *Markedness Theory*

The definition of markedness is that a phenomenon A in some language is more marked than B if the presence of A in a language implies the presence of B, but the presence of B does not imply the presence of A (Eckman, 1977: 320). This theory was initially proposed and developed by Trubetzkoy (1939) and later applied by Eckman (1977) as the markedness differential hypothesis. This theory predicted more facts than Contrastive Analysis Hypothesis. It predicted both the elements of a second language that would cause difficulty and the degree and the exact description of that difficulty (Eckman, 1977: 315). Those areas of the second language which differ from the native language and are more marked than the native language will be difficult for learners and those areas of the second language which are different from the native language but are not more marked than the native language will not be difficult (*ibid.* 321).

1. 1. 5. *Language universals*

This quest assumed that all languages share the same characteristics and only their surface is different. Most prominent representatives of this theory Jacobson (1941) and Chomsky (1986) developed the model of "universal grammar" and believed in an innate language acquisition device in all humans. This universal nature of all languages serves to analyse phonological acquisition of the second language and to predict and analyse possible difficulties and errors. Eckman (1991) combined his earlier work and language universals theory in order to propose Interlanguage Structural Conformity Theory which

states that the language universals of the native language are the same for the interlanguage, so interlanguages are influenced both with language universals and native language (Eckman, 1991: 24).

1. 1. 6. *Information Processing Theory*

This theory derives not from linguistics but from cognitive science. Learners tend to interpret new information in terms of their existing knowledge structures commonly referred to as “schemata” (Rumelhart and Norman, 1978). Those information are processed in two manners: via controlled processing (requiring attention and awareness) and via automatic processing (uncontrolled, not modified, not inhibited and of unlimited capacity), (Schneider and Schiffrin, 1977). The acquisition of the L2 phonological system is automatic while higher-level tasks require controlled processing.

2. *Acquisition of English dental fricatives in the Serbian language*

Almost without exception dental fricatives are problematic for ESL learners. Usually student’s native language determines the substitution of these sounds. In general, voiceless /θ/ is replaced by a voiceless sound and /ð/ is replaced by a voiced sound. (Avery, P., Ehrlich, S., 1992: 104). That is why learners should avoid using /t/ or /s/ for /θ/ and /d/ or /z/ for /ð/ (Gimson, 1962: 185). In the Serbian language there is no sound than can match a corresponding dental fricative sound of English. This is the reason why Serbian speakers of English as L2 substitute dental fricatives using Serbian sounds of similar features. These sounds can be non-contrastive, i.e. they will not create semantic confusion. They can be contrastive as well, i.e. they can cause difficulties in the use of the foreign language in general. (Avery, P., Ehrlich, S., 1992: 39) Serbian consonant system is very complex with large variety of shades and speakers can easily find close approximations for non-native sounds. (Čubrović, 2007: 150) Non-native dental fricative sounds are usually replaced by /t/ and /d/, rarely by /s/ or /z/. (Đokić, 1974: 14)

The aim of this study is to investigate the acquisition of English dental fricatives /θ/ and /ð/ by L1 Serbian learners of English as a second language. The researcher’s assumption is that there exists a problem in acquiring these sounds as they are distinctive in the English language and non-existing in Serbian. Learners’ strategies are to substitute these sounds with the closest sounds from L1. A few questions arise: is incorrect pronunciation of the sound the result of the incorrect perception and is there a connection between these two processes? Do individual speakers follow any clear patterns when substituting non-native sounds? Which L1 sound is the most prominent substitution of L2? Does the position of the dental fricative sound inside a word play any role in how the participants pronounce the sounds and whether the position influences the choice of the substituting sound?

For the above mentioned reasons, two tasks were performed, a perception and a production task. All the words used in both tasks were chosen in such a way to include sounds in initial, medial and final position in a word.

II METHODOLOGY AND PROCEDURE

The Participants

10 Serbian students from a Primary School in Čačak, aged 10 and 11 took part in the research. The participants were from the same class. Their taking part in the study was entirely voluntary and they asserted this with their written consent. Their level of English was not measured by a placement test, yet it is described by their English teacher as pre-intermediate. The participants started learning English at the age of 7 and during this period they have been having 2 forty-five minutes English periods per week.

The Materials

The materials included a recording of 10 minimal pairs for the perception task read by the participants' teacher, and a sheet of paper with ten pictures in full colour for the production task. Serbian translations were given below the pictures for students to feel more confident and to pronounce the words free from the burden of weak knowledge of vocabulary. HP ProBook 4520s PC was used both to play the perception task minimal pairs and for recording the production task.

The Procedure

The study took place in a Serbian primary school on May 26th, 2011. It was carried out with the consent of the school master and with the help of one of the teachers from the school whose task was to let individual students one by one come into a quiet classroom. The study was organized before the lessons started in order to avoid the noise from the hall and from the other classrooms. Taking part in the study was entirely voluntary.

The students were called out individually into the classroom. Only the participant and the researcher were in the room at a time. At the beginning each student signed their consent to take part in the study on the form prepared in advance by their teacher, now the researcher. Eventually, clear instructions were given to each participant in their native language with all needed clarifications.

The study included two tasks, the perception and the production task. The perception task was carried out first, since the production of the targeted dental fricatives would spoil the naturalness of their perception and would activate their "better ear" for dental fricatives. Also, in general when listening

comprehension precedes speaking, the learner's initial experience includes more correct responses (Allen, H., Campbell, S., 1972: 98)

Perception task - Minimal pairs

Within the perception task the participants listened to 10 minimal pairs and their task was to decide whether these pairs were the same or different. Five pairs were the same and five different played from the recording in random order. In cases of different word pairs, one of the words contained one dental fricative and the second word contained other sound instead of the dental fricative sound, e.g. thank-tank. The sounds used instead of the dental fricatives in these minimal pairs were not just any sounds. According to earlier studies based on the pronunciation of English dental fricatives in different L1s the researcher supposed which sounds may be used as substitutions for dental fricatives by Serbian learners. The pairs of words in the recording were read loud and clearly and at a slow pace. The recording was played on HP ProBook 4520s PC. The words were read by the researcher, i.e. the students' English teacher for the current school year. The classroom was quiet and the experiment took place before the lessons so the participants were able to hear the recording well. The participants were given a form and their task was to write down "D" if they thought pairs different and "S" if they considered the pairs the same. Only answers for different pairs were taken in account for the study, i.e. 5 minimal pairs.

The Production Task - Naming Pictures

After the perception task the participants were given a sheet of A4 paper containing 10 pictures in colour. In order to avoid any possible confusion the words in mother tongue were written below each picture. Before the recording started the researcher asked each participant if they were familiar with the target words and all the participants gave affirmative answers. The pictures were selected in such way that each picture contained a word with a dental fricative. 10 pictures represented words with 10 dental fricatives, 6 voiceless /θ/ and 4 voiced /ð/.

III RESULTS AND ANALYSES

Results: Perception task

Results of the perception task are presented in Table 1. Within the perception task 10 participants listened to 10 minimal pairs and their task was to decide whether these pairs were the same or different. 5 pairs were different and only those were taken into consideration for this study. One word in each pair had one of the dental fricatives and the other word in the pair had a substituting sound similar in phonological features to the corresponding dental

fricative. Each participant gave 10 answers, 100 altogether. 5 pairs were taken into consideration, i.e. 50 answers all together. The summary of the results is presented in Table 1. The table shows the number of correct answers for each participant where “D” is written and incorrect perception where “S” is written. The pairs that contained different sound were:

1. thank - tank
2. they - day
3. father - fader
4. mouth - mouse
5. bathe - bade

Table 1 - Results of the Perception Task

Different minimal pairs	2	3	7	9	10	Total
1	D	D	D	S	D	4/5 (80%)
2	D	D	D	D	D	5/5 (100%)
3	D	D	D	S	D	4/5 (80%)
4	D	D	S	D	S	3/5 (60%)
5	D	S	D	D	S	3/5 (60%)
6	D	S	S	D	D	3/5 (60%)
7	D	D	D	S	D	4/5 (80%)
8	D	D	D	D	S	4/5 (80%)
9	D	S	D	S	D	3/5 (60%)
10	D	D	D	S	D	4/5 (80%)
Total correct answers	10/10 (100%)	7/10 (70%)	8/10 (80%)	5/10 (50%)	7/10 (70%)	37/50 (74%)

Analysis: Perception Task

What can be noticed at first glance is the fact that 90% of the participants made an error at some point during the listening task. Furthermore, nobody made more than three errors, which means that the smallest score was 60%

and 40% of the participants had that minimum score. The majority of the participants gave 4 or 5 correct answers and scored between 80% and 100%, 60% of them. Maximum number of correct answers was 50 and the participants scored 37 which gives a relatively high score of 74%. The percentage of incorrect answers was 26%.

The best score was in the pair thank - tank, i.e. voiceless dental fricative vs. voiceless dental stop. All the participants answered correctly and this score was the highest one in this task.

The lowest score was in pair mouth – mouse, i.e. voiceless dental fricative vs. voiceless alveolar fricative. Half of the participants could not distinguish between these two and the score was the smallest, 50%,

Although the score of this task was high, 74% of correct answers, the production task results will show the real problematic nature of dental fricatives acquisition. The conclusion can be that though the perception is on a high level, the production of the same units remains problematic for Serbian speakers of ESL.

Results: Production Task

After the perception task the production task was carried out. The participants were given a sheet of A4 paper containing 10 pictures in colour to name. The pictures were selected in such a way that each word corresponding to the picture contained a dental fricative in initial, medial or final positions. 10 pictures represented words with 10 dental fricatives, 6 voiceless /θ/ and 4 voiced /ð/. 10 participants read ten words which gives the number of 60 possible correct answers for voiceless and 40 possible correct answers for voiced dental fricatives, all together 100 cases. The results of the production task were given in Table 2 for the words containing voiceless dental fricatives and in Table 3 for the words containing voiced dental fricative. The aim of the study was not only to investigate the nature of the possible substituting sounds but also to try to conclude if there exist other factors for the substitutions, such as factors within the speaker, difference in position in a word, non-existence of a distinctive feature.

Table 2 - Results of the Production Task - Substitutions of voiceless dental fricative

/θ/	Thirty	Thursday	Teeth	Math	Bathroom	Tooth-brush
1	/f/	/t/	/f/	/θ/	/θ/	/θ/
2	/t/	/t/	/f/	/s/	/θ/	/θ/
3	/θ/	/θ/	/θ/	/θ/	/θ/	/t/
4	/f/	/f/	/t/	/t/	/f/	/t/
5	/t/	/t/	/t/	/t/	/f/	/t/
6	/t/	/t/	/θ/	/θ/	/θ/	/θ/

7	/t/	/t/	/t/	/t/	/f/	/t/
8	/t/	/t/	/θ/	/θ/	/θ/	/θ/
9	/f/	/f/	/θ/	/θ/	/θ/	/θ/
10	/θ/	/θ/	/θ/	/θ/	/θ/	/θ/
	/t/	/t/	/t/	/t/		
...	5/10 (50%)	6/10 (60%)	3/10 (30%)	3/10 (30%)	/f/	/t/
	/f/	/f/	/f/	/s/	3/10 (30%)	4/10 (40%)
	3/10 (30%)	2/10 (20%)	2/10 (20%)	1/10 (10%)		
Σ	8/10 (80%)	8/10 (80%)	5/10 (50%)	4/10 (40%)	3/10 (30%)	4/10 (40%)
						32/60 (53%)

Table 3 - Results of the Production Task - Substitutions of voiced dental fricative

/ð/	this table	these tables	grandmother	grandfather	
1	/ð/	/ð/	/d/	/d/	
2	/d/	/d/	/d/	/d/	
3	/ð/	/ð/	/d/	/d/	
4	/d/	/d/	/d/	/d/	
5	/ð/	/ð/	/d/	/d/	
6	/ð/	/ð/	/d/	/d/	
7	/d/	/d/	/d/	/d/	
8	/d/	/d/	/d/	/d/	
9	/ð/	/ð/	/d/	/d/	
10	/d/	/d/	/d/	/d/	
Σ	5/10 (50%)	5/10 (50%)	10/10 (100%)	10/10 (100%)	30/40 (75%)

Analysis: Production Task

At the first glance, it is noticed in Table 2 and in Table 3, that /t/ and /f/ were used as substituting sounds for the voiceless fricative /θ/ and /d/ was used as substitution for the voiced dental fricative /ð/. /s/ was only used once so it will not be analysed further in this study. Total number of answers was 100 and total number of incorrect answers was 62, 32 substitutions of /θ/, i.e. 52% and 30 substitutions of /ð/, i.e. 48%.

The participants used two variations of stops as the most prominent substitutions, 51/62 (82%) and labio-dental fricative 10/62 (16%).

Most of the errors for voiceless dental fricative sounds occurred in words where this particular sound is in initial position, followed by a vowel - sixteen out of twenty cases (80%). The same conclusion can be brought for errors that occurred in words where the voiced dental fricative is in initial position. The number of errors here is even higher, we should say “problematic” - twenty out

of twenty cases (100%). When voiced dental fricative was in medial position 50% of the participants substituted this sound with dental stop /d/. As for the voiceless dental fricative in medial position the errors were present in 35% of cases and in final position in 45% of cases.

For the sound /θ/ in initial position substitutions with /t/ were present in 55% of cases and with /f/ in 25% of cases. In medial position /t/ was used instead of /θ/ in 20% of cases and /f/ was used in 15% of cases. In final position /t/ was used in 30% of cases and /f/ was used less, in 10% of cases. There were two words containing voiceless dental fricative in medial position. In the word bathroom fricative was substituted in 30% of cases and only by labio-dental voiceless fricative /f/ and in the word toothbrush fricative was substituted in 40% of cases and only by voiceless dental stop /t/. According to this difference a hypothesis can be established that the position of voiceless dental fricative in a word may determine both the choice of the substitution used by a learner and the assumption of the possibility for appearance of substitutions. These findings may describe non-native fricative substitutions as word dependant related to both the position in a word and the nature of the surrounding sounds. These findings can be analysed through the principles of language universals hypothesis: Jakobson's hierarchy (1941) – stops → nasals → fricatives – predicts that language with fricatives will necessarily have nasal and stops but not vice versa. (Celce-Murcia et al., 1996: 23) Macken and Ferguson (1987) state universal patterns of phonological acquisition: stops are acquired before nasals and nasals are acquired before fricatives. According to this, in the early stages of acquisition fricatives will be replaced by stops (ibid.). This may be applied to the former hypothesis of the study. The participants followed the universal markedness relations and replaced fricatives by stops. In those cases when they replaced dental fricative by labio-dental fricative they tried to solve phonologically problematic tasks by following the pattern of the substitution by the closest sound according to the place of articulation since Serbian language lacks dental fricative sounds.

The above presented results from the production task are statistically significant: for /t/ substitution the results are statistically highly significant ($p < 0.01$), for /f/ substitution statistically significant ($p < 0.05$) and for /d/ substitutions also statistically significant ($p < 0.05$).

The total number of substitutions of voiceless dental fricative is highly statistically significant ($p < 0.01$) and for the voiced dental fricative statistically significant ($p < 0.05$).

As for the position of the dental fricative within a word, voiceless dental fricative was substituted by /t/ in initial, medial and final position. The difference between medial and final position is highly statistically significant ($p \leq 0.01$). As for the substitution by /f/ the difference in positions is not statistically significant. Voiced dental fricative substitutions by /d/ in initial and medial positions are not statistically significant but they reveal tendency to be statistically significant which can be explained by the sample size (Table 4 and Table 5).

Table 4 – Results of the Production Task – Substitutions of voiceless dental fricative in initial, medial and final positions

/θ/	Initial position	Medial position	Final position
/t/	11/20 (55%)	4/20 (20%)	6/20 (30%)
/f/	5/20 (25%)	3/20 (15%)	2/20 (10%)
/s/	/	/	1/20 (5%)
Total number of substitutions	16/20 (80%)	7/20 (35%)	9/20 (45%)

Table 5 – Results of the Production Task – Substitutions of voiced dental fricative in initial and medial positions

/ð/	Initial position	Medial position
Substitutions by /d/	20/20 (100%)	10/20 (50%)

Analysis within-speaker - Production Task

Table 6 and Table 7 give scores for each participant's result of the production task and the errors they made. Tables are made separately for words containing voiceless and for words containing voiced dental fricative. Five out of ten participants (50%) did not use voiced dental fricative at all and substituted all of them by dental stops. Two out of ten participants (20%) did not use dental fricatives at all and they pronounced exclusively substitutions.

Table 6 – Results of the Production Task – Within-speaker substitutions of voiceless dental fricative sound

/θ/	thirty	Thurs- day	teeth	Math	bath- room	tooth- brush	...	Σ
1	/f/	/t/	/f/	/θ/	/θ/	/θ/	/t/ 1/6 (17%) /f/ 2/6 (33%)	3/6 (50%)
2	/t/	/t/	/f/	/s/	/θ/	/θ/	/t/ 2/6 (33%) /s/ 1/6(17%) /f/ 1/6 (17%)	4/6 (66%)
3	/θ/	/θ/	/θ/	/θ/	/θ/	/t/	/t/ 1/6 (17%)	1/6 (17%)
4	/f/	/f/	/t/	/t/	/f/	/t/	/t/ 3/6 (50%) /f/ 3/6 (50%)	6/6 (100%)

5	/t/	/t/	/t/	/t/	/f/	/t/	/t/ 5/6 (83%) /f/ 1/6 (17%)	6/6 (100%)
6	/t/	/t/	/θ/	/θ/	/θ/	/θ/	/t/ 2/6 (33%)	2/6 (33%)
7	/t/	/t/	/t/	/t/	/f/	/t/	/t/ 5/6 (83%) /f/ 1/6 (17%)	6/6 (100%)
8	/t/	/t/	/θ/	/θ/	/θ/	/θ/	/t/ 2/6 (33%)	2/6 (33%)
9	/f/	/f/	/θ/	/θ/	/θ/	/θ/	/f/ 2/6 (33%)	2/6 (33%)
10	/θ/	/θ/	/θ/	/θ/	/θ/	/θ/	/θ/ 6/6 (0%)	0/6 (0%)
								32/60 (53%)

One out of ten participants (10%) did not make any errors in pronouncing voiceless dental fricative and one made one error (10%). 80% of the participants made two or more errors pronouncing /θ/, which makes the range of errors from 33% up to 100%.

Table 7 – Results of the Production Task – Within-speaker substitutions of voiced dental fricative sound

/ð/	this table	these tables	grandmother	grandfather	Σ
1	/d/	/d/	/ð/	/ð/	2/4 (50%)
2	/d/	/d/	/d/	/d/	4/4 (100%)
3	/d/	/d/	/ð/	/ð/	2/4 (50%)
4	/d/	/d/	/d/	/d/	4/4 (100%)
5	/d/	/d/	/ð/	/ð/	2/4 (50%)
6	/d/	/d/	/ð/	/ð/	2/4 (50%)

7	/d/	/d/	/d/	/d/	4/4 (100%)
8	/d/	/d/	/d/	/d/	4/4 (100%)
9	/d/	/d/	/ð/	/ð/	2/4 (50%)
10	/d/	/d/	/d/	/d/	4/4 (100%)
					30/40 (75%)

As for voiced dental fricative all the participants used substitutions - 100%. 50% of the participants substituted 50% of the voiced fricative and 50% of the participants substituted all of the voiced fricatives (100%). One of the research questions was related to the topic if individual speakers follow any clear patterns when substituting non-native sounds. Here the following conclusion can be drawn: the most participants substituted dental fricative for dental stop when the dental fricative is in the initial position in a word.

According to this study, substitutions in medial and final position do not seem to follow any clear patterns for the choice of substitution.

Connection between the perception and the production process

In chapter 3 the research question was raised whether incorrect pronunciation of the sound is the result of the incorrect perception and whether there is a connection between these two processes. By analysing the results of the two tasks of the study, the following findings can be observed. First, the participants reached a far better score in the perception task (74% of correct answers) than in the production task (38% of correct answers) where in the perception task the least errors were made when differentiating between both voiced and voiceless dental fricatives and voiced and voiceless dental stops, in the production task the most errors were made when producing these sounds, i.e. dental fricatives were substituted by dental stops /t/ and /d/. Also the correlation between these two tasks is not statistically significant ($p > 0.05$). According to the results of the study it cannot be concluded that the perception of non-native sounds is significant for the production of the former.

IV CONCLUSION

The hypothesis which was established at the beginning of this paper was that since there is no such sound as English dental fricative in the Serbian language there may appear problems in acquisition of the former by Serbian learners this proved to be true, statistically confirmed and statistically significant. Through the two previously explained tasks it was proved that in both perception and production processes there are certain difficulties present

though not equally present in these two. The question of the wrong perception leading to wrong production was not proved true, since successfully perceived sounds did not lead to the success of the production task that followed.

It was also proposed that these dental fricatives would be substituted by other sounds which was also proved in this study and those substitutions were /t/, /f/ and /d/, all significant. The position of dental fricative within the word proved significant.

Finally, the markedness of phonological features, i.e. unmarkedness proved to determine the appearance and the choice of the substitution of a dental fricative by labio-dental fricative. Also, the language universals hypothesis proved to be relevant for substituting dental fricatives by dental stops.

REFERENCES

- Archibald, J. 1993 *Language Learnability and L2 Phonology: the Acquisition of Metrical Parameters*. Dordrecht, Boston, London: Kluwer Academic Publishers.
- Avery, P. & Ehrlich, S. 1992. *Teaching American English Pronunciation*. Oxford: Oxford University Press.
- Banathy, B. H. & Madarasz, B. H. 1969. Contrastive analysis and error analysis. *Journal of English as a Second Language* 4(3), 77-92.
- Bumpass, F. L. 1963. *Teaching Young Students English as a Foreign Language*. New York: American Book Company.
- Celce-Murcia, M., Brinton, D., Goodwin, J.M. *Teaching pronunciation: a Reference for teachers Of English to Speakers of other languages*, 1996, Cambridge, Cambridge University Press.
- Čubrović, B. 2007. Reconstructing English Postalveolar Sequences: The Case of Serbian EFL Learners. *New Sounds: Proceedings of the Fifth International Symposium on the Acquisition of Second Language Speech*.
- Dokić, D. 1974. *Greške u izgovoru engleskih konsonanata u početnoj fazi učenja engleskog jezika*. Filološki Fakultet Univerziteta u Beogradu. Magistarski rad.
- Eckman, F. R. 1977. Markedness and the contrastive analysis hypothesis. *Language learning* 27, 315-330.
- Eckman, F. R. 1991. The Structural Conformity Hypothesis and the Acquisition of Consonant Clusters in the Interlanguage of ESL Learners. *SSLA*, 13, 23-37.
- Edwards, H.T. 1992. *Applied phonetics: The sounds of American English*. San Diego: Singular Publishing Group, Inc.
- Gimson, A. C. 1962. *An Introduction to the Pronunciation of English*. London: Edward Arnold.
- Hornby, A.S. 1995. *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*. Oxford: Oxford University Press.
- Kelly, G. 2000. *How to teach pronunciation*. Edinburgh: Longman.
- Lado, R. 1957. *Linguistics across Culture*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Landau, et al. 2005. Croatian. In *Handbook of the International Phonetic Association: A guide to the use of the International Phonetic Alphabet* (pp. 66-69). Cambridge: Cambridge University Press.

- Macken, M. A. and Ferguson, C. A. 1987. Phonological universals in language acquisition. In G. Ioup and S. H. Weinberger (Eds), *Interlanguage Phonology: The Acquisition of a Second Language Sound System*. Cambridge, MA: Newbury House, 3-22.
- Newmark, G. & Diller, E. 1972. Emphasizing the Audio in the Audio-lingual Approach. In H. B. Allen & R. N. Campbell (ed.) *Teaching English as a Second Language*. New York: McGraw-Hill International, 98-101.
- Richards, J. C. 1971. A non-contrastive approach to error analysis. *English language teaching Journal* 25 (3), 204-219.
- Rumelhart, D. E. & Norman, D. A. 1978. Accretion, Tuning and Restructuring: Three models of learning. In J. Cotton & R. Klatzki, *Semantic Factors in Cognition*. Hillsdale, NY: Laurence Erlbaum, 37-53.
- Schneider, W. & Schriffin, R. M. 1977. Controlled and automatic processing: I. Detection, Search and Attention. *Psychological Review* 84, 1-64.
- Selinker, L. 1969. Language Transfers. *General Linguistics* 9, 67-92.
- Selinker, L. 1972. Interlanguage. *International Review of Applied Linguistics* 10, 209-231.
- Trubetzkoy, N. 1939. *Principles of Phonology*. Paris: Klincksieck.

Гордана С. Средовић Трпески

УСВАЈАЊЕ ЕНГЛЕСКИХ ДЕНТАЛНИХ ФРИКАТИВА /θ/ и /ð/ КОД МЛАЂИХ УЧЕНИКА У УЧЕЊУ ЕНГЛЕСКОГ ЈЕЗИКА КАО СТРАНОГ

Резиме

Ова студија односи се на то како говорници српског језика као матерњег усвајају у процесу учења енглеског језика енглеске денталне фрикативе /θ/ и /ð/. Студија се састоји из два дела: теоретског дела и истраживања. Циљ студије јесте да анализира могућу повезаност између процеса перцепције и репродукције и природу могућих замена денталних фрикатива гласовима матерњег језика и да анализира разлоге за избор извесних замена гласова од стране оних који уче страни језик. Студија се састоји од два задатка: први је тест перцепције а други је тест репродукције. Резултати теста перцепције потврдили су да су учесници у истраживању добро развили способност перцепције гласова страног језика. Тест репродукције показује да иако имају развијену способност да препознају фонолошки ниво страног језика, учесници у истраживању се ипак сусрећу са проблемом када изговарају гласове који нису својствени њиховом матерњем језику. Учесници у истраживању су далеко боље препознавали денталне фрикативе енглеског језика у тесту перцепције него што су исте успевали да изговоре у тесту репродукције. Најзаступљенији гласови коришћени као замена денталних фрикатива јесу /т/ и /ф/ за безвучне и /д/ за звучне денталне фрикативе. Тест репродукције садржи статистичке податке о замени гласова израчунате коришћењем релевантне статистичке методе за истраживање на малим узорцима.

Кључне речи: усвајање другог језика, изговор, сугласници, дентални фрикативи, замена

Примљен у септембру 2013.
Прихваћен у децембру 2013.

Снежана Зечевић¹

Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

СЛОБОДНИ НЕУПРАВНИ ГОВОР У РОМАНУ ВИРЦИНИЈЕ ВУЛФ *TO THE LIGHTHOUSE* И ЊЕГОВИ ПРЕВОДНИ ЕКВИВАЛЕНТИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Употреба нових техника за представљање садржаја дела са становишта различитих наратора де је савременог писања као иновативни сегмент психолошког приступа који подразумева залажење у унутрашњи свет ликова. Слободни неуправни говор представља прави изазов за преводиоце услед наведених специфичних стратегија писања код којих се примењује. Имајући у виду чињеницу да превођењем неког дела врло често долази до настанка потешкоћа приликом преношења реченичних структура из једног језика у други, циљ овог рада јесте да се прикажу утицаји разноврсних лингвистичких маркера слободног неуправног говора на сам процес његовог превођења. Роман Виrcиније Вулф *To the Lighthouse* је добар пример за истицање особености слободног неуправног говора у енглеском и његовом преводу на српски језик.

Кључне речи: слободни неуправни говор, говор јунака, говор аутора, лингвистички маркери, превођење

Уводни део

Туђи говор је предмет проучавања више научних дисциплина. Одувек је био популаран пре свега у области лингвистике и наратологије, а потом и у области стилистике. М. Бахтин дефинише туђи говор као говор у говору, исказ у исказу односно као говор о говору и исказ о исказу (1980: 128). Пошто је реч о нечијем исказу који се може укључити у ауторски текст, ова врста говора би се могла супротставити ауторском говору, тако да је главни предмет интересовања многих проучавалаца језика и књижевности заправо међусобни однос две наведене врсте говора. И поред наизглед јасне разлике која постоји међу њима, јављају се неке околности које отежавају њихово препознавање.

Постоје две основне врсте туђег говора, управни и неуправни, при чему се комбинацијом њихових елемената приликом преношења туђег говора добија слободни неуправни говор или неправи управни говор (Ковачевић 2003: 25). Тоблер (1887) је први указао на појаву ове врсте говора истичући да је то нарочита форма преношења туђег исказа који постоји напореда с директним и индиректним говором објаснивши да је реч о својеврсном мешању директног и индиректног говора при чему

¹ snezzanaz@yahoo.com

директни говор позајмљује тон и речи, а индиректни време и лице глагола (Бахтин 1980: 162). Слободни неуправни говор је један од типова туђег говора који се због својих специфичних особености, недостатка сталних формалних обележја, врло тешко уочава. Постоји велики број термина којима се он означава, као што су *style indirect libre* у француском, *erlebterede* у немачком, *quasi-direct discourse, narrated monologue, free indirect speech / style / discourse* у енглеском и др.

Интeресовање за слободни неуправни говор

Слободни неуправни говор је врста дијалога, наративног стила или технике која представља главно обележје савремене прозе. Флобер се званично сматра зачетником стила који је касније дошао до изражаја у делима Вирџиније Вулф, Џејмса Џојса и Вилијема Фокнера. Значај ове врсте говора за прозу крајем 19. и почетком 20. века се огледа у екстензији психолошког реализма. То је једно од средстава које су романописци осмислили како би им помогло у изражавању њихове креативности, представљању унутрашњег живота, менталних и емоционалних активности и реакција њихових ликова. Необична структура слободног неуправног говора је допринела његовој популарности. Бахтин (1980: 129, 130) је заговарао идеју да је језик према својој природи дијалогски где се сусрећу различите тачке гледишта при чему наводи да је и монолог нека врста дијалога само без реплике. Многа књижевна дела су састављена од различито структурираних дискурса, од којих сваки представља појединачни сегмент који доприноси значењској целини самог дела. Примена разноврсних поступака у писању, а посебно иновативних и не тако уобичајених, је у 19. и 20. веку изазвала велико интересовање за читањем савремених прозних дела, а слободни неуправни говор је саставни елемент технике тока свести која је коришћена за писање прозе 20. века. Писци пишу са различитих тачака гледишта, не посматрају свет само очима ликова. Увођење нових перспектива за представљање садржаја дела, седишта радње и прелазака са сцене на сцену су постали део савременог писања као иновативни сегмент психолошког приступа који подразумева залажење у унутрашњи свет ликова (Лончар-Вујновић 2012: 41). Ово је један од разлога за избор романа Вирџиније Вулф *To the Lighthouse* за потребе рада, како би се приказале особености СНГ-а у енглеском и његовом преводу на српски језик зато што често долази до нарушавања реченичних структура приликом превођења, а СНГ представља прави изазов за преводиоце услед специфичне стратегије писања код које се примењује.

Дефиниције и обележја слободног неуправног говора

У литератури се пре свега наводи да је реч о врсти говора која није карактеристична за разговорни стил већ само за уметнички стил писања, јер како и сам Бахтин наводи СНГ је облик непосредног представљања доживљаја туђег говора, живог утиска од њега, тако да није погодан за преношење говора неке друге или трећем зато што ће се при таквом преношењу изгубити суштина саопштења и чиниће се да човек говори сам са собом (1980: 170). Калепки дефинише слободни неуправни говор, односно самосталну форму преношења туђег исказа, као скривени или завијени говор (Бахтин 1980: 164). За разлику од ових дефиниција Кристал пореди СНГ са местом на коме се сусрећу наратор (аутор) и лик дела чиме се доприноси приказивању објективне и реалне слике света као и брзини и економичности наративног тока (1996: 77). Џон Мулан представља СНГ као помоћно средство за писање романа којим се нараторово сазнање повезује са јунаковим особеним гледиштем (2006: 45). Овим аутор указује на посебан поступак преношења туђег говора којим се остварују нове значењске структуре. Слободни неуправни говор је начин представљања говора лика употребом трећег лица где се приповедање одвија између наратора који нам говори о размишљањима лика показујућу нам његове свесне мисли, али не указујући јасно коме исте припадају. Резултат је прича са два потенцијална приповедача чија улога припада аутору или лику-јунаку дела. Другим речима не постоји граница између ауторског говора и говора јунака. Шарл Баји је први идентификовао СНГ, при чему је навео неке од његових основних карактеристика, а то су одсуство везника субординације и глагола за увођење неуправног говора, затим присуство питања, узвика и субјективне перспективе лика. И у осталој литератури о СНГ-у се могу наћи сличне дефиниције и описи на основу којих би се могао препознати. Међутим и поред наведених показатеља ова врста говора није увек лако уочљива зато што карактеристична граматичка и синтаксичка обележја нису у свим примерима сигурни знаци СНГ-а, јер је у већини случајева неопходно контекстуално окружење и одговарајући лексички сегменти говора јунака или наратора како би се утврдио СНГ.

Бахтин наводи да у слободном неуправном говору са апстрактно-граматичке тачке гледишта говори аутор, а да са тачке гледишта стварног смисла целог контекста говори јунак (1980: 164). Одсуство глагола навођења пре свега доводи до стварања нејасности приликом одређивања изреченог говора наратора или неизреченог говора јунака. Већ је речено да поред изостанка ауторске дидаскалије (глагола навођења) ову врсту говора карактерише и изостајање везника за означавање субординације. Ово су неке карактеристике на основу којих се СНГ разликује од класичног неуправног говора. Речник наратологије (Принц 2003: 35) представља већ наведена обележја СНГ-а и наводи да најчешће глагол навођења изостаје, али уколико се догоди да ипак постоји, одвојен је зарезом и није део структуре СНГ-а.

Пошто ће СНГ бити представљен у раду на основу романа *Вирџиније Вулф* писаног не енглеском језику, потребно је навести и специфичности СНГ-а у истом. За енглески језик је карактеристично слагање времена где пренесени исказ прати наративно глаголско време, док за српски језик то није случај. За ову врсту говора је типична употреба прошлих времена која се могу односити на садашњост и будућност. Такође у енглеском постоји могућност инверзије у питањима као и уметања структура и неких експресивних облика попут коментара, узвика, реторичких питања, прилога и др., док се исти у неуправном говору парафразирају или не преносе. Постоји и употреба деиктичких елемената као што су прилози „сада”, „овде”, „ово”. Прво лице (а понекад и 2. лице) обично постаје 3. лице и не постоје ортографске ознаке за пренесени исказ. Као што се може закључити СНГ има неке елементе и управног и неуправног говора, а такође се и разликује од истих на основу наведених обележја као што су деиктичке ознаке које нису увек недвосмислене и једноставне за уочавање и разграничавање СНГ од осталих врста говора. Граматичка својства нису једина којима се идентификује СНГ, јер уколико би била онда би СНГ у ствари представљао само говор аутора, нити су та својства како Бахтин наводи само концептуална, јер би у том случају СНГ био говор јунака. Да би се разоткрила велика мистерија овог на изглед компликованог лингвистичког феномена, потребно је узети у обзир пре свега контекст у коме се јавља СНГ, а потом и синтаксичке, лексичко-семантичке и прагматичке аспекте исказа (Бахтин 1980: 140-186). Будући да се СНГ изражава узвичним, упитним и изјавним реченицама, врло лако може доћи до настанка конфузије у погледу разликовања извора наведених мисли, зато што постоји могућност погрешног интерпретирања исказа као ауторског, а који је заправо исказ самог јунака чиме долазе до изражаја субјективност и унутрашњи свет јунакових мисли и осећања. И Ветерс је сагласан са Бахтиновим мишљењем о неопходности разумевања СНГ-а на основу контекста, зато што је свестан чињенице неразјашњених односа СНГ-а, управног и неуправног говора и двосмисленог порекла реченица.

Анализа примера СНГ-а у роману Вирџиније Вулф *To the Lighthouse* и њихових преводних еквиваленција у српском језику

Превођење је облик комуникације код које се неки језички или ванјезички садржај претходно изражен у једном језику преноси у други језик (Бугарски 1986: 120). Већина литературе, а посебно савремених књижевних дела 19. и 20. века, због изузетне популарности преводи се на велики број језика, тако да рецепција романа зависи од умећа преводилаца и њихових трансформација реченица. Они су ти који су одговорни за представљање рада и личности страних писаца у некој земљи. Вирџинија Вулф се сматра једним од најутицајнијих романописаца двадесетог века, позната по зачетку примене изазовних наративних техника.

Имајући у виду да је техника тока свести заправо језичка техника представљања мисли и осећања значајно откриће овог периода, коришћене су синтаксичке структуре за осликавање кретања ума у мислима и СНГ за изражавање укрштања мисли наратора и јунака. Лич и Шорт кажу да се у романима ове врсте може уочити скок са очигледне контроле наратора у исказивању на контролу исказивања мисли од стране јунака (Басау 2007: 57). Из наведеног следи да је контрола наратора у СНГ-у делимична зато што у делу постоје структуре са елементима управног и неуправног говора које су представљене у трећем лицу, али се у ствари односе на прво лице што додатно ствара забуну код преводаца. Нарацију аутора обично прате структуре овог типа где јунак наводно прича са самим собом користећи граматичке форме које наратор користи када говори о ликовима при чему се јављају два говорника. Међутим, сам преводац се може сматрати трећим говорником који је одговоран за преношење оригиналне верзије дела. Његова улога се огледа у адекватном одабиру лингвистичких форми од којих зависи очување постојећих изјава говорника зато што мора да води рачуна о начину представљања дијалога, управног и неуправног говора како не би дошло до изостављања једног од потенцијалних говорника (Басау 2007: 59-100). Преводиоци имају важан задатак да пре свега протумаче са чије тачке гледишта треба превести дату структуру, како би притом била разумљива читаоцима, али да се не наруши структура СНГ-а ради веродостојног представљања стратегије писања аутора.

У наредном делу рада биће представљена анализа неколико примера СНГ-а из романа *Вирциније Вулф* и њихових преводних еквивалената како би се показале основне карактеристике СНГ-а и његових трансформација у српском језику, као и могући проблеми који настају приликом трансфера структура ове врсте.

Први пример из романа *To the Lighthouse* представља значај контекста за разграничавање неуправног од слободног неуправног говора. Уколико би читалац пред собом имао поред подвученог дела само две претходне реченице, не би могао/ла да схвати да ли је реч о говору наратора или о говору лика зато што реченица јесте писана у трећем лицу и нема глагол навођења који је карактеристичан за неуправни говор, а његов изостанак у овом случају указује на СНГ. Међутим, и поред тога не може се са прецизношћу одредити да ли је ово исказ са тачке гледишта наратора или јунака. Читајући део текста који претходи СНГ-у, може се увидети да је наратор дела о г. Ремзију заправо Џејмс, односно аутор, што значи да гласови лика не замењују у потпуности глас аутора зато што *Вирцинија Вулф* указује читаоцу на своје присуство тако што у заградама додаје глагол навођења заједно са особом која то чини, *James thought*, што се могло превести као размишљао је Џејмс, а овде је преведено изразом према мишљењу Џејмсовом. Поред наведених обележја, означене речи, односно глаголи употребљени у прошлом времену, који се у овом случају односе на садашњост, упућују читаоца на СНГ. У подвученој ре-

ченици је реч о перфекту који је преведен презентом како би се изразила садашњост. На основу контекста и формалних обележја очигледно је да подвучена реченица, иако писана у трећем лицу, представља говор лика о самом себи, његово размишљање које није директно изречено већ индиректно из перспективе лика.

1. *Such were the extremes of emotion that Mr Ramsay excited in his children's breasts by his mere presence; standing, as now, lean as a knife, narrow as the blade of one, grinning sarcastically, not only with the pleasure of disillusioning his son and casting ridicule upon his wife, who was ten thousand times better in every way than he was (James thought), but also with some secret conceit at his own accuracy of judgement. What he said was true. It was always true. He was incapable of untruth; never tampered with a fact; never altered a disagreeable word to suit the pleasure or convenience of any mortal being, least of all of his own children, who, sprung from his loins, should be aware from childhood that life is difficult. (2006: 7, 8)*

Такве су биле претераности осећања које је Ремзи изазивао у грудима своје деце самим својим присуством; стојећи, као сада, пљоснат као нож, узан као његова оштрица, *церећи се, саркастично, не само од задовољства што разбија илузије свога сина и прави смешном жену, десети хиљада цуша* бољу од себе у сваком погледу (према мишљењу Џејмсовом) него и због потајне уображености у непогрешивост свога суда; оно што он говори тачно је. Увек је тачно. Он је неспособан за неистину; никад не изврће чињеницу; никад не замењује непријатну реч пријатном да би повлађивао задовољству или удобности ма којег смртног створа, а понајмање своје деце, која, будући плод његових бедара, треба од малена да буду свесна да је живот тежак. (2004: 8)

Следећи пример такође представља уочавање СНГ-а на основу контекста, али уз присуство других елемената карактеристичних за СНГ. Прва реченица је уведени слободни управни говор зато што има ауторску дидаскалију и говор лика, али нема ортографске маркере лика. Интервенција аутора уметањем *he asked himself*, односно питао је, индикатор је степена контроле наратора у тексту. И у другој реченици је присутна слична структура, само у презенту, за коју је у трећој дат и одговор у управном говору, на шта нам указују ортографске ознаке. Ова мешавина различитих врста дискурса употпуњена је на крају размишљањем лика које је дато у виду СНГ-а, где лик понавља себи исказ дат у управном говору. Поред тога присутне су и упитне реченице ради остваривања комуникативне функције СНГ-а на основу чега би се могло помислити да је реч о монологу зато што су у питању размишљања јунака, а не говор. Међутим треће лице указује да је ово пример СНГ-а, где се приликом могуће трансформације трећег лица у прво, као што је приказано у заградама, представља један од деиктичких елемената карактеристичних за СНГ.

2. *How many men in a thousand million, he asked himself, reach Z after all? Surely the leader of a forlorn hope may ask himself that, and answer, without treachery to the expedition behind him. 'One, perhaps. 'One in a generation. Is he [Am I] to be blamed then if he is [I am] not that one? provided he has [I have] toiled honestly,*

given to the best of his [my] power, till he has [I have] no more left to give? And his [my] fame lasts how long? (2006: 32)

Колико људи у хиљаду милиона, питао се, стигне ипак до Z? Зацело вођа једног безнадежног подухвата може да се упита о томе, и да одговори, не творећи издају према експедицији иза себе. „Један можда”. *Један у једној генерацији. Је[Јесам] ли онда он [ја] крив што он није [ја нисам] тај један? Ако се он [сам се ја] поштено трудио, дао најбољи део своје снаге, и ништа му [ми] више није преостало да да [гам]? А колико ће трајати његова [моја] слава?* (2004: 41)

Након примера са упитним реченицама следи пример СНГ-а са узвичном реченицом чиме се указује на говор лика који се обраћа самом себи. Присутством трећег лица у подвученој реченици и експресивне лексике у овом примеру, долази до спајања туђег унутрашњег говора са ауторским контекстом. Тиме се чува експресивна структура унутрашњег говора јунака и извесна, унутрашњем говору својствена, недореченост и еластичност, што је потпуно немогуће када се посредни говор преноси у логичком облику. Тако се СНГ-ом на најбољи начин показује непредвидивост креативних моћи језика (Бахтин 1980: 79-80).

3. *She was picking Sweet Alice on the bank. She was wild and fierce. She ‘would not give a flower to the gentleman’ as the nursemaid told her. No! no! no! she[I] would not! She clenched her feast. She stamped.* (2006: 21)

Брала је цвеће на обали. Била је дивља и бујна. Она неће “дати цвет господину,” као што јој је казала дадиља. *He! ne! ne! она то неће [ја то нећу]!* Стезала је песницу. Лупала ногом. (2004: 26)

Наредна два примера такође представљају један од начина изражавања експресивне структуре ради очувања субјективности исказа. У примеру (4) присутан је узвик *Alas!*, у примеру (5) прилози *always, now, never*, док је у преводу изостављен превод прилога *probably* у значењу вероватно. Поред наведене лексике којом се осликава субјективни став лика у исказу, а чиме се уједно потврђује лексичка структура СНГ-а, у примеру (5) се јавља и деиктички облик *that / one* који би био промењен у *this / ove* да је у питању класичан неуправни говор. Али пошто није дошло до промене, читалац лако може да увиди да исказ са датим деиктичким обликом и заступљеним трећим лицем као формалним обележјем СНГ-а, које у ствари представља прво лице, јесте део унутрашњег говора из перспективе лика. Ово обележје је веродостојно представљено у преводу чиме се олакшава идентификација СНГ-а и у српском језику.

4. *Books; she thought, grew of themselves. She never had time to read them. Alas! even the books that have been given her, and inscribed by the hand of the poet himself....disgraceful to say, she had never read them.* (2006: 25)

Књиге, помисли она, нагомилвају се саме од себе. Никад није имала времена да их чита. Авај! чак ни оне које су јој биле поклоњене са посветом написаном песниковом руком... срамота је рећи то, но она их никад није прочитала. (2004: 32)

5. *And **always now** (why, she could not guess, except that it came **probably** from **that** woman somehow) he shrank from her. He **never** told her anything. But what more could she have done? There was a sunny room given up to him.* (2006: 36)

И сада (зашто, она не може да погоди, осим ако то не долази од оне жене некако) он увек узмиче од ње. Никад јој ништа не говори. Али шта би више могла да учини? Добио је сунчану собу. Деца су добра према њему (2004: 46)

Слободни неуправни говор користи глаголско време и заменицу у трећем лицу, али употребом деиктичких средстава као што су *here, now, this* указује се на сагледавање ситуације из перспективе лика, а не аутора дела. Уколико би се ситуација сагледала из перспективе аутора, деиктичка средства би услед слагања времена, које је неизоставно обележје СНГ-а у енглеском језику, била промењена у *there, then, that*. Као што се може приметити, слагање времена није карактеристично за српски језик, о чему нам говори и сам превод где је више различитих облика прошлог времена у енглеском преведено перфектом, док има и оних који су преведени презентом. Следећим примером се осликава употреба овог облика говора заједно са директним говором, заступљеним у првој реченици, и нарацијом у трећем лицу:

6. *'It must have been fifteen – no, twenty years ago – that I last saw her', she was saying turning back to him again as if she could not lose a moment of talk, for she was absorbed by what they were saying. So he **had** actually **heard** from her **this evening!*** (2006: 72)

“Мора биће педнаест – не, двадесет година – ош како сам је последњи пут видела”, казала је окренувши се ојет као да не може да изгуби ни тренушак одњиховог разговора, толико је обузета оном о чему говори. Тако је стварно чуо од ње вечерас! (2004: 93)

Прилошка одредба за време *'this evening'* и узвичник на крају реченице показују да је реч о нарацији из перспективе лика с тим што глагол *had heard* у прошлом перфекту имплицира слагање времена приликом нарације, што значи да се лик прво чуо са особом о којој говори, па је тек касније то и изнео у директном говору, односно у првој реченици, док последња реченица представља слободни неуправни говор односно виђење лика из његове перспективе, што се може закључити на основу присутних обележја СНГ-а.

Следећи пример представља фреквентну употребу неодређене заменице *one* у реченицама на енглеском језику. У питању је безлични облик који може да се преведе у овом примеру као неко или човек (Енциклопедијски речник II 2005: 51), а формално се употребљава када се износе уопштена мишљења о људима која могу да се односе и на нас саме

- говорнике (Macmillan Dictionary 2004: 989). Међутим заступљеност ове заменице у слободном управном говору који је дат у прве две реченице, ствара недоумицу код читалаца везану за субјективност или објективност исказа. У подвученим реченицама које представљају СНГ заменица *one* је показатељ субјективне црте која потврђује чињеницу да није реч о ауторском говору већ о говору јунака-лика. Употреба ове заменице у СНГ-у омогућава читаоцима лакше препознавање ове врсте говора зато што се њоме чак и боље него заменицама у трећем лицу као што су *he/she* осликава субјективност говора и унутрашњи свет јунака својствен СНГ-у. У овом примеру текста се поред слободног управног говора (реченице које нису подвучене), где су глаголи навођења у прошлом времену док су у преводу дати у презенту, а остали глаголи су и у оригиналу и преводу дати у презенту, такође налази и једна реченица која представља унутрашњи монолог зато што је исказана првим лицем и то презентом. Овим двама врстама дискурса је потом придодат још један пример слободног управног говора за којим следи СНГ. На основу изложеног може се приметити како ауторка прекида у оригиналу текста нарацију у трећем лицу на почетку пребацујући се на сам лик, унутрашњи монолог, чиме указује на дилему јунака и његов ментални свет, а потом се поново враћа на нарацију у трећем лицу, али која заправо представља нарацију у првом лицу односно СНГ који припада перспективи лика. За разлику од текста на енглеском језику који се одликује разноликошћу и богатством наративне структуре, српски превод има мање изражену динамику кретања јунакових мисли зато што су осим једног примера аориста сва остала времена преведена презентом чиме се умањује стилски ефекат самог дискурса.

7. *It was in this sort of state that one asked oneself. What does one live for? Why, one asked oneself, does one take all these pains for the human race to go on? Are we attractive as a species? Not so very, he thought, looking at those rather untidy boys. His favourite, Cam, was in bed, he supposed. Foolish questions, vain questions, questions one never asked if one was occupied. Is human life this? Is human life that? One never had time to think about it. (2006: 73)*

У таквом стању човек се пита због чега живи. Зашто, човек се пита, зашто човек трпи све ове муке да би се људска раса одржавала? Јесмо ли ми привлачни као род? Не тако много, помисли он, гледајући оне прилично неуредне дечаке. Његова љубимица, Кем, у кревету је, претпоставља. Глупа питања, некорисна питања, питања која човек никада не поставља ако је узет. Је ли људски живот ово? Је ли људски живот оно? Човек никада нема времена да мисли о томе. (2004: 95)

Наредни пример је карактеристичан по једној уобичајеној ознаци на основу које се често може идентификовати СНГ у енглеском језику (али не увек). То је везник *For* којим се означава неки логичан след саопштавања мисли, па тако из перспективе јунака СНГ настаје слагањем садржаја док из перспективе наратора СНГ настаје слагањем времена. У српском језику овај везник је преведен са јер које представља одгова-

рајући одабир преводиоца зато што се њиме преноси идентично значење енглеског напоредног везника *For*.

8. *It must have happened then, thought Mrs. Ramsay; they are engaged. And for a moment she felt what she had never expected to feel again- jealousy. Forhe, her husband, felt it too - Minta's glow; he liked these girls, these golden-reddish girls, with something flying, something a little wild and harum-scarum about them, who didn't "scrape their hair off," weren't, as he said about poor Lily Briscoe, "skimpy".* (2006: 81)

Морало се догодити ипак, помисли гђа Ремзи; они су верени. *И за шрену-шак она осети оно што није никад очекивала да ће ојети осетишии – љубомору*. Јер он, њен муж, осети то такође – Минтин сјај; њему се допадају овакве девојке, ове златасториће девојке, са нечим лепршавим, нечим помало дивљим и неуредним, које не „стрижу косу”, нису, као што је казао о сиротој Лили Бриско, „шкрише”. (2004: 105)

У овом делу текста се јављају неке недоумице приликом одређивања слободног неуправног говора зато што није једноставно рећи да ли реченица припада говору аутора или говору лика. У првој реченици је сасвим јасно да је реч о управном говору због глагола навођења, наводника и великог почетног слова. Међутим за следеће две реченице се не може са сигурношћу рећи коме припадају, односно из чије перспективе су изречене док је наредна реченица која почиње узвиком типичан пример СНГ-а, не само због експресивне лексике већ и због саме форме у којој је заступљен. Упитним обликом се читалац уводи у мисаони ток јунака. Након овог примера поново следи реченица за коју постоји недоумица о перспективи говорника, а потом се надовезују реченице за које се са сигурношћу може рећи да представљају СНГ. Прва од њих је коментар самог јунака за којим следи питање где јунак сам себе пита, а потом и одговара, коментаришући двоје људи које види пред собом изражавањем личног става односно сопствених мисли и закључака чиме се формално и смисаоно потврђује СНГ.

9. *At that moment, he said 'Very fine,' to please her, and pretended to admire the flowers. But she knew quite well that he did not admire them, or even realize that they were there. It was only to please her... Ah, but was that not Lily Briscoe strolling along with William Bankes? She focused her short-sighted eyes upon the backs of a retreating couple. Yes, indeed it was. Did that not mean that they would marry? Yes, it must! What an admirable idea! They must marry!* (2006: 59)

У том тренутку он рече „Врло лепо”, да би угодиле њој и претварао се да се диве цвећу. Али она зна сасвим добро да му се не диве, или чак и не примећује да је оно ту. То је само да угоди њој.... Ах, није ли оно Лили Бриско, што иде са Вилијамом Бенксом? Она управи своје кратковиде очи у леђа пара који се удаљавао. Да, заиста јесте. Не значи ли то да ће се они узети? Да, то мора бити! Каква дивна идеја! Они се морају узети. (2004: 77)

Закључак

Вирцинија Вулф, као један од водећих представника модернизма, дала је велики допринос развоју савременог романа наглашавајући да је субјективна и унутрашња реалност много важнија од спољашње. Напустивши традиционална прозна средства, ауторка је експерименталним техникама приближила континуирану активност свести и личне утиске јунака читаоцима смењивањем перспективе наратије са аутора на јунака.

Разноврсна наративна структура текста и вештина писања Вирциније Вулф се углавном веродостојно преносе на српски језик, с тим што наравно има и неколико ситуација где се јављају недоумице приликом препознавања СНГ-а због двосмислености одређених исказа и проблема одређивања перспективе наратије. Једна од разлика изворног и циљног текста јесу прошла енглеска времена која су у српском преводу дата већином презентом, а негде и перфектом ради што лакшег праћења наративног тока романа. Али и поред тога преводилац је очувао субјективну ноту, односно експресивну особину СНГ-а, захваљујући карактеристичним обележјима ове врсте дијалога која прате кретање мисли јунака, али при том укључујући и елементе управног говора. Из наведеног следи да слободни неуправни говор није само синтаксичка категорија већ синтаксичко-стилистичка категорија која је својствена уметничкој прозној књижевности (Ковачевић 2010: 129). Иако свако превођење донекле доводи до нарушавања структуре изворног текста, може се рећи да је превод романа Вирциније Вулф *To the Lighthouse* успешно реализован зато што је преводилац веродостојно приближио експерименталну стратегију писања, технику тока свести, која се сматра најимпресивнијом иновацијом савремене књижевности 20. века.

Извори

Вулф 2004: В. Вулф, *Ка светионику* (превела Зора Миндеровић), Београд: НОВОСТИ АД.

Вулф 2006: V. Woolf, *To the Lighthouse*, Oxford: Oxford University Press.

Литература

Басау 2007: С. Bosseaux, *How Does it Feel? Point of View in Translation*. New York: Rodopi.

Бахтин 1980: М. Bahtin, *Marksizam i filozofija jezika*. Beograd: Nolit.

Бугарски 1986: Р. Бугарски, *Лингвистика у примени*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Ветерс 1994: С. Veters, *Tense and Aspect in Discourse*. Berlin, New York: MoutondeGruyter.

- Ковачевић 2012: М. Ковачевић, О граматичко-стилистичком терминосистему туђег говора, у: *Српски језик*, XVII, Београд, 2012, стр. 13-38.
- Ковачевић 2010: М. Ковачевић, О неким стилско-језичким карактеристикама романа „Сара” Петра Сарића (О типовима туђег говора), у: *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима*. Међународни тематски зборник, Књига 1: Језик и народна традиција, Косовска Митровица: Универзитет у Приштини, Филозофски факултет, 2010, 117-131.
- Кристал 1996: Д. Кристал, *Кембричка енциклопедија језика*. Београд: Нолит.
- Лончар-Вујновић 2012: М. Lončar-Vujnović, *Stream of Consciousness Technique: The Most Impressive Innovation in Modern Literature*. Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet.
- Мекмилан 2004: *Macmillan English Dictionary for Advanced Learners*. Oxford: Macmillan Publishers Limited.
- Мулан 2006: J. Mullan, *How Novels Work?*. Oxford: Oxford University Press.
- Принц 2003: G. Prince, *A Dictionary of Narratology*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Ристић и др., 2005: С. Ристић, Ж. Симић, и В. Поповић, *Енциклопедијски енглеско-српски речник II*. Београд: Просвета.

Snežana Zečević

FREE INDIRECT SPEECH IN VIRGINIA WOOLF'S NOVEL *TO THE LIGHTHOUSE* AND ITS TRANSLATIONAL EQUIVALENTS IN THE SERBIAN LANGUAGE

Summary

The use of new techniques for presenting the content of a novel from different narrators' points of view is part of modern writing as an innovative segment of psychological approach which involves delving into the inner world of the characters. Free indirect speech is a real challenge for translators because of specific writing strategies in which it is used. Considering the fact that there are many difficulties that can arise in transferring sentence structures from one language into another, the aim of this paper is to indicate the influence of various linguistic markers of FID on the process of its translation. The novel written by Virginia Woolf, *To the Lighthouse*, is a good representative for emphasizing the features of FID in English and its translation into the Serbian language.

Key words: free indirect speech, protagonist's speech, author's speech, linguistic markers, translation

Примљен у септембру 2013.
Прихваћен у децембру 2013.

Marina M. Krstajić¹

JU SEŠ „Mirko Vešović“, Podgorica

PROSTRIKTIVNE I RESTRIKTIVNE FONOMETAPLAZME U JEZIKU LIRSKE NARODNE POEZIJE CRNE GORE

U ovom radu autorka se bavi zastupljenošću i upotrebom prostriktivnih i restriktivnih fonometaplazmi u jeziku lirske narodne poezije Crne Gore. Rezultati do kojih je došla komparirani su sa stanjem zabilježenim u crnogorskoj govornoj i pisanoj tradiciji (prema monografijama i radovima o njima), kao i sa savremenim jezičkim stanjem i normom. Tako će istovremeno biti sagledane i zajedničke i diferencijalne crte jezika crnogorske lirske narodne poezije, crnogorskih narodnih govora i jezika pisaca koji su stvarali u 19. vijeku što omogućava kompletniji uvid u razvoj posmatranih jezičkih jedinica i kategorija.

Ključne riječi: prostriktivne i restriktivne fonometaplazme, lirska narodna poezije, narodni govori, literarna tradicija

Uvod

Fonostilistika proučava stilske pojave i sredstva njihovog izraza bazirane na fonetskom i fonološkom nivou. Osnovne jedinice sa kojima ona raspolaže nazivaju se fonostilemi, a Milosav Čarkić ih zove fonometaplazme i dijeli ih na pet grupa: prostriktivne, restriktivne, supstitucionalne, mutacione i transpozicione.² „Fonometaplazmama se upućuje na određene lokalne govore, odnosno na jezik narodnog karaktera.“³ Njihova osnovna funkcija je pojačavanje stilskog efekta. U ovom radu mi smo se opredijelili za istraživanje prostriktivnih i restriktivnih tipova fonometaplazmi prisutnih u jeziku lirske narodne poezije. Istraživane pojave posmatrali smo na korpusu pjesama iz zbirke Jelen Šaulić, *Lirska narodna poezija Crne Gore*, Grafički zavod, Titograd, 1965.

Prostriktivne fonometaplazme

Ove vrste fonometaplazmi se temelje na tzv. plus postupku, tj. na dodavanju glasa ili sloga primarnom obliku riječi. U zavisnosti od toga da li je to dodavanje prisutno u inicijalnom, medijalnom ili finalnom položaju riječi, razlikujemo sljedeće tipove prostriktivnih fonometaplazmi:

1 nina2802@t-com.me

2 Milosav Ž. Čarkić, *Fonostilistika stiha*, Beograd, 1995, 15.

3 Hasnija Muratagić-Tuna, *Sevdalinka – izazov za lingvostilistička ispitivanja*, Riječ, br. 2, Nikšić, 2009, 38.

a) **Proteza** podrazumijeva dodavanje glasa ili sloga u inicijalnom položaju primarnog oblika određene riječi. U tom smislu ilustrativni su primjeri priloga *opet* sa suglasnikom *j* na početku:

Jopet četvu predvodio (*Za sinom*⁴);
Jopet majci govoraše (*Majka za sinom* II).

U istom smislu navodimo i oblik turcizama *ašikuje*⁵ kojem je, takođe, dodat inicijalni konsonant *j*:

S mojim Jovom *jašikuje* (*Koja j' ono devojčica*).

Kada je u pitanju ova pojava možemo zapaziti da naš korpus sadrži samo suglasničku protezu.

Oblik priloga *opet* sa dodatim inicijalnim suglasnikom *j* prisutan je u našim narodnim govorima, iako su oblici bez navedenog suglasnika zastupljeniji.⁶

b) **Paragoga** je dodavanje glasa ili sloga na kraju osnovnog oblika neke lekseme. Kada je u pitanju jezik lirske narodne poezije, ovaj tip prostriktivne fonometaplazme vezan je za stare partikule, koje se javljaju dvojako – sa vokalom na kraju ili bez njega (*jerbo, tune, tuna, tunje, jučen, štono, đeno, još, ter*) i za pokretni vokal *e* (*sade kade, jere, teke, veće, mnome*):

Jerbo je momče šeherče (*Svarti ga, mati, boga ti*);
Što tako sjediš *ter* lov ne loviš (*Oj sokoliću*);
Jučen sam je u rod opravio (*Ljubina kletva*);
Đeno teče voda na oluke (*Šta je kome suđeno*);
Kako tuna živa ostah (*Za sinom utopljenikom*);
Junaci se *tunje* kupit' (*Sestra bezbratkinja za bratom*);
Štono je bila kod majke? (*Rod je ženin miliji nego sestra*);
Jere ima ludo čedo (*Šer-đidiija*);
Nemoj nam doći potajno,
Veće nam dođi bogato (*Božiću, radosti*);
Moje jagnje, nemam *sade kade* (*Đevojačka kletva*);
Teke prođe ljetno podne (*Začuh vilu u dubravi*);
Da sa *mnome* više zbore (*Majka ljulja*);
Jošt je lakše poznat neženjena (*Ne ženi se mlad*).

4 Za primjere koje smo navodili doslovno iz korpusa navodićemo nazive pjesama iz kojih potiču, ne navodeći broj stranice, kako tekst ne bismo nepotrebno opterećivali.

5 Riječ *ašikuje* je arapska riječ, došla preko turskog, a znači voditi ljubavni zazgovor, udvarati se.

6 D. Čupić, *Bjelopavlići*, 39; M. Jovanović, *Paštrovići*, 137; L. Vujović, *Mrkovići*, 190. Razvijanje početnog suglasnika *j* gdje mu po etimologiji nije mjesto prisutno je u oblicima topovima *Evropa* u jeziku starijih pisaca (R. Glušica, *Marko Miljanov*, 94; S. Nenzić, *Nikola I*, 123; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 184).

Pokretni vokal *e* na kraju zamjeničko-pridjevske promjene javlja se i u jeziku starijih pisaca i u narodnim govorima.⁷ I pokretna partikula *n* potvrđena je u crnogorskoj literarnoj tradiciji.⁸

Finalna grupa *št* u jeziku pisaca 19. vijeka ostaje neizmijenjena. Naime, njihov jezik čuva oblik *jošt*.⁹

U našem korpusu partikula *zi* često se nalazi na kraju oblika lične zamjenice za 3. lice jednine ženskog roda - *njojzi*:

Nevestica *njojzi* progovara (*Njega materina*);
To je *njojzi* čalebrčak (*Dobro su se domislili*);
Njojzi blago (*Na grobu sina*);
Njojzi čoban na sviralu kaže (*Dva veselja*);
On se *njojzi* s jadom obrtaše (*Naricanje za mrtvima iz Paštrovića*);
Na *njojzi* su grane svakojake (*Đevojka kune oči i dragoga*).

„Inače, ova partikula, kao što je poznato, od najstarijih vremena dodavala se pokaznim i ličnim zamjenicama radi isticanja značenja”¹⁰ i odlika je crnogorskih narodnih govora, kao i jezika starijih pisaca¹¹.

c) **Epenteza** nastaje umetanjem glasa ili sloga u medijalnom položaju primarnog oblika riječi. Naš korpus sadrži i samoglasničku (*a* i *e*) i suglasničku epentezu (*n*).

Umetanje glasa *a* registrovali smo u primjerima koji slijede:

Lov lovio, nogu *salomio* (*Kletva devojčina*);
A ako me silom *sajahaše* (*Krivokletna devojka*);
Al’ *devojče savezano* (*Ljuba je preča nego sestra i snaha*);
Govori mu *bolana* *devojka* (*Mlad junače jesam li ti draga*).

Dodavanje vokala *e* u sredini riječi javlja se kod oblika aorista glagola *bra-ti*, što se podudara sa stanjem u crnogorskih narodnih govora¹²:

7 S. Nenezić, *Nikola I*, 67, 68; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 143; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 67. U Paštrovićima je frekventnija forma *jere* od *jer* (M. Jovanović, *Paštrovići*, 133, 134). Pored oblika sa pokretnim vokalom *e* jezik starijih pisaca sadrži i oblike bez tog vokala.

8 R. Glušica, *Marko Miljanov*, 69-70; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 147; S. Nenezić, *Nikola I*, 104. Napominjemo da su i primjeri bez finalne partikule evidentni.

9 M. Tepavčević, *Ljubiša*, 181; B. Ostojić, *Petar I*, 115; D. Vušović, *Njogoš*, 29. Izuzetak predstavlja jezik Nikole I, u kojem je zabilježen samo jedan primjer sa očuvanom grupom *št* u obliku priloga *jošt*, dok je u ostalim primjerima finalno *-t* otpalo (S. Nenezić, *Nikola I*, 122). Iako u istočnocrnogorskim govorima, u koje spada i govor Markovog zavičaja nema grupe *št*, njegov jezik ipak posjeduje veliki broj primjera sa očuvanim dentalom *t* u finalnoj poziciji riječi (M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 57; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 89, 90).

10 Zorica Radulović, *Jezič i stil Čeda Vuković*, Nikšić, 1994, 32.

11 M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 60, 73; M. Stanić, *Uskoci*, 148; D. Vušović, *Istočna Hercegovina*, 33; M. Pešikan, *SK-Lj*, 150, 153; M. Jovanović, *Paštrovići*, 365, 475; L. Vujović, *Mrkovići*, 180; B. Miletić, *Crmnica*, 206. Partikula *zi* zabilježena je i u jeziku Petra I, Petra II, vladike Danila, S. M. Ljubiše i Nikole I (vidi: B. Ostojić, *Petar I*, 101, 102; D. Vušović, *Njogoš*, 31; A. Mladenović, *Danilo*, 144; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 147; S. Nenezić, *Nikola I*, 104), dok u jeziku Marka Miljanova nema navedene partikule (R. Glušica, *Marko Miljanov*, 71, 119).

12 J. Vuković, *Piva i Drobnjaci*, 72.

Crveni cvijet *beraše* (*Kod đevojačke kuće*);
Meni ih đever *beraše* (*Snaha i zaova*).

Umetanje suglasnika *n* uočavamo u obliku trpnog pridjeva upotrijebljenog u pridjevskoj službi (*silovito*), kao i u obliku imenice (*susjedica*):

Vila dava *silnovito* blago (*Oklad vile i đevojke*);
Muž poziva *susjednicu* koja j' najbliže (*Žena traži ponude*).

d) Ponavljanje istog fonema, ubraja se u grupu prostriktivnih fonometaplazmi, koja se naziva **alonžman**:

Oooj mene! (*Majka za sinom II*).

Kada je riječ o pojavi dodavanja fonema primarnom obliku neke lekseme, možemo zapaziti da je, u jeziku crnogorske narodne lirske poezije, ona prisutna kako na početku, tako i u sredini i na kraju riječi, a njenu primjenu u najvećem broju slučajeva uslovljava slogovna struktura stiha. Umetanje glasova najdosljednije je sprovedeno u finalnoj i u medijalnoj poziciji riječi, dok je dodavanje glasa u inicijalnom položaju ograničeno na primjere priloga *opet*.

Frekvencija prostriktivnih fonometaplazmi je mnogo manja nego restriktivnih, što znači da su naši narodni kazivači češće izostavljali glasove ili slogove, nego što su ih dodavali. Na temelju toga moguće je istaći činjenicu da se jezik lirske narodne poezije odlikuje tendencijom ka ekonomiji izraza.

Restriktivne fonometaplazme

Suprotno prostriktivnim, restriktivne fonometaplazme se baziraju na tzv. minus postupku, tj. na izostavljanju glasa ili sloga iz primarne forme riječi, usljed čega dolazi do promjene fonološkog sastava te riječi. U zavisnosti od pozicije redukovanog elementa razlikujemo sljedeće postupke:

a) Afereza nastaje izostavljanjem određenog strukturnog elementa na početku riječi. Kada je u pitanju jezik crnogorske lirske narodne poezije situacija je prilično jednolična. Naime, pokazne zamenice *ovo*, *ono*, *ovako* javljaju se bez inicijalnog *o*:

Đe *no* gleda majka moja (*Voli najbližnjega*);
Zaovica 'vako progovara (*Njega materina*);
Ka' *no* kad me njegovaše (*Za majkom*);
No mi 'vako govoraše (*Majka za sinom II*);
Što vas *vako* jadna žalim,

.....
Sramota je i *voliko* (*Za malim kćerima*);
Nije 'vaki ćelebija za te (*Sova i orao*);
Svekar viče: - Šta 'vo snahe nema! (*Đever snahu odgovara*).

Milija Stanić pojavu ispuštanja inicijalnog vokala u primjerima tipa *vako*, *nako*, *voliko* i sl. objašnjava procesom analogije prema *tako*, *toliko*.¹³

¹³ M. Stanić, *Uskoci*, 46.

Oblici pokaznih zamjenica sa izostavljenim početnim vokalom su tipična crta narodnih govora¹⁴, dok se nasuprot tome kod starijih crnogorskih pisaca ova pojava javlja dosta rijetko.¹⁵

Osim prethodno navedenih primjera pokaznih zamjenica koje se javljaju bez inicijalnog vokala, naš materijal sadrži i primjere izostanka početnog samoglasnika kod:

- pridjeva:

Popili je 'morni konji,

Morni konji i svatovi.

Đe su bili te su 'morni? (*Kad vode đevojku*);

- zamjenica:

Devet mi 'h je otrovala majka (*Deseta ženidba*);

A šta ti 'h je podlomilo (*Tetka za sestričinom*);

- veznika:

Do 'sim kaplju na stancu kamenu (*Đevojka i čobanče*).

Ispuštanje zadnjonepčanog suglasnika *h* potvrđeno je u sva tri položaja u riječi. Tu je došao do izražaja uticaj crnogorskih narodnih govora koji taj glas ne sadrže ili su ga zamijenili nekim drugim glasom.¹⁶ Kada je u pitanju njegovo izostavljanje u inicijalnom položaju, primjetno je da naš korpus tu pojavu sadrži u oblicima gotovo svih vrsta riječi:

- kod imenica:

Pjesne jesu *odalice* puste (*Šta bih darovala dragome*);

Sinoć mi je *aber* dopanuo (*Zarok momka i đevojke*);

A ko bi mi *ladak* načinio

.....
Od grana joj *ladak* načinio (*Ovčar i đevojka*);

Čeraju ih dva 'rta odrta (*Laž i paralaž*);

Bez *arača* i kolača (*Sestra za bratom*);

Ni 'ajduci ni putnici (*Tuženje jedne Banjanke gredom*);

Kilo 'ljeba devet dana (*Za strijeljanim*);

14 M. Stanić, *Uskoci*, 45. Međutim, u nekim dijalektima u upotrebi su i oblici sa početnim vokalom (vidi: B. Miletić, *Crmnica*, 218; M. Pešikan, *SK-Lj*, knj. XV, 150; L. Vujović, *Mrkovići*, 173). U Paštrovićima su u upotrebi samo oblici sa početnim vokalom (M. Jovanović, *Paštrovići*, 365, 366).

15 Gubljenje vokala u početnoj poziciji sasvim je nepoznato jeziku vladike Danila i Petra II, dok se sporadično ova pojava javlja u jeziku M. Miljanova, Petra I i Nikole I, a vrlo rijetko u jeziku S. M. Ljubiše (A. Mladenović, *Danilo*, 87; D. Vušović, *Njogoš*, 15; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 65; B. Ostojić, *Petar I*, 97; S. Nenezić, *Nikola I*, 95, 96; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 139).

16 O pojavi zamjene suglasnika *h* nekim drugim glasom govorićemo opširnije u dijelu o *supstitucionalnim fonometaplazmama*.

- kod pridjeva:

Oj Dunave, tiha vodo *ladna* (*Da izmoli devojku*);

Da joj Bog da ljetu *ladovito* (*Dva veselja*);

Da napoji *ladnom* vodom (*Za sinom*);

- kod glagola:

'*Odi* ovamo na moje dvore (*Poljem se vije*);

Vi nevjeste i devojke, kolo *vatajte* (*Božić zove: hoće čast u kuću*);

- kod pomoćnog glagola *htjeti*:

A za trećom '*oće* umrijeti (*Tri devojke*);

A ti '*oćeš* na nebesa (*Za strijeljanim*);

Oće ljuba, da ju Bog ubije (*Ljubina kletva*);

-kod rječca:

Ajde, dušo, da tražimo.

.....

O jeseni '*ajde* meni (*Dioba*);

Ajte zlato po cvijeću (*Za malim kćerima*).

Usneni suglasnik *p* se gubi u inicijalnom položaju ispred zubnog suglasnika *t* i prednjonepčanih suglasnika *č* i *š* u oblicima imenica *ptica*, *pčela* i *pšenica*:

Već po '*tici* il' po lastavici (*Sama*);

Čele su mu sunce zaklonile (*Suđenik*);

Kakono *čela* od roja (*Kad polaze s devojkom*);

A *šenica* ravn'jem poljem (*Oblačenje nevjeste*);

Iz srijede *čele* lete (*Sudbina*);

Cikće *tica* kosačica (*Žalost i radost*);

A *čelica* medom zadojila (*Spavaj đeco*);

A devojka *ticu* lastavicu (*Oklad vile i devojke*);

Oj sokoliću, najljepši *tiću* (*Oj sokoliću*);

Al' besjedi sova *tica* orle (*Sova i orao*).

Međutim, sve tri imenice smo registrovali i u punom obliku, odnosno u formi sa početnim suglasnikom *p*:

Ptice ti padoše u sinje more (*Oj sokoliću*);

Ptica bez gore, riba bez vode (*Što biti ne može*);

Jesu l' *pčele* sunce zaklonile? (*Suđenik*);

Rodila ti bjelica *pšenica* (*Blagoslov u kletvi*);

Rodila mu *pšenica* i vino (*Kletva devojčina*).

Ono što se iz navedenih primjera može zapaziti jeste da je u pjesmi *Oj sokoliću* upotrijebljen hipokoristik od imenice *ptica* u obliku bez inicijalnog suglasnika (*tić*), a u jednom od stihova iste pjesme imenica je u punom obliku (*ptica*). Istu situaciju potvrđuje i imenica *pčela* koja je jednom upotrijebljena

sa redukovanim početnim suglasnikom, a drugi put u standardnom obliku u pjesmi *Suđenik*.

Gubljenje suglasnika *p* karakteriše i crnogorske narodne govore, a isto tako i jezik starijih pisaca sa crnogorskog područja.¹⁷

Rječca *vala* porijeklom iz arapskog jezika, upotrijebljena u značenju *boga-mi, baš*, u našem korpusu je registrovana bez inicijalnog suglasnika *v*:

Ala, đogo, lijepa konaka (Lijep konak).

Izostanak suglasnika evidentan je i u primjerima koji slijede:

Nego *runi* cvijet od naranče (*Kad putuju s devojkom*);

biser se *runi* (*Biserna brada*);

Tati ga na skut mečaše.

A tata s *kuta* te na tle (*Kod devojačke kuće*);

Za nijedno *udo* delo moje (*Kletva devojčina*).

Prefiks *sve-* elidiran je kod oblika pridjeva *svevišnjem*:

Već se stadoh *višnjem* Bogu moliti (*Uslišena molitva*).

b) Stilski postupak izostavljanja glasa ili sloga na kraju riječi naziva se **apokopa**. Naš korpus sadrži gubljenje i samoglasnika i suglasnika u finalnoj poziciji riječi.

Kada je u pitanju apokopiranje vokala zapažamo da je ono u jeziku crnogorske lirske narodne poezije prisutno kod svih vrsta riječi:

- kod imenica:

U *njedrim'* mu vezana čevrlja (*Dok je meni u životu Jove*);

Koga sam ljubila i *rukam'* grlila (*O devojko dušo*);

Sebe ljubub, *majc'* izmjenu

.....

Samoranu *majk'* učeši (*Na grobu sina*);

Kao momci kamen s' *ramen'* (*Majka za sinom jedincem*);

Ni *vladikam'* pod mitrama (*Za strijeljanim*);

Silan lovac, *kraj'* mu jadu nema (*Silan lovac*);

- zamjenica:

Da *m'* je ljepše niz Dunav gledati (*Kletva devojčina*);

Da znam, da će *t'* mlad derati (*Mlada čobanica*);

17 M. Pešikan, *SK-Lj*, 272; B. Miletić, *Crmnica*, 164; L. Vujović, *Mrkovići*, 82; J. Vuković, *Piva i Drobunjaci*, 27; M. Pižurica, *Kolašin*, 105. Njegovo djelimično čuvanje sadrže bjelopavlički i uskočki govori (D. Čupić, *Bjelopavlići*, 39; M. Stanić, *Uskoci*, 143). U govoru Paštrovića dolazi do gubljenja početnog suglasnika kod imenice *pšenica*, dok se kod imenice *pčela* čuva (vidi: M. Jovanović, *Paštrovići*, 207). U Njegoševom jeziku uproščava se suglasnička grupa *-tica, šenica*, ali *pčela* i *čela*, Petar I ima očuvanu grupu *pš* i kod njega se imenica *ptica* javlja u normativnom obliku, a M. Miljanov čuva grupe *pš, ps*, dok grupe *pt, gd* uproščava (D. Vušović, *Njegoš*, 110; B. Ostojić, *Petar I*, 114; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 93). U jeziku S. M. Ljubiše zabilježeno je uproščavanje suglasničke grupe *pš, pč*, a imenica *ptica* se javlja u normativnom obliku, kao i kod Nikole I (M. Tepavčević, *Ljubiša*, 179; S. Nenezić, *Nikola I*, 117).

Men' junaku crnijem očima (*Ne uzmi mi dragu*);
Moj' cvijeće uvenulo (*Za malim kćerima*);
Koj' su za te određeni (*Momak i đevojka*);
Od njeg' boljeg brata nema (*Nadala se tužna majka*);
I rodaci moj' junaci (*Sestra za bratom*);
Momče s' drži za jelovu granu (*Momče i đevojče*);
Već su jadi kad s' udaje draga,
Da je za kog' ne bi ni žalio (*Jadi*);
Svilen pojas poderaće s' (*Šta bi koja najvolija*);

- pridjeva:

Milij' si mi od oca i majke (*Momče i đevojče*);
Ne šteti mi lak' pašmage (*Šer-đidija*);
U najljepši bijel svijet (*Za malim kćerima*)¹⁸;

- glagola:

Dod' doveče do mene (*Dvoje ljubljeno*);
Pozdrav' brata i poljubi za me (*A najposle ja ne marim za njega*);
Muč', đevojko, moja bila (*Šer-đidija*);
Ne ron' suze, crno oko (*Suze za tuđinom*);
Vod' je, vodi u ime Boga! (*Oblačenje nevjeste*);
Izved', brate, sestricu za ruku (*Svatovi traže da im pokažu mladu*);
Vrat' se natrag, mila snaho, karaću ga ja (*Dilber i ugursuz*);
Kun' ga, majko, i ja ću ga kleti (*Kletva đevojčina; Marina kletva*);
Stan' postani Šarengaća mlada (*Šarengaća mlada i Amzad-aga*);
Mič' mi se otlén, moj' obje oči!
Ukovah konja, tebe gledajuć' (*Ne može sama*);
Ne ron' te se! (*Dika do vijeka*);
Prođ' se, divo, Jova moga (*Koja j' ono đevojčica*);
Nemoj budit zlato u koljevci (*Iš, kokote*);
Pomož' mu, Bože, i slavo božja (*Ko pije vino*);
Dvore pomest', vode donijeti (*Milostiva draga*);
Drag se s dragom sastavit' ne mogaše (*Sama*);
Nemoj mene, majko, karat! (*Dženarika*);
Ne možeš je proć' (*Suze za tuđinom*);
Nema kuda konja provest' (*Uoči svadbe*);
A ja ih zobat ne smijah (*Snaha i zaova*);
Il' ti karat, ili ne karat ne vratih se ja (*Dilber i ugursuz*);
Nek rasturi, drijet' joj ga neću (*Zvijezda i robinjica*);
Nemoj kazat' miloj majci (*Poruka majci*);
Junak staše dozivat (*Junak i vile*);
I donijet' vode iza gore (*Oklad vile i đevojke*);
Gre'ota je poljubit' đevojku (*Đevojčka kletva*);

¹⁸ Ovaj primjer sa redukovanim finalnim samoglasnikom je usamljen, jer ga naš materijal u najvećem broju slučajeva bilježi sa redukovanim medijalnim samoglasnikom.

Pod noć pođoh *gledat'* đevojaka (*Momak prevaren od đevojaka*);
 Da se majci *vratit'* nećeš (*Na grobu sina*);
 Koja će mi *popit'* oči crne (*Naricanje za mrtvima iz Paštrovića*);
 I *podizat* ludu decu (*Žena za mužem*);
 Zar nemamo koga *žalit'* (*Tuženje jedne Banjanke gredom*);
 Junaci će tunje *kupit'* (*Sestra bezbratkinja za bratom*);
 A kamo li voda *davit'* (*Za sinom utopljenikom*);
 Ako nećeš *uzet* mene (*Đevojački izbor*);
 Koji će mi prsten *skovat* (*Voli najbližnjeg*);
 Opet ću ti *doć* (*Suze za tuđinom*);
 Ak' ne idem, neću *viđet* drage (*Jadi*);
 Uzeću te, *prevarit'* te neću (*Ljuta kletva*);
 Dragi će se po družini *falit'* (*Šta bih darovala dragome*);
Pjevat' nećeš kad kod mene dođeš (*Đevovanje*);
 Na um će ti *padat'* đevovanje (*Briga materina*);
 Koja ć' prije *uranit'* na vodu (*Oklad vile i đevojke*);
 A sve ću ti po imenu *kazat'* (*Komar i muva*);
 I svijeh nas *obradovat'* (*Nad đeverom*);
 Ti ih majko *poznat'* nećeš (*Za majkom*);
 No ih, srećo, *žalit* neću (*Za strijeljanim*);
Slušajuć' l' jepe ljepote (*Došao bi*);
Ašikujuć' nikad ni do v'jeka! (*Svi dilberi, a mojega nema*);

- pomoćnih glagola:

Sestrice zemljice, ne *bud'* dragom teška

.....

A travo zelena, ne *bud'* dragom gorka (*O đevojko dušo*);
Jest' visoka, ka' jelika (*Kad vode đevojku*);
 Da *st'* u dvoru zdravo i veselo (*Eto vam tamo Božić ide*); |
 Ne *b'* svanula za neđelju dana (*Akšam mračne*);
 Muž poziva susjednicu koja j' najbliže (*Žena traži ponude*);

- priloga:

Da te braća *brz'* osvete (*Žena za mužem*);
 Mislih jadna što ću, *kud'* ću? (*Majka za sinom I*);
Viš' nje oro ne jelovoj grani (*Sova i orao*);
 Uzdah će se *dalek'* ćuti (*Karamfil*);

- predloga:

Teci, teci, dušo *k'* meni! (*Momak i đevojka*);
 A dragi s skuta u njedra (*Kod đevojačke kuće*);
 Sve *rad'* časti i slobode (*Poruka iz logora*);
Međ' vilama vila bješe (*Tuženje jedne Banjanke gredom*);
Liš' Ostoje sirotnoga (*Baba za unukom*);
 Ne bi li se *k'* meni primakao (*Šarengaća mlada i Amzad-aga*);

- veznika:

Nit' je bilo, nit' će je biti (Sunčeva ženidba);
Al' zapišta lijepa devojka (Zarok momka i devojke);
Il' me hoćeš, il' me nećeš (Voli samo nju);
Ak' ne idem, neću videt drage (Jadi);
Nit' ga daje, niti ga prodaje (Uspomena);
Al' je Đuro šer-đidija (Šer-đidija);
Al' ide momče na konju (Neoženjen);
Šalio se il' ne šalio (Kletva);
Il' ti karat, ili ne karat ne vratih se ja (Dilber i ugursuz);
Al' ne pjeva Jovanka devojka (Dva veselja);
Neg' na grani od oblaka (Vila gradi grad);
Nit' je bilo nit' će biti (Sunčeva ženidba);
Al' bi ljepše stajala ruka od junaka (Počašnica nevjesti);
Daj košulju ak' i nećeš gaća (Blagoslov u kletvi);
Al' devojke stale večerati (Momak prevaren od devojaka);
Pjevala bih, al' ne mogu sama (Pjevala bih, al' ne mogu sama);

- rječca:

Neka je, nek' se udaje (Blagoslov);
Nu d' pogledaj, mlada Mare, okolo sebe (Drugarice devojci, kad je prate);
Ima l' šta ljepše od mene? (Vila i devojka);
Ma l' govori ljepe Fate majka (Kletva devojčina);
Je l' mehana otvorena (Joke i Selman-aga);
Da l' boluje, ili ašikuje? (Svi dilberi, a mojega nema);
Ja l' da dade, ja l' da ga prodade (Uspomena);
Njeste l', Bog d'o od mog zavičaja (Suze materine);
Ja l' te dati, ja l' na mejdan stati (Megdan zbog ljube);
Je l' ti je majka oprela (Ljuba je donjela);
Što l' su vrata od bisera (Vila gradi grad);
Da l' ti zmija koren grize (Zašto je uvenuto);
Da l' ne znade tursku vjeru (Sestra za bratom);
Ne bi l' majci olakšao (Za majkom);
Hoće l' da pođe (Svatovska pjesma – kad hoće da vode devojku).

Pored redukcije vokala, naš materijal sadrži, istina malobrojne, i redukcije konsonanata, i to kod:

- imenice:

Ko l' im milos' donijti (Nad đeverom);

Gubljenje finalnog suglasnika kod imenica odlika je naših narodnih govora, a to je u suprotnosti sa stanjem u jeziku starijih pisaca koji posjeduju suglasnik *-t* u finalnoj grupi *-st*.¹⁹

19 J. Vuković, *Piva i Drobnojaci*, 32; D. Vušović, *Istočna Hercegovina*, 31; M. Jovanović, *Paštrovići*, 198, 199. Konsonant *t* u grupi *st* uvijek se javlja u jeziku Nikole I, vladike Danila, Petra I, Petra II, S. M. Ljubiše i u velikom broju primjera u jeziku Marka Miljanova (S. Nenezić,

- zamjenice:

Koja j' l'jepo naresila:
Perom zlatnim zagladila
I nje b'jeli vrat biserom (*Oblačenje nevjeste*);

- glagola (u oblicima imperativa koji se završavaju suglasnikom -j):

Ne pi vode, lijepa devojko (*Devojka i čobanče*);
Razvi grane javorove (*Ljepotica*);
Nemo' poći ti di Đura (*Šer-đidija*).

Suglasnik *h*, takođe, smo registrovali apokopiran, i to u oblicima:

- imenica:

Da postane *siroma* (*Igra oro*);

- zamjenica:

Đe i' nojca ufatila (*Sunčeva ženidba*);
Ne bi' *moji'* ispisala jada! (*Ljubavni rastanak*);

- pridjeva:

Ni jelena *vitije* rogova (*Koja gora nema razgovora*);
Iz putova *dalekije* (*Nad đeverom*);
Od *teškije'* ranjenika (*Za strijeljanim*);
Od *mladije'* proletera (*Majka za sinom II*);

- glagola (oblik aorista):

Đe no sinoć s tobom *stoja* (*Dioba*);
Ako *odo'*, nagledah se jada (*Jadi*);
Stavi' stražu momu mladu (*Za trpezom uoči svadbe*);
Ja mu *reko'* sude prati (*Bijeda na pravoga krivca*);
A *zmrko'* u krv do koljena (*Procmilela u Doljane trava*);

- pomoćnog glagola *biti* (1. lice jednine u obliku aorista):

Ja bih znala *đe bi* stala (*Voli najbljižnjega*);
Ne *bi'* *moji'* ispisala jada! (*Ljubavni rastanak*);
Za cara *bi* trebovala (*Devojčica nad morem*);
Ja *bi'* znala *đe bi'* cvala (*Karamfil*);
Voliji *bi'* raspučiti (*Ovčarica*);
Bi te danas izgubio (*Sunčeva ženidba*);
Ne *bi l'* tebe čula i videla (*Ponosit dragi*);
Ja *bi* burmu najvoljela (*Šta bi koja najvolija*);
Da sam znao, ne *bi* vam je dao (*Svatovi traže da im pokažu mladu*);

Nikola I, 122; A. Mladenović, *Danilo*, 113; B. Ostojić, *Petar I*, 114; D. Vušović, *Njegoš*, 20; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 180; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 90).

- priloga:

Što se *odma'* povratila (*Tetka za sestričinom*).

Izostavljanje sloga, takođe, karakteriše jezik lirske narodne poezije. Zabilježili smo ga u primjerima koji slijede:

- kod zamjenice:

Pak je vila pokliknula
Iz *nje* tanka b'jela grla (*Oblačenje nevjeste*);
Pa na *nj'* tamo i ovamo šeta (*Komar i muva*);

- kod glagola (imperativ):

Priček' me malo, mjesече! (*Neoženjen*);

- kod pomoćnih glagola:

Jes' mehana otvorena (*Joke i Selman-aga*);
Ne *b'* žalio junak poginuti (*Anuša*);
Da *s'* u selu mirni i pogodni (*Eto vam tamo Božić ide*);
Ja *b'* izveo, ali mi je žao (*Svatovi traže da im pokažu mladu*);

- kod modalnog glagola:

Jer mi Jusjo ne *mož* sama (*Za malim kćerima*);
Ne *mož'* brođiti (*Suze za tuđinom*);

- priloga:

Po dušeka i *po* desne ruke,
Po jastuka i pola jorgana (*Nešto mi se diše i uzdiše*).

Iz izloženog materijala možemo konstatovati da je redukcija finalnog glasa ili sloga najdosljednije sprovedena kod glagola i to u oblicima infinitiva i imperativa (finalno *-i*), zatim kod veznika, upitne rječice *li*, a javlja se i u oblicima ostalih vrsta riječi (imenica, zamjenica, pridjeva, predloga, priloga).

Kada je riječ o infinitivu²⁰ i imperativu²¹ primjetno je da i crnogorski narodni govori, kao i literarna tradicija uglavnom prednost daju oblicima bez

20 J. Vuković, *Piva i Drobñjaci*, 72; D. Ćupić, *Bjelopavlići*, 244, 89; L. Vujović, *Mrkovići*, 260; M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 84; D. Vušović, *Istočna Heregovina*, 56; M. Pešikan, *SK-Lj*, 178, 179. U uskočkom govoru paralelno se upotrebljavaju i puni i redukovani oblici infinitiva (vidi: M. Stanić, *Uskoci*, 229, 230). U paštrovskom govoru se mogu čuti trojaki oblici infinitiva – sa završecima *-ti* i *-ći*, bez tih završetaka i oblici bez *-i* (vidi: M. Jovanović, *Paštrovići*, 2005, 382), dok se u crmničkom govoru glagoli na *-ti* javljaju bez krajnjeg vokala, a oni na *-ći* su češći sa vokalom *-i* (vidi: B. Miletić, *Crmnica*, 244). Kada su u pitanju stariji pisci sa crnogorskog područja infinitiv se najčešće javlja sa vokalom *-i*, a izuzetak od kazanog uglavnom predstavljaju njihova pjesnička djela (A. Mladenović, *Danilo*, 88, 89; B. Ostojić, *Petar I*, 98; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 140; S. Nenezić, *Nikola I*, 97, 98; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 65).

21 J. Vuković, *Piva i Drobñjaci*, 70; M. Stevanović, *Istočnocrnogorski*, 88, 89; L. Vujović, *Mrkovići*, 243; M. Jovanović, *Paštrovići*, 397; D. Ćupić, *Bjelopavlići*, 24; M. Pešikan, *SK-Lj*, 175. Kod vladike Danila evidentna je pojava gubljenja finalnog *-i* u oblicima drugog lica množine imperativa glagola *činiti*, dok je kod Petra I i Petra II ova pojava raširena i na druge gla-

finalnih samoglasnika *-i*, iako su evidentni i primjeri sa pomenutim vokalom. Mitar Pešikan je mišljenja da je redukcija krajnjeg vokala u oblicima imperativa ograničena na oblike afektivnog govora, u koji spadaju zapovijest i upozorenje²², dok Branko Miletić smatra da se vokal *-i* u navedenom obliku gubi „prvenstveno u određenim stalnim formulama”²³. Rječca *li*, kao i veznici *ali* i *niti* potvrđeni su u obje forme i u narodnim govorima i u crnogorskoj književnoj tradiciji.²⁴

Podvrsta apokope je **elizija**, koja podrazumijeva izostavljanje samoglasnika na kraju riječi koja se nalazi ispred lekseme koja, takođe, počinje vokalom. Navedeni stilski postupak registrovali smo u sljedećim stihovima:

Je *l'* išta dublje od mora? (*Vila i đevojka*);
 Te *s'* u struku tanka i visoka (*Đever i snaha*);
 Bog *t'* ubio, goro Božurova,
 Bog *t'* ubio, moja stara majko (*U sirotu domu*);
 Da *s'* ogleda Jovanova majka (*Nina Jovo*);
 Koja *j'* ono đevojčica (*Koja j' ono đevojčica*);
 Da *m'* izadeš dobro đače (*Majka ljulja*);
 - Čija *j'* ono đevojka? (*Igra oro*);
Id' odatle, sovo bućoglava (*Sova i orao*);
 Da *s'* opremaš beg Jovan-beg (*Jovan beg ostavlja ljubiu*);
 Da *l'* i sada dobra konja voda (*Rosanda đevojka i deli Radivoje*).

U slučajevima elizije vidno je da se riječ u kojoj se izostavlja vokal skraćuje za jedan slog, čime se slogovna ravnoteža pjesme održava. Elidirana leksema intonacijski se povezuje sa prethodnom ili češće sa sljedećom riječi. Najčešće nastaje elizija vokala enklitike, a isto se dešava i sa finalnim vokalom kod drugih vrsta riječi. Ova vrsta redukcije vokala prisutna je i u crnogorskim narodnim govorima.²⁵

c) Pored prethodno navedenih slučajeva gubljenja glasa ili sloga u inicijalnoj i finalnoj poziciji riječi, u našim lirskim narodnim pjesmama nije rijetkost da se vokali gube i u medijalnom položaju, odnosno u sredini riječi (**sinkopa**). U tom smislu ilustrativni su sljedeći stihovi, u kojima su redukovani vokali:

- kod imenica:

Šeher Saraj'vo bez pašaluka (*Što biti ne može*);
 Ašikujuć nikad ni do *v'jeka!* (*Svi dilberi, a mojega nema*);
 Dođe *vr'jeme* da ti ljubim lice (*Alibegovica i sluga*);

gole (A. Mladenović, *Danilo*, 87; B. Ostojić, *Petar I*, 97; D. Vušović, *Njegoš*, 15). Izostavljanje vokala *-i* karakteriše i jezik Nikole I (S. Nenezić, *Nikola I*, 96). U jeziku Marka Miljanova i S. M. Ljubiše u drugom licu jednine imperativa ponekad dolazi do gubljenja krajnjeg *-i* (R. Glušica, *Marko Miljanov*, 65; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 140).

22 M. Pešikan, *SK-Lj*, 175.

23 B. Miletić, *Crmnica*, 241.

24 M. Jovanović, *Paštrovići*, 130; R. Glušica, *Marko Miljanov*, 66; M. Tepavčević, *Ljubiša*, 141. Veznik *ali* bez krajnjeg samoglasnika zabilježen je u jeziku Nikole I (S. Nenezić, *Nikola I*, 97).

25 M. Pešikan, *SK-Lj*, 123, 124; M. Jovanović, *Paštrovići*, 126, 127; D. Čupić, *Bjelopavlići*, 31; B. Miletić, *Crmnica*, 62, 63; J. Vuković, *Piva i Drobunjaci*, 25.

Kamo rječi što smo govorili (*Jadi*);
Šilje za'vu mjesto sebe (*Šer-đidija*);
Šćeri moja, br'jeg se obronio (*Dok je meni u životu Jove*);
U livadi, majko, cv'jeće zaljevala (*Mara i majka*);
Grličica svjeću drži (*Dženarika*);
Moje gorko cv'jeće (*Đevojka junaku prsten povraćala*);
C'jelom svjetu javi... (*O đevojo dušo*);
Viju li zlatne band'jere (*Očekivanje svatova*);
Bratskijem je konj'ma polagala (*Udaja nadaleko*);
Po pendžer'ma s desne i lijeve (*Ne ženi se mlad*);
Neka đidija zub'ma poteže (*Đevojačka presuda*);
Tu je dvanaest komandanta (*Za strijeljanim*);
Da ti čistim gospodsko odjelo (*Pomoć đevojci*);
Je li tjelo za naše odjelo (*Svatovi traže da im pokažu mladu*);

- zamjenica:

I reći će da ne hajem za nj'ga (*Pjevala bih, al' ne mogu sama*);
Koj'jem ćeš se podičiti (*Oblačenje nevjeste*);

- pridjeva:

Te bjelo lice izmiva (*Ostaće majka bez tebe*);
B'jelo ti je bjelo perje (*Golub i golubica*);
U Anuše ispod bjele guše (*Anuša*);
Vala draga, vala si mi ljepa (*Momče i đevojče*);
Do bjela dvora (*Začuh vilu u dobravi*);
Bjela lica rumena (*Tuđinac*);
Slušajuć' l'jepe ljepote (*Došao bi*);
Bjelo stado, poklali te vuci (*Ništa se sakriti ne može*);
Proveseli bjelo lice (*Momak i đevojka*);
Umiljeno l'jepa Kate, majku doziva (*Očekivanje svatova*);
B'jelu vilu posestrimu,
Koja j' l'jepo naresila

.....
I nje b'jeli vrat biserom

.....
Iz nje tanka b'jela grla

.....
L'jepi će ti rod roditi

.....
Kako paun zlatn'jem perom,
A šenica ravn'jem poljem (*Oblačenje nevjeste*);
A u licu bjela i rumena (*Đever i snaha*);
Tanka, bjela i rumena (*Koja j' ono đevojčica*);
I bjelu lozu vinovu (*Rod je ženin miliji nego sestra*);
Da mi čuva bjele ovce (*Nina, nina*);

*Bjela vila zlatu baba bila (Spavaj deco);
 Fatajte se, bjele ruke! (Kad se hvata kolo);
 Dug vrat joj se bjeli iz ramena (Lijepa devojka);
 Bjele ruke u smolu obliše (Momak prevaren od devojaka);
 Kažu meni do tri bjela grada (Naricanje za mrtvima iz Paštrovića);
 C' jelom svjetu javi... (O devojko dušo);
 U licu je bjela i rumena (Kad svatovi s devojkom budu blizu kuće);
 Od matere bjelu desnu ruku (Majka, seja i ljuba);
 Odvede je bjelu dvoru (Ljuba je preča nego sestra i snaha);*

- brojeva:

*Na dv' je grane dv' je jabuke (O jabuko, zeleniko);
 I splela trides't pletenica (Alibegovica i sluga);*

- glagola:

*Uz'o zlato za konja Labuda (Sve devojci);
 Otvor'te se, bosiljkova vrata (Kletva devojčina);
 Ja sam njega od oca don' jela (Majka, seja i ljuba);
 A moj đerdan odn' jeli haduci! (Zarok momka i devojke);
 U naše polje dažd na'de (Neoženjen);
 Ja sam njega od oca don' jela (Majka, seja i ljuba);
 Jed'te, vranci, jedite zelenci (Udaja nadaleko);
 Kad na'laze od mora trgovci (Pavlovi dvori);
 Podajte mu je, ne drž'te mu je (Oj sokoliću);
 Ni tanke pjesme pop' jeva (Vrijeme je);
 Mladićima razd' jelite (Kad se hvata kolo);
 Što se majci ne odzoveš? (Majka za sinom jedincem);
 Da razbereš majku tvoju (Na grobu sina);
 Već mi je ljuba donjela (Ljuba je donjela);
 Ostav'te me, a vi 'ajte (Za sinom);
 Sv' jetli, momče, dokle nama drago (Momak prevaren od devojaka);
 Otvor'te nam na vajatu vrata (Svatovi traže da im pokažu mladu);*

- kod odričnog oblika prezenta glagola *jesam*:

*Njeste l', Bog d'o od mog zavičaja (Suze materine);
 Ma ga njesu odabrale (Koja j' ono devojčica);
 Da me n' jesi okumio (Sunčeva ženidba);*

- kod priloga:

*Kol'ka je noćca noćasnja
 .....
 Đe tol'ko poju devojike (Došao bi).*

Na redukciju vokala u medijalnom položaju najčešće smo nailazili kod oblika pridjeva *bijel*, iako smo ga registrovali i u punoj formi i to u istim pjesmama u kojima smo ga nalazili redukovano, tako da dolazimo do zaključka

da njegovu upotrebu u jednom ili drugom obliku uslovljava broj slogova u stihu (metar). U našem korpusu statistički posmatrano bilo bi 47:27 u korist skraćenog oblika. Ilustracije radi navešćemo neke od stihova u kojima se navedeni pridjev javlja u punom obliku:

Ljubio se *bijeli* golub (*Golub i golubica*);
Janje moje *bijelo* (*Svrati ga, mati, boga ti*);
Čeka sluga tri *bijela* dana (*Alibegovica i sluga*);
Grlo joj se *bijeli* (*Đevojka na gradskim vratima*);
Pa kazuje stadu *bijelome* (*Ništa se sakriti ne može*);
Jali majka, jali *bijela* vila? (*Ljepota đevojke*);
Na Petrove *bijele* dvore (*Uoči svadbe*);
Kad mo *bijelome* dvoru (*Deseta ženidba*);
Grad gradila *bijela* vila (*Vila gradi grad*);
Nevjestice mlada, *bijeloga* vrata (*Počasnica nevjesti*);
A *bijele* hiljadile ovce (*Blagoslov u kletvi*);
Moje jagnje *bijelo* (*Dvoje ljubljeno*);
A *bijela* guska osedlana (*Smiješno čudo*);
Moju braću *bijelome* danku (*Naricanje za mrtvima iz Paštovića*).

Suglasničku sinkopu registrovali smo:

- kod imenice:

Moj Spasoje, zor *delio*! (*Za malim kćerima*);

- kod pridjeva:

Oštroj đordi u *strašive* ruke (*Teško svakom s nepravdom*).

Glasa *h* ne pokazuje stabilnost ni kada je u pitanju medijalni položaj u riječi. U našem korpusu izostavljen je u oblicima:

- imenica:

Divno *ru'ò* potamnijelo (*Za sinom*);
Bearom i đerđevanom (*Božiću, radosti*);
Stra'ota je pogledati (*Ne otimlji već me mami*);
Gre'ota je poljubit' đevojku (*Đevojačka kletva*);
Samorana bez nikoga (*Majka za sinom jedincem*);

- pridjeva:

Plavo momče *pla'ovite* ćudi (*Plavi i crnomanjasti*);
A srce mu *olađeno* (*Majka za sinom I*);

- glagola:

Kad *uzdane*, i meni je žao (*Đevojačka kletva*);
O putniče, noge t' *usanule*! (*Ništa se sakriti ne može*);
Tu sam blago *poarčio* (*Dženarika*);
Pu'nu vjetar, majko, te kose pomrsi (*Mara i majka*);
Manuh rukom i jaglukom (*Začuh vilu u dubravi*);

Do oblaka *dovatila* (*Ljepotica*);
 Što *zaladi* staru majku (*Za sinom*);
 Tebe majko *saraniše* (*Za majkom*);
 Nemoj, sine, *poitati* (*Za strijeljanim*).

Kada su u pitanju navedeni stihovi u kojima se javljaju lekseme sa restriktivnim fonometaplazmama, treba napomenuti da posebnu stilsku markiranost nose upravo oni primjeri (najčešće oblici veznika) koji sadrže i puni i redukovani oblik iste riječi u okviru jednog stiha.

Kao i dodavanje, i gubljenje glasova u pojedinim stihovima ima funkciju usklađivanja ritma sa melodijom. Posmatrajući analizirani materijal, možemo zaključiti da naš korpus raspolaže primjerima redukcije glasova u sve tri pozicije u riječi (inicijalnoj, medijalnoj i finalnoj).

d) Pored riječi u kojima uočavamo jednu vrstu redukcije, primjetne su i one koje sadrže kombinaciju dvije vrste:

- **apokopu i sinkopu:**

Ja ću *umr' jet*, dušo, a ti nećeš čuti (*O đevojko dušo*);
Odber', sokole, što ti je od volje (*Oj sokoliću*);
 imenica *oklad* u naslovu (*Oklad vile i đevojke*);
 Ja *osamnu'* rosna i zelena,
 A zamrko' u krv do koljena (*Procmilela u Doljane trava*).

U posljednjem primjeru, evidentno je i umetanje suglasnika *m* u medijalnom položaju, tako da možemo konstatovati da pored pomenute dvije vrste restriktivnih fonometaplazmi, ova riječ sadrži i prostriktivnu fonometaplazmu (epentezu).

- **aferezu i apokopu:**

- kod oblika imenice *pšenica*:

Prostirite *šenic'* slamu mjesto trpeze (*Božić zove: hoće čast u kuću*).

- oblika rječce *hajde - aj''ajd'*:

Aj, ne rosi, ne rosila (*Aj, ne rosi*);
'Ajd' otale, mladi čobanine (*Ovčar i đevojka*);

Apokopiran i afereziran oblik rječce *hajde* zabilježili smo i u pjesmama *Šta je blago, Tuđina, Đevojka junaku prsten povraćala, Udaja nadaleko, Za sinom, Majka za sinom* itd.

- **aferezu i sinkopu:**

Nije '*vaki* čebija za te (*Sova i orao*).

Zaključak

U ovom radu, kako smo imali prilike da vidimo, izdvojene su najmarkiraniji primjeri prostriktivnih i restriktivnih fonometaplazmi. Njihova upotreba daje stilsku markiranost izrazu. Nijednim od navedenih postupaka ne umanjuje

se semantička vrijednost rečenog, već se iskaz usložnjava na stilističkom planu. Umetanje, odnosno redukcija glasova ili slogova, opšte su odlike crnogorske narodne lirske poezije, a imaju samo jedan cilj – da se uspostavi ritmička ravnoteža, kao i sklad zvučanja i značenja. Pažnja je, takođe, posvećena zajedničkim i diferencijalnim odlikama navedenih vrsta fonometaplazmi u poeziji koju smo istraživali i u crnogorskoj govornoj i pisanoj tradiciji. Sve rečeno ukazuje da su, i kad su u pitanju prostriktivne i restriktivne fonometaplazme, presudno uticali zavičajni govori na stvaraoce i prenosiocce ove poezije, ali je u umjetničkom postupku korišćenjem baš ovakvih oblika, postignuta poetičnost i stilska markiranost.

Literatura

- Bigović-Glušica 1977: R. Bigović-Glušica, *Jezik Marka Miljanova*, Podgorica: Kulturno-prosvjetna zajednica Podgorice.
- Ćupić 1977: D. Ćupić, *Govor Bjelopavlića*, Beograd: SDZb, knj. XXIII.
- Jovanović 2005: M. Jovanović, *Govor Paštrovića*, Podgorica: Univerzitet Crne Gore.
- Miletić 1940: B. Miletić, *Crmniki govor*, Beograd: SDZb, knj. IX.
- Mladenović 1973: A. Mladenović, *Jezik vladike Danila*, Novi Sad: Matica srpska.
- Nenezić 2010: S. Nenezić, *Jezik Nikole I Petrovića*, Podgorica: Posebna izdanja (monografije i studije) CANU, knj. 71, Odjeljenje umjetnosti, knj. 20.
- Ostojić 1976: B. Ostojić (1976) *Jezik Petra I Petrovića*, Titograd: Posebna izdanja CANU, knj. 8., Odjeljenje umjetnosti, knj. 1.
- Pešikan 1965: M. Pešikan, *Starocrnogorski, srednjokatunski i lješanski govori*, Beograd: SDZb, knj. XV.
- Pižurica 1981: M. Pižurica, *Govor okoline Kolašina*, Titograd: Posebna izdanja CANU, knj. 12, Odjeljenje umjetnosti, knj. 2.
- Stanić 1974: M. Stanić, *Uskočki govor*, Beograd: SDZb, knj. XX.
- Stevanović 1933-1934: M. Stevanović, *Istočnocrnogorski dijalekat*, Južnoslovenski filolog XIII.
- Stevanović 1964: M. Stevanović, *Savremeni srpskohrvatski jezik I*, Beograd.
- Stevanović 1998: M. Stevanović, *Gramatika srpskoga jezika: za srednje škole*, Beograd: Zlatno Slovo.
- Tepavčević 2010: M. Tepavčević, *Jezik Stefana Mitrova Ljubiše*, Podgorica: Posebna izdanja (monografije i studije) CANU, knj. 70, Odjeljenje umjetnosti, knj. 19.
- Vujović 1969: L. Vujović, *Mrkovički dijalekat*, Beograd: SDZb, knj. XVIII.
- Vuković 1938-1939: J. Vuković, *Govor Pive i Drobnjaka*, Južnoslovenski filolog XVII.
- Vušović 1927: D. Vušović, *Dijalekt istočne Hercegovine*, Beograd-Zemun: Grafički zavod „Makariev” A.D.
- Vušović 1930: D. Vušović, *Prilozi proučavanju Njegoševa jezika*, JF IX, Beograd: Grafički umjetnički zavod „Planeta”.

Marina Krstajic

PROSTRICTIVE AND RESTRICTIVE PHONO-METAPLASMS IN THE LANGUAGE OF LYRICAL FOLK POETRY OF MONTENEGRO

Summary

In this paper, the author deals with the representation and use of prostrictive and restrictive phono-metaplasms in the language of lyrical folk poetry of Montenegro. The results that came were compared with the situation observed in the Montenegrin spoken and written tradition (the monographs and papers on them), as well as the contemporary linguistic situation and norms. The analysis will therefore also include the common and differential features of the language of Montenegrin lyrical folk poetry, Montenegrin folk speech and the language of the 19th century writers, granting a fuller insight into the development of the observed linguistic units and categories.

Key words: prostrictive and restrictive phono-metaplasms, lyrical folk poetry, vernacular, literary tradition.

*Примљен у септембру 2013.
Прихваћен у децембру 2013.*

Весна Р. Цакелјић¹
 Универзитет у Београду
 Факултет организационих наука

КЊИЖЕВНА ФРАНКОФОНИЈА ПРЕД ИСКУШЕЊЕМ ПОСТКОЛОНИЈАЛНИХ СТУДИЈА

Француска књижевност Југа, франкофона/е књижевност/и или књижевна франкофонија, мигрантска или „паризијанистичка” књижевност, само су неки од назива иза којих стоје концепти лабавих и магловитих контура. Односе се на младу литературу француског језика што последњих деценија буја како на „периферији”, пре свега у Африци и на Карибима, тако и у „Метрополи”, то јест Француској, где имигранти и потомци имиграната објављују оригинална дела. У њој се огледа сва комплексност дуготрајних и многоструких последица колонијализма, те осетљивост националног и индивидуалног идентитета. Овај чланак је покушај увода у главне теорије и ставове универзитетске критике и самих писаца који у последњој деценији активно учествују у дебата о књижевним припадностима. Најпре се осврће на проблем дефиниције књижевне франкофоније, затим на положај постколонијалних студија у француском универзитетском свету, где франкофону и постколонијалну књижевност често представљају као антагонистичке. На концу разматра појам „деце постколоније” и манифест „књижевности-света” на француском, који су пре неколико година потписала 44 франкофона писца, међу њима и Тахар Бен Целун, Ле Клезио, Патрик Рамбо, Амин Малуф, одбијајући ону франкофонију која искључује и подиже зидове између једних и других Француза. Да ли су гурали широм отворена врата, по речима Дејвида Марфија?

Кључне речи: књижевна франкофонија, постколонијална теорија, „деца постколоније”, „књижевност-света на француском”

Франкофона књижевност или књижевности Југа, у којој значајно место заузима стваралаштво подсахарске Африке, мултикултурална или транскултурална, периферијска, алофона,² мигрантска, имигрантска, хибридна (по енглеском појму *hybridity*) или мешанска (по француском појму *métissage*), само су неки од концепата који су се наметнули у франкофонији на прелазу два века, а да нису били сасвим јасно дефинисани.³ Може ли се уопште раскрцити та теоријска џунгла једног књижевног поља које нам омогућује да сагледамо сву комплексност и осетљивост дебате о последицама колонијализма у земљама бивше француске им-

1 cakeljic.vesna@fon.bg.ac.rs

2 Од грчког *allos*, други; означава особу чији је матерњи језик страни у односу на заједницу у којој живи.

3 Треба поменути и изразе: *négropolitains* или *franco-africains*.

перије, али и у постколонијалном француском друштву које још није спремно да себе сагледа као такво?

Све већи значај млађих романсијера пореклом из афричких земаља и настањених у „граду светлости” навео је Бенету Жил-Розет да у својој књизи *Black Paris* (1998) пише о једном новом „црном паризијанизму” (*parisianisme noir*) чији би главни представници били Јоди Кароне, рођен у Француској 1954, Симон Њами, рођен у Лозани 1962. и Каликст Бејала, веома позната романсијерка и феминисткиња, све троје пореклом из Камеруна. Жак Шеврије, познати африканиста и професор емеритус Сорбоне, сковао је пак појам „мигрантства” (*migritude*), који представља неку врсту супротности ангажованој књижевности „црнаштва” (*négritude*), покрета за признавање цивилизацијских вредности црног човека, који су 30-их година у Паризу покренули Леополд Сенгор, Гонтран Дамас и Еме Сезер.⁴ Без обзира на чињеницу да аутори „мигрантства”⁵ задржавају африканство и у својим делима и у паратексту што их прати, њихово писмо води „децентрираности”, сматра Шеврије, јер је под снажним утицајем француског друштвеног простора: „Африка о којој нам причају писци ове генерације нема више богзна шта заједничко са прекупацијама њихових претходника” (Шеврије 2004: 14).⁶

Друштвени простор као „књижевно поље”, начињен од хиљаду спољашњих детерминанти, у коме су смештени они који учествују у стварању књижевних дела и њихове вредности, елаборирао је Пјер Бурдије у својој књизи *Правила уметности. Генеза и структура поља књижевности* (1992). Према славном социологу, производња дела, његово признање и посвећење, одиграва се кроз борбу у којој учествују аутори, издавачи и критичари, односно произвођачи вредности дела. Осветљавајући правила уметности, логику којој подлежу писци и књижевне институције, а која се изражава у сублимираном облику у делима, Бурдије је учинио да се распрсне у парампарчад илузија о свемоћи стваралачког генија, не настојећи ниједног тренутка умањити значај ствараоца у односу на друштвене детерминанте које га притискају. Његова моћна анализа омогућила је да схватимо специфичан рад који уметник, а посебно књижевник мора да обави, у исти мах против тих детерминанти и захваљујући њима, како би остварио своју креацију и себе као њен субјекат. Стога можемо претпоставити, сматра Илеана Кирила, „да је оно што Мишел Бењамино⁷ назива Књижевном франкофонијом⁸ заправо књижевно поље генерисано тим системом опозиција и контрадикција” (Кирила 2011: 76).

4 Цакљевић 2009: 7-30.

5 Овај појам ће аутор разрадити у књизи: *Littératures francophones d’Afrique noire* (Шеврије: 2006).

6 Дело није преведено на српски, мој превод.

7 Бењамино (Michel Beniamino) у свом делу *La Francophonie littéraire. Essai pour une théorie*, Paris, L’Harmattan, 1999, излаже многе типологије, лингвистичке, географске, и друге.

8 Дело није преведено на српски, мој превод.

Франкофона књижевност, простор конфузије и дебат

Шта обухвата појам франкофона књижевност, у једнини или у множини?⁹ Једноставно речено, то је велика хетерогена целина која се шири на неколико континената, док је француска књижевност национална. Данас се многи питају: може ли се ова друга интегрисати у прву? Ко су све франкофони писци и зашто међу њима нису Мишел Уелбек или Фредерик Бегбеде? Ако бисмо набројали нека од највећих имена књижевности француског језика: Бекет, Јонеско, Сезер, Курума, Буалем Сансал, Тахар Бен Џелун, Сони Лабу Танси, Мариз Конде, Сенгор, Асја Џебар, Амин Малуф, просечан француски читалац би само прва два аутора „признао“ за француске писце, иако су они у истој позицији као и остали набројани, јер нису рођени на тлу Француске и француски им није матерњи језик, што је *conditio sine qua non* за „француског писца“. Да парадокс буде већи, последњих троје у низу понели су свечану одору Француске академије. Једна од највећих француских књижевница, гонкуровка Мари НДијај, мора понекад доказивати да припада корпусу националне књижевности, иако је рођена у срцу Француске, од мајке Францускиње и оца Сенегалца који је рано напустио породицу не преневши деци никакво афричко наслеђе.

Због оваквих погледа, чини се да је франкофона књижевност изневерила свој циљ. Наиме, уместо да окупља све ствараоце који пишу на француском језику, она раздваја. Без обзира на Ле Клезијоове речи да је он „француски, дакле франкофони писац“, данас се франкофоним делима сматрају она која су настала изван Француске (у земљама Магреба, Црне Африке, Антила, Француске Полинезије, итд), или из пера аутора који вуку порекло из ових области. Указујући на комплексност франкофоног масива, професор Жан-Луи Жубер каже: „Та књижевна франкофонија уистину формира једну хетероклитну целину, а разноликост је, чини се, њен суштински карактер. Немогуће је одредити јој добро чуване границе: франкофоне књижевности и француска књижевност се прожимају као што су одувек чиниле“ (Жубер 2006: 125).¹⁰

Поменути проблеми не спречавају франкофоне студије да се изборе за своје место под сунцем. Тако на интернетском порталу Сорбоне можемо видети програме за франкофону књижевност која се изучава

9 Треба истаћи да појам франкофоније има три легитимна значења чије мешање изазива збрку. Прво означава комплексан и хетероген лингвистички феномен, који се не може изоловати од социо-историјских услова који су га произвели. У политичком смислу, то је међународна заједница: *Organisation internationale de la Francophonie (OIF)*; она око заједничке употребе француског језика окупља 77 држава и влада, 57 сталних чланица и 20 посматрача међу којима је и Србија од 2006. године. Француска би требало да буде чланица попут осталих, међутим, неки сматрају да је Франкофонија политички инструмент у служби њене културне и економске политике у иностранству, као и нека врста противтеже америчкој доминацији. Треће значење се односи на књижевност и културу, чији систем вредности почива на културној разноликости. <<http://www.francophonie.org>>.

10 Дело није преведено на српски, мој превод.

на семинарима у оквиру мастер студија. Нису ретки универзитети у Француској где студенти имају прилике да нешто науче о литературама народâ који су били жртва трговине робљем и колонизације у једном историјском периоду, маргинализованом или потиснутом у француском колективном памћењу. Предавања професора Ромуалда Блеза Фонкуе на Сорбони зато делују као скромни увод у постколонијалне студије, судећи по отвореном, трансдисциплинарном приступу материји, који не заобилази одређена политичка питања.

Франкофоне и постколонијалне студије: између антиагонизма и комплементарности

Мало је француских научника који се баве постколонијалним читањем франкофоне књижевности са критичког аспекта интеракције прошлости и садашњости бивше империје и њених колонија, и тумачењем саидовских стереотипа у књижевном дискурсу. Инсистирањем на представама културног алтеритета и хибридности, разноврсна и оригинална дела са „периферије” помажу „центру” у превазилажењу овог бинаризма. Премда се последњих година на француском појавило више студија о постколонијалном франкофоном роману, који се бави идентитетским мутацијама и растакањем културног наслеђа и колективних структура у постколонијалним друштвима, то је занемариво у односу на ниво сличних истраживања у англофоном свету.¹¹ Да би Французи и Африканци реално и без страсти тумачили своју заједничку историју од 1850. до 1960, африканиста Бернар Муралис препоручује преиспитивање колонијализма са историјског аспекта, сматрајући да би то могло допринети бољој читљивости књижевних текстова:

Анализе које следе вероватно ће имати утицаја на начин на који читамо афричка дела. Наиме, стављајући акценат на континуум који повезује Метрополу и колоније, колонијалну и пост-колонијалну епоху, на уштрб једне логике раздвајања, нипошто не настојим да покажем како је све исто и како се ништа није променило. Само хоћу да привучем пажњу на проблематике које су се наметнуле у оквиру колонијалног система и које настављају да се намећу у оквиру пост-колонијалног система, али које се не свде у потпуности на један или други. (Муралис 2000: 26).¹²

Желећи да удари чврсте темеље мултидисциплинарном изучавању франкофоне књижевности, Жан-Марк Мура, пионир *postcolonial studies* у Француској, користи отворено политички дискурс, одбацујући прикривени евроцентризам других франкофониста. Он указује на предност научног приступа који укључује антропологију, социологију, политикологију и историју како би се на кохерентнији начин промишљало о функционисању књижевних студија. Поделу на франкофону и француску књижевност дозвољава само у случају истраживања неке прецизне

11 Цакелјић 2012: 27-39.

12 Дело није преведено на српски, мој превод.

целине. То значи да треба прихватити „ту веома једноставну чињеницу да је Француска такође франкофона земља (Мура 2007: 9).¹³ Најпре подсећајући да морамо разликовати пост-колонијализам као историјски концепт и постколонијализам као критички концепт, који је почео са Емеом Сезером, Сенгором, Катобом Јасином, и другима, Мура предлаже израђивање поетике постколонијалне књижевности „полазећи од социодискурзивне анализе, прибегавајући нарочито појму сценографије, који реагује на енонцијативну нестабилност карактеристичну за франкофоно писмо у (пост)колонијалном контексту (2007: 19).¹⁴ Ако занемаримо нека епистемолошка или идентитетска застрањивања постколонијалних студија, то „градилиште променевиких контура” (Бардолф 2002: 12) не нуди дефинитивне одговоре, али може бити добар лек за главобољу француске књижевне теорије.

„Деца попостколоније” и „Књижевности-света на француском”

Почетком XXI века, у пољу франкофоније појављује се мноштво метадискурса, који позивају на његово редефинисање. Све више писаца учествује у полемици коју медији називају „свађом око назива” (*querelle d'appellations*). Скицирајући историју афричке књижевности, Абдурахман Вабери назива генерацију која пише од 1990. деца постколоније (*les enfants de la postcolonie*).¹⁵ Популарни писац пореклом из Џибутуја својим концептом обухвата млађе ауторе рођене 60-их година, у време стицања независности бивших колонија, који без комплекса прихватају двоструки идентитет, афрички и француски. Они теже извесном универзализму, самим тим што се дефинишу пре свега као писци, а затим као Африканци, за разлику од својих претходника који су се дефинисали прво као црнци (*nègres*), а затим као писци. Ти „интернационални бастарди рођени на једном месту, а који су одлучили да живе на неком другом, *dixit* Салман Ружди” (Вабери 1998: 12) далеко су од земље свог порекла, и одбацују „тијермондистичку” идеологију¹⁶ својих претходника, изражену, на пример, код Усмана Сембена, класика афричке књижевности и филма. Пошто не осећају трауме колонијализма, немају потребу да се еманципују од Запада. Радије би се ослободили представа о некој „старој” Африци, њеној усменој традицији и борбеном карактеру. Не желе да буду ни афрички ни постколонијални писци, иако су остали, што ће се показати касније, и једно и друго. У новој тематици њихових дела истиче се питање доласка у Француску, а не повратка из Француске, након студија, за шта је типичан пример, већ у наслову, роман изузетно

13 Дело није преведено на српски, мој превод.

14 Дело није преведено на српски, мој превод.

15 По роману *Деца поноћи* Салмана Руждија, Београд, BIGZ, 1986.

16 *Idéologie tiers-mondiste*, од „tiers-monde” или тзв. Трећи свет, израз настао у хладном рату да означи земље створене процесом деколонизације које су одбијале да се сврстају уз један од два супротстављена блока, односно уз Први или Други свет. Касније је то постао својерсни еуфемизам или пежоративни израз за неразвијене земље, које су кривиле Запад за своје сиромаштво.

реномираног конгоанског писца Алена Мабанкуа Плаво-бело-црвено,¹⁷ где је на сцени горка стварност илегалне афричке имиграције у Паризу. Мабанку, Ана Мои, Ненси Хјустон, Коси Ефуи, и други, следе Ваберијев начин размишљања. „*La francophonie, oui, le ghetto: non!*”, наслов је Мабанкуовог текста у дневнику *Le Monde*, од 19. марта 2006.

Ваберијев позив на дискусију је имао одјека. Лиди Мудилено је убрзо истакла конфузију између једне „генерације” и „књижевног покрета” који окупља најразличитија остварења: „Данас више него икада постаје све проблематичније, а можда и све неумесније покушавати груписање, по сваку цену, издвојених појединаца и производа у целину која их затвара у неки искључиви идентитет” (Мудилено).¹⁸ Како у време свеколиког мешања и прелажења граница приказивати то стваралаштво, кад концепти књижевних поља или националног порекла редовно доживљавају неуспех? „Како, другим речима, уписати дела те генерације у једну књижевну историју за коју су *nolens, volens* везани, а да притом не дезавуишемо њихову хибридноћ?” (*Ibid.*)¹⁹ Да бисмо у томе успели, професорка Универзитета Пенсилванија предлаже да разликујемо „паризијанизам”, како га дефинише Бенета Жил-Розет, и „пост-колонијално”. Мудилено такође доводи у питање актуелни *credo* многих афричких песника, романсијера и сликара који желе да буду, укратко, „уметници”, што управо налазимо код Ваберија. Овај дискурс се чини парадоксалним јер ти ствараоци осцилирају између захтева за универзалним и идентификације са неким партикуларним уметничким покретом.

Последњи покушај редефинисања франкофоне књижевности догодио се 16. марта 2007. године, када су 44 књижевника на челу са Мишелом Ле Брисом, међу којима: Вабери, Мабанку, Тахар Бен Целун, Ле Клезио, Малуф, Патрик Рамбо, *et al*, потписала манифест објављен у *Le Monde des Livres*: „За једну књижевност-света на француском” (*Pour une littérature-monde en français*) желећи да француски језик буде ослобођен свог „искључивог пакта са нацијом”. Тај „историјски тренутак” назвали су „смртном пресудом извесној идеји о франкофонији” (Ле Брис 2007: 24)²⁰ као великодушној добротворки што шири своју светлост ка масама које живе у мраку. Манифест наводи пример англофоних писаца који су се побунили против норми „енглеске” књижевности, а случај Салмана Руждија, који се 1983. први пут успротивио сврставању у корпус „књижевности Комонвелта” (у чланку “*Commonwealth Literature*” *Does Not Exist*), поклапа се у неким тачкама са захтевима Малуфа и Бен Целуна. Међутим, англофони и франкофони контекст су били и остали различити, као што се разликују британска и француска колонизација.

17 Alain Mabanckou, *Bleu-Blanc-Rouge*, Paris, Présence Africaine, 1998, Grand prix d’Afrique noire; *Mémoires de porc-épic*, Paris, Seuil, 2006, Prix Renaudot. Мабанку је носилац Ордена Легије части и још десетак награда, међу којима и Grand Prix de littérature Henri Gal, за целокупно књижевно дело.

18 Дело није преведено на српски, мој превод.

19 Дело није преведено на српски, мој превод.

20 Дело није преведено на српски, мој превод.

Док Лондон одавно није центар ни енглеског језика ни књижевности, Париз је остао неприкосновени центар франкофоног света, у свим доменима. Штавише, Француска је много уложила, нарочито преко институције Франкофоније, у транснационални статус свог језика. Стога енглески франкофониста Дејвид Марфи констатује да је Манифест „покушавао да гура већ широм отворена врата једног транснационалног света књижевности француског језика где вероватно више нема хијерархије између француских и франкофоних писаца” (Марфи).²¹

Иако се Манифесту може пребацити низ контрадикторности, мора му се признати да је привукао пажњу и покренуо живу дебату, о чему сведочи и Вероник Пора:

Какве год двосмислености и контрадикције излаже [...], манифест „За једну књижевност-света на француском” заслужан је што медијатизује извештај број дисфункционалности „франкофоног књижевног система” и што износи на светло дубоку nelaгоду аутора, нарочито због чињенице истрајавања односа центра и периферије који наставља да утискује свој печат у литературу француског језика. (Пора 2008: 51).²²

У какве и које оквири треба стављати дела франкофоне књижевности, када многи њихови аутори одбијају припадност том корпусу, сумњичећи га за дискриминацију? Да ли су престижне награде и ордени којима су овенчани неки потписници Манифеста, као и чињеница да су у последњих десетак година чак три франкофона писца изабрана у *Académie française*, међу „четрдесет бесмртника”: 2002. Франсоа Ченг, кинеског порекла, 2005. Асја Џебар, алжирског порекла, 2011. Амин Малуф, либанског порекла, само нека врста утешне награде или искрена жеља француског друштва за интегрисањем различитости? Питамо се могу ли постколонијалне студије у будућности да замене франкофоне? На којој универзитетској катедри ће се за две-три деценије изучавати романи Мабанкуа и Ваберија, тих талентованих и веома медијатизованих „синова постколоније”, који су и прави књижевни номади јер често мењају место боравка?²³ Да ли је могуће тумачити сва дела француског језика у оквиру јединствене француске књижевности, у коју би онда спадао и Џонатан Литл, Американац који живи у Шпанији и објављује у париским Галимару, Агота Кристоф, Мађарица која живи у Швајцарској и аутор је ништа мање престижног париског издавача Сеј, и Даи Сижи, кинески писац и филмски режисер који се 1984. настанио у Француској? Ниједно од њих троје ни на који начин није повезано са француском колонијалном историјом. Овим желимо нагласити велику разноликост на којој почива цела франкофона грађевина, како год се звали њени департмани. Критици преостаје да се усредсреди на сама књижевна дела, на

21 Дело није преведено на српски, мој превод.

22 Дело није преведено на српски, мој превод.

23 Обојица тренутно живе и раде у Сједињеним Државама као професори франкофоне књижевности, први на UCLA (Лос Анђелес), а други на Универзитету Џорџ Вашингтон.

њихов африканизовани или креолизовани француски, на конструкцију њихових имагинаријума и митова, не занемарујући личност и животни итинерер аутора, не враћајући се пукој текстуалности, не подлежући историцизму. У њима лежи будућност књижевности француског језика, што је мишљење које се све чешће чује.

ЛИТЕРАТУРА:

Бардолф 2002: J. Bardolph, *Études postcoloniales et littérature*, Paris: Honoré Champion.

Бењамино 1999: M. Beniamino, *La francophonie littéraire. Essai pour une théorie*, Paris: L'Harmattan.

Бурдије 1992: P. Bourdieu, *Les Règles de l'art. Genèse et structure du champ littéraire*, Paris, Seuil; *Pravila umetnosti. Geneza i struktura polja književnosti*, Beograd, Svetovi, 2003.

Вабери 1998: A. Waberi, *Les enfants de la postcolonie. Esquisse d'une nouvelle génération d'écrivains francophones d'Afrique noire*, Paris: *Notre librairie* n135°, стр. 8-15.

Жубер 2006: J.-L. Joubert, *Les voleurs de langue. Traversée de la francophonie littéraire*, Paris: Philippe Rey.

Занганех 2006: L. A. Zanganeh, *Etats-Unis terre d'accueil*, Paris: Le Monde, Spécial Salon du livre, Vendredi 17 mars 2006.

Кирила 2011: I. D. Chirila, *Francophonie, allophonie et cosmopolitisme: prolégomènes pour une nouvelle littérature contemporaine*, Intercâmbio, Ser. 2. N° 4, стр. 92-72. Porto: FLUP.

Клаварон 2011: Y. Clavaron, *Poétique du roman postcolonial*, Publications de l'Université Saint-Étienne.

Ле Брис 2007: M. Le Bris, *Pour une littérature-monde en français*, in Le Bris, Michel / Rouaud, Jean (éd.), *Pour une littérature-monde*. Paris: Éditions Gallimard.

Мбембе 2000: A. Mbembe, *De la postcolonie. Essai sur l'imagination politique dans l'Afrique contemporaine*, Paris: Karthala.

Мура 2007²: J.-M. Moura, *Littératures francophones et théorie postcoloniale* [1999], Paris: PUF.

Муралис 2000: B. Mouralis, *République et Colonies. Entre histoire et mémoire*, Paris, Présence Africaine.

Пора 2008: V. Porra, *Pour une littérature-monde en français: les limites d'un discours utopique*, Intercâmbio, Ser. 2. N° 1, стр. 33-54. Porto: FLUP.

Саид 2000: E. V. Said, *Orijentalizam*, Zemun: Biblioteka XX vek.

Цакелјић, 2009: V. Cakeljic, „Dvoglava rekada Leopolda Sedara Sengora: čeljust lava i osmeh mudraca”, стр. 7-30; in *Na poziv rase od Sabe*, sabrana poezija L. S. Sengora, kritičko izdanje, Paideia: Beograd.

Цакелјић, 2012: V. Cakeljic, „Izazovi postkolonijalnog pisma frankofone Afrike”, in *Eseji o postkolonijalnoj literaturi i kulturi*, стр. 27-39, Novi Sad, Kulturni centar Novog Sada, edicija PROSEFEST.

Шеврије 2004: J. Chevrier, *Afrique(s)-sur-Seine : Autour de la Notion de «Migritude»*, Revue des littératures du Sud, n° 156 – 155, стр. 13-18.

Шеврије 2006: *Littératures francophones d'Afrique noire*, Aix-en-Provence: Édisud.
 « Pour une littérature-monde en français » in *Le Monde des Livres*, 16 mars 2007.
 [En ligne] <http://www.lemonde.fr/livres/article/2007/03/15/des-ecrivains-plaident-pour-un-roman-en-francais-ouvert-sur-le-monde_883572_3260.html>

Интернет:

Мудилено, Moudileno, L. Littérature et postcolonie. <<http://www.afribd.com/article.php?no=1359>>. 12.01.2013.

Марфи, Murphy, D. La littérature noire et les études postcoloniales, in *Littératures noires (Les actes)*, [En ligne] <<http://actesbranly.revues.org/495>> 15.03.2012.

Vesna Cakeljčić

LITERARY FRANCOPHONIA IN FRONT OF THE TEMPTATION OF POSTCOLONIAL STUDIES

Summary

French literature of the South, francophone literature(s) or literary Francophonía, migrant or "Parisianist" literature are just some of the names in front of the concepts of loose and hazy contours. They refer to young literature of the French language which has blossomed in "the outskirts", principally in Africa and the Caribbean, as well as in the "Metropolis," i.e. France, where immigrants and descendants of immigrants publish original works. It reflects all the complexities of lasting and multiple consequences of colonialism, along with the sensitivity of the national and individual identity. This paper is an attempt at introduction to main theories and stances of university criticism and writers themselves, who have, in the last decade, participated actively in the debate on literary senses of belonging. It first turns to the problem of the definition of literary Francophonía, and then to the position of postcolonial studies in the French university world, where francophone and postcolonial literatures are often represented as antagonistic. Eventually, it examines the term "children of postcolony" and the manifesto of "world literature" in French, which was signed several years ago by 44 francophone writers, including Tahar Ben Jelloun, Le Clézio, Patrick Rambaud, Amin Maalouf, who thus rejected the Francophonía which excludes and builds walls between these and those Frenchmen. Did they push a wide open door, in the words of David Murphy?

Key words: literary Francophonía, postcolonial theory, "children of postcolony," "world literature in French"

Примљен у априлу 2013.
 Ревидиран у новембру 2013.
 Прихваћен у децембру 2013.

Nicolas Balutet¹
Université “Jean Moulin” – Lyon 3

NEGACIÓN Y EXALTACIÓN DE LO INDIO EN LOS RÍOS PROFUNDOS DE JOSÉ MARÍA ARGUEDAS

Partiendo de una opinión de Gonzalo Portocarrero en su ensayo *Rostros criollos del mal*, este artículo analiza la problemática india tal como aparece en la novela peruana *Los ríos profundos* de José María Arguedas. Se estructura en torno a tres partes que estudian la negación de lo indio, la exaltación de la antigua cultura andina y la voluntad de síntesis entre ambas componentes del Perú.

Palabras claves: Indio – Otredad – *Los ríos profundos* – José María Arguedas

En su ensayo *Rostros criollos del mal*, el crítico peruano Gonzalo Portocarrero (2004: 45) expresa la opinión siguiente: “*No es que [José María] Arguedas quiera ser el «otro» o hablar por él como ocurre con el indigenismo. El punto es que Arguedas, por momentos, hace hablar a su propio «otro» que es en él una presencia afirmativa. Entonces, no es el «otro», pero tampoco es quien no quiere serlo o quien lo ve desde fuera. El asume que es también ese «otro» negado. De allí que su obra sea una pieza esencial en el enigmático rompecabezas latinoamericano*”. Esta cita pone el énfasis en una palabra que se repite cuatro veces: “otro”. ¿A qué se refiere exactamente? Una pista nos la ofrece la primera frase. En ella, el crítico alude al “indigenismo”, vasto movimiento tanto artístico como literario –la novela *Aves sin nido* (1889) de Clorinda Matto de Turner sería una de sus primeras manifestaciones literarias– que, en el Perú, se proponía reaccionar ante la negación de lo indio. Deducimos por lo tanto que “otro” se refiere a lo indio, lo no blanco. Según el crítico, Arguedas, en su obra, no busca sustituirse a la propia y verdadera voz de los indios (“*hablar por él*”) como tampoco añora el no ser uno de ellos (“*No es que Arguedas quiera ser el otro*”). En su obra, el escritor peruano recrea un mundo indio que le es propio y que no busca forzosamente la veracidad, por ser Arguedas el producto de dos culturas, blanca e india (“*hace hablar a su propio otro*”). Si no se puede hablar por lo tanto de representación fidedigna del mundo indio, no se puede afirmar tampoco que rechaza lo indio (“*pero tampoco es quien no quiere serlo o quien lo ve desde fuera. El asume que es también ese otro negado*”). Su obra que Portocarrero califica de “*pieza esencial en el enigmático rompecabezas latinoamericano*” plantea pues la problemática del uso de la componente india. Veamos cómo aparece en una novela determinada de José María Arguedas, *Los ríos profundos* ([1958] 2003). Podemos destacar tres ideas principales: la negación

1 nicolas.balutet@univ-lyon3.fr

de lo indio, la exaltación de la antigua cultura andina y la voluntad de síntesis entre ambos componentes del Perú.

En *Los ríos profundos*, la negación de lo indio se relaciona con la noción de violencia. Ésta se ejerce a través de los hacendados blancos representados en particular por el tío de Ernesto, “*el viejo*”, cuyo nombre no se sabe hasta el último capítulo, “*Manuel Jesús*”. Este “anonimato” responde a una voluntad de presentar sobre todo al personaje como la encarnación del sistema económico semifeudal de la hacienda que rige la sierra peruana y por el cual los indios resultan dominados como lo ejemplifica perfectamente la figura del pongo. El viejo simboliza todos los abusos y los males que generó la colonia en el Perú. Es el representante de los que usurparon el poder desde la conquista y la colonia. No es casual que vista los atributos y los colores del poder imperial inca. El Inca llevaba en efecto el color rojo en la frente para representar su fuerza sobrehumana mientras que el oro remitía a la potencia solar. Hay que recordar asimismo que cuando el padre de Ernesto, Gabriel, deja al viejo, éste levanta en sus manos dos bastones que recuerdan la postura de una divinidad esculpida en la puerta de Tiahuanaco. El lector se entera también de que el viejo es el dueño de cuatro haciendas como los cuatro suyos del imperio incaico. Si no le gusta a Ernesto Abancay es que allí es donde se demultiplica la situación percibida en casa del tío. No nos sorprende que la identifique siempre con el infierno a través de alusiones sistemáticas al sol y al calor. El joven narrador se da cuenta de que allí impera el sistema de la hacienda con su lote de deshumanización y de explotación agrícola y monopolización de las tierras en detrimento de los *ayllus*. Ernesto no tolera esta situación jerárquica entre dominantes y dominados y es la razón por la cual se separa de su amigo Antero que piensa que los indios deben estar sometidos.

La novela muestra que la iglesia católica apoya esta situación de dominación. Pese a su catadura moral siniestra y su avaricia, el viejo Manuel Jesús, un nombre que evoca por supuesto su devoción, hace donativos a los frailes para comprar su silencio. Los demás hacendados hacen lo mismo. No es casual que el viejo comparta ciertos rasgos con el padre Linares que identifican ambos con los representantes y garantes del sistema imperante. Tal como el viejo, el padre Linares se sustituye a la autoridad del Inca, apoderándose del color rojo. En las descripciones de Ernesto del primer capítulo, la catedral de Cuzco representa pues el triunfo de la Conquista y simboliza la sumisión india.

El colegio es otro lugar importante donde se ejerce esta violencia contra los indios. Palacios sufre en efecto vejaciones morales por provenir de un *ayllu*. Pero la violencia se manifiesta allí según múltiples otras modalidades. Puede manifestarse a nivel agresivo como este juego xenófobo de los colegiales (peruanos contra chilenos), aplicación directa de los consejos dados por el director en sus sermones patrióticos. Traduce el resentimiento peruano contra Chile a consecuencia de la guerra del Pacífico (1879-1883) en la que Perú perdió las provincias de Tacna y Arica. La violencia se manifiesta sobre todo a través de la sexualidad que se tolera en el seno del colegio. Toma la forma de abusos sobre la *opa* Marcelina que ofrece su cuerpo a los internos del colegio en un lugar

sinistro. Los padres de la Merced que dirigen el colegio cierran los ojos ante estas prácticas abusivas para garantizar la afirmación viril de los adolescentes y alejar la amenaza de una posible homosexualidad, velando así por el cumplimiento de los valores patriarcales machistas. Con esta dominación sexual degradante, el sexo y la sexualidad se sitúan en la esfera de lo pecaminoso y de lo impuro y sucio. Todos los que poseen a la demente, los que contemplan estas relaciones, los que las conocen o las imaginan se sienten, de alguna manera, contaminados y culpables. Algunos llegan a flagelarse. No nos sorprenderá en este contexto que a Ernesto el viaje al colegio le aparezca como un descenso progresivo hacia el infierno. ¿No se encuentra en el fondo de una quebrada profunda, un lugar de siniestra memoria que inspiró algunos *huaynos*?

Frente a la negación de lo indio, *Los ríos profundos* exalta la antigua cultura andina de muy variadas maneras como, por ejemplo, a través de las alusiones a algunas leyendas incas. Se alude por ejemplo a *Amaru*, el Dios-Serpiente que reinaba en las profundidades de la tierra, al *nakaq* que degüella a sus víctimas durante la noche, a los seres monstruosos designados bajo el término genérico de *illas*, al dios errante que, bajo la forma de un anciano, sometía a algunas pruebas a los que encontraba en su camino, etc. Estas referencias a las leyendas permiten a Ernesto entender mejor las experiencias nuevas que vive. Esta situación es patente por ejemplo a través del espectáculo de los oficiales que se instalan en Abancay para restablecer el orden y que Ernesto identifica con los disfrazados, es decir unos seres superiores y maléficos. Esta dimensión mítica deja de serlo para convertirse en Historia a través del tratamiento que se hace de la figura de doña Felipa y de las chicheras. La rebelión de las chicheras, que recuerda la trágica revuelta de Huanta en 1896 cuando fue matada la población que se había levantado para protestar contra un impuesto sobre la sal, no puede sino atraer a Ernesto. En efecto, estas mujeres valientes y trabajadoras siguen vinculadas con la antigua cultura andina como lo vemos a través de la música que se hace en las chicherías. En cuanto a la cabecilla de la revuelta, doña Felipa, especie de heroína popular y épica, parecida a Micaela Bastidas, la esposa del revolucionario Tupac Amaru, también originaria del Apurímac, parece relacionarse, en las descripciones que nos da Ernesto, con la fuerzas de la naturaleza y de los ríos en particular mientras que su lucha recuerda el mito de Inkarrí que predice el renacimiento del Inca cuyos miembros mutilados fueron dispersados en los cuatro rincones del antiguo imperio. Con dicha resurrección que el narrador nos invita a considerar posible, podemos pensar que volverán días mejores.

Aparte de las referencias a algunas leyendas, Ernesto alude también al Inca Pachacutec que extendió el imperio en las cuatro direcciones y favoreció la expansión del culto solar, y al Inca Roca que mandó construir un puente sobre el Apurímac. Las creencias indias penetran al narrador. Lo vemos claramente cuando se enfrenta con su tío, “el viejo”. Ernesto no soporta el despilfarro que se hace de las frutas cuando los indios prestaban, al contrario, mucho cuidado para su preservación. Asimismo, le resultan insoportables las pocas relaciones familiares entre él y su tío cuando el modelo social de la comunidad

indígena, el *ayllu*, otorgaba una gran importancia a los valores de solidaridad y al núcleo familiar.

Una de las cosas que llama más la atención en *Los ríos profundos* es la omnipresencia de la música hasta tal punto que podríamos decir que es una novela que canta. Arguedas no duda en integrar en su novela la letra de varios *jarahuis* y *huaynos* que son cantos tradicionales o bien inventados por el autor que corresponden al género lírico más refinado del Perú prehispánico. Hemos contado diecisiete de estas composiciones en casi todos los capítulos. Esta presencia cumple varias funciones entre las que condensar y sublimar la acción o anunciar y recapitular los acontecimientos pero muestra sobre todo la belleza de la lengua quechua que juega con los símbolos, los efectos de simetría y las repeticiones. De allí que la música no puede dissociarse del lirismo y de la poesía. Como en la música, la prosa de la novela despliega procedimientos propios de la poesía como metáforas, comparaciones, metonimias, repeticiones con múltiples anáforas y paralelismos y juega con las sonoridades mediante aliteraciones, asonancias y paronomasias. Asimismo, estas repeticiones y la combinación de los episodios narrativos crean cierto ritmo musical. Es que, para Ernesto, la música, más que la acción y la palabra, le permite relacionarse con la realidad y expresar su emoción y su subjetividad. La música no es solamente la de los humanos como las orquestas indias que tocan en las chicherías o la de las campanas en la medida en que Ernesto se interesa también por la música de la naturaleza entera que corresponde a su voz. Los ejemplos del canto de las aves, de los insectos, del viento, de los ríos o de los árboles son innumerables e indican cuán vital es la relación del hombre con la naturaleza que debe vivir en profunda comunión con ella. Cuando el ambiente en el internado se vuelve irrespirable es naturalmente hacia la música hacia donde se refugia Ernesto por ser ésta un arma contra el mal. Volvemos a encontrar esta idea a través de la oposición entre el capítulo IV, “La hacienda”, y el V, “Puente sobre el mundo”. En éste, se ve a Ernesto que intenta olvidar la violencia del colegio en medio de la música y de la población indias. En el capítulo VI, aparece un objeto que va a transformar la existencia de Ernesto y que tendrá una gran importancia en la diéresis: el zumbayllu, un juguete de origen no indígena parecido a un trompo, que canta precisamente. A partir de este momento, la vida de Ernesto, que sabe utilizarlo con maestría cambia radicalmente en la medida en que el zumbayllu le va a permitir salir del aislamiento en el que se encontraba en el colegio y soportar la violencia del mismo. Asimismo, es otro elemento más dentro del pensamiento mágico-religioso presente en la novela. En efecto, no sólo el que lo introduce es, en las creencias indias, un ser elegido – nos referimos al Markask – cuyos lunares hacen de él un ser especial– sino que el objeto, que se vincula con las vibraciones cósmicas, parece poseer el poder de romper las distancias y entablar relaciones con la naturaleza viviente.

En *Los ríos profundos*, la naturaleza resulta omnipresente y acompaña también el discurrir poético. Se alude constantemente a los árboles como el pequeño cedrón de la casa del Viejo que, en los ojos de Ernesto, es un ser sensitivo y consciente, y a las flores como, por ejemplo, la flor amarilla *ayak'zapati-*

lla, asociada a la muerte, que Ernesto cortará para hacer un ramillete a la *opa*. En el nombre mismo de Abancay, se evoca también lo vegetal ya que su etimón, *amank'ay*, designa otra flor salvaje; Patibamba, en cuanto a ella, remite a un terreno llano plantado con árboles con follaje exuberante. Si Ernesto se interesa por las montañas que tienen para él un papel mítico, son los ríos los que están más presentes en la novela. A lo largo del libro, se evoca así la presencia de diversos ríos, dos muy importantes como el Apurímac, frontera natural entre el Cuzco y Abancay, y el Pachachaca y otros más pequeños (el Pampas, el Mariño, el Cañete) pero que acompañaron la vida errante de Ernesto y su padre. Esta importancia de los ríos no nos sorprenderá en la medida en que dan el título a la novela. Pues bien, ¿qué función cumplen en ella? El río en cuanto elemento sustancial de la geografía serrana andina corresponde a un órgano vital de ese mundo. Constituyen las verdaderas arterias del país ya que sus aguas descienden de las cumbres nevadas de la cordillera de los Andes para irrigar los valles y garantizar así la fecundidad de la tierra. En esta perspectiva, estos ríos caudalosos y numerosos aluden metafóricamente a la importancia de la cultura y del pueblo quechuas frente a la cultura blanca de la costa y de la capital Lima tanto más cuanto que el adjetivo “*profundos*” del título puede interpretarse como sinónimo de “auténtico” u “original”. Por otra parte, los ríos desempeñan para Ernesto un papel de refugio seguro contra el mal como en el regazo de una madre o bajo la fuerza protectora del padre. Cerca de los ríos, se regenera y se purifica, escapando del infierno que representan para él el colegio y la ciudad de Abancay y sacando valor y esperanza. Los ríos son también, por fin, una línea de demarcación. Marcan la frontera entre Ernesto y Chalhuanca adonde se marcha su padre, entre Ernesto y la selva adonde huye doña Felipa. Sirve de límite a la entrada de la peste. Los ríos son también el lugar de enfrentamientos entre doña Felipa, las chicheras y los militares, así como el lugar de redención de la *opa* que se apodera allí del rebozo de la cabecilla de la revuelta. En esta naturaleza, el hombre aparece como un elemento más. Es una característica del pensamiento mágico-religioso andino para el que los ámbitos humano y natural no se hallan separados sino que son partes de un todo que responde a un orden natural.

Negación. Afirmación. A través de *Los ríos profundos*, Arguedas se propone sobre todo propagar la idea de una necesaria síntesis entre los componentes indio y blanco del Perú. Lo que busca Arguedas en este libro no es una vuelta –de hecho imposible– a un paraíso indio sino una fusión, un sincretismo logrado, entre la cultura india y el mundo blanco. Como hombre de dos mundos que es, Arguedas busca una nueva cultura posible y necesaria que podría encarnar Ernesto y que se manifiesta también de alguna manera a través de la campana María Angola, mezcla de bronce español y de oro indio, que une la cristiandad y el imperio inca, tal como lo hace también la pequeña iglesia de la Compañía de Jesús.

Esta voluntad de síntesis aparece también según modalidades variadas. Una característica de *Los ríos profundos* es así, al nivel de la escritura, la copresencia o la mezcla del castellano y del quechua, una modalidad que no deja de

recordar al cronista indio del siglo XVII, Felipe Guamán Poma de Ayala, y su obra *Nueva Crónica y Buen Gobierno*. La encontramos en la letra de los *jara-huis* y de los *huaynos* que contraponen en dos columnas la versión quechua y su traducción no literal sino más bien interpretativa al castellano. En algunos títulos, vemos también esta fusión: “Zumbayllu” procede de un verbo español “zumbar” y del sufijo quechua “illu”, terminación onomatopéyica que alude a la música que producen las alas en vuelo, “Puente sobre el río” es la traducción del nombre quechua del río Pachachaca y “Yawar mayu” significa “río de sangre”. Si Arguedas escribe en español (no para establecer una nueva jerarquía entre lengua dominante y lengua dominada sino porque se dirige a lectores hispanohablantes), eso no implica que su obra no introduzca numerosos quechuismos o modifique las estructuras de las oraciones españolas para hacerlas parecer al quechua (omisión de los artículos, de preposiciones o conjunciones, uso del asíndeton, uso defectuoso de las formas verbales, construcciones binarias, ritmo, etc.). Arguedas designa así las aves andinas, sea con su nombre quechua (la *tuya*, el *chihuaco*, el *viudapesk’o*, el *puku-puku*, el *killinchu*, etc.), sea con el castellano (el gorrión, el gavián, el loro, la tórtola, etc.). Cuando emplea palabras indias, Arguedas introduce notas de pie de página señaladas con un asterisco en la que da su sentido o una definición, permitiendo así al lector hispanohablante acceder a la comprensión y aligerando del mismo modo el texto narrativo. El autor busca esta escritura bilingüe porque, además de la gran potencia poética del quechua, ofrece la posibilidad de un puente entre dos culturas que puede acabar con los antagonismos y revelar a los no indios la perspectiva quechua y su cosmovisión.

Quizás el mayor acierto en esta voluntad de síntesis radique en la construcción misma de la novela. *Los ríos profundos* se presenta en efecto como un *bildungsroman*, es decir una novela de aprendizaje. La acción transcurre en un momento particular de la vida de Ernesto, entre la infancia/adolescencia y el paso no tanto a la edad adulta sino a la madurez. Después de tres capítulos con su padre Gabriel que de alguna manera le impide crecer, Ernesto se separa de él –no sin tristeza sin embargo– lo que le va a permitir encontrar formas de rebelión y romper con las estructuras sociales y económicas de los hacendados, protagonizando la identidad del peruano a la que aspira Arguedas. La mutación de Ernesto empieza a partir del capítulo IV donde entra en un espacio hostil representado por la ciudad de Abancay y su colegio religioso. Se enfrenta allí con diferentes pruebas y, cuando decide unirse a la revuelta de las chicheras, toma el camino de la liberación y de la emancipación. Acaba abandonando el repliegue sobre los recuerdos –Ernesto efectúa en efecto un permanente rescate del pasado a lo largo de la novela (son innumerables las ocurrencias de las palabras “acordarse”, “recordar”, “recuerdo”, “memoria”, etc.). Recurre a los recuerdos para protegerse contra la violencia del colegio y más generalmente de su entorno así como para reflexionar sobre el pasado, proporcionando al lector reflexiones sobre la relación que une la memoria individual y la memoria colectiva– y el supuesto paraíso indio para integrar verdaderamente el mundo en que vive. Dicho de otra manera, deja el sueño para apegarse a la ac-

ción, manteniendo siempre sin embargo su compromiso con los oprimidos y los más débiles. Este crecimiento se ve marcado simbólicamente por el vaso de chicha que se le ofrece y que muestra que ha superado una prueba iniciación y que integra ahora el espacio de la sociabilidad masculina.

Como lo hemos visto, *Los ríos profundos* presenta no sólo la negación de lo indio sino también su magnífica exaltación. Si se puede pensar que Arguedas, a través de Ernesto, su personaje casi autobiográfico, sólo aboga en el sentido del componente indio, una lectura más detenida permite afirmar que éste no es el verdadero propósito del escritor peruano. No quiere favorecer un componente más que otro sino lograr una armoniosa pero difícil síntesis entre ambas. Tal es el desafío al que debe enfrentarse el Perú. Así lo escribía en los años 50. ¿Cuál es la situación actual?

Referencias bibliográficas

- Aibar Ray 1992: E. Aibar Ray, *Identidad y resistencia cultural en las obras de José María Arguedas*, Lima: Pontificia Universidad Católica del Perú.
- Arguedas 2003: J. M. Arguedas, *Los ríos profundos*, Madrid: Cátedra.
- Aubès 2004: F. Aubès y M. M. Gladieu, *Lectures de Los ríos profundos*, Rennes: Presses Universitaires de Rennes.
- Forgues 2004: R. Forgues (coord.), *Arguedas y Los ríos profundos*, Toulouse: Presses Universitaires du Mirail.
- Lassus 2004: J. M. Lassus, *Synthèse sur Los ríos profundos*, Nantes: Editions du Temps.
- Lavou 2004: V. Lavou, *Ecrire la domination en Amérique Latine*, Perpignan, Presses Universitaires de Perpignan.
- Mächler Tobar 2004: E. Mächler Tobar (coord.), *Autour de l'indigénisme: une approche littéraire de l'Amérique Latine*, Paris-Amiens: Indigo&Côté Femmes – Université de Picardie.
- Moreno 2004: F. Moreno (coord.), *Arguedas, Los ríos profundos*, París: Ellipses.
- Ponce 2004: N. Ponce (coord.), *Los ríos profundos de José María Arguedas*, París: Editions du Temps.
- Portocarrero 2004: G. Portocarrero, *Rostros criollos del mal*, Lima: Red para el Desarrollo de las Ciencias Sociales.
- Tauzin Castellanos 2004: I. Tauzin Castellanos, *Lectura de Los ríos profundos*, París: Ellipses.
- Vargas Llosa 1996: M. Vargas Llosa, *La utopía arcaica. José María Arguedas y las ficciones del indigenismo*, México: Fondo de Cultura Económica.

Nicolas Balutet

NEGATION AND EXALTATION OF INDIANNESS IN *LOS RÍOS PROFUNDOS* BY JOSÉ MARÍA ARGUEDAS

Summary

This article analyzes the Indian characteristics in the Peruvian novel *Los ríos profundos* by José María Arguedas. It is structured in three parts studying the negation of the Indian, the exaltation of the ancient Andean culture and the will of synthesis of both parts of Peru.

Key words: Indian – Otherness – *Los ríos profundos* – José María Arguedas

Примљен у септембру 2013.

Прихваћен у новембру 2013.

Биљана Р. Влашковић
Faculty of Philology and Arts
University of Kragujevac, Serbia

THE USE AND ABUSE OF BERNARD SHAW ON THE INTERNET

This paper aims to define the scope of Bernard Shaw's notoriety today by commenting on the way his views have been discussed on the Internet, particularly on YouTube channel. The starting point for our discussion is the fact that videos featuring Shaw provide the public with merely a collage of his opinions, which should not be discussed, let alone judged, before being placed in their respective contexts. Since Shaw's 'worship' of Hitler and Stalin as able men, as well as his approval of eugenics, have caused a great stir among the anonymous people who post their comments on YouTube, the paper focuses on Shaw's views on war, the Jews, the racial question, capital punishment, history and responsibility, as written about in his plays, prefaces, and essays. Based on the works of prominent media theorists and critics such as Noam Chomsky and Neil Postman, and with emphasis on McLuhan's claim that 'medium is the message', the paper determines the way in which the Internet media *per se* have shaped the content and meaning of Shaw's writings and speeches.

Keywords: Bernard Shaw, Internet media, YouTube, eugenics, Hitler, the Jews, anti-Semitism

Twenty years ago, at a Harvard University conference on the future of television, Rubén Blades is reported to have said: "I think we risk becoming the best-informed society that ever died of ignorance", while Professor W. Russell Neuman correctly predicted that the world's favorite future pastime wasn't going to be television, but an entirely new medium. (Stuart 1993: 19). Blades' claim, as it happens, refers more to the nature of this new medium, known as the Internet, than on television, and points to the various possibilities of using this powerful tool in order to, paradoxically, keep people in ignorance while providing them with boundless information. During the 1960s, Marshall McLuhan, the great media prophet, had recognized the power of electronic media to subtly and constantly alter our perceptual senses. In *Understanding Media: The Extensions of Man*, McLuhan (1964: 19-20) argued that people had extended their central nervous system itself in a "global embrace, abolishing both space and time as far as our planet is concerned" so that they inevitably participate in the consequences of their every action. The result is a *global-sized village*, a new human environment gradually created by new technology, where Man now lives and is "returning to the values and perceptions of a preliterate culture" (i), since electric speed mingles "the nonliterate with semiliterate and the postliterate" (31).

If, as McLuhan claimed, the clearest way to see through a culture is to attend to its tools of conversation (Postman 1986: 8), then the word *conversation* could be used metaphorically, to denote “not only speech, but all techniques and technologies that permit people of a particular culture to exchange messages” (7). In *Amusing Ourselves to Death*, Neil Postman views *conversation* as a metaphor, so that on a more global level, all culture becomes conversation, affected by different forms of media, which “favor particular kinds of content and therefore are capable of taking command of a culture” (8). John Berger put forward a similar idea in his groundbreaking BBC television series *Ways of Seeing* (1972), when he argued that “perspective centers everything on the eye of the beholder” (Berger 2012: 1:24). In reality, a human eye can only be in one place at a time, but the invention of camera changed that reality (1:51) and made images and words available to numerous people at the same time, which in turn led to the *demystification of art*. The invention of camera, he continues, changed “not only what we see, but how we see it” (3:10). Although Berger spoke of paintings, his description of paintings as “absolutely still, silent, soundless”, as corridors connecting the moment they represent with the moment at which you are looking at them (13:20), can be applied to literature as well. Like paintings, the meaning of literature has become transmittable, lending itself to easy manipulation when filtered through camera lenses. Thus literature, if taken out of context and presented as a mere collage of details, can be used to make arguments that are radically different from their original meaning, as is the case with paintings (13:42-13:59).

In view of all this, the purpose of this paper is to show that the Internet, as today’s favorite pastime and today’s most used education tool, has the power to shape and has shaped many opinions and sayings of George Bernard Shaw. Richard Dietrich (2012) once noticed that if Shaw were alive today, he would be all over the Internet, claiming it as the mind of the Life Force in its most dynamic form. Dead or alive, Mr. Shaw is indeed all over the Internet, but whether the Internet would meet his expectations if he were alive is a question worth musing over.

To illustrate this with an example: when *George Bernard Shaw* is typed in Google Search, the most-used search engine on the World Wide Web, the fourth search result in the drop-down list connects his name to Islam. By clicking this option, one gets about 4,860,000 search results, of which the third leads to the site *goodreads* (n.d.), where a user recommends a book that Shaw allegedly wrote, titled *The Genuine Islam*: “This book is really rare to find maybe because of its content where Shaw really put his effort to express and spread the genuine Islam to the western culture. But most predictable that it was not so favorable for the western elite culture till today”. Thankfully, a more responsible user proclaims the book a fake and informs other users that “The Genuine Islam” was a periodical published in Singapore. In 1936, “The Interview between George Bernard Shaw & Muhammad Abdul Aleem

Siddiqui Al-Qaderi¹ (which took place in April, 1935) was published in the periodical. However, the appalling fact is that the most quoted part of that interview – “If any religion had the chance of ruling over England, nay Europe, within the next hundred years, it could be Islam ... I have always held the religion of Muhammad in high estimation because of its wonderful vitality. It is the only religion which appears to me to possess the assimilating capacity to changing phase of existence, which can make itself appeal to every age.” – *does not actually appear in the interview itself*. Rachel Leow, a postdoctoral fellow at Harvard University, gives an in-depth analysis of the abuse of Shaw’s views on Islam on her blog, stressing that the Muslim Websites conveniently choose only those remarks made by Shaw which appeal to their religion while disregarding the bigger picture (Leow 2008).

In order to show other ways of abusing Shaw’s art on the Internet, this paper focuses on a YouTube video clip entitled “George Bernard Shaw Defends Hitler, Mass Murder”, which has been viewed almost 150, 000 times and has over a thousand comments posted below it, most of which describe Shaw as a psychopath who passionately advocated genocide all his life.

Before the advent of the Internet, television could not enable us to engage in a dialogue with other television viewers. As Berger (2012: 29:52) predicted, a dialogue between users of the media could become possible in the modern media of communication only if access to television was extended beyond its narrow limits at the time. The Internet has made this possible, but at high cost. Although today YouTube users can reply to one another, the person who posts a video online can still control and use for his/her own purposes the video in question. Berger advises us to consider this kind of arrangement, but be skeptical of it. Bernard Shaw was one such skeptic when it came to television and films. Despite feeling enthusiastic about films and predicting that “the cinema would be an invention of even more revolutionary significance than printing” (Holroyd 1998: 704), Shaw at first exhibited deep distrust of films and refused to give rights to his plays to motion picture companies, regardless of generous offers (Ibid). Shaw felt that the *screen’s silence* (705) would turn him into a *dumb dramatist* (704), and consequently kill his plays. The appearance of the sound film promised a brighter future for the cinema and enabled films to tell their stories both to the literate and the illiterate (704-5).

Shaw himself was keen on the idea of appearing on Movietone newsreels and in screen interviews (705), and in a newsreel interview dating from March 5th, 1931, he reopened the capital punishment controversy by declaring the following:

You must all know half a dozen people, at least, who are no use in this world. Who are more trouble than they are worth. Just put them there and say, Sir or Madam, now will you be kind enough to justify your existence? If you can’t justify your existence, if you’re not pulling your weight in the social boat, if you’re not producing as much as you consume, or perhaps a little more, then, clearly,

1 Available from <http://tavernkeepers.com/the-interview-between-george-bernard-shaw-muhammad-abdul-aleem-siddiqui-al-qaderi-april-17-1935/>.

we cannot use the big organization of our society for the purpose of keeping you alive because your life does not benefit us, and it can't be of very much use to yourself. (stclymer 2008: 0:31-1:04)²

This speech appears near the beginning of the video clip “George Bernard Shaw Defends Hitler, Mass Murder”, posted on November 5th, 2008, with 149,375 views and 1, 198 comments posted as a reply to it³. Prior to the speech, the video explains that Shaw supported Hitler in the mass media by pointing to the notorious lecture that Shaw gave before the Fabian Society in London, “The Politics of Unpolitical Animals”, parts of which were published in *The New York Times* (December 10th, 1933). In the speech, Shaw describes Hitler as a very remarkable and able man, whose facial expression of intense resentment appealed to him immediately (Shaw 1933). However, the video fails to mention that part of the speech in which Shaw, as someone who believed in cross fertilization, disagrees with Hitler when it comes to producing a purebred race of any people. Hitler, as the “victim of a bad biology and of a bogus ethnology”, didn't realize that instead of driving the Jews out, he should have made them marry the Germans, says Shaw (Ibid). Next, one hears a Shavian quote from *The Listener* (February 7th, 1934): “I appeal to the chemists to discover a humane gas that will kill instantly and painlessly. Deadly by all means, but humane, not cruel” (stclymer 2008: 1:37-1:47). The quote is followed by disturbing images of emaciated Nazi victims who were killed in Nazi concentration camps with precisely the same gas that Shaw called for ten years earlier. Finally, as if to justify Shaw, the video ends with the following remark: “It must be said, though, that Bernard Shaw, as well as the left in general, fundamentally opposed Nazism because Hitler had distorted Marxism beyond recognition” (2:20-2:31). The remark ends in a dubious, witty and satirical tone, characteristic of Shaw himself: “Gassing people based on their nationality was absolutely inexcusable. The selection should be based on class. Hitler got it all wrong. Absolutely different people needed to be killed” (2:32-2:46).

With this claim the video ends, while the uploader, who calls himself/herself “stclymer”, draws the following conclusions about Bernard Shaw:

1. Shaw was a vocal supporter of Hitler, Stalin and Mussolini
2. Shaw supported mass killing of the unproductive
3. Shaw advocated creating a Zyklon-B type gas to allow more “humane” mass killing.

---

2 In 1948, seventeen years after the controversial interview on capital punishment, Bernard Shaw reinstated his opinion on the necessity of effectively dealing with criminals. In an interview for *The Atlantic Monthly* (June 1948), he stated: “But the ungovernables, the ferocious, the conscienceless, the idiots, the self-centered myops and morons, what of them? Do not punish them. Kill, kill, kill, kill, kill them” (Shaw 1948). Taken thus out of context, this quote can indeed be taken to describe a callous and insensitive person whose solution for social problems was to exterminate whole classes of society. Unfortunately, with the rise of the Internet era, Shavian quotes and speeches, as a rule, are being commented and interpreted in this fashion.

3 Data retrieved on September 3rd, 2013.

Furthermore, the poster welcomes anyone to object to the director's arguments on these points on the condition that they provide support for their objections, while urging people to read at least section one of Shaw's preface to *On the Rocks* as it contains the gist of Shaw's views on extermination.

The video clip itself was taken from *The Soviet Story* (2008), a disconcerting documentary which exposes the atrocities committed by the Soviet Union starting from the Great Famine in Ukraine (1932-33), during which 7 million people died, all the way to the impact of the Soviet legacy on modern day Europe⁴. Throughout the film, frequent comparisons are made between communism and Nazism, stressing that they both shared the Marxist wish to create a new man because both didn't "agree with human nature as it is" (Snore 2008: 12:26-12:30). Shaw was also accused of the latter by G. K. Chesterton (1909: 62), who wrote that "he who had laid all the blame on ideals, set up the most impossible of all ideals, the ideal of a new creature". According to Chesterton, Shaw decided to abandon humanity with all its limitations and advocate progress for its own sake (66). On the practical side, Chesterton declares Shaw the most humane man alive, but in this sense he deems him utterly inhumane (64).

Nevertheless, Chesterton's view of Shaw as one of the heretics of the modern age may be seen as a positive critique of a man who was not afraid to share his contentious views. The notion of the *Übermensch*, popularized by Nietzsche, was bound to be abused because of its controversial nature. Hence, in *The Soviet Story*, Stalin's decision to literally kill all the Ukrainians by taking away all food supplies from Ukraine and giving them to the Nazis is described as a "distorted vision of communist architects" (Snore 2008: 11:14-11:17), whereas Hitler's misuse of the idea of National Socialism is ascribed to his fascination with Marx and Engels, who "publicly advocated racial extermination" (16:33-16:36), as is illustrated with the following statements of Karl Marx: "The classes and the races, too weak to master the new conditions of life, must give way. [...] They must "perish in the revolutionary holocaust"" (16:03-16:16).

The part of Shaw's speech which calls for the justification of one's existence recalls Marx and is often taken to advocate literal extermination of the weak and unproductive social classes⁵. In fact, Shaw's belief in the possibility

4 For more information, see: <http://www.sovietstory.com/about-the-film/>

5 To understand fully the undertone of Shavian speeches, the manner in which Shaw always addressed his public must be considered first. Patricia Pugh dealt with this issue in her article "Bernard Shaw, Imperialist", in which she explained that "when lecturing, Shaw habitually threw out an axiom designed to shock and annoy" (1991: 102). In the "Justify your existence" speech, Shaw begins with the following axiom: "I don't want to punish anybody, but there are an extraordinary number of people whom I want to kill (Славрос 2010: 1:54 1:59)". This axiom, incidentally, does not appear in the movie, most likely because its sarcastic tone points to the sheer absurdity of believing that Shaw would literally want to kill certain people. Next, Pugh (1991: 102) argues that in his speeches Shaw would goad the audience "to discard hidebound theories and prejudices" by "offering a series of paradoxes" so as to force them to "examine the proposition from the opposite point of view". By the end of his lecture, the audience should realize that "what his original statement had implied to

of Progress with a capital P was so profound that he supported eugenics, which has now become a byword for the Nazi regime. According to Shaw, if a society wants to produce the best men and women, which is the basic idea of eugenics, it needs *socialism* to ensure that there are no social or cultural barriers to any two people in a society who want to get married and have children (Gahan 2006: 206). In this *intersection* of Shaw's Fabian socialism and Creative Evolution, Peter Gahan sees the cornerstone of Shaw's political philosophy and biological critique and adds that Shaw did not advocate selective breeding on any other basis (Ibid)⁶.

But judging from the comments posted below the video clip "George Bernard Shaw Defends Hitler, Mass Murder", anyone who is not familiar with the life and work of Bernard Shaw would conclude the opposite. Although a number of comments have been removed or marked as spam, most of the remaining comments exhibit hate speech, not to mention some basic spelling and grammar errors, as well as fundamental unfamiliarity with Shaw's works. These are just some of the reasons why Robert X. Cringely (2012) described YouTube comments as the *online cesspool* which needs to be drained, while Lev Grossman (2006) bitterly wrote that some YouTube comments make one weep for the future of humanity just for the spelling alone, not to mention the vulgarity and the blatant hatred. In 2008, Matthew Moore announced for *The Telegraph* that an effort was being made to introduce a new piece of software that would block offensive and illiterate posts since Internet users were getting upset by the absurdity of many YouTube comments. Moore also described YouTube channel itself as notorious for "hosting to some of the most confrontational and ill-formed comment exchanges on the Internet" (Moore 2008).

To this day, however, this problem has not been effectively dealt with. In fact, the comments for the video in question fit all these descriptions, with most of them containing obscene words while trying to impose the users' point of view as they develop into discussions on anti-Semitism, religion, Nazism, American president Barack Obama, 9/11, American education system, world politics. An illustration of this is a recent exchange of comments between the user with the nickname *HateMeButImRight*, who defends Shaw by proclaiming his views satirical, and *FrustratedGarrett*, a thorough anti-Semite judging by his comments, in whose opinion Shaw was in earnest when condemning the Jews, simply because such an interpretation reinforces the user's own views on the Jewish question:

HateMeButImRight: What a bunch of b*****. In the same breath you title your work "Shaw Defends Hitler", then within the video itself the narrator states that

---

them was not what it really meant to him", and "after a certain amount of discussion, the audience would depart, refreshed by having been forced into some lateral thinking and at least three-quarters convinced that what the great man had said was right" (102-103). However, this explanation of the methods of Shavian lecturing does not necessarily mean that Shaw was not in earnest when proposing some drastic measures in order to cure humanity.

6 This is also the crucial point of disagreement between Shaw's and Hitler's support of eugenics, because Hitler, unlike Shaw, promoted eugenics as means of improving and creating a pure-bred German race by exterminating the *inferior* races.

Shaw did not support Hitler / Nazism or the Nazi movement. Typical YouTube Generation c***. Cherry-picking bits and pieces of a story to create a dramatic looking YT clip.

FrustratedGarrett: Do you even know what you're talking about piece of s***? Making s*** up without any sense of shame. George Bernard Shaw was atheist, and so was Hitler. The quote in this misinforming video is taken from a whole statement made by Shaw talking about the Jewish parasitic behavior in the West ... Indeed Jews are parasites, and they are the enemies of the West. Jews have become the masters, owners and rulers in the West, and they have damaged the West badly with Feminism, multiculturalism... (stclymer 2008)⁷

As if to seal his/her argument, *FrustratedGarrett* quotes the following: "This is the real enemy, the invader from the East, the Druze, the ruffian, the oriental parasite; in a word the Jew" - George Bernard Shaw" (Ibid). Internet pages are overflowed with this quote, which originally comes from *London Morning Post* (December 3rd, 1925). But if *FrustratedGarrett* had looked a bit deeper, he/she would have found a far more discriminatory Shavian quote on the Jews in the preface to *The Millionairess* (1936): "Now no doubt Jews are most obnoxious creatures. Any competent historian or psycho-analyst can bring a mass of incontrovertible evidence to prove that it would have been better for the world if the Jews had never existed" (Shaw 2003: 11).

Left as it is, the quote unequivocally demonstrates Bernard Shaw's anti-Semitism. However, immediately before this statement, which is clearly satirical, Shaw condemns "Hitler's throwing Einstein to the anti-Semite wolves" as an appalling breach of cultural faith. According to Shaw, Hitler's anti-Semitism was a "craze, a complex ... a hole in his armour", which proved that a dominant individual shouldn't be allowed to become a despot. Shaw's own solution to prevent such situations was democracy and communism. His displeasure with the way the world had been run stemmed from the distorted vision of democracy put forward by the world's leaders. In his preface to *The Apple Cart* (1928), Shaw (1960: 16) deconstructed Lincoln's 'poetic' definition of democracy as being "government of the people for the people by the people" because he vehemently disagreed with the third article of this definition, since democracy, Shaw was adamant, "cannot be government by the people: it can only be government by the consent of the governed" (19). In this preface Shaw already speaks on behalf of capable people who were born to be leaders, but nonetheless he emphasizes the fact that despite the need for a good government, people should control their leaders, since "no man is good enough to be another man's master" (23). Hence, in *The Millionaires*, Shaw's message to dominators is: "By all means dominate: it is up to us to so order our institutions that you shall not oppress us" (Shaw 2003: 18).

⁷ All YouTube comments which are quoted in this paper were copied verbatim from the original source, complete with any erroneous spelling or grammar. The only change refers to what the author of the paper considers *obscene words*, which have been covered with asterisks.

Given all this, Shaw's description of the Jews as obnoxious creatures continues in the following manner: "But I, as an Irishman, can, with patriotic relish, demonstrate the same of the English. Also of the Irish ... We all live in glasshouses. Is it wise to throw stones at the Jews? Is it wise to throw stones at all?" (11). It is strange to think that the man who wrote this has been called a monster by the people who have not read a word of what he wrote, as is evident in the comment of *Eliteranger14*: "George bernard shaw was a monster. You don't freaking kill our own people for not working. They suffer poverty. That's their fault. But you dont kill em. For christ sake" (stclymer 2008). What is more, this user evidently believes that the montage of separate footages in this YouTube video is literally true, without showing any skepticism whatsoever towards what has been said or done with it. This is a sure sign that the person in question is not at all qualified to comment on the opinions of Bernard Shaw. On the other hand, some users straightforwardly and proudly reveal that they have not even heard of Shaw, as is the case with *Daniel Messias*, who even calls him "Shawn" instead of Shaw:

You, who read Shawn seems to be much more idiot than me, because did not know who this butcher was. As said above (and we heard his confession here) he DEFENDED Hitler, advocated killing those who can't justify their existence and called for the development of lethal gas 10 years before the national socialists in Germany did exactly that. And only idiots can defend killers... Bernard Shawn was a son of a b****! Burn in the hell< satan!. (Ibid)

Finally, there is a marked tendency for a few *core-participants* to dominate the discussion, whether by getting into a fierce dispute between themselves, or simply by expressing their own views, usually in a frantic and illiterate manner, by posting a series of successive comments. Such is, for example, the user *Ger-Rus88JhreNSRAF*, who, seemingly in a fit of rage, posted as many as 38 comments in close succession, although none of these make much sense, except for the user himself/herself, as these two randomly chosen comments show:

1. Unlike @ George Shaw; Hitler was actually Socialist -- in his policies, speeches, works, laws, thoughts, etc...Bernard Shaw, was a stereotypical western pseudo-intellectual Capitalist Liberal-Bourgeois 'Anti/Post-Marxist' Neo-Leftist who in attempts to enslave/control our @ Germanic White Working-Class Peoples for the Bourgeois -- exploited-used @ Socialism, in all ways one can, to mimicry his true Capitalist self. Shaw was a hardcore Capitalist/Zionist -- Beck, Maddow, Limbaugh, Mathews, etc

2. George Bernard Shaw defends Hitler??? You sir are a complete f***** moron!!! Shaw hated Hitler as he hated Marx, Engels, Stalin, Lenin, Wagner, Hegel, and Mussolini...Shaw was a 'Pro-British/Monarchist/Capitalist/Imperialist' and 'Self/Anti-Race Human-Hating/Irish-hating' f***** criminally-insane senile genocidal liberal bourgeoisie pseudo-intellectual sociopath-psychopath, homosexual, hypocrite, etc, who spent most his life in mental-asylums and diagnosed certified lunatic like his fellow Talmudic predecessor @ Marquis de Sade... (Ibid)

In view of all this, one must consider whether YouTube comments have any critical and educational potential. It has been noted that they “give a voice to the oppressed in their struggle from below” (Neumayer 2012: 57), but at the same time commenting on the Internet has enabled people to hide their identity and in doing so has empowered them to express their views more freely, often in style and form not suited to be read by younger generations, and in some more extreme cases not appropriate to be read by anyone. Hence, instead of concluding the discussion of the abuse of Bernard Shaw on the Internet, this paper will (and should) pose more questions than it will answer: Is anyone to blame for the current state of user-comments on the Internet? Does the nature of the Internet media foster illiteracy and ignorance, despite the fact that their original purpose was to promote education and knowledge? If so, the future for younger generations does not seem bright. Given the extent of the abuse of Shaw’s art on the Internet, chances are that people who come across Bernard Shaw’s name for the first time online will be misled. What course of action, if any, should Shavian scholars take to prevent this from happening and to stop the spread of misinformation? Should they react, help their fellow *global villagers* and drain the *online cesspool*, or leave it as it is?

References

- Berger 2012: Berger, John. “Ways of Seeing” all 4. *YouTube*, 15 September, 2012. <<http://www.youtube.com/watch?v=utEoRdSLljo&hd=1>>. 3. 9. 2013.
- Chesterton 1909: G. K. Chesterton, *Heretics*, London, New York: John Lane Company.
- Cringly 2012: Cringly, X. Robert. Google to YouTube users: Don’t be evil. *InfoWorld*, 25 July 2012. <<http://www.infoworld.com/t/cringly/google-youtube-users-dont-be-evil-198622>>. 29. 8. 2013.
- Dietrich 2012: Dietrich, Richard, dietrich@usf.edu 2012. *Shaw has met his Waterloo?*. [email] Message to Vlašković, B. (biljanavlaskovic@gmail.com) and undisclosed recipients. Sent 5 January 2012.
- Gahan 2006: P. Gahan, Colonial Locations of Contested Space and John Bull’s Other Island, *Shaw: New Readings: Shaw at the Sesquicentennial*, 26, Penn State University Press, 194-221.
- Goodreads_n.d.: goodreads (n.a.). The Genuine Islam by George Bernard Shaw. *goodreads*. <<http://www.goodreads.com/book/show/10340787-the-genuine-islam>>. 1. 9. 2013.
- Grossman 2006: Grossman, Lev. You – Yes, You – Are TIME’s Person of the Year. *Time Magazine*, 25 December 2006. <<http://content.time.com/time/magazine/article/0,9171,1570810,00.html>>. 2. 9. 2013.
- Holroyd 1998: M. Holroyd, *Bernard Shaw*, London: Vintage.
- Leow 2008: Leow, Rachel. Being an Unforgivably Protracted Debunking of George Bernard Shaw’s Views of Islam. *A Historian’s Craft*, 3 December, 2008. <<http://idlethink.wordpress.com/2008/12/03/being-an-unforgivably-protracted-debunking-of-george-bernard-shaws-views-of-islam/>>. 29. 8. 2013.
- McLuhan 1964: M. McLuhan, *Understanding Media: The Extensions of Man*, New York: McGraw-Hill Book Company.

- Moore 2008: Moore, Matthew. YouTube's worst comments blocked by filter. *The Telegraph*, 2 September 2008. <<http://www.telegraph.co.uk/news/newstopics/howaboutthat/2668997/YouTubes-worst-comments-blocked-by-filter.html>>. 2.9.2013.
- Neumayer 2012: C. Neumayer, Which Alternative? A Critical Analysis of YouTube Comments in Anti-Fascist Protest, *Triple C: communication, capitalism & critique, Journal for a Global Sustainable Information Society*, 10 (1), Creative Commons License, 56-65.
- Postman 1986: N. Postman, *Amusing Ourselves to Death, Public Discourse in the Age of Show Business*, New York: Penguin Books Ltd.
- Pugh 1991: P. Pugh, Bernard Shaw, Imperialist, *Shaw: Shaw and Politics*, 11, Penn State University Press, 97-118.
- Shaw 1933: Shaw, George Bernard. The Politics of Unpolitical Animals, December 10, 1933. *G. B. Shaw Times Article Archive 1903-1950*. <<http://walterschafer.com/atimesofshaw/articles/1933.html>>. 4. 9. 2013.
- Shaw 1948: Shaw, George Bernard. Capital Punishment. *The Atlantic Monthly, Digital Edition*, June 1948. <<http://www.theatlantic.com/past/docs/unbound/flashbks/death/dpenschaw.htm>>. 3. 9. 2013.
- Shaw 1960: B. Shaw, *The Apple Cart, A Political Extravaganza*, Harmondsworth: Penguin Books Ltd.
- Shaw 2003: Shaw, George Bernard. *The Millionairess* (February 2003). Project Gutenberg of Australia. <<http://gutenberg.net.au/ebooks03/0300121.txt>>. 25. 8. 2013.
- Славрос 2010: А. Славрос. Justify your existence. *YouTube*, 21 May 2010. <<http://www.youtube.com/watch?v=L8lwg-NMWjE&hd=1>>. 6. 9. 2013.
- Snore 2008: Snore, Edvins (dir.). *The Soviet Story* [DVD]. USA: Labvakar/Perry Street Advisors.
- stclymer 2008: stclymer. George Bernard Shaw Defends Hitler, Mass Murder. *YouTube*, 5 November, 2008. <<http://www.youtube.com/watch?v=hQvsf2MUKRQ>>. 3. 9. 2013.
- Stuart 1993: Stuart, Anne. Not everyone enthusiastic about the future of TV. *Bangor Daily News*, 18 February 1993. Google News. <<http://news.google.com/newspapers?nid=2457&dat=19930218&id=BogzAAAIBAJ&sjid=gDgHAAAIBAJ&pg=1161,744802>>. 5. 9. 2013.

Биљана Влашковић
**УПОТРЕБА И ЗЛОУПОТРЕБА БЕРНАРДА ШОА НА
 ИНТЕРНЕТУ**

Резиме

Овај рад има циљ да одреди у којој је мери англо-ирски драмски писац и нобеловац Бернард Шо озлоглашен због начина на који се његови уметнички и политички ставови данас коментаришу на интернету, нарочито на YouTube каналу. У раду се полази од чињенице да видео клипови у којима се појављује Шо представљају само колаже његових ставова, о којима не би требало дискутовати, а још мање о њима судити, пре него што се сагледају у њима одговарајућим контекстима. Будући да су Шоово „обожаване“ Хитлера и Стаљина као способних људи и његово одобравање еугенике, извор бројних полемика у редовима анонимних људи који коментаришу видео клипове на YouTube каналу, у раду је нагласак стављен на оно што је Бернард Шо заиста рекао о рату, Јеврејима, расном питању, смртној казни, историји и одговорности и другим сличним темама у својим комадима, предговорима и есејима. На основу поставки из дела великих теоретичара и критичара медија, као што су Ноам Чомски и Нил Постман, уз осврт на тврдњу Маршала Меклуана „медиј је порука“, рад разоткрива начине на који интернет медији *per se* обликују садржај и значење Шоових писаних дела и говора.

Кључне речи: Бернард Шо, интернет медији, YouTube, еугеника, Хитлер, Јевреји, антисемитизам

*Примљен у септембру 2013.
 Прихваћен у децембру 2013.*

Ана Ж. Станковић¹
Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет

ПРЕДСТАВЉАЊЕ ТЕЛА И ТЕОРИЈА ШОКА У БУРЛЕСЦИ ГОСПОДИНА ПЕРУНА БОГА ГРОМА РАСТКА ПЕТРОВИЋА

Рад се бави начинима обликовања тела у *Бурлесци господина Перуна бога грома* Растка Петровића, посматраним у контексту авангардног преузимања и преобликовања традиције. На фону смене митског и историјског, паганског (прасловенског) и хришћанског, а у вези са Ничеовим концептом дионизијског и аполонијског, рад је покушај да се увиде рефлектовања ових појмова на приказ тела. Поједини облици тела, однос са другим телима кроз мноштво и корелација са природом биће тумачени кроз визуру теорије шока Валтера Бенјамина. Последњи део рада сагледаће тело у контексту антилогоцентризма и ставова Доне Харавеј и Џудит Батлер.

Кључне речи: тело, шок, мит, паганизам, хришћанство, траума, мрежа

Увод

Авангардна фрагментација онеобичава својим преокретањима (не)видљивих подтекста, изненађујући игром премрежавања хронотопских одредница и приказа ликова, отварајући испреплетаном визијом колажа и мозаика поприште неисцрпних могућности. Репетицијама, (не)скривеним конструкцијама, авангарда се може повезати са механицистичком тенденцијом 20. века о којој говори Валтер Бенјамин у есеју *Уметничко дело у веку своје техничке репродукције*, указујући на савремени облик стварања у коме је техницистичким понављањем „уништена аура уметничког дела” (Константиновић 1974: 20), синтетизовано искуство у вези са делом. Петровићева тежња ка приказивању мноштва неисцрпности у мрежи назначеног света *Бурлеске* у овом раду биће сагледана кроз његов однос према телу и (чулним) утисцима спољашњости, доведеним у везу са теоријом шока Валтера Бенјамина.

У есеју *О неким мотивима код Бодлера* Бенјамин издваја низ покушаја да се овлада истинским искуством, које ће се разликовати од квантитативно нагомиланог искуства маса, било да се то чини кроз природу или кроз мит (Бенјамин 1974: 178).

1 ana.stankovic86@yahoo.com

Насупрот ранијем „спонтаном памћењу” и јасном очекивању рецепијената, апаратуре 20. века доносе „намерно памћење” (Бенјамин 1974: 213). У есеју *Хелиотерапија афазије* Петровић говори о асоцијативној вези речи, омогућеној искуством, и о аутоматизму, који може да изазове појаву сличну „намерном памћењу”. Тако сматра да значење једне лексеме може бити промењено услед вишеструког понављања, аналогно Бенјаминовој концепцији понављања механике ока, апарата или камере, а посебно слично покретној фотографији. „Да нас једна појава престане изненађивати није нужно да је објаснимо, већ само да је докажемо, тј. да поверујемо у њу и њену могућност.” (Петровић 1974: 412)

Савремено доба доноси мноштво споља наметнутих, конструисаних, испрограмираних утисака које свест не може да испрати, због чега наступа траума, на чијем фону се код Растка Петровића заснива умеће да се створи неисцрпан број комбинација, а на нивоу тела јавља низ первертирања и синтетичких премрежавања, што се, у крајњем виду, посредством трауме, инхибиције и покрета као видова одбране одражава физиолошки, кроз промене на телу и појаве различитих облика. У *Бурлесци* тело својим мењањима и (не)постојањем физиономије делује као шок на плану садржаја. Шок се јавља приликом промена на рубовима појединих поглавља, као граничних места – тачака прелаза, и при рецепцији, кроз насиља над „природом”, над имобилности и статичности некадашње „ауре”, изражавајући нову концепцију динамике света, несумњиво повезану са индустријском револуцијом, техничким напретком и конструкцијама авангарде (конструкцијама апстрактне уметности и динамике и геометријских облика футуризма). Са друге стране, „што је већи удео шока у појединачним манифестацијама, то се непрекидније мора појављивати свест у интересу заштите од дражи” (Бенјамин 1974: 185). Свест ликових дела, али и читалаца, штити се од шока тиме што инхибира изненађење компензујући га борбом, одбраном, револуцијом, која Набора Деволца и читаву заједницу транспонује из прасловенског раја у хришћанско доба убиством бога, готово путем обреда прелаза, жртвовања зарад иницијације. Побуна овог типа, рат као облик напретка, треба да изненади сам шок, што премрежено са траумом доводи до прекидања, фрагментарности графичког и лексичког у тексту. Код Петровића старе *ауре* нестају и нови облици у старом руху лексички и графички задржавају свој костур, али се мењају по значењу и при рецепцији, при чему се дискурс коначно поставља као такав да навикава на онеобичавања и изостанак изненађења.

Поетичке поставке прасловенског раја – дионизијско и аполонијско

Поглавља књиге: *I. Књига: о распуштености богова, II. Књига: о Набору Деволцу, III. Књига, апокрифна, IV. Књига, Шта је било на последњу чине* евидентним прелаз од старословенског ка хришћанском, који нас у анализи овог дела занима у вези са процесима онеобичавања, преломима, фрагментима и пукотинама у приказу тела. Назив првог дела *Бурлеске – Књига: о распуштености богова* указује на дискурс који ће у њој доминирати у домену представе тела, афирмише витализам, плодност и величину, дајући оптимистичну визуру света и односа човека и богова, транспарентно хедонистичко – оргијастичко стање самодовољности. Као основ деволског света (и раја) стоји мешавина аполонијског принципа лепоте, хармоније и мере, јасно конституисаних граница, и дионизијског принципа аутентичне *распуштености*, који се посредством Набора, који садржи елементе прометејског, претвара на крају друге књиге у дионизијски принцип прекомерности, чулности и бола масе који, према Ничеу, парадоксално садржи задовољство. У трећој књизи, у којој доминира хришћанска визија, преобличењем и онеобичавањем изневерава се очекивано аполонијско, доспева до разарања мере и упливава у ковитлац рата и историјског из последње књиге.

„Примитивни и дивљи људи” (кроз призму европског ока), баханастије у пантеистичком заносу репрезентују „сасвим засебан свет, аналоган свету природе, али саздан на основу другачијих принципа” (Јансон 2005: 788). „Линије сила” деволског раја и тела у њему откривају у процесу прелаза ка хришћанству „агонистички” и „антагонистички” карактер авангарде (Илић 1975: 26). Већ на самом почетку јављају се богови у сагласју са снагом природе, дајући примордијалну „варијацију вируса *онтолошког бескућништва*” (Сретеновић 2003: 89). Петровић показује „ескапистичко трагање за органским културним поретком, изгубљеним обрасцима свакодневног живота, пасторалним световима, неочекиваним контрастима и прижељкиваним авантурама” (Сретеновић 2003: 89). У рај као идеализовани простор, супротно хришћанској визији, не улазе они који пате, што се рефлектује на телесност, будући да су прихватљиви једино величина и снага, углавном мушкараца, а да одбијање понуђеног другог тела није у вези ни са табуима попут инцеста, моралним препрекама (преваре), разликама у годинама, већ да је једино важна физичка дораслост полном општењу: „Девојчица: – Што не љубиш и мене? – Ситан си девојчурак” (Петровић 1985: 6).

Као репрезент прасловенског пантеизма, свеопште прожетости бића, тела и природе, неодвојивости од свег појавног простора (вертикалног типа) јавља се бог Велес, „љубавник свега од неба до земље” (Петровић 1985: 23). Он је „љубавник стараца, мужева, дечака; неодржљивих жена, девојчица, старица; све му се отварају и дају јер је лажљив као и сви љубавници и извештачен” (Петровић 1985: 23). Младост је схваћена као снага, афекат, виталност и моћ, афирмација животних сокова и страсти.

Старост је толико далеко од тако доживљене младости да се ње не могу ни сећати: „Братен ускликну од неверовања да му је мати кадгод била друкчија него сад” (Петровић 1985: 36), а дуги живот прихватљив једино као дужа младост. Прасловенска љубав је чулна, нагонска и пантеистичка: „У опште, када се говори о рају нека се говори о љубави, и то не о љубави тужних сусрета, него о љубави распуштености и досаде...” (Петровић 1985: 17). Тако Набор Управду, као ону коју воли, посматра кроз паралелизам њеног физичког и природе: „темељита је лепотица која има сиве очи и велике тамне усне и што гледа велику ливаду, за њом врбе иза којих светлуца река, и што гледа како су прозирни облаци” (Петровић 1985: 31). Петровић не врши директни и тотални рефлекс природе на биће, већ се попут удвојеног огледала лепота реплицира кроз природу у туђем погледу, али и кроз визуру онога ко је поседује. Као доминантни мотиви издвајају се очи и усне као индикатори степена чулности и страсти. При сусрету двају тела (Управде и Набора) чулна реакција своди се само на реакцију усана и очију, готово метонимијски.

Сегментирање и умножавање делова тела видљиво је у приказу Управде и других жена: „Од девојака се издвојише растегљиве, покретљиве усне, крупни сочни млади јаки зуби испод усана, затим нос, око кога се набраше образи, и очи мокре светле, извијене издигнуте обрве; кад се издвојише, разлетеше се по простору, и заситише га, и умножише се: на свакој је грани висило ко грожђе” (Петровић 1985: 32). Раздвојени делови тела као супституција за бића, за цело тело, синехохијски се уносе у поље перцепције посматрача (Набора), крећу, премрежавају и уносе ковитлац који се одражава психосоматски и делује на рецепцију спољног света, изазивајући тренутачну трауму. Метонимија се не задржава на одвајању делова који замењују целину, већ добија виши облик тако што делови постају самостални и самодовољни, чак део другог: „Како му се спустише на плећи очи девојачке, не могаше се одвојити, него их онај понесе преко пољане.” При томе се јавља ново тело, спој целине једног и делова других тела, чинећи цело тело које остаје на нивоу тропа, али које понекад добија и намерно сачињено и остављено буквално значење. Тако ће на једном месту два пута бити речено да жена *преноси поглед* (Петровић 1985: 33) од крова до земље, подвлачећи тако потенцијалну отуђивост сегмената и њихових функција од целине: „Очи су им тако широко отворене и изван дупља да су изгледале као очи полипске” (Петровић 1985: 32).

У опису Управдине и лепоте других жена налази се замрзнута слика, попут фотографије. У *Бурлесци* идеализовано женско тело предочено је на начин сличан античкој статуи, попут објекта: „Оној чија је кичма као лук затегнута и јака: што су јој мишице наге и снажне; оној што носи високо главу, и што је хладна и једра, и има велико око... Као храм, између стубова, миром, тако је краљ природу речима украсио” (Петровић 1985: 73). Идеална спољашњост жене дата је углавном статично, као дати предмет жудње, ретко кад покретљива. Када хода или игра, стиче

се утисак да то чини скоро кроз сан: „На глави јој велики сребрни накит, око струка тесан сребрни појас, и на ногама сребрне сапоге. Такве лепоте, да корачајући није мицала главом, нити трептала очима” (Петровић 1985: 65). У опису женског тела старословенског раја има елемената традиције, кроз сталне епитете лирске народне поезије, уз уношење демонског [„груди су јој као младалачке грознице, косе су јој као предсмртне грознице” (Петровић 1985: 44)] и механичког [„Тело јој је као од коване месечине” (Петровић 1985: 44)]. „Искривљавање обличја и људског тела понекад делује као „објективни корелат” да би се изазвала неизрецивост и узвишеност религијске визије” (Пођоли 1975: 199), што може оправдати интертекстуално позивање на љубав *Слова љубве*, у складу са хришћанским пуританизмом: „Младићи и девојке за љубав саздани, љубав љубите, али право а не зазорно, да не повредите девичанства и дечаштва своја” (Петровић 1985: 74), усклађено са хармонијом у природи, али и на тренутке репрезент готово наредбодавне моћи мушкарца: „Ни једне капи млека неће бити у твојим дојкама, док мене не познаш; ни једна ми гора неће одјекнути песмом, док не легнем крај тебе” (Петровић 1985: 75).

Ако се приказ идеалне женске лепоте може сматрати античким принципом мере и хармоније, готово калокагатије, и аполонијским првог дела књиге, у приказу мушких тела и групе тела која учествују у баханалијама на крају тог дела заступљено је дионизијско. У *Рођењу шрагеџије* Ниче у оваквом инстинктивном потезу страсти види стварање *воље за животи*, што потврђују тела деволских земљорадника и богова, афирмишући полет, младост и виталност. У сцени купања дају се „здрава, чврста тела, забачене, замагљене весељем главе. Вртови широки пуни живаца и мишића, под растегљивом кожом устрептале јагодице. Испод једрих тамних усана полетеше плоче и ждрело. Очи и зливане уши, ноге, руке, мокре косе испуњавали су речни вир до врха; ко овнојина у врењу у котлу” (Петровић 1985: 52). При раду деволских мушкараца, назначен је надлазећи дионизијски бес и ослобађање у празничном: „Збацише радници са себе све, па и рубине, оставише једино пасове... Њихова нага, млада тела одисала знојење и запару” (Петровић 1985: 50 – 51). Приказује се снага тела у крајњем напору, уз паралелизам и поистовећивање са природом и реакцијама, покретима у њој. Крај другог сегмента књиге, посредством оваквих тела, у дионизијском, показује полиморфне облике који се премрежавају и синтетизују, у којима, путем нагона, афеката и трауме за читаву заједницу, за сваког од њих, нестаје индивидуалност и постаје се жртва динамике.

Убиство бога и досада

„Сагласности су подаци сећања. То нису историјски, већ предисторијски подаци.”
(Бенјамин 1974: 209)

Сва крвавост прелаза, рођења новог доба и тела, крвава смрт многобоштва, уз јачање моћи појединца небожанске природе, означена је гнушањем над самим собом, које је знак пропадања неисторијског, али и антиципација смрти историје, парадоксално видна већ при њеном настанку. При таквом прелазу, кретање може да проузрокује велики степен шока. Механизам, устројеност којој се треба прилагодити, која не одступа, диктира ритам свакодневног и екстатички темпо славља и баханалија. Ритам покрета и померања у појединим сегментима дела, у контексту теорије шока Валтера Бенјамина, чини деволске земљораднице блиске фабричким радницима 19. и 20. века. Као радник на машини, и становник деволског села или становник прасловенског раја треба своје покрете да прилагоди кретању неког аутомата, у овом случају аутомата природе или друштвених конвенција у настајању. Након убиства бога, наспрам замишљеног Набора, поставља се, у оргијастичком заносу, уједначена маса, која, несвесна и неосетљива, игра свој плес мртваца. На попришту дионизијске „ентузијастичке екстазе, раскликтаног живота, разобручених нагона, оргијастичке хуке, у којој човек излази из тамнице индивидуалног тела те се поистовећује са свим око себе, с природом која се непрестано мења и преображава” (Ђурић 2001: 12), човек убија бога и тиме означава крај митолошког времена. Гротескна сцена парадоксални је улазак у историју, а метаморфозом Набор од убице у једном добу постаје светац у следећем: „Крв је текла густа и црна као поток и тело се врло копрцало. На глави је једно око било проклопљено, а друго је гледало одвратном непомичношћу” (Петровић 1985: 100). Бенјамин такође говори о непомичном оку код Бодлера, за које бисмо могли рећи да је изгубило способност гледања. Код Набора као усамљеника очекивање остаје неиспуњено: „У његовим очима се угасио сјај узбуркане и надахнуте гомиле у којој је зијао беспосличар” (Бенјамин 1974: 221).

У тренутку преласка, онтолошко се раблеовски спушта до физиолошког, уз карневализацијско преокретање и спој високог и ниског, на нивоу жанровске премрежености, али и садржинских хиперболизација, па реакција на космички дисбаланс постаје искључиво физичка и „банализована”. Хиперболизовано појединачно и пренаглашено тело масе у екстази, уз однос живо – неживо, врхунац достиже у карневалском релативизовању смрти. Култ хране и баханалије издвајају људско толико да звери у космичкој и путеној градацији постају *узбезекнуше* (Петровић 1985: 106). Врхунац чини трпеза од лешева, тело у разврату у матрици примордијалног импулса, ослобођено инхибиција које у култу слављења постаје оличење дионизијског принципа. Народ *сића у себе... и ђрокће... косе у жена су масне као ђриве* (Петровић 1985: 111).

Набор је ту онај који зна, жртва преласка у друго стање, и то знање га изједначава са усамљеним шетачем, амбивалентним доколичарем у маси, који се дистанцира из онога чији је саставни део и који тежи да уништи појединца и да га истовремено „помоћу мистичног осећања јединства избави” (Ниче 2001: 58).

„Он постаје њен саучесник, а готово истог тренутка се одваја од ње.” (Бењамин 1974: 196) Набор се и касније у стилу усамљеника креће пустим сеоским улицама, попут верзије Бењаминовог шетача. Носи са собом улов – јелена, који почиње да га карактерише као ловца, човека зрелог за женидбу, и постаје саставни део његовог тела. И приповедач наликује на усамљеника који потенцира *досаду светшова*, крећући се пределима природе, раја и пакла, аисторијског и историјског, по вертикали која спаја ентитете без хронотопских ограничења.

Наспрам Набора као издвојеног појединца, словенска заједница на прелазу у хришћанство може се поредити и са Бодлеровом париском гомилом, „масом” тела која улазе у културу. Компактна маса тела и њихова мртвачка игра означава прелаз из једне културе у другу, умирање једне културе зарад друге, показујући да „Бело тело, тело произведено дискурзивним праксама европске културне сцене, које у једној руци држи секс, а у другој мозак... никада више неће бити здраво: оно није једноставно дуалистички подвојено... сан о апсолутном здрављу тела и о његовим бесконачним моћима, које Растко жуди славећи анималну лепоту младих и нагих црних тела, наличје је Смрти саме” (Росић 2003: 105). У складу са тако насталим ослобођеним простором, карневалски смех исказује своју амбивалентност и препорођујућу моћ. Он је одраз народног духа, али и израз субверзивног једне групације, радост постојања која садржи и неминовност самоуништења у дионизијској екстази.

Аура око тела старословенских богова изгубљена је на самом почетку, али дистинкција очекиваног и предоченог далеко је ефектнија у делу *Књиџа, аѵокрифна*. Руши се представа Богородице – *parodia sacra*, дезинтегрише појава и постанак светаца, монаха, све до дезинтеграције грешника, међу којима су и некадашњи богови, као деградирани остаци старе концепције света. Већи степен памћења оног што је намерно доводи нас на терен теорије шока. Понекад је одбрана свести преспора за пермутације из спољашњег света. Тако Набор, сазнавши за превару, остаје затечен: „Стриц се смејао, небо се смејало. Све се смејало. Набор хтеде да га удари дрветом што је носио. Али прво је био запањен, шта се са њим догађа, и тако остао док је сунце за копље сишло” (Петровић 1985: 99). Антиципација промене, смене два доба, али и губитак ауре, очекиваног искуственог, видљив је у божијем несхватању света и себе: „Бог није разумео ништа, ништа од оног што се збива око њега. Зашто је он бог и уколико је бог. Неумитно и неодољиво цела се природа претвара у секс божијег тела” (Петровић 1985: 94). Чини се да је овде постигнут врхунац афирмативног принципа телесног као великог, виталног и надљудског, али и достигнут степен хиперболизације и такве визије света која мора

да се самопревазиђе и нестане. У колу се попут ритуалне трансформације све интензивније врши прелаз са људског на огољено тело, све је израженија мрежа динамичних тела у којој се назире животињско, до укидања сваке границе између људског и животињског и потпуног свођења или изналагања бића на физичко: „Заиста ти низ браду мед капље. Заиста стока!” (Петровић 1985: 69). Све трансформације подвучене су лексичким издвајањем, понављањем речи *труп*, која се, у зависности од акцента, може посматрати и као именица и као узвик (ономатопеја), као телесно или перформативно:

„Труп, труп, труп, чини коло; труп, труп, труп чини Наборово срце; труп, труп, труп, збија се мајчица земља. Поскочи, поскочи јунак, заврти се: у глави му светлост, у срцу му крв, на челу му светлост. И Наборове груди, и Наборово грло и нос, били су пуни Управе” (Петровић 1985: 69).

Тело које игра, слави виталност, надиграва и само коло, будући да игра поред њега издвојено, антиципира наступајуће смрти бога – богова, јер један човек својим телом показује огромну моћ. Ипак, тај исти мушки принцип остаје неиспуњен, што показује последња слика крваве свадбе. Набор одбија да постане део масе у моментима кад се граница у мноштву не види, када се односи тела толико релативизују у *болном процесу дезинтеграције* (Росић 2003: 104) да постају обриси у карневалској атмосфери и узалудном слављењу белог и оргијастичког тела прве две књиге *Бурлеске*. Та узалудност видљива је на крају дела *Књига: о Набору Деволцу* кроз обезвређивање старог тела као врхунац *распуштености*. Коначно крах дат је у гротескној слици остављеног леша мајке на буњишту у току славља, која се може посматрати као антиципација потпуног страдања матријархата и улажење у нови облик патријархалног и хришћанског света.

Тело – машина и одбачена џела

По традиционалном мотиву задатка који је тешко извршити зарад добијања жељеног, Петровић ствара тело које у налету сексуалног набоја постаје машина. Мушкарац старословенског раја треба да у патријархалном свету изгради позицију и зато у страсти не види да му је неодржива жена сестра. Тело бога који инцестуозно жуди за својом сестром не користи алат већ само пролази кроз земљу. Потребно је да ради брзо и ефикасно. Попут киборга, он је „опозицион, утопијски и потпуно лишен невиности” (Харавеј 2008: 607). Поређење тела са предметима, оружјем, остварено је и метафорички: „Лук си запети, невесто, стрела сам на њему да се одапне” (Петровић 1985: 105). У неким приказима тела додаци, техничка помагала, имају вредност репрезентовања универзумског или успостављања космичке равнотеже: „Божија кћи онда прикачи месец о једну своју влас па га заљуља кроз простор, између обода неба, месец њишући се прошиша кроз језеро, удави се” (Петровић 1985: 47).

На појединим местима остварен је спој машине, алата за убијање, и тела: „Одузимао је животе брзо и сигурно, једним ударом зуба о гипку лобању и сламао и прекрштао крила на леђима” (Петровић 1985: 59) Кафкијански, машина руши и разара сваку конституцију, сваки претходни облик. Лексички је уместо алата, маља, употребљена именица зуб, која упућује на део тела, што асоцира на примордијално, на исхрану као начин преживљавања, на друго тело, тело животиње.

Додаци се директно везују за тело као механичка средства која карактеришу. Набор Деволац, угледавши Управду и њене листове, обара поглед и посматра истоветне делове свог тела: „виде своју снажну истурену ногу, од чланка до колена стегнуту каишићем” (Петровић 1985: 29). Испружена нога ухваћена је у покрету, замрзнута у слици приповедача, али је тело и самодоживљено, посебно кроз додатак – каишић, који даје додатни импулс чулном набоју. Одмах након тога, мотив јеленског бута надовезује се на опис девојачке ноге, при чему се инсистира на споју ножа и меса, на споју механичког и животињског, на мотиву *вреснастих мишића*, који постају асоцијативно неодвојиви и од мотива ножа и од тела животиње.

Тела из масе деволског простора пуне се до превазилажења, до момента када се лешеве постављају као подлога за продужење култа хране. Тела из пакла трећег дела књиге самодовољна су у тој мери да им постаје досадно да буду само мучена тела. Она траже веће муке да би се испунила празнина и јавила хијерархија, оно што слуги на организам, а што је, још од прве књиге, афирмација животног принципа.

У другој половини књиге тело се буквално растаче, при чему је статично, али не на начин статичне идеалне лепоте из деволског поља и старословенског раја. Са позиције западног логоцентризма, настаје неочекивано, скандал, тело које се шокантно растаче, а налази се у контексту објављеног и надошлог хришћанства, у коме колају идеје и картезијански примат духа. Петровић не приказује тело само по принципу канонске инфериорности, већ намерно иде даље, конструкционистички реституише кроз тотално разлагање на излучевине, жучи, сокове, све оно што је сматрано лепљивим и прљавим. Флуидно растапање до потпуне дезинтеграције, до *ничега*, попут кафкијанског брисања постојања у приповеци *У кажњеничкој колонији* показује да виталистичко и пантеистичко тело сада није довољно. Телесна мучења претендују да постану задовољство, али су коначно излишна, јер тело у хришћанском дискурсу постаје маргинализовано. По принципу огледалског удвајања у старословенском времену растачу се тела злих (Наборовог стрица), док се у хришћанству губе, уз канонизовану и стереотипну грозоту, тела оних који су се одупрли искушењу. Тело Радгоста, Наборовог стрица, у многоме одговара концепцији тела без органа, без хијерархије и структуре. Дато је у два наврата у потпуном контрасту – једном као тело у распадању, а затим као тело које нема кости, тј. ослонац. Ритуално, лечи га дванаест старица, уз подвучену пропадљивост тела, труљење меса, задах

онога који умире и распада се изнутра. Одећа као спољни фактор тренутно покрива голотињу, али не може да се сроди са телом у распадању. Тело које се распада одбија све конвенције друштва, па тако и ону о облачењу, и незауостављиво напредује огољено, у чисто физичком процесу. Удео натурализма помешан је са елементима традиције, проклетства које се свети кроз тело, као и веровања о смиривању тела пред смрт.

Нейожелъна шела

„Род, раса и класа... више не могу пружити основу за веровање у есенционално јединство.”

(Харавеј 2008: 612)

Овај сегмент рада бави се питањем тела као друштвеног конструкта, а, посредством тела, конструкта заједнице на нивоу полности. У моменту друштвене инкарнације, прелаза, пол се насилно одваја, па сви реципроцитети постају уништени. У *Бурлесци*, у тренуцима прелаза и иницијације, постаје прихватљиво (пожељно) да дечак бива мушкарац, а девојчица жена, па су њихови потези усмерени једино у том правцу, док излаза нема, будући да репресивни апарат сводника вреба ван себе као симболичне просторије – наводног чистилица. Батлер сматра да нам је и биолошки пол наметнут и да се изграђивање идентитета врши на основу друштвених кодова и норми, а све кроз материјализацију у телу. Тела мушкарца и жене су обострано зависна у том смислу што је почетна комбинација њихових сегмената истоветна. Она су неразличовна у детињству, кроз игру и близину и пред сексуални чин. Поред дечакове потребе за доказивањем, на другој страни још неостварених полова налази се Радгоста девојчурак: „Осветлеле јој се груди као у нагог дечака који прескаче ватру Купала” (Петровић 1985: 87). „У оквиру наслијеђеног дискурса метафизике супстанце, род доказује да је перформативан – то јест, он ствара идентитет за који тврди да јесте... нема родног идентитета изван изражавања рода; идентитет је перформативно успостављен путем самих *израза*, за које се тврди да су његови производи.” (Батлер 2007: 68) Хвалеслава је, *девојче*, „висока, дугорука и јака као Стан. И глас, и корак, и ћошката рамена, и груди као у дерана, само очи жене” (Петровић 1985: 57). Овакво гледиште потиче из перспективе приповедача, али и друштвеног говорног чина, будући да се Хвалесава јасно декларише – одређује као жена, при чему се превазилазе све истоветности са Станом. Џудит Батлер преокреће узрочно-последични однос који влада у западном логоцентризму између рода и пола: „Друштвенокултурни пол је, дакле, више ефекат језичког утврђивања полне улоге” (Бужинска, 2009: 500). Изједначавање, успостављање сличности, па раздвајање полно-телесних тачака указује на моћ друштва и језика да преобликују. Фабриковање се овде креће оним редоследом који је предочила Елизабет Грос. Прва жртва је девојчица, којој се указује на забрану, огра-

ничава простор деловања и понашања, да би, по узору на њу, уследила нова жртва – дечак. Промена се прво евидентира кроз опис девојке, па кроз реакцију Хорзића. Након иницијације следи промена у понашању. У фалоцентричном свету динамика захтева да наредни корак предузме дечак, па тело у фалоцентризму, код Хорзића, постаје носилац моћи и (само)довољности, док девојчица остаје статична и од иницијалне жртве сада је објективизирани предмет жудње.

У тренутку разумевања и прихватања сопственог тела у смислу биолошког, сексуално неутрализованог тела, на једној страни, као и при усвајању онаквог тела каквог га намеће заједница и у ишчекивању полног чина, на другој, приметни су елементи Бенјаминове теорије шока. Шок се јавља и кроз немогућност сагледавања света који је споља и у који, након ритуалног свођења, прелаза, поступка иницијације и насилног одрастања треба да изађу. Наспрам светлости коју у невиности емитују дечија тела која постају тела жене и мушкарца, а која тренутак раније физички личе, не одвајају се, јавља се за њих превелика спољна светлост: „Кроз размак између греда кад светлост продре и угледаше светлост, напољу се дигоше узвици” (Петровић 1985: 85).

У другој књизи однос према полу предочен је и кроз наизглед комичне елементе. У моменту када Набор посматра тела других мушкараца заправо се синтетише естетско дивљење лепом, али и еротизована потреба да се сазна сопствено тело, као и назнака, прекривена елементима хумора, друштвене дистанцираности од релативизованих полова: „Мислио је, на ђавола, ја сам човек, а морам да се занимам толико и лепотом мушкарца” (Петровић 185: 91). Спомињање ђавола и асоцијације на хтонско говоре у прилог логоцентричној, насупрот фрагментарној, друштвено неприхватљивој репрезентацији пола.

Поред комичног, у другом делу књиге, налазимо и ироничан однос према спољним и страним ентитетима. Арбитрарне норме довеле су до усвајања стереотипа који се рефлектују на читаву заједницу и смештају другачијег, Арапина, на ниво демонског, са једне стране, али и на ниво слабијег и у вези са демонским, кроз поређење са женом. Петровић се „у случају тела које је представљало потцењену расу или нацију обично... позивао на *анималну лејџу* тела коме се *ојравдано* диви само као било којој другој савршеној животињи” (Росић 2003: 107). Радгостова млађа кћи о Арапину мисли скоро истоветно заједници, мерећи га по сличности са собом. Она која се зближила са робом и прекршила норме патријархата преузима бригу о вољу, налазећи у њему супституцију за дечака. Страно тело је и табуизирано тело свештеника, тело чија се течност утробе која делује гротескно спаја са девојком као принципом лепоте у телесни додир, који као супституција за пољубац постаје физиолошко најниже, готово канибалистичко. Та течност је расточено тело, тело без облика, без јасних граница, остатак недодирљивог тела старог монаха. Вид додира и након смрти или у тренутку смрти тако се, уместо љубавног растанка, претвара у пародирање љубави, али се може ближити

и крајњој иронији и пародирању литургијског примања нафоре, будући да је старац постао светац. Гротескна слика овог типа носи сав ужас од урањања, од пробијања површине другог тела, које је надомак потпуне безобличности. Уместо чврстог, кохерентног мушког принципа, код Растка се јавља обрнути мушки принцип – модификован је онај који је канонизован свештеничким позивом, наводно дистанциран целибатом, онај који је прекршио друштвену и моралну норму, па се казна рефлектује на тело. Прикази тела треће књиге *Бурлеске* уклапају се у страшну, песимистичку, космолошки дезинтеграциону визију христијанизованог света и тела. Испосничко очишћење тела и претварање у флуидну масу у потпуном су контрасту, што указује на губитак сваке онтолошке утемељености логоцентризма.

Закључак

Читав низ различитих тела и њихових комбинација конструисан је тако да је „његово контраверзно дело омогућило српској култури да замисли и у себи отелотвори једно чудовишно разломљено (бело)тело као предуслов за рађање једне генерације људи, фантастичних бића, раса и божанстава” (Росић 2003: 114). За Батлер, налог да се буде „производи нужне неуспехе, разне неконфигурентне конфигурације које се у својој многострукости проширују и пркосе налогу који их је створио... Коегзистирање или преплитање таквих дискурзивних налога производи могућност за комплексну реконфигурацију” (Батлер 2007: 224).

Крај дела доноси вртоглав повратак у пренатално стање, врхунац у тачки историје, који човек више на може да поднесе. Тако су „природа и култура... ревидиране; једно више не може да буде ресурс које ће друго присвајати и ревидирати” (Харавеј 2008: 607). Тело Богољуба Марковића поприма све облике тела од раније, *варварску* вечност утиснуту у дезинтегрисану ратну перспективу. Његов идентитет не гради се од акумулираног искуства сопственог живота. Напротив, сопство овог типа захтева усвајање сегмената искуствене историје векова, једном врстом парадоксалне фрагментарне амнезије. Дуж временске осе доспева се до тачке неиздржљивости. Једно од решења таквог притиска Петровић даје кроз реверзибилност, па се *Дану шестом* тачка неиздржљивости превазилази рођењем и враћањем на старословенско, кроз једначење у смрти јелена и Стевана Папа-Катића.

Авангардни поступци, али и „постмодернистичке стратегије, попут мита о киборгу, ремете безброј органских целина (нпр. песму, примитивну културу, биолошки организам). Укратко, извесност онога што се рачуна као природа... поткопана је... трансцендентно опуномоћење тумачења је изгубљено, а с њим и онтологија која утемељује *зайадну* епистемологију” (Харавеј 2008: 610). Могућности тела су бесконачне и непредвидиве. Показује се да „чак и у пракси *йримийивизма* у *модерној уметности* с почетка 20. века (Дерен, Матис, Вламинк, Пикасо, група *Моси* и други) која померањем фокуса пажње од културе ка уметности

доводи до темељног епистемолошког обрта у погледу вредновања етнографског објекта, откривамо тензију између универзалистичких претензија и европоцентризма који упућује на продуктивну комодификацију разлике” (Сретенковић 2003: 90). Овим делом се потврђује да биолошки, али и друштвени принципи као границе заправо имају неограничен степен пропустљивости, растројства, модификације и превазилажења, како кроз промене једног тела, тако, још ефектније, путем репликација, синтеза и трансформација, све до плазматичних тела, покретљивих и у пропадању. „Нарочито означавање субјекта као посебно телесног и претварање тела (а не разума) у полазну тачку за разматрање проблематике субјективности овде представља битну иновацију” (Бужињска 2009: 497), што код Петровића одлази даље од премрежавања тела, отварајући простор постојања у најогољенијем виду: „Код Растка је проблематика човековог тела нераскидиво повезана са питањима човековог духа и душе – реч је о два аспекта истог механизма” (Јовић 2003: 26). *Бурлеском* се покрећу питања којима ће се Петровић бавити у току читавог свог опуса, дубоко егзистенцијална, али и питања у домену тела која ће бити од значаја за савремено доба у мери која је, чак и са авангардног становишта, шокантна по антиципацији и продорности. У таквој мрежи корелата различитих традицијских утемељења и палимпсеста, слике света (и тела) преносе се на новостворени свет који акцијом, као последицом трауме, напредује и ратом као обликом изградње уноси динамизам у поље очекиваног, изазивајући шок за шоком. Коначно се и сам Петровић налази на свепрожимајућем терену, потврђујући да промене, бар у микротренутку прелаза, игри у оквиру премрежавања, обухватају оба стања, стања са обе стране граница (да Аполон не може бити без Диониса, како је тврдио Ниче), под условом да границе нису одавно постале флуидне и ирелевантне до те мере да ни авангардно преобликовано и фрагментарно (тело) не може лако да постигне самоодрживост, ако је уопште више и жели.

Литература

- Бахтин 1978: М. Бахтин, *Stvaralaštvo Fransoa Rablea i narodna kultura srednjega veka i renesanse*, Београд: Nolit.
- Батлер 2001: Џ. Батлер, *Тела која нешто значе; о дискурсивним границама пола*, Београд: Самиздат.
- Батлер 2007: Ј. Butler, *Rodne nevolje, feminizam i subverzija identiteta*, Plima: Ulcinj.
- Бенјамин 1974: W. Benjamin, *Eseji*, Београд: Nolit.
- Бужињска, Марковски 2011: А. Бужињска, М. П. Марковски, *Књижевне теорије 20. века*, Београд: Службени гласник.
- Грос 2005: Е. Gross, *Promenljiva tela, ka telesnom feminizmu*, Београд: Centar za ženske studije i istraživanje roda.
- Ђурић 2001: М. Ђурић, *Фридрих Ниче и хеленска култура*, предговор књизи Ф. Ниче, *Рођење трагедије*, Београд: Дерета.

- Илић 1975: М. Илић, *Kulturna avangarda – očigledna neizvesnost*, predgovor knjizi R. Podoli, *Teorija avangardne umetnosti*, Beograd: Nolit.
- Јансон, Јансон 2005: Н. V. Janson, E. F. Janson, *Istorija umetnosti*, Varaždin: Stanek.
- Јовић 2003: Б. Јовић, Књижевно дело Растка Петровић, у: М. Пантић и О. Стошић (ред.), *Ошкривање другој неба: Раско Петровић*, Београд: Културни центар Београда, 25 – 36.
- Ниче 2001: Ф. Ниче, *Рођење трагедије*, Београд: Дерета.
- Петровић 2008: П. Петровић, *Авангардни роман без романа*, Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Петровић 1985: Р. Петровић, *Бурлеска господина Перуна бога грома*, Београд: Филип Вишњић.
- Петровић 1974: Р. Петровић, *Есеји и чланци*, Београд: Нолит.
- Росић 2003: Т. Росић Растко: скандал и екстаза тела, у: М. Пантић и О. Стошић (ред.), *Ошкривање другој неба: Раско Петровић*, Београд: Културни центар Београда, 103 – 116.
- Пођоли 1975: R. Podoli, *Teorija avangardne umetnosti*, Beograd: Nolit.
- Сретенковић 2003: Д. Сретенковић, У потрази за првобитним, у: М. Пантић и О. Стошић (ред.), *Ошкривање другој неба: Раско Петровић*, Београд: Културни центар Београда, 89 – 100.
- Харавеј 2008: D. Haraway, Manifest za kiborge – nauka i tehnologija i socijalistički feminizam osamdesetih godina dvadesetog veka, u: Jelena Đorđević (red.), *Studije kulture*, Beograd: Službeni glasnik, 604 – 640.

Ana Stankovic

REPRESENTATION OF BODY AND SHOCK THEORY IN THE BURLESQUE OF MR PERUN GOD OF THUNDER BY RASTKO PETROVIC

Summary

Based on the analysis of the representation of the body in *The Burlesque of Mr Perun God of Thunder* written by Rastko Petrovic, this paper endeavors to find the forms in which body appears and the ways of embedding these into the specific network of the work, which is coordinated with the structure of the work. Modifications of the body which are analogous with the pattern taken over and reshaped by the avant-garde movement are conditioned by the many traumas and crossings. The assumption is that the transition from the Old Slavic into Christian framework is related to Nietzschean transition from Dionysian to Apollonian. The changes that are reflected in the representation of bodies and networks of different forms shall be viewed from the points of view of Donna Haraway and Judith Butler. The enquiry shall take place in the context of antilogocentrism while the relation between individual and multiplicity (of impressions) shall be viewed through the lens of the shock theory of Walter Benjamin.

Key words: body, shock, myth, paganism, Christianity, trauma, network

Примљен у августу 2013.
Прихваћен у децембру 2013.

Весна А. Лопичић¹
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департаман за англистику

НЕМОГУЋА, А ИПАК НЕОПХОДНА: СУБВЕРЗИЈА СИСТЕМА ВРЕДНОСТИ КРОЗ АФОРИЗМЕ²

Популарност афоризмима обезбеђује оштроумна духовитост и друштвено-политичка ангажованост. Интелектуални увид кроз вербалну акробатику производи формулацију суштине чији је циљ веома често критика постојећег система вредности. Прихватајући став да је књижевност по својој природи увек критички усмерена ка евалуацији положаја човека у друштву, може се рећи да поред сатире афоризми најдиректније критикују неадекватност његовог положаја и подривају слабости система. Међутим, питање које се намеће јесте зашто је субверзија система вредности кроз афоризме суштински немогућа, ма колико била неопходна. Као корпус за илустрацију ставова изнетих у раду користиће се збирка Миодрага И. Лазаревића *Никад немам оно што ми фали*.

Кључне речи: афоризми, субверзија, идеологија, Миодраг Лазаревић

УВОД: АФОРИЗАМ КОД НАС

Афоризам Игора Дамњановића, „Афоризам у књижевности је министар без портфеља” погодна је илустрација оног аспекта афоризма као жанра који нас овом приликом занима.

Реч је, по увиду Предрага Марковића, о једној одлици афористичке праксе Београдског афористичког круга, а то је „наглашена потреба инкорпорирања политичке фразе у текст афоризма, што у основи претпоставља вицкасту свест о метатекстуалности” (Марковић 1987: 182). Марковић подробно образлаже овај свој став у поговору *Анџологији српског сатиричног афоризма* из 1987. и указује на опасност политичке фразеологије када она постане принцип понашања обезбеђен снагом власти. Улога афоризма јесте да ту фразеологију разобличи кроз цитирање и да подстакне „бунт против значењске испражњености клишетизираних порука власти.” Предмет промишљања у овом раду јесте питање да ли је субверзија владајућег система вредности на овај начин уопште могућа.

1 lovevuk@gmail.com

2 Ово истраживање део је пројекта 178014 који подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Поменути афоризам такође проблематизује положај афоризма као жанра унутар поља књижевности. Ма колико да је тумачење афоризма непримерено, Дамњановић кроз метафору афоризма као министра без портфеља очито тврди да афоризам у књижевности нема утврђени ресор ни улогу, што није сасвим тачно. Сматра се да се афоризам развијао упоредо са писменошћу и да је део сваке културе од памтивека. У европској цивилизацији терминолошки га је означио још Хипократ, а практиковали су га многи велики умови, те је тако афоризам из области медицине поступно прешао у филозофско-књижевно подручје и ту се учврстио не као форма научног исказа што је оригинално био, већ као кратка књижевна форма упоредо са пословицама, максимама, сентенцијама, изрекама, шалама, досеткама и обичним језичким парадоксијама. У свом есеју „Афоризам као књижевна врста,” Витомир Теофиловић даје приказ историје афоризма и наглашава да се од 17. века афоризам све чешће користи у политичком смислу чиме се на неки начин одржава суштински континуитет у улози афоризма: од савета и језгровитих медицинских упутстава, афоризам постаје „сажето упутство (савет, лек) за друштвену болест, за друштвене поремећаје и противречности” (Теофиловић 1992).

Релативно мали број аутора, углавном у Немачкој, бавио се теоријом афоризма у настојању да одреди суштину и типологију афоризма (Spicker 2004, 1999, Fedler 1992, Kraus 1986, Крупка 1976, Wagenknecht 1965). Код нас је недостатак критичког осврта на афоризам у обрнутој пропорцији са бројем збирки афоризама које се објављују. Новинари и књижевници, али и афористичари из осталих професија, оглашавају се кроз ове „мале бравуре у домену сатире,” како афоризме описује Весна Денчић, аутор веома доброг вебсајта „Афоризми и све о афоризму” који је био активан од 2008. до 2011. За Милана Бештића афористичари су „сатиричари минијатуристи” који спашавају част српске сатире. У својој рецензији за збирку Слободана Симића *Најцрње је црвено* Бештић 1992. објашњава нагли успон сатиричног афоризма попустљивошћу власти пред демократским променама осамдесетих година, када је био активан и Београдски афористички круг. Он је тада исказао сумњу да ли ће сатирична оштрина опстати у промењеним друштвено-политичким приликама, али се показало да није био у праву. Демократизација друштва наилази на тешкоће које афористичарима нуде повод за креативну критику, како закључује Ратко Божовић у предговору своме избору афоризама *Седморица из Сирадије* (1998):

Афоризам је, у нас, већ дуго најбриткија критичка реч, као што је карикатура Предрага Кораксића Коракса најубојитији политички коментар. Заиста, кад је усахла слободна и критичка јавност, алтернативна духовна герила читала је лекцију свима. Показало се да се у кратком и духовитом мисаоном обрту, у инверзивном мишљењу може дијагностиковати свет окренут наопачке. Наш удес било је тешко пратити блеском ироније, каламбуром хумора, подсмешљивим духом и простодушним смехом највише стога што се брутализиација живота нашла у близини трагичног, па је

било сужено поље иронијског разобличавања. Наши сатиричари, у ствари, потврдили су уверење да времена кризе подстичу бујање сатиричне имажинације и дух побуне.

Овај резиме сатиричне праксе потврђен је и бројем часописа и новина које објављују афоризме (*Јеж*, *Ошишани јеж*, *Носороџ*, *Жикишон*, *ЕТНА*, *Шипак*). Недавно је у *Полиџици* обележено 75 година излагања листа *Ошишани јеж* када је истакнуто да је „први српски хумористичко-сатирични лист под називом *Шаљивац* изашао из штампе давне 1850. године. Од тада па до данас у Србији је излазило више од 150 хумористичких листова и часописа.” Већина њих се угасила, али *Ошишани јеж* опстаје као најстарији илустровани лист у југоисточној Европи. *Шипак* под уредништвом Игора Дамњановића је вероватно најновији интернет магазин за хумор и сатиру код нас, а Новогодишњи сатирикон у Коларчевој задужбини и Сатира-ФЕСТ су прилично редовне манифестације. Априла 2012. у Нишу је одржан и Први балкански фестивал хумора и сатире „Јужњачка утеха” на којем су учествовали хумористи, сатиричари и карикатуристи из Србије, Бугарске, Македоније и Црне Горе. Све ово заиста наводи на закључак Витомира Теофиловића у интервјуу часопису ЕТНА 2005 да је афоризам могући српски бренд.

Дамњановић каже: „Афоризам је амбасадор сатире” (Дамњановић 2012). Афоризам је, наравно, много више од тога, што је Миколај Берђајев лепо формулисао: Афоризам је микрокосмос који одражава макрокосмос, он садржи све (види Шчешниак 2008). Овај афоризам наглашава сажетост и језгровитост са једне, али и свеобухватност афоризма са друге стране. Александар Баљак, пак, тврди да је афоризам: „Дриблинг духа на малом простору,” чиме се истиче оштроумна духовитост као једна од најпрепознатљивијих одлика афоризама (Баљак 1987).

АФОРИЗАМ КАО АНТИВИРУС

Према Харалду Фрикеу, афористичко филозофирање имало је две струје: онтолошку и етичко-политичку (Fricke 1984). У наше време, акценат се преместио са етичке више на политичку димензију чиме је настао сатирични афоризам као тип доминантан код нас. У поменутом интервјуу, Теофиловић даје историјат те сатиричне црте афоризма на нашој сцени. Наиме, од 60 тих до 80 тих година, афоризам критикује моралну деградацију власти без конкретног адресата и без већих последица, да би током 80 тих и идеологија почела да се преиспитује, а алузија добија конкретну адресу, због чега је долазило и до забране књига. Деведесете године доносе жесток обрачун са идеологијом и оштре нападе на политичаре, али власт се брани контролом државне радио-телевизије, а не забраном књига. После 5. октобра 2000. постаје јасно да ни једна идеологија не може бити брана безакоњу и неморалу, те сатирична штампа добија пуну слободу, али има слаб одјек и у медијима и код издавача. Теофиловић истиче да за сатирични афоризам није битан само адресат

нити оштрина става, већ и уметничка форма исказа, односно естетска вредност афоризма:

Укратко, оно што важи за уметност у целини, важи и за афоризам. Свако значајно уметничко дело вреди и по оштрини проблема са којима се у свом времену суочило, али још више по начину како је то учинило – да ли је проширило видике људскости и да ли је успело да у нама продуби и профини естетски доживљај света, да нам доживљај света и човека у њему учини дубљим, далекосежнијим и лепшим но што је био пре њега. Другим речима, ако је до 2000. године вредео сваки критички усмерени и морално ангажовани афоризам, данас вреде само афоризми који превасходно имају интелектуалну и уметничку вредност. Адресат више нема статус циља, сведен је на повод и средство вишег циља и смисла. Дотад су сатиричари имали само једну адресу и мету, отада стотине мета (Теофиловић 2005).

Ово питање вредности, и то не само естетске, које Теофиловић наглашава у директној је корелацији са дијалогским карактером афоризма, који истиче Дорота Шчешниак у чланку *Уметности књижевне прецизности: о специфичности афористичког стила* (Шчешниак 2008). Уколико субверзивна снага афоризма зависи од његове моћи да продре у систем вредности реципијента и изазове потребу за редефиницијом постојеће идеологије, онда је успешност те комуникације од пресудног значаја. Шчешниакова објашњава да је сваки афоризам позив на дијалог чији је исход неизван, а у коме се читалац ставља на искушење да разуме друштвено-политичке или културолошке референце аутора. Оригинална духовитост или корозивна јеткост није довољна да афоризам постане критички бич који нагони на делање. Дobar афоризам је много захтевнији утолико што представља интелектуални изазов коме не може да одговори сваки реципијент. Можда најпознатији пољски афористичар, Станислав Јержи Лец, то овако формулише афоризмом: Идеје, као буве, скачу са човека на човека, али не уједају свакога.

Лецов чувени афоризам нас упућује на идеје Ричарда Докинса који је у својој књизи *Себични ген* (1976) поред осталог зачео и меметику као науку која се бави изучавањем јединица културне трансмисије познатих као меме. Докинс сматра да се меме, налик генима, шире по заједници мема тако што скачу са човека на човека, односно из једног ума у други, процесом који би се најприкладније могао описати као имитирање. У меме спада све што људски ум може да створи и репродукује, а успешност мема, односно њихова репликативна моћ, зависи најпре од њихове психолошке привлачности. Нема никаквог разлога да понављамо текст или мелодију неке рекламе, а ипак то чинимо по Докинсоновом мишљењу зато што су меме себични репликатори чији је једини циљ да се шире. Нешто озбиљнији пример може бити нова идеја коју научник објави у свом чланку. Чим други истраживачи почну да га цитирају, то значи да је та мема-идеја почела да се шири, баш као што то сада преко нас чини идеја о мемама!

Можда најрелевантнији пример јесте мема-идеологија која наравно представља читав низ конститутивних мема, односно коадаптирани скуп узајамно подупирућих мема-идеја. Када се у човеков ум убаци плодна мема одређене идеологије, тај ум бива дословно заражен менталним паразитом који га претвара у средство за ширење те меме управо онако како вирус може да паразитски запоседне генетски механизам ћелије у коју се насели. Дакле, ако би се парафразирао Лецов афоризам: Меме, као буве, скачу са човека на човека и запоседају људски ум на штету супарничких мема, односно неких других идеологија. Изгледа да су свака власт и владар од почетка људског рода инстинктивно разумевале и користиле овај механизам, пре него што га је Докинс уз друге научнике објаснио. Еволуција културе последица је ширења одређених мема, али је и доминација одређене идеологије последица атрактивних мема које се као вирус преносе са једног човека на другог. При томе су појединачне меме апсолутно себичне и шире се понекада и на штету саме идеологије као организованог система идеја (да поменемо само мему: „Европа нема алтернативу” и њен погубни утицај на судбину идеологије Демократске странке). Ипак, успешна политика води рачуна да ствара меме-идеје које је одржавају на власти и путем медија шири те меме у свом интересу. Ови ментални вируси нападају људски ум и претварају га у инструмент сопствене репродукције која постаје тешко заустављива.

СУБВЕРЗИЈА: НЕОПХОДНА И НЕМОГУЋА

Улога афоризма, као и све уметности, јесте управо да као антивирус анулира дејство одређених мема-идеја које актуелна власт жели да наметне. У дијалогу са афоризмом, читалац добија прилику да разобличи систем вредности који одређена власт понекада негује на штету својих грађана. Сатирични афоризам се зато из перспективе Ричарда Докинса може сагледати као мема-идеја са лековитом функцијом антивируса, што је афоризам првобитно и био. Многи афоризми Миодрага Лазаревића, сабрани у збирци *Никад немам оно што ми фали* из 2012. године, имају управо такав карактер. Лазаревић експлицитно каже: „Афористичари су до сада свет различито коментарисали: радило би се о томе да се он измени.” Када за себе тврди да се не бави афористиком, већ само бележи нешто што му се чини занимљивим и очигледним, Лазаревић у ствари показује поштовање према овом жанру који књижевна теорија код нас није довољно обрадила. Он препознаје субверзивну снагу афоризма чији критички набој би требало да изазове одређене промене, јер коментар и критика нису довољни уколико их не прати акција.

Афоризми из поменуте збирке су груписани у десет тематских целина, а овде ће бити поменуто само неколико њих који се тичу пре свега власти и њене идеологије, док остали који се осврћу на друштвенополитичку ситуацију у земљи, стандард, перспективу и културу остају за неку другу прилику. На неки начин се проблем погрешно вођене политике и њених поражавајућих последица по наш народ банализује стал-

ним понављањем те чињенице у афоризмима, али са друге стране не треба потценити моћ речи која као стрела погађа у мету. Лазаревићева сатира дијагностикује те друштвене болести и без особитих вербалних вратоломија, фактографским стилем их разоткрива. На пример:

Наше национално оружје је вековима био буздован и то се некако пренело у политику (17)

Бој рупа на путевима зависи од јачине зиме и времена протеклог од последњег избора (17)

Код нас је готово немогуће наћи оца и сина који су рођени у истој држави (20)

Постоји само списак државних непријатеља. Онај други је изгледа много краћи (19).

Лазаревић се посебно осврће на проблем одлива мозгова:

Власти и даље тврде да најбољи нису отишли у иностранство. Ваљда мисле на себе (42)

Одлазе нам најбољи. Неки у земљу, неки из ње (71)

Одлазе нам они који имају где, а долазе они који немају (75)

Емигранти не одлазе зато што је тамо добро, већ зато што је овде безнадежно (18).

Његови афоризми указују на дубоки понор у који је наше друштво запало:

Нужда закон мења, а велика нужда мења Устав (41)

Да нам није било боље, сад би нам било добро (38)

Још само мало и биће нас немогуће деморалисати (39).

Лазаревић себи даје за право и да предлаже конкретне мере:

Држава не може спречити да непоштени буду богати, али мора настојати да поштени не буду сиромашни (17).

Овај последњи афоризам у потпуности одговара Теофиловићевом увиду да ни најздравија друштвена структура није брана неморалу и злоупотреби, што он исказује својим афоризмом: „Суди се само ситним лоповима јер су данашњи судови ситни за крупне криминалце.” Друштво и идеологија која се развија од октобра 2000. очито још увек нема снаге да се избори са намноженим и увреженим проблемима.

Због тога може да се постави питање: да ли афоризам или уметност уопште има механизам да подрива неадекватан политички систем? Ако идеологија шаље меме у народ као лабораторијске вирусе, може ли уметност да одговори својим анти-мемама, као што су идеје изражене кроз афоризме? У Културном додатку *Политике* од 13. 11. 2011. Велимир Ђургус Казимир је под насловом „Немогуће припада култури, а не политици” резимирао ставове изнете на трибини „Јасан став: моћ културе да инспирише, ангажује и оснажи.” Најпровокативнији је био наступ тадашњег директора Народне библиотеке, Сретена Угричића, који је тврдио да је немогуће да дође до било каквог преокрета у вредносном смислу без културе, а да се политичка сфера уплела у домен културе тиме што је усвојила појам „немогуће:”

Када се у сфери политичког каже да је „Косово у Србији” (мема-идеја, прим. аутора) онда то значи да је политика ушла у сферу имагинарног јер се бави немогућим. Кључни задатак културе је да то раскринка и да се појам „немогуће” врати у културу јер ће се само на тај начин овај појам користити на прави начин (Угричић, 2011).

Сви учесници трибине су се сложили да је показатељ озбиљне друштвене кризе недостатак артикулисаног критичког става. Да би дошло до суштинских промена у српском друштву, неопходна је критичка и отворена мисао која је доступна свим грађанима. У њеном недостатку, сатирични афоризам отворено и критички, као код Миодрага Лазаревића, говори о урушавању система вредности и одговорнима за то. Несумњиво је да интелектуална елита из свих области људског деловања, од уметности до политике, спознаје потребу да критичка и отворена мисао буде доступна свим грађанима. Међутим, неефикасност уметности у анимирању маса утврдио је још Лец у поменутом афоризму: „Идеје, као буве, скачу са човека на човека, али не уједају свакога.”

Као што меме-идеје владајуће идеологије наилазе на отпор најчешће малих друштвено освешћених и оснажених група, што значи да су способни да проникну у њихову деструктивну суштину, тако и меме-идеје исказане кроз афоризам не допиру до великог броја људи. Чак и када „бува” скочи на њих, многе не уједе јер разумевање намере доброг афоризма захтева одређен интелектуални ниво и образовање. Ефекат изненађења подразумева проницљивост не само код аутора већ и код реципијента, те њихове дијалогске позиције морају бити равноправне. Уметност која постоји не само ради уметности већ је и друштвено ангажована често рачуна на шок који води освешћењу у чему се и садржи њена вредност, али тај ефекат интелектуалног и емотивног просветљења увек је индивидуалан. Ако се прихвати Теофиловићев став да вреде само афоризми који превасходно имају интелектуалну и уметничку вредност, питање је ко може разумети тај афоризам. У наше време популарне културе и опште девалвације вредности, када је и проценат оних који читају било шта драстично опао, мала је нада да би једно уметничко дело могло да изазове озбиљну и масовну друштвену реакцију. Ако у Србији више од милион и триста хиљада људи нема завршену ни основну школу, а факултетски је образовано тек 6.5% становништва, са трендом који Лазаревић овако формулише, „Свака следећа генерација је све гора: и код ђака и код професора,” и најкраћа уметничка форма као што је афоризам тешко може покренути критичну масу неопходну за промене. Ипак, вера у субверзивну моћ уметности против духовне, политичке и моралне отупелости остаје неопходна, ма како немогућа.

Литература:

Баљак 1987: А. Баљак. *Историја афокалипсе: Антилоџији српског сатиричног афоризма* (приредио Александар Баљак, поговор Предраг Марковић). Београд: Филип Вишњић.

Бештић 1992: М. Бештић. Поговор збирке *Најцрње је црвено* – афоризми (приредио Слободан Симић). *Међај*: Ужице. 76-78.

Божовић 1998: Р. Божовић. *Седморица из Страдије*. Тиски цвет: Нови Сад.

Дамњановић 2012: И. Б. ДИБ Дамњановић. Интервју: Афоризам је одисеја мисли. 15/08/2012 Разговарала Тамара Лујак. <http://www.mixer.ba/4562/intervju-aforizam-je-odiseja-misli/>

Денчић 2012: В. Денчић. Набујала река. Афоризми и све о афоризму. <http://www.aforizmi.org> 10/09/2012.

Крупка 1976: Р. Krupka. *Der polnische Aphorismus. Die ›Unfrisierten Gedanken‹ von Stanisław Jerzy Lec und ihr Platz in der polnischen Aphoristik*. Sagner (Slavistische Beiträge 104), München. 197.

Лазаревић 2012: М. Лазаревић. *Никад немам оно што ми фали*, афоризми. Београд, Научна КМД.

Марковић 1987: Р. Marković (pogovor). *Istorija Afokalipse: antologija srpskog satiričnog aforizma* (priredio Aleksandar Baljak). Београд: "Filip Višnjić."

Спикер 1999: F. Spicker. *Aphorismen der Weltliteratur*. Stuttgart: Reclam.

Спикер 2004: F. Spicker. *Der deutsche Aphorismus im 20. Jahrhundert*. Spiel, Bild, Erkenntnis. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

Шчешниак 2008: D. Szcześniak. The art of literary precision: on the specificity of aphoristic style. *Style*. 61-69.

Теофиловић 2005: В. Теофиловић. Интервју: Од прокламације до бренда. ЕТНА бр. 48, 1. јун/јул 2005. <http://www.aforizmi.org/veca/intervju/vita.html>

Теофиловић 1992: В. Теофиловић. Афоризам као књижевна врста. *Зборник Књижевни родови и врсте – Теорија и историја IV*. Београд: Институт за књижевност и уметност.

Fedler 1992: S. Fedler. *Der Aphorismus. Begriffsspiel zwischen Philosophie und Poesie*, Stuttgart: Metzler. 469.

Fricke 1984: H. Fricke. *Der Aphorismus*. Stuttgart: Verlag J. B. Metzler. 168.

Wagenknecht 1965: C. Wagenknecht. *Das Wortspiel bei Karl Kraus*. Gottingen: Vandenhoeck & Ruprecht. 176.

Електронски извори:

Афоризми и све о афоризму. <http://www.aforizmi.org>

На првом сте мјесту – сајт за популаризацију афоризама. <http://www.jovonikolic.com/>

Носорог – Међународни часопис за сатиру, хумор и карикатуру. <http://www.nosorog.rs/sr/>

<http://www.politika.rs/rubrike/sharena-strana/71223.lt.html>

http://www.srbi.org.mk/index.php?option=com_content&view=article&id=4281%3Abalkanska-satira-u-nisu&catid=72%3Asrbija-makedonija&Itemid=96&lang=sr

Vesna A. Lopičić

IMPOSSIBLE, YET NECESSARY: APHORISMS AND SUBVERSION OF THE SYSTEM OF VALUES

Summary

This article aimed at elucidating one aspect of aphorisms, the shortest literary form with arguably the longest history. It is the subversive potential of aphorisms, which may be capable of criticising and undermining the dominant system of values imposed by the ruling ideology. The article opens with the long-lasting dilemma whether aphorisms as a genre belong to literature at all. Igor Damnjanovic's aphorism "Aphorism is in literature like a minister without portfolio" is an apt illustration of this dilemma. After a brief outline of the history of aphorism, mainly drawing on the work of German scholars, the author focuses on the views on aphorism expressed by Serbian leading aphorists: Predrag Markovic, Vitomir Teofilovic, Vesna Dencic, Milan Bestic, Ratko Bozovic, Aleksandar Baljak, etc. The central part of the text is taken by the exploration of the idea that aphorisms fall into the category of memes, defined by Richard Dawkins in his *Selfish Gene* (1976) as the new cultural replicator, a unit of cultural transmission, or a unit of imitation. Taking their most prominent characteristic, rapid spreading, along with an often corrosive edge that political aphorisms usually have, aphorisms reach a wide audience and have an appeal to the critical mind. The corpus for the illustration of the subversive potential of such satirical aphorisms is the collection *I Never Have What I Need* by the Belgrade professor Miodrag Lazarevic. His aphorisms are divided into ten groups, out of which only those dealing with power structures and their ideology are analysed in the context of their subversive potential. The conclusion is in line with the famous aphorism of Stanislaw Jerzy Lec, "Thoughts, like fleas, jump from man to man, but they don't bite everybody." Namely, although aphorisms as part of art in general have the subversive power, their effect in practical terms is marginal due to intellectual inertia of the masses.

Key words: aphorisms, subversion, ideology, Miodrag Lazarevic

Примљен у децембру 2013.
Прихваћен у децембру 2013.

Никола Бубања¹
Катедра за англистику
Филолошко-уметнички факултет
Универзитет у Крагујевцу

МИЛТОНОВО МАРГИНАЛНО НЕБО: СЕЛЕКТИВНА ЕСТЕТСКА САМО- МАРГИНАЛИЗАЦИЈА У КЊИЖЕВНОСТИ²

У критичким читањима *Изгубљеног раја* Милтоново Небо је локалитет који се, по мишљењу неких аутора, игнорише, или се преко њега прелази уз кратку апологију или чак осуду. Међутим, о маргинализованости Неба може се говорити не само у смислу овог „екстерног”, већ и у смислу својеврсног интерног односа према том сегменту Милтоновог епа. Наиме, у репрезентовању Неба Милтон прибегава магнификацији већ виђених и углавном минорних одлика Еденског врта, чинећи га тако глорификацијом онога што је на неки начин већ приказано као (естетски) маргинално. С друге стране, у свој приказ Небеског раја Милтон уводи драстично маргинализоване и редуковане (али ипак препознатљиве) неке од дистинктивних карактеристика Еденског врта. Ова, у извесном смислу, двострука маргинализованост Небеског раја, претвара га, из перспективе епа као естетске целине, у његов маргинализовани сегмент. Без обзира на то да ли се на овако представљени феномен гледа кроз галванизацију интенционалности (јеретичке или не) или читалачке рецепције, претпостављено исходиште само-маргинализације Неба – својеврсна постмодификација Еденског врта – оставља простора за хипотетисање о потенцијалном ширем значају селективне естетске ауто-маргинализације у књижевности.

Кључне речи: Милтон, Небо, инверзија, редукција, маргинализација

Увод

Милтоново Небо³ може се сматрати маргиналним или маргинализованим на најмање три начина. Једна оваква, макар у хуманистичком

1 nikola.bubanja@gmail.com

2 Овај рад је део истраживања која се изводе на пројекту 178018 *Друштвене кризе и времена српска књижевности и култура: национални, регионални, европски и глобални оквир*, који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије. Рад је у скраћеном облику изложен као реферат на међународном научном скупу *Језик, књижевности, маргинализација*, одржаном 26-27. априла 2013. на Филозофском факултету у Нишу.

3 Под „Небом” се у раду подразумева Милтонов небески рај, дом Бога и анђела, док се под земаљским рајем / рајском баштом мисли на Еденски врт.

академском дискурсу, сасвим обична и нормална реченица, мора се то признати, јесте од оног типа претенциозног писања које је, како каже професор Јерков (2012: 9), колонизовало мишљење о књижевности:

Такав исказ погађа јаку вољу за привидном одређеношћу, владајућу у помпезном књижевноисторијском тумачењу књижевности. Онај који је изриче представља се као херој књижевног проучавања који је све испитао и сада има још само да, „у глобалу”, саопшти своје резултате. Перформативно довршени приписаним ауторитетом који се ослања на сигурност са којим се крупна, неодложна сазнања саопштавају, такви искази сами себе подржавају... (Јерков 2012: 9)

Зато је овде можда упутно додатно локализовати могуће импликације овог почетног исказа и одмах рећи да он, барем из ауторовог угла, представља мини-мапу излагања, не нужно и проблема. А то што и сам облик (успелог и ефектног) излагања, срећно скована формулација или фраза (укључујући ту и горе наведену формулацију проф. Јеркова) може обликовати или затомити мишљење о предмету, други је проблем, далеко изван намерених домашаја овог текста.

Први од три, сада већ обећана облика маргинализованости Милтоновог Неба могуће је истовремено представити и као – у академској пракси углавном уобичајени – преглед постојеће литературе о предмету, нужно селективан и без претензија на исцрпност. Јер, преглед критичке литературе о Милтоновом Небеском рају – сматрају неки аутори – показује степен критичке занемарености и маргинализованости тог сегмента Милтонове есхатолошке географије.

Тако је Џон Р. Нот (1970: 487) тврдио да је, у критичким читањима *Изгубљеног раја*, Милтоново Небо локалитет који се „игнорише, или се преко њега прелази са неколико речи апологије или осуде”. Ма колико да нам је као (себичном и таштом) аутору драгоцено мишљење које подупире наш пројектовани аргумент, мора се признати да је ова тврдња дата без доказа и/или референце – ваљда на основу неприкосновеног ауторитета ауторовог знања у које, подразумева се, не може бити никакве сумње.

У критичким написима о Милтону насталим у протеклих 350-400 година може се пронаћи потпора за овај Нотов аргумент. Тако на пример Стол (1967: 212) наводи, парадигматски успутно, пишући о Милтоновом материјализму – како је Милтон морао да на Небу прикаже гошћење, љубав, спавање и певање јер, каже она, „песник не може да представи анђеле и небеске светости у вакуму. Живот на том месту ионако, у најмању руку делује испразно и досадно” [The poet cannot present the angels and celestial sanctities in a vacuum. Life there seems empty and jejune enough at best.] Џон Кери (1969: 100), опет успутно, у неколико реченица, отписује Милтоново Небо као „збрку парчића Библије и олимпијанизма, сасвим лишена интензитета Пакла” [“jumble of Bible scraps and Olympianism quite lacking Hell’s intensity”]. Ајрин Самјуел наводи да је потребна реконсидерација и покушај оправдавања Милтоновог Неба (Самјуел 1965: 233).

Могуће је (и лакше) пронаћи бројне текстове о разним аспектима Милтоновог Неба: Ејми Боески пише о Небу и моделу енглеске утопије (1996), Џејмс Холи Ханфорд (1921), Еверет Емерсон (1954), Арнолд Стајн и Дејвид Лоуинстајн (2004: 93ff) писали су о рату на Небу, Брисон (2004) о тиранији Неба. Мајкл Марин (1977) је писао о језику Неба. Ентони Лоу (1970: 175-176) о слици торња и небеској архитектури, И. Л. Марила о брачној љубави на Небу, Д. С. Ален (1957) о амаранту, небеском цвету који не вене, а ту је и књига Џоуд Рејмонд (2010) о Милтоновим анђелима, као и бројна литература о Милтоновом богу, ангеологији и сл.

Дакле, строго узев, преглед критичке литературе о Милтоновом Небу није преглед критичке занемарености Неба. Оно што се из овог селективног приказа литературе можда сме извести као, не закључак, али као једна врста назнаке, јесте то да критичари нису проказали Милтоново Небо као маргинално у смислу његовог значаја као предмета изучавања, али да онде где су квалитативни судови изнети, они упућују на постојање претпоставке о једној врсти естетске маргиналности Милтоновог Неба. Проблем на који су указивали и неки познати читаоци Милтона као што су то били Поуп, Блејк или Шо. Проблем који, како каже и Самјуел (1965: 233), чак и одлични противници тзв. сатанистичких критичара као што је то Џон Дикхоф, више игноришу и обилазе него што покушавају да се са њим аналитички суоче. У том смислу, и текст који следи може се сматрати покушајем да се овај проблем заобиђе.

*

Преостала два од три обећана облика маргинализованости Неба произилазе из два наоко инверзна поступка само-маргинализације. С једне стране, у репрезентовању Неба Милтон прибегава магнификацији већ виђених, па к томе још и маргиналних одлика Еденског врта, чинећи га тако глорификацијом онога што је на неки начин већ проказано као маргинално. С друге стране, у свој приказ Неба аутор уводи – у маргинализованом и редукованом облику – важне, можда и дистинктивне карактеристике Еденског врта.

Небо као глорификација еденских маргина

„Шта ако је Земља / само сена Неба”, пита Аранђел Рафаел Адама (И. Р. 574-575). Иако је било покушаја (в. Мадсен 1967: 247, 299) да се реч „сена” (*shadow*) тумачи у значењу „сена онога што долази” (*foreshadow*), како и сам Мадсен подвлачи (Мадсен 1967: 247) чешће тумачење ових стихова је неоплатонски мотивисано, те одређено смислом који реч „сенка” има у Платоновој алегорији о пећини.

Из тога би произилазило да би еденски врт требало да буде нека врста инфериорне копије Неба. Иако нам није намера да се и сами квалитативно одредимо према оваквом значењу/тумачењу *Изгубљеног раја*, морала би се овде истаћи једна ствар у којој је Еденски врт несумњиво испред Неба – у сижеу. Еденски врт у сижеу претходи Небу, па му према

томе, ако посматрамо читање као првенствено линеарни процес, претходи и у смислу читалачког искуства.

Знамо да је, у извесној мери, свако читање у ствари читање палимпсеста – испод читаних графема назиру се, и са овима делимично преплићу, више или мање избледеле или састругане графеме ранијих писања/читања. Или, како је то објаснио Фредерик Џејмсон (1984: 7):

Текстови готово увек излазе пред нас као нешто већ прочитано; ми их примамо кроз наталожене слојеве ранијих интерпретација, или ... кроз наталожене читалачке навике и категорије које смо развили из тих наслеђених интерпретативних традиција.

Ако је интертекстуалност, намерна или случајна, објективна или субјективна, свесна или несвесна, релевантан феномен за проучавање ефеката књижевног дела, онда се и оваква „интерна интертекстуалност” може сматрати феноменом релевантним за интерпретирање књижевног дела, односно његовог дела.

Чини се да, у овом смислу, не би било претерано рећи да се читаоцу *Изгубљеног раја* Еденски врт намеће као претходно искуство, као, интерни *source-text* Милтоновог Неба, те да ће у том смислу читалац, ако се реши предузимати било каква свесна или несвесна мерења (а Милтон га баш на то позива) узети Еденски врт за аршин, његове поједине карактеристике за јединице мере.

Да ли је Милтон евентуално био свестан овог проблема и схватао реитеративност Неба, можда је непотребно спекулисати, тек, у приказу Неба, баш оне најмаргиналније или најнеупадљивије (ако не и најневажније) одлике Едена бивају магнификоване.

Конкретно, *дисциплинованост* и *милићаншност* су у Еденском врту увек на маргини – могло би се чак рећи да дисциплинованост и милитантност јесу маргина Еденског врта. Наиме, очигледнија отеловљења Еденске дисциплине углавном лебде на његовим ободима, у виду анђeosких војника-стражара, природних зидина и познате источне капије од алабастара, која се под оштрим углом надноси над оне који би евентуално ушли. Након продора Сатане, милитантни елемент Едена истина напушта маргине и улази унутар рајске баште, али се ипак држи по страни – непримећен од стране Адама и Еве – и остаје нека врста позадинског и споља мотивисаног дешавања, чак и у тренутку кризе која умало да резултира ратним сукобом анђела и Сатане усред Еденског врта (који становници баште опет пропуштају, иако је Сатана ухваћен тик крај Евиног ува).

Мање уочљиви и рудиментарнији носиоци еденске дисциплинованости би обухватили, на пример, савршену усклађеност Адамовог (у нормалним околностима и Евиног) циркадијаног ритма - сталног и само изузетно прекиданог ритма раног буђења и раног одлажења на починак. Исто тако, Еденски врт као „друштвени” простор карактерише одређена хијерархичност: Адам је од самог почетка успостављен као супериоран у односу на Еву, а инфериоран у односу на анђеле. Строго устројство опште хијерархије влада и међу биљкама и животињама. Најзад, и Адам и Ева

имају неку врсту (радних) обавеза према околном простору (баштованских и воћарских), које ипак донекле обликују и организују тај простор, баш као и Евину и Адамову егзистенцију у његовим оквирима.

Ови последњи видови еденске дисциплине су тако „ниско-профилни”, да их небеска магнификација можда и открива, као нека врста Милтонове постмодификације Едена или његов пост-скриптур. Утврђени Небески град, са грудобранима и кулама опалним представља војни простор, војну државу у којој нема других послова сем војних и оних који су са њима скопчани. Практично сви становници Небеског раја су војници, па је у том смислу небеска војска заиста синонимна са небеским националом (Боески 1996: 97). Милитантност Неба и нема другу сврхе до те да конкретизује начелну и неопходну институционалну дисциплинованост: јер, Бог као сведоци, свеприсутни и свемоћни не треба војску, агенте, официре, осим да послуже као конкретан модел неопходне, радикалне дисциплине⁴ (Боески 1996: 99).

Небо као редуција Еденског врта

Трећи обећани вид маргинализованости Неба је и најобимнији у смислу материјала за анализу. Најпре, карактеристика Милтоновог Неба која се доживљава као редукована и маргинализована карактеристика Еденског врта јесте његова пасторалност. Те сведене, скелеталне али ипак довољно уочљиве пасторалне црте Небеског раја, огледају се 1) у мањој мери у *карактеристикама простора*, и 2) у већој мери у *природи доживљавања*, односно друштвеног конзумирања простора.

С унутрашње стране поменутих бедема небеске војне државе, има елемената топографије блиске топографији пасторалних простора. Тако се, на пример, „конфигурација небеског терена” показује уопштено говорећи еквивалентном Еденској, јер „Земља по узору на Небеса / саздана ј’ лепотом долина и брда” (VI, 640-1). То начелно одговара захтевима пасторалног простора, јер, ова брда, долине и равнице су делови нетакнуте небеске природе. „Урбанизованост” унутрашњег простора је минимална: од „инфраструктуре” изгледа постоји једино „широк и простран пут, чији је прах златан / а калдрма од звезда” (“A broad and ample road, whose dust is gold / And pavement stars”, VII, 577-8). Небеске архитектуре у строгом смислу (као евентуалног одраза корупције природности простора) практично и нема. „Небеско горје” појављује се у улози наводних архитектонских карактеристика: узвисина (трон) и равница заједно представљају божји двор, јер „такви су дворови божји” (“such are the courts of

4 Наравно, ако ћемо буквално схватити последње поглавље Библије (Откровење Јованово), онда су Богу потребне увежбане трупе за Армагедон, последњу битку, за апокалипсу, у којој ће свет бити уништен, да би нови свет, царство божје, могао да се роди. У тој титанској борби летећих армија анђела против летећих армија демона, биће, по Св. Јовану, расцепљена планета Земља, океани ће прокључати и испарити, итд, а за то је потребно, слободни смо претпоставити, и врло јако наоружање, и рајско, и паклено. Али не ако се Откровење Јованово схвати као метафорични текст.

God”, V, 650). На Небу је архитектура неподвојена од топографије – то двоје су једно те исто.

И вегетација која прекрива „природна” небеска брда и долине уклапа се у уобичајене захтеве који се постављају пред пасторалне просторе: брда су прекривена цвећем (VI, 780-3) – бесмртни цвет⁵, амарант, цвета крај врела живота (III, 354-7). У равницама под брдима, расту дрвета живота (V, 652) чији амброзијски плодови (V, 427) представљају лако доступну, природну храну милитантних пастира небеских, док им небеске лозе (“vines”, V, 427) обезбеђују пиће – нектар (V, 428). Наравно, поменом амброзије (баснословне хране богова античке митологије), затим нектара (као исто толико знаменитог пића митолошких божанстава), па чак и амаранта (који је приступ Милтоновом Небу завредио именом/особином што потиче из античких времена), Милтон додаје боје којима се са мање или више видљивим шавовима стапа хришћанско и паганско, религијско и митолошко, чиме опет поткрепљује њен пасторални потенцијал.

Кад је реч о „хуманој” димензији неба као пасторалног простора, не ваља прескочити *пасторалну функционалност* небеске вегетације: доступност хране и пића омогућава „пастирима” карактеристично идеализовани, лежерни живот лишен тегобног рада. Постојање ове основе омогућава становништву Неба да искористи потенцијал пасторалне функционалности других карактеристика простора: цвећем што не вене небески пастири подвезују увојке и чине од њега венце (III, 360-62) те се препуштају игри, свирању и певању, док им се под ногама осмехују пурпурне небеске руже (III, 363-4).

Милтонови анђеоски пастири се у ствари често помињу у контексту песме и игре: аудитивна раскош химни што их поје и по сву ноћ (V, 656-7) неретко бива допуњена визуелном динамичношћу плеса. Један од таквих плесова је завредио једно од Милтонових космичких поређења:

Тај дан, као и друге свете дане, проведоше
У песми и игри око свете горе,
Мистичној игри, што јој купола звездана она
С планетама у свим круговима својим
Највише је слична (V, 618-22)⁶

Међутим, упркос овим и другим *фрагментима пасторалног*, Небеса су исувише сиромашна, огољена и празна да би се у пуној мери могла доживети као пасторални простор. Утиску празнине доприносе и радикална небеска оностраност (сликање путем изостављања или замагљивања конкретног), као и огромност која као да му одузима нешто од оног ужитка приватног, привилегованог пасторалног простора Едена (сличан ефекат има и огромност небеске популације која се мери милионима:

5 Амарант се у античко доба сматрао цветом који не вене (в. Ален 257 :1957).

6 “That day, as other solemn days, they spent / In song and dance about the sacred hill, / Mystical dance, which yonder starry sphere / Of planets, and of fixed, in all her wheels / Resembles nearest, mazes intricate”.

види I, 609, II, 55, VI, 48). Приступом (не)приказивању небеске оностражности, као и огромношћу Небеса, постиже се ефекат наглашавања ионако приметне „проређености” пасторалних елемената: нема на Небесима оне штедре, издашне природности Едена: на Небесима се говори о дрвима, а не о шумама и луговима; четири реке, језеро и безброј потока у Еденском врту сведено је на једну реку и њено врело; заправо, чак је и то цвеће којим су прекривена брда накнадно придодат (након боја анђела, VI, 780-3) „покривач” небеске голотиње.

Из дела текста о плесу анђела на Небу, види се и на који начин је и пасторалност Неба као животног простора минимизирана: наиме, и појање и плес приказани су као нешто што се обавља „по службеној дужности” – нешто што произилази из захтева дисциплинованости простора. Анђели поје по сву ноћ пред божјим троном – поје песме којим славе Бога (V, 656-7), а плешу не би ли опет одали пошту некој одлуци или чину тог истог Бога (на пример, проглашењу сина Божјег за небеског краља). Строга војничка дисциплинованост Неба разара пасторалну небрижљивост, и то не само сталним наметањем различитих дужности (углавном војних и „чуварских” (види VIII, 229ff), или макар извиђачких, као на пример у III, 650ff) већ и претварањем дистинктивних карактеристика пасторалне егзистенције у изразе дужности.

И кад је реч о другим облицима доживљавања обитавања на Небу, она се опет показују као редуковани елементи егзистирања у Еденском врту. Јер, и неизостављени облици искуства среће у Небеском рају, преламају се кроз призму *гастрономског*, *еројског*, и *лиштерарног*, само редукованог и маргинализованог у односу на одговарајуће „изразе” срећне егзистенције у Еденском врту.

Кад је реч о гастрономском блаженству живљења на Небу, Милтон приказује небеске анђеле као материјална бића која итекако чулно спознају свет: они „чују, виде, миришу додирују, кушају (“hear, see, smell, touch, taste”, V, 411), па с тим у складу и уживају у гастрономским (баш као и еротским и литерарним) благодетима егзистенције на Небесима.

Међутим, не само што је сведена „издашност” гастрономског потенцијала Неба и не само што практично нема примера конзумације „узвисне” небеске хране, већ гастрономска динамика није стављена у контекст жудње, жеље за храном. У *Изгубљеном рају*, једини делимично релевантан пример постојања жудње према храни на Небу представља обедовање арханђела Рафаела у Еденском врту. Међутим, у овом примеру конкретизације естетике небеске гастрономије недостаје „уоквиреност” физичким простором Небеса. „Ревност” анђела према гастрономским ужицима открива се у оквирима Еденског врта, а не Неба – као да еденски простори распаљују Рафаелову жудњу за храном или можда као да удаљеност од Неба ослобађа на неки начин спутану Рафаелову глад⁷.

7 Оваква детаљна и буквална анализа пре додикује студијама научне фантастике, јер је то, како инсистира А. Б. Недељковић (2013: 79-80), жанр у коме су новуми буквални.

С обзиром на то да су „протагонисти” еротског ужитка на Небу првенствено Сатана и Грех, те с обзиром на „тајност” њиховог еротског уживања, може се учинити да је еротска љубав на Небу својеврсна изопаченост – первертирани изузетак, а не правило; истом закључку води и својеврсна инцестуозност односа Сатане и Греха (с обзиром на то да јој је Сатана на неки начин родитељ). Међутим, еротска љубав је на Небу сасвим уобичајена, док, ако бисмо сматрали однос Сатане и Греха инцестуозним, исти суд бисмо морали донети и о односу Адама и Еве.

„Фокализација” еротске естетике небеских простора одвија се при самом крају Рафаелове приповести Адаму: на Адамово директно питање о природи конкретного изражавања љубави на Небу (нарочито, подразумева ли њихов однос телесни контакт или не, IX, 616-17), Рафаел, поруменевши, одговара:

Нек ти буде доста да знаш да
Смо срећни, а без љубави среће нема.
Штагод да ти чисто у телесном уживаш
(А чистим си створен) ми уживамо
У већој мери; а препрека немамо
У мембранама, зглобовима ил' удовима – бранама
Неприступачним; лакше но ваздух с ваздухом, кад Дуси
Се грле, потпуно се споје – чиста с чистом
Жудњом, којој спутани посредник не треба,
Ко кад се месо с месом ил' душа с душом спаја.⁸

Ови стихови сугеришу неоплатонску природу еротске естетике Милтоновог Неба: еротска привлачност и на Небу, баш као и у Едену, проистиче из привлачности коју подстиче препознавање у другоме сличности са собом – у крајњој линији сличности са Богом, по чијем су лику и анђели и људи створени (упореди са „осећајем за христоцентричност творевине” у Смиљанић 2006: 79).

Рафаелово (нео)платонско дефинисање небеске еротске љубави добро кореспондира и са непосредним контекстом: горепоменутом Адамовом коначном питању претходи читава еротолошка расправа ове двојице, вођена за трпезом – па самим тим неодољиво подсећа на Платонову *Гозбу* а идилично-пасторалним окружењем и осамом двојице саговорника (Ева се повукла оставивши их саме) можда и на Платонов *Фегар*.

Но, на крају преовладава утисак о еротско-еротолошкој маргиналности Неба. Тај утисак опет једним делом произилази из суштинског сиромаштва референци на еротско и еротолошко (оне се свде на: 1) однос Сатане и Греха, те 2) кратки, уопштени филозофски осврт на небеску

8 P. L, VIII, 620-9: “Let it suffice thee that thou knowest / Us happy, and without love no happiness. / Whatever pure thou in the body enjoyest, / (And pure thou wert created) we enjoy / In eminence; and obstacle find none / Of membrane, joint, or limb, exclusive bars; / Easier than air with air, if Spirits embrace, / Total they mix, union of pure with pure / Desiring, nor restrained conveyance need, / As flesh to mix with flesh, or soul with soul.”

љубав арханђела Рафаела); уз то, оба су посредна (јер су дата у форми сећања/приче у причи). Рафаелова прича је опет у физичким оквирима Еденског врта: симпозијумски еротолошки оквири су еденски, а не небески. Адам поставља питање из перспективе своје недвосмислено исказане еротске среће, па је Рафаел буквално приморан да „спасава част” небеске еротске благодети: његово црвенило, наметљивост инсистирања на супериорности небеске љубави, више негирања еденске еротике него дефинисања небеске, изостанак конкретности, те изненађујуће нагло прекидање одговора и одлазак (који оставља Адама без прилике за реплику) може деловати као неспретно извлачење из непријатности коју намеће управо Рафаелова свест о снази еденске еротичности. Најзад, Сатана, као један од носилаца небеске еротске естетике, посматрајући из прикрајка Еву, саму и нагу, бива хипнотисан њеном еротичношћу „анђеоском, али мекшом и женственијом” (“angelic, but more soft and feminine”, IX, 458): без обзира на то што Милтон овде алудира на разлику између Еве као жене и анђела као мушкараца, јасно је да је Ева у поседу супериорне еротичности.

И кад је реч о *лишераштури* као облику конкретизовања небеске среће, примећује се најпре сличност, па затим начелна супериорност, те коначно практична маргиналност у односу на еденски еквивалент. Тако, небески становници, баш као и еденски, уживају у литератури која је усменог, „неовековеченог” типа, а јавља се искључиво у виду поезије (химни певаних уз неизбежну инструменталну пратњу харфи). Тако, на пример, изнад божјег трона, анђели по сву ноћ поје химне (V, 656-7): с обзиром на усменост небеске поезије, могло би се претпоставити да је, како и доликује, поетика ентузијастичког типа (као и у Едену) иако за ово нема експлицитне потврде у тексту.

Подразумевану, али пре свега формалну супериорност небеске литерарности у пракси негира то што је читаоцима понуђена „из друге руке”: литерарност Неба углавном није доступна непосредном читаоцем искуству, те зато остаје статичан мотив – елеменат пасивног декора. У том смислу ефекта небеске литерарности на читаоцев естетски доживљај заправо нема, јер она остаје испод прага „уочљивости”.

У случајевима када Милтон (односно Рафаел као његов субјект) допушта читаоцу да на нешто непосреднији начин (где нам ауторски глас практично препричава садржину ових песама – али довољно исцрпно да се о садржини тих песама може судити, III, 372ff) и искуси анђеоске песме, оне се показују као изразито пригодна – готово ангажована књижевност: песме анђела су искључиво славопоји, пеани небеском поглавару – Богу (III, 372-82), његовом Сину (III, 382-9), божјим креацијама и победама (III, 389-99), милости и љубави (III, 400-15). Иако се то у тексту епа не експлицира, баш као и она паклена, небеска је песма пристрасна (упореди, II, 552). Тако се на крају, „затомљена” одсуством непосредне и конкретне репрезентације, као и ропском ангажованошћу, небеска ли-

терарност, како по пуком „квантитету”, тако и по укупном естетском ефекту показује изразито редукованом у односу на еденски пандан.

Најзад, осим што утиску редукованости небеске среће доприноси осиромашеност и уопштеност гастрономског, еротског и литерарног, сведеност доживљаја небеског блаженства проистиче и из одсуства оне специфично еденске испреплетаности, симбиотичке повезаности ова три сегмента: нема на Небу интеракција и уравнотежене фузије ових сегмената у целовитост доживљаја, већ они остају засебни, неповезани фрагменти, што још једном потцртава утисак о маргиналности Милтонових Небеса.

Закључак

Од три разматрана облика маргиналности Милтоновог Неба, први – који би се могао назвати критичком занемареношћу – не може се сматрати потпуно валидним/ релевантним. Тачније, валидним се може сматрати у оном делу у коме се може схватити као израз незадовољства критичара претпостављеном маргиналном „естетичношћу” Милтоновог Неба.

Што се тиче преостала два разматрана облика маргинализованости Милтоновог Неба, један део елемената Еденског врта који су препознатљиви у приказу Милтоновог Неба, као што је то дисциплинованост, ограђеност и милитантност, могу се читати као величање нечега што је већ проказано као маргинално, као једна врста глорификације маргиналног, чија се функција може схватити и као накнадно, додатно сенчење Еденског врта. Но, има елемената Едена препознатљивих у приказу Неба који се – у својеврсној инверзији претходно наведеног – показују као драстично редукован и маргинализован скуп важнијих еденских квалитета – какви су пасторалност, гастрономија, еротологија.

На тај начин се, на концу, Милтонов рај показује као двоструко маргинализован, или двоструко само-маргинализован, с обзиром на то да је та двострука маргинализација, како је овде читана, продукт самог текста или његовог аутора.

(Естетска) само-маргинализација у књижевности, на нивоу читавог дела или жанровске припадности јесте концепт који се можда може повезати са модерним капиталистичким светом и потребом за познавањем тржишта и погађањем циљаних сегмената истог. Без обзира на то, чини се прихватљивим рећи да опредељење једног аутора за СФ или хорор жанр значи и естетску само-маргинализацију на нивоу академског укуса, ако не и суда. Можда баш као што се *Финеганово бдење* само-маргинализује на нивоу популарног укуса.

Међутим, претпоставка о селективној само-маргинализацији или интерној само-маргинализацији, у случају *Изгубљеног раја* пружа оквир за читање Милтоновог Неба као само-маргинализованог сегмента унутрашње реалности епа – својеврсне копије или чак маргиналне верзије Еденског врта, која можда функционише по принципу ликова који

се дају као супротности протагониста (*foil*), дакле, као посебна врста додатног коментара или додатног сенчења Еденске баште. Може ли тај концепт постати углом или оквиром за интерпретацију у ширем контексту проучавања књижевности, остаје као потенцијални предмет будућих истраживања.

Листа референци

- Ален 1957: D. C. Allen, "Milton's Amaranth", *Modern Language Notes*, Vol. 72, No. 4 (Apr., 1957), 257.
- Боески 1996: Amy Boesky, "Milton's Heaven and the Model of the English Utopia", *Studies in English Literature, 1500-1900*, Vol. 36, No. 1, 91-110.
- Брисон 2004: Michael Bryson, *The Tyranny of Heaven: Milton's Rejection of God as King*, Newark: University of Delaware Press.
- Емерсон 1954: Everett H. Emerson, "Milton's War in Heaven: Some Problems", *Modern Language Notes* 69, 399-402.
- Јерков 2012: Александар Јерков, Поетичко изгнанство и немогуће бекство од себе, у: Бошковић, Драган (уред.), *Еџил(анџи): књижевности, култура, друштво*, Филум: Крагујевац, 7-25.
- Кери 1969: John Carey, *Milton*, London: Evans Brothers Limited.
- Лоу 1970: Anthony Low, "The Image of the Tower in Paradise Lost", *Studies in English Literature, 1500-1900*, Vol. 10, No. 1, 171-181.
- Лоуинстајн 2004: David Loewenstein, *Milton: ParadiseLost*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Мадсен 1967: William G. Madsen, "Earth the Shadow of Heaven: Typological Symbolism in *Paradise Lost*", у: Arthur E. Barker (уред) *Milton: Modern Essays in Criticism*, London: Oxford University Press, 246-263.
- Марила 1953: E. L. Marilla, "Milton on Conjugal Love among the Heavenly Angels", *Modern Language Notes* 68, 485-86.
- Марин 1977: Michael Murrin, "The Language of Milton's Heaven", *Modern Philology*, Vol. 74, No. 4 (May, 1977), 350-365.
- Недељковић 2013: Александар Б. Недељковић, *Алтернативне историје 1950-1980, Научнофантастичне студије 1*. Лира, Крагујевац.
- Нот 1970: Knott, John R. Jr., "Milton's Heaven", *PMLA*, Vol. 85, No. 3, (May 1970), 487-495.
- Рејмонд 2010: Joad Raymond, *Milton's Angels: The Early-Modern Imagination*, Oxford University Press: New York.
- Самјуел 1965: Irene Samuel, "The Dialogue in Heaven: A Reconsideration of *Paradise Lost*, III, 1-417", у: Arthur E. Barker (уред) *Milton: Modern Essays in Criticism*, London: Oxford University Press, 233-245.
- Смиљанић 2006: Михаило З. Смиљанић, Православно богословље и научна фантастика. *Наслеђе* 4, Крагујевац, 77-90.
- Страјн 1951: Arnold Stein, "Milton's War in Heaven: An Extended Metaphor" *ELH*, Vol. 18, No. 3, 201-220.
- Стол 1967: Elmer Edgar Stoll, *Poets and Playwrights: Shakespeare, Jonson, Spenser, Milton*, University Of Minnesota Press: Minneapolis.

Ханфорд 1921: James Holly Hanford, "Milton and the Art of War", *Studies in Philology*, Vol. 18, No. 2, 1921, 232-266.

Џејмсон 1984: Фредерик Џејмсон, *Политичко несвесно: Приповедање као друштвено-симболични чин*, прев. Душан Пухало, Рад: Београд.

Nikola Bujanja

MILTON'S MARGINALIZED HEAVEN: SELECTIVE AUTO-MARGINALIZATION IN LITERATURE

Summary

Critical readings of *Paradise Lost* have generally dismissed Milton's Heaven or dismissed it "with a few words of apology or censure" (Knott). However, Milton's Heaven can also be seen as marginalized by the larger text of the epic itself. First, in representing Heaven, Milton magnifies the minor characteristics of the Garden of Eden, making Heaven a sort of a glorification of something already proscribed as marginal. On the other hand, representing Heaven, Milton also uses reduced (but recognizable) aspects of Eden that have been crucial or distinctive characteristics of the "Earthly Paradise". Thus, as a sort of an inverted Eden, Milton's Heaven is "twice marginalized". Whether this phenomenon is seen through galvanization of "intentionality" (heretical, or otherwise) or of the reader-response theories, the relevance of the hypothesis about selective self-marginalization in the wider context of literary studies remains to be seen.

Key words: Milton, Heaven, inversion, reduction, marginalization

*Примљен новембра 2013.
Исправљен децембра 2013.
Прихваћен децембра 2013.*

Јелена Петровић¹
Филолошко-уметнички факултет,
Универзитет у Крагујевцу

ЗАКОН СЛИЧНОГ И/ИЛИ ЗАКОН ИСТОГ НА ПРИМЕРИМА СТВАРАЛАШТВА ЛЕ КОРБИЗИЈЕА

Овом темом обухваћени су елементи архитектонске композиције аутора Ле Корбизијеа (Le Corbusier) кроз различите пројекте занимљиве са аспекта обликовања и примене посебних средстава композиције. Извршена аналогија и компаративна анализа примене закона *истиоџ* и *или закона сличноџ* и осталих пропорцијских система указују на велике сличности са заједничким „извором“ у класичној архитектури. Одређени пропорцијски системи, као основни стандард у полазном циклусу архитектонског стваралаштва заједно са познатим средствима компоновања представљају основ-базис на коме се заснива већина ремек дела класичне архитектуре.

Црпећи поуке из класичних грађевина конципираних на хармонијским односима делова/подскопова и целине/склопа, аутори савремене архитектуре, међу којима и Ле Корбизије, тежили су да се приближе овој идеји и да поштују поменуте законитости пропорционисања и закон хармоније, како би, усаглашавајући све фазе пројектовања постигли, јединствени, естетски вредан архитектонски склоп.

Геометријска анализа основа и склопова савремених архитектонских композиција, затим њихова валоризација и аналогија истих са класичним, указују на њихову повезаност са средствима архитектонског компоновања. Поштовањем пропорцијских и хармонијских система, постижу се вредне архитектонске композиције у периоду савремене архитектуре 20. века које уједно указују на континуум архитектонске мисли.

Поменута дела аутора савремене архитектуре су значајна са аспекта развоја савремене теорије архитектонског стваралаштва, посебно компоновања и пропорционисања, што и представља предуслов за формирање закона *истиоџ* и/или закона *сличноџ* у архитектонским композицијама. Својим радовима и примерима извршио је значајан утицај на ток развоја архитектуре и њене теорије од времена ка да је стварао до данас. Закључак истраживања је да постоји нераскидива веза између класичне и савремене архитектуре, односно постоји континуум у пројектантском поступку.

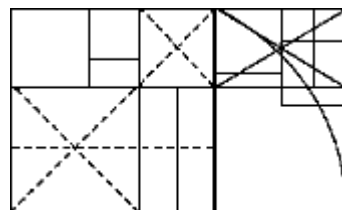
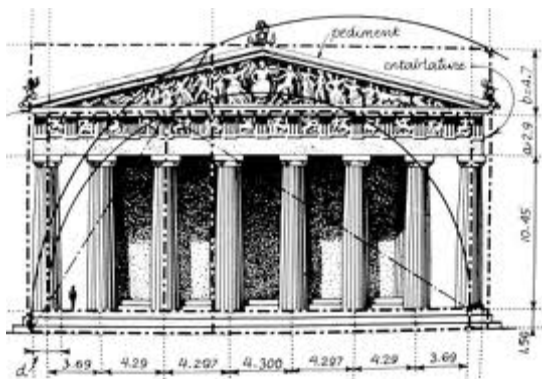
Кључне речи: архитектонска композиција, геометријске форме, модул, пропорције, аритметичке пропорције, геометријске пропорције, златан пресек, пројектантски поступак

Адолф Цајзинг (1810-1876) око 1850. године античку пропорцију / коју је Еуклид поставио и доказао као хармонијску поделу, у ренесанси од Луке Пачолиа она је названа божанском – *divina proportione* / сматра

1 jelena.virtualarchitecture@gmail.com

најлепшом, даје јој назив златна пропорција и сматра је законом формалне лепоте.

По Еуклиду, ако дуж поделимо на два дела и то тако да се мањи део (*минор*) односи према већем (*мајор*), као већи према целини, добиће се хармонијска подела дужи према такозваном закону непрекидне поделе.

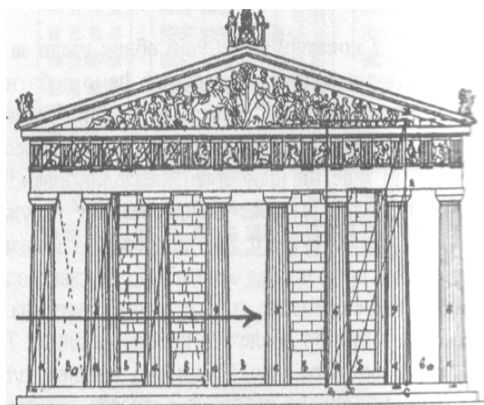
Сл. 1 примена златног пресека

Сл. 2 конструкција златног квадрата

То је случај асиметрије. Однос минора и мајора је ирационални број који се приближава вредности 5:8. Правоугаоник чије су стране у односу минор и мајор, назива се златни правоугаоник. Такве геометријске површине визуелно представљају естетски вредне и пријатне пропорције.

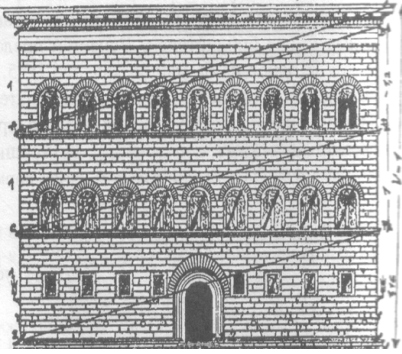
Квадрат има *златну шачку* која је одређена поделом његове две суседне стране по златном пресеку.

Она је заједничка темена тачка два мања уписана квадрата од којих је један стране једнаке *мајору*, а други *минору*.

Примена геометријске анализе, на pročелу Партенона

Сл. 3 геометријска анализа- примена закона истог $a=a$, $b=b$ примена закона сличног $ABC:DEC$ (Борисављевић 1998: 72)

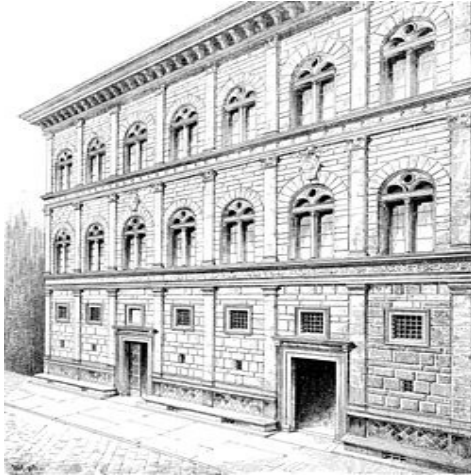
Примена геометријске анализе,
на pročелу палате Строчи (Strozi), 1489.

Сл. 4 геометријска анализа -
примена закона истог $a=a$, $b=b$
(Борисављевић 1998: 72)

Суштина хармоније и лепоте у архитектонским композицијама је да се може узети било који пропорцијски кључ, односно „тема” под условом да остале пропорције буду у хармонији са њом.

О томе пише и архитекта Милутин Борисављевић и наводи следеће: „У једној композицији можемо узети какву хоћемо форму, било какву пропорцију, само ако одговара закону сличног или истог, по којима су урађена сва ремек дела историје архитектуре”.

Закон истог реализује се кроз композиције понављањем једне исте форме одређеног пропорцијског кључа који може бити исти и за композицију у целини, као и за детаље. Пример примене закона истог у класичној архитектури је грчки храм код кога је више пута поновљена форма стуба, или италијанска ренесансна палата са истом формом прозора или лукова, а на објектима савремене архитектуре иста форма отвора.

Сл. 5 пример ренесансне грађевине, Алберти, палата Ручелаи, (1446-1450)
у Фиренци

Композиције стваране по овом закону могу да изгледају естетски вредно, али постоји могућност да постану на неки начин монотоне у свом архитектонском изразу услед понављања увек једне исте форме.

Одсуство промене је највећи недоставтак у овим композицијама, па је веома важан ритам, као и граница понављања истог елемента, како не би прерасла у монотонију.

Позитивно за савремену архитектуру је да она делује монументално, пошто су грађевине импозантне, тако да некакви детаљи нису посебно важни за целокупан изглед композиције.

Форме, нпр. *ренесансне архитектуре* су врло сложене, богате разноврсном пластиком и различитим детаљима на фасади, за разлику од грађевина савремене архитектуре, где су оне врло једноставне, без икаквих детаља, па ефекат сензације, архитекта надокнађује само величном или обликом, односно формом склопа.

Сл. 6 западно прочеље катедрале Нотр Дам (1163-1345) у Паризу

Закон сличног представља јединство или хармонију у различитости, где су делови једне композиције, у смислу геометријске сличности пропорција, слични међу собом. Од једне примарне форме изведене су све остале форме путем геометријске сличности.

Пример примене поменутог закона је *џојска архитектура*.

Примена овог закона чини композицију сложенијом и у естетском смислу успешнијом, пошто елементи нису исти и тиме се избегава монотонија. Елементи су различитих величина, али истих пропорција па се добија хармонија архитектосног склопа.

Сама пропорција $a:b = b:c$ означава сличност, аналогију, сразмерност. Сличност формама не мора да буде строга, може да буде виртуелна, тако да у мањој форми препознамо већу или примарну. То је довољно за хармонично дејство целине.

На који ће се начин од примарне форме доћи до осталих у композицији, свеједно је. Може се исти ефекат постићи перспективом, мерама, по закону сличног или осећајно-интуитивно. Важан је крајњи утисак.

Закони хармоније—*закон истог и/или закон сличног* су основни закони, успешно примењивани и потврђени кроз историју архитектуре, као и веома значајни за њен даљи развој. Пошто су важни за хармонију

архитектонске композиције и за постављање пропорцијских система у архитектонском склопу, овде су поменути са намером да се покаже континуитет у развоју архитектонске мисли.

ПРОПОРЦИЈЕ ЛЕ КОРБИЗИЈЕА

У свом стваралаштву Ле Корбизије доследно спроводи три пројектантска поступка то су: *аналогија*, *унапред усвојена форма* и *модул*. Анализом основа/фасада, може се утврдити да понекад примењује један од поменутих поступака, а понекад комбинује сва три, уз поштовање извесних геометријских законитости.

Резултат оваквог приступа у пројектовању је естетски квалитетан архитектонски склоп у свим подсистемима, са складним односима делава и целине.

Армирано-бетонска конструкција му је омогућила пројектантску „слободу” и развијање просторне диспозиције у свим правцима, независно од положаја преграда.

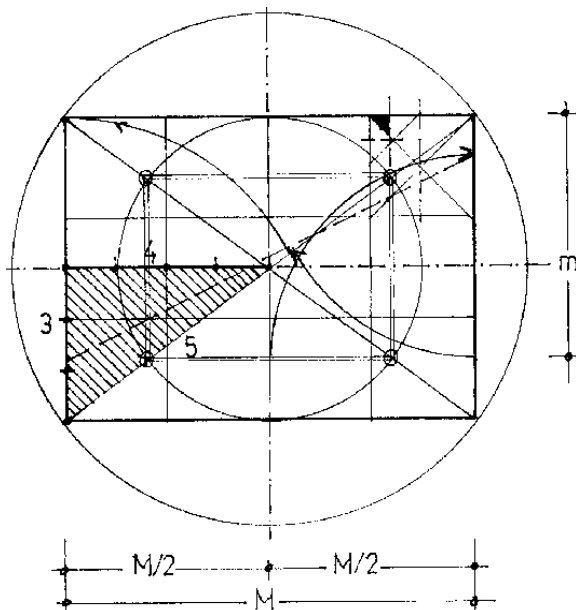
Конструктивни концепт је утицао на слободно обликовање нових просторних система које је Ле Корбизије доследно поштовао.

МОНАСТИР ЛА ТУРЕТ, 1953-1957, ЛИОН, ФРАНЦУСКА

Комбинацијом усвојене форме-фигуре објекта, системом аналогije, увођењем реципрочних вредности (примена Закона истог и/или сличног у *архитектури*) и усвајањем *модула*-одређених мера, формира се архитектонска композиција основе и фасаде грађевине Манастира Ла Турет, односно његовог просторног модела. На тај начин целокупна композиција задовољава све естетске критеријуме и стандарде у грађењу. Доминантна пропорција је *златни пресек површине*. *Модулор*, као јединствени систем мера третира се као *активни систем*, што је још једна потврда у примени *закона истог и/или закона сличног* о коме је овде реч.

Основа (габарит) објекта је уписана у правоугаоник пропорција 3:4, а значајан део композиције је у пропорцијском систему квадрата 1:1, што представља систем *усвојене форме*. Ови пропорцијски дијаграми заједно чине пропорцијски склоп модуларних распореда у хоризонталном и вертикалном плану, по пропорцијским односима *Модулора*, који је Ле Корбизије ускладио са хармонијским пропорцијама *златног пресека*.

Геометријском анализом основе објекта, запажа се да се реперне тачке налазе на пресецима дијагонала правоугаоника и уписаног круга. У правоугаонику су уписани *вишагорини троуглови* са јединицама 3, 4, 5, а исти правоугаоник је уписан у круг чији је полупречник 5 јединица. Такође низ 1-2-3-5-8-.. (сви поменути чланови су уписани-дефинисани кроз пројектантски растер), даје хармонијске пропорцијске односе који се приближавају *златном пресеку*. Унутрашњи правоугаоник има однос страна једнак односу *мајора и минору*, па представља *златни правоугаоник*.

Сл. 7 геометријска анализа основе објекта манастир Ла Турет,
Лион, Француска, 1953-1957

Репетиција отвора на фасади, са истоветном формом, потврђује примену закона *истпог*.

Сегментна подела на фасади се постиже одвајањем форми различитих пропорцијских система и различитом обрадом.

Синхронизација свих подсистема композиције постигнута је применом *Модулора*, што је основна одлика свих архитектонских склопова које је Ле Корбизије пројектовао.

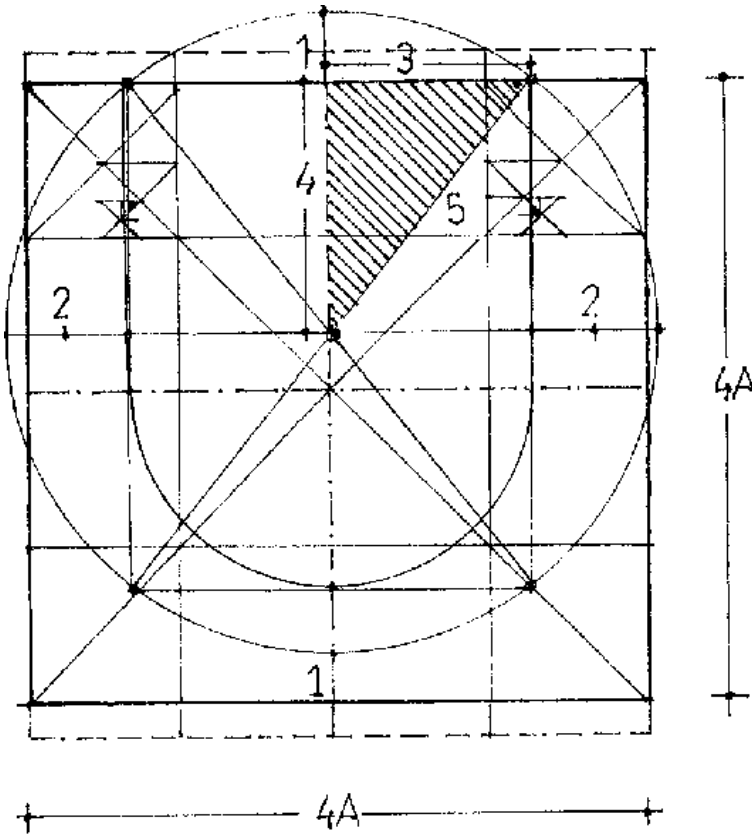
Сл. 8 изглед објекта:
манастир Ла Турет,
Лион, Француска,
1953-1957

Све поменуто, као и геометријска анализа показују да габарит, фасада, сваки архитектонски елемент, појединачно (отвори, растер отвора, пилони, стубови..) није „случајно” настао, већ је резултат дуге анализе и познавања пропорција, да би коначно произашао хармонични архитектонски склоп, монументалог израза.

Ово је један од примера примене закона истога и/или закона сличног у архитектури.

ВИЛА САВОЈА, POISSY-SUR-SEINE, 1928-1931, ЛЕ КОРБИЗИЈЕ И ПЈЕР ЖАНРЕ

Основа објекта Вила Савоја може да се упише у кориговани квадрат, тако да се уочава примена пропорцијског кључа 1:1. Приземље је јасно дефинисано у модуларном растеру квадрата, односно 4x4 модула. Карактеристични елементи основе спрата дефинисани су правоугаоником, чији је пропорцијски однос 2:3, а који је истовремено уписан у основни модуларни квадрат пропорцијског кључа 1:1.

Сл. 9 основа објекта вила Савоја, Poissy-sur-Seine, 1928-1931

Декомпозицијом фасадних зидова спрата, закључује се да чине део *пифагориног троугла* страница величине 1, 2, 3, 5, 8.. који су познати по хармонијским пропорцијама, одређеним по *златном пресеку*.

Центри геомеријских облика приземља и спрата су у истој оси, на истој вертикали, што значи да су поштоване осе симетрије, модуларни растери, односно ритам геометријског склопа.

У архитектури, познато је да поштовање *осе симетрије*, како у поставци основе објекта, тако и у дефинисању архитектонског израза фасада, па и читавог склопа, коначно утиче на формирање хармонијских односа делова и целине.

Принцип *Осе симетрије* присутан на примерима класичне архитектуре и шире на ремек делима кроз историју архитектуре, примењују је као један од принципа у архитектонском ставралаштву. Комбинацијом примене осе симетрије (средство компоновања) са законом истог и/или законом сличног добија се јединствени архитектонски склоп.

Сл. 10 изглед објекта-вила Савоја, Poissy-sur-Seine, 1928-1931

Декомпозицијом архитектонске основе (сл. 7) уочава се да се на позицији пресека дијагонала квадрата и центра уписаног круга у основи, формирају карактеристичне тачке које одређују дипозицију фасадних зидова. Декомпозицијом примењених пропорцијских система у дефинисању склопа, уочава се упоредна примена система квадрата, пропорцијског кључа 1:1 и правоугаоника 2:3. Ова два пропорцијска система су компатибилна и дају исти модуларни пројектантски растер, који их заправо повезује у јединствену целину.

Растер тачкастог конструктивног система је синхронизован са модуларним растером композиције, пошто је конструктивни растер 1М (дефинисан кроз *Модулор*).

Занимљиво је решена и фасада, која је у пропорцијском кључу 1:2, док су елементи фасаде-прозори, траке у пропорцијском кључу 1:3. Основна модуларна јединица фасаде је иста као и у основи архитектонског склопа.

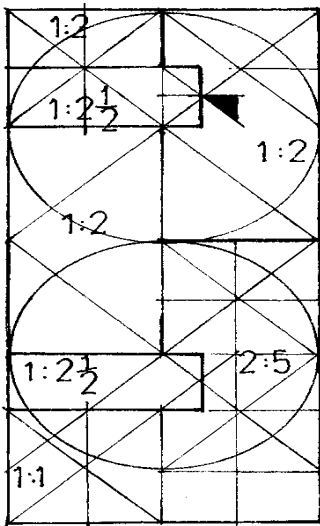
ДВОЈНА ЗГРАДА У НАСЕЉУ ВАЈСЕНХОФ-ЕСТАТ (WEISSENHOF- WEISSENHOF ESTATE), ШТУТГАРТ, 1927. ЛЕ КОРБИЗИЈЕ И ПЈЕР ЖАНРЕ

Основа целе композиције Двојне зграде у насељу Вајсенхоф-Естат је у пропорцијском кључу 1:2. Декомпозицијом се добијају две потцелине квадратне форме, пропорција 1:1.

Повезује их модуларни растер 1М, који је препознатљив из графичког прилога.

Свака потцелина садржи поједине елементе посебног пропорцијског кључа и то:

- степениште је у систему 1:2 ½,
- део основе (једне јединице) је у систему 1:2,
- остало су пропорцијски односи 1:2 и 1:1.

Сл. 11 двојна зграда-
Вајсенхоф-Естат,
Штутгарт, 1927

Сл. 12 изглед-двојна зграда Вајсенхоф-Естат,
Штутгарт, 1927

На фасадама, прозори-траке, познатији под називом *рибони*, су у пропорцијском односу 1:2 и 1:4, што представља удвајање одређених *модула*, чиме се постиже *адитивности* у формирању пропорцијских законитости.

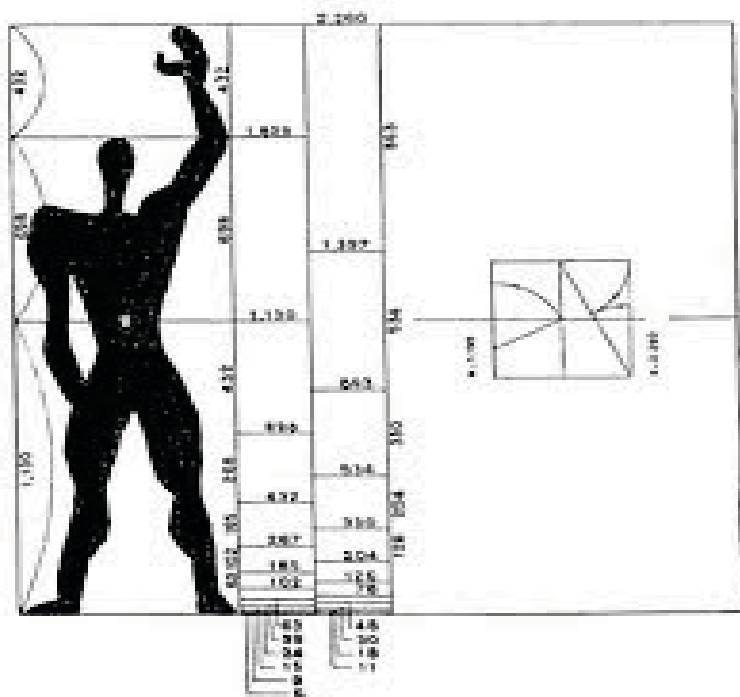
Отуда примена *закона истога и/или закона сличнога* како на подистемима архитектонске композиције, тако и на нивоу целокупног склопа.

Резултат геометријске анализе овог естетски посебно успешног архитектонског склопа је у закључку да су све подцелине у хармонијским односима са целином.

Кроз историју архитектуре, овакав пројектантски поступак се показао као веома успешан. Истовремено се, кроз поменуте примере у пројектовању документује и веза савремене архитектуре са класичном. Од класичне архитектуре, савремена је највредније прихватила и применила, а затим развила и унапредила различите, за процес пројектовања важне, *геометријске законитости*.

Представљени примери аутора Ле Корбизијеа, указују на постојање *закона сличног и/или закона истог* у архитектури, пре свега на нивоу основа грађевина, затим при конструисању фасада и дефинисању читавог склопа. *Закон сличног*, пре свега аутор примењује кроз свој пропорцијски систем *Модулар*, пошто је то адитивни систем мера и он је засновао систем пропорција на основу људских пропорција, затим на Фибоначијевом низу (збир два претходна члана чини следећи члан низа) и удвојеним мерним јединицама.

Ле Корбизије је преузео Леонардов предлог пропорцијског кључа који се заснива на пропорцијама људског тела. Поставио је пресек пропорцијског кључа у висини пупка, одатле је формирао два пропорцијска низа по принципу *златног пресека*, настављајући их према коленима и врату. Применио је поставку ових пропорцијских система у *модуларни систем*.

Сл. 13 Ле Корбизијеов Модулар

„Превођењем *Модулора* у систем дециметарског базичног модула, сачуван је основни принцип пропорционалне поделе. Усвојена је висина човека од $18M=1.80m=72'$ која се примењује при пројектовању и димензионисању простора...Овај систем пропорција заснива се на подели човечјег тела према *златном пресеку* што Ле Корбизије убедљиво аргументује детаљним дијаграмима и цртежима. За базу свог рада узима човека просечне висине од 175cm са подигнутом руком до висине од 216 cm. Ове две висине примењује као полазне тачке два низа, која даље према Фибоначијевом реду сређује у *црвени* (175-108-66-41-25-16-...) и *плавни* низ (216-133-82-51-31-20-...) који даје двоструке вредности црвеног низа, и то на основу поделе према *златном пресеку*, при чему се добијају *адитивни* елементи композиције. Пропорцијске вредности оба низа добио је геометријском поделом према *златном пресеку*.

Модулор је антропометрични систем мера са геометријским модулом који има коефицијент $\Phi=1,618$. *Модулор* је изразито адитиван, што значи да композицију чине елементи различитих величина са размаком који се повећава што су мере веће.

Адитивност је била мана овог пропорцијског кључа, пошто је био изузетно скуп за индустријску производњу.”(Петровић 2001: 16-17)

Средства композиције: симетрија, пропорција, равнотежа, контраст, ред, ритам градација, акцентуација(Миленковић 1990) , вешто је применио кроз све архитектонске организације склопова. Изузетно је поштовао геометрију форме и различите пропорцијске системе које је успешно уклапао у модуларност архитектонског склопа.

Принцип аналогije-као пројектантски поступак у формирању архитектонске композиције (основе, фасада, пресека, модела) присутан је у повезивању истих/сличних форми различитих пропорцијских односа.

Да би постигао естетски вредну композицију формирао је уређени однос свих елемената кроз следеће критеријуме, односно средства компоновања која су обележила његов рад:

- модуларни растер синхронизује кроз пропорцијски кључ „Модулор” са адитивним елементима који омогућавају лаку комбинаторику у повезивању различитих архитектонских делова склопа;
- примењује чисте геометријске форме-правоугаоник различитих пропорцијских односа 1:2, 3:4, познатије као аритметичке пропорције;
- примењује принцип усвајања геометријских фигура при формирању својих пропорцијских система;
- прихвата утицај класичне, односно античке архитектуре у домену постављања пропорцијских односа свих делова архитектонског склопа;
- изградња на основама законитости усвојеног односно примењеног модула као јединственог пројектантског растера за постизање префабриковане рационалне градње са високим естетским квалитетима.

Геометријска анализа архитектонских елемената композиција Le Corbusier-а указује да су средства у изражавању иста, имају универзалну вредност, али су резултати различити.

Примењени су пропорцијски системи који су обележили савремену архитектуру 20.века (кроз примере основа и фасада објеката), а који се темеље на класичној архитектури неvezано за историјски период у коме је настала-класична грчка, византијска, готска, ренесансна. Оваква констатација са аргументима доводи до закључка, да су савремена и класична архитектура сличне по средствима и да заједно чине јединствену целину у историјском развоју архитектуре.

Литература

Борисављевић 1998: Милутин Борисављевић, *Златни пресек и други есеји*, Српска књижевна задруга, Београд, 1998.

Миленковић 1990: Бранислав Миленковић, Увод у архитектонску анализу, Грађевинска књига, Београд, 1990.

Петровић 2001: Јелена В Петровић, Пропорције архитектонских елемената у композицијама Ле Корбизијеа, Луиса Кана и Рихарда Мајера, магистарска теза, Архитектоснки факултет, Београд

Jelena Petrović

THE LAW OF THE SIMILAR AND/OR THE LAW OF THE SAME ON THE EXAMPLES FROM THE WORKS OF LE CORBUSIER

Summary

This topic comprises elements of architectural composition of Le Corbusier through various projects which are interesting in terms of shaping and applying special means of composition. The drawn analogy and comparative analysis of the application of *the law of the same and/or the law of the similar* and other proportional systems point to a great similarity with a common "source" in classical architecture. Certain proportional systems, as a basic standard in the initial cycle of architectural creation, along with the known means of composition, represent a basis that most masterpieces of classical architecture are founded on.

Drawing lessons from classical buildings designed according to harmonic relations between parts/substructures and a whole/structure, the artists of contemporary architecture, including Le Corbusier, have striven to get closer to this idea and obey the abovementioned principles of proportioning and the law of harmony, while coordinating all phases of composing, in order to reach a unique, aesthetically worthy architectural structure.

A geometrical analysis of bases and structures of contemporary architectural compositions, as well as their valorization and analogy with the classical works, point to their association with the means of architectural composition. Adherence to the proportional and harmonic systems has led to worthy architectural compositions in the period of the 20th century contemporary architecture and those compositions point to the continuum of architectural thought.

The abovementioned works of contemporary architecture are significant in terms of developing the contemporary theory of architectural creation, composition and proportioning in particular, which is also a precondition of forming *the law of the same and/or the law of the similar* in architectural compositions. Le Corbusier's works and examples have made a significant impact on the course of development of architecture and its theory since the time they were created till today. The conclusion of the research is that there is an indissoluble tie between classical and contemporary architecture, i.e. a continuum in the draughtsman's procedure.

Key words: architectural composition, geometrical forms, module, proportions, arithmetical proportions, geometrical proportions, golden ratio, draughtsman's procedure

Виолета Цветковска Оцокољић¹
Факултет за културу и медије
МегаТренд универзитет у Београду

Татјана Цветковски
Факултет за пословне студије
МегаТренд универзитет у Београду

АНТРОПОЦЕНТРИЗАМ И ЕНИГМАТСКО ПИСМО МЛАДЕНА СРБИНОВИЋА

Циљ овог рада је да истражи стваралачки опус Младена Србиновића као једног од најзначајнијих српских ликовних уметника 20. века. Иако је о Србиновићевом ликовном стваралаштву већ доста писано, у овом раду су аутори покушали да допринесу анализи уметничког опуса из новог угла, тумачењем појединих композиционих елемената и тема. На основу постојећих студија о стваралаштву овог изузетног уметника и његових уметничких дела насталих у техници уља на платну, цртежа, витража и мозаика, као и интервјуа које је током година дао, аутори чланка покушавају да проникну у дубље тајне његовог приступа процесу стваралаштва и опредмећивању невидљивог света. На појединачним примерима у другом делу рада, спроведене су анализе које потврђују да његово стваралаштво указује на уметника изузетне даровитости и образованости, који је применом визуелних средстава изражавања, успео да пренесе и приближи обредне елементе светог простора на раван човека (посматрача).

Кључне речи: Младен Србиновић, ликовно стваралаштво, симболизам, архетипови

„Верујем да би мој формални пут сада водио ка извесном, више енигматском писму, писму у којем бих се теже сам разазнавао и препознавао своју мисао, а одакле бих осетио повратак импулса мени непознатог света”²

Младен Србиновић родио се 1925. године у Сушици крај Гостивара (Македонија). Његов живот, а нарочито период раног детињства, пре него што је закорачио у свет литературе и академско школовање, обележен је колебањем између београдске атмосфере и безбрижности Сушице у коју је одлазио током школских распуста са породицом, која је дошла у Београд са жељом да оствари боље животне услове. Током школовања а и касније, ова специфична колебљивост и покушај миренења два различита света, пренеће се као дуалистички концепт у оквиру целокуп-

1 vcvetkovska-ocokoljic@megatrend.edu.rs

2 Младен Србиновић о свом стваралаштву (Слијепчевић 1981: 37).

ног његовог стваралаштва, где ће се сукобљавати и мирити светлост и тама, небо и земља, а у чијем средишту ће увек бити управо човек/жена са истим дуалистичким принципима у виду нагона и разума, радости и патње, љубави и мржње. Специфичан антропоцентризам којим је заправо обележен целокупан његов стваралачки опус, подржава и кованица *Еџипрометеј* (1976-78) као спој свести и интелигенције у лику Прометеја, али и нагона у лику Епиметеја (Слијепчевић 1981: 25).

Стваралачки пуш и развијање ениџматског писма

Србиновић је створио специфичан уметнички стил који би се могао анализирати кроз утицаје различитих праваца (на пример неоромантизам, кубизам) али само као кроз неку врсту смерница јер је учио од многих како би досегао тајну стваралаштва, створио нови подједнако и лични и колективни образац изражавања и занатски део подредио идејном. У врло раном периоду живота сазнање да „у сликарству не постоји ни света форма, ни један занат, што је касније, када се сâм прихватио професорског посла, развио у сопствени педагошки метод” (Слијепчевић 1981: 6) и слобода изражавања у којој је све постојеће подређено исконском процесу стваралаштва, постаће мотив који ће обележавати целокупан његов опус. Идеја о ослобађању наметнутих модела изражавања изразиће се у његовом стваралаштву већ приступањем групи Самосталних (1954), а потом и Децембарској групи (1955) у којој ће бити један од иницијатора њеног формирања и главни носилац нових идеја и индивидуалности све до њеног распада 1960. године (Слијепчевић 1981: 5-9).

Србиновићево стваралаштво 50-их година 20. века битно је инспирисано поезијом Гарсије Лорке, што се може уочити у серији литографија (1952-53) у оквиру циклуса *Неверна жена* и *Људи и мртве ишнице* (1955), али драматичан и мрачан тон његове визије о пропасти замениће сензуалност која ће се све више испољавати на његовим радовима, пратећи смернице кубизма, и добиће своје уобличије применом прецизних геометријских форми као симбола духовног израза где стваралац подражавајући космички поредак успоставља савршени, математички ред. Тако ће са личним преиспитивањем и његова уметност добијати један танано усмерени ток у коме је жеља да се имагинарно и духовно, оно што је најдубље унутар њега испољи у визуелном и доступном оку другог човека. Овладавајући занатским умећем Србиновић је сновиђење, али не оно стихијско и инстинктивно које уноси рушилачки немир у биће другог човека, већ управо оно организовано и прецизно које само човек који је усмерен на самоспознају уме и може да пренесе, спроводио у својим ликовним путоказима још снажније одређујући визибилне капије као граничне тачке између световног и сакралног.

Свођење на дводимензионалност са особеним вредностима светлости као и балансирањем и сукобљавањем светог и тамног, благог и оштрог, линеарног и волуминозног, биће у служби повезивања духовног и материјалног света. Његово сликарство тако ће постати мистична ка-

пија, пукотина између светова, *солиџонски* пролаз попут византијске иконографије која је нудила пут до Христа. Сlike са средњовековним мотивима борбе и специфичностима домаћег духовног простора и традиције попут *Малог светог Ђорђа* (1957) а потом и *Великог светог Ђорђа*, као и мотиви шаховске табле, плодова природе и разних предмета омогућиће му истраживање које ће довести до јасног превођења мотива у један план. Према речима самог Србиновића њега није интересовао облик, ритам, угао или сликарски правац уколико је то био циљ по себи. Он је испитивао суштину виђеног са жељом да управо њу, независно од постојећих начина изражавања пренесе. Србиновић је говорио: „Ако сликам трулу дињу или пак један плод, ако сликам човека или смрт, вешала или живот, увек мислим једино на живот” (Слијепчевић 1981: 13). Међутим, живот о коме Србиновић говори је универзална категорија свега постојећег, циклични поредак универзума који познајемо или начин на који га тумачимо, макрокосмос у микрокосмосу или живот у тренутку наспрам вечности.

Постављање фигура у неодређен простор без локалног обележја и перспективе и чудне анатомске форме и инкарнати указују на присуство светог, ванвременог простора и на мистични чин укидања протока времена. Лишене телесности његове фигуре исијавају духовност. Свака фигура чврсто егзистира у свом унутрашњем језгру из ког потиче гравитациона сила и зракасто се шири (Павловић 1985: 7). Ова фаза његовог стваралаштва названа је „рентгенском” услед силуета и прозрачних скелета, а ипак, веза се може пронаћи и у *Чаробном брежу* где Ман (1956) описује како су болесници у санаторијуму Бергхоф увек са собом носили рентгенске снимке својих плућа јер су веровали да је на њима снимљена њихова душа. Упоредо са трауматичним ратним искуствима наговештеним у животу Мановог јунака Ханса Касторпа, Србиновић је такође, искусио „производе подивљале науке” (Ман 1965: 880) и блиско искуство смрти, које је допринело његовом продубљивању везе са оностраним. Веза између технолошког развоја и духовног стваралаштва, као и време омеђено ратовима, битно су утицали на његову свест о сопственом постојању као и о крхкости тог постојања. „Фигуре као да губе свој физички идентитет да би прошле кроз искуство смрти у циљу новог духовног рођења; или се тек назире из праматерије таме и светлости” (Слијепчевић 1981: 14).

Међутим, без обзира на то да ли се ради о фигурама које су налик *контурама скелета који зрачи* или о фигурама које као да су *осветљене са унутрашње стране илајна*, „па светлост избија по рубовима тамних облика разлажући их” (Слијепчевић 1981: 14), начин приказивања указује на познавање византијског изражавања нестворене светлости. То није светлост која је спољашња, природна, већ је то духовна светлост која избија из унутрашњости светитеља и помрачује тварну светлост. Према Доментијану то није она светлост „што на истоку исходи и на западу заходи, што с временом окончава и што се наиласком ноћи

одељује, коју заједно са животињама видимо” већ је то светлост „коју видети можемо с једним анђелима, којој ни почетак не почиње ни крај не ишчезава” (Павловић 1971: 9). Прозрачност фигура која замењује претходне готово математичке форме, огледа се у дубљој поруци самог уметника јер он у центар облика или бића управо поставља најсветлију тачку. Сам уметник о томе каже: „Онда то жариште доводим до највећег интензитета од кога се профили почињу нејасно да замагљују, да би најзад из те магле, или уронили у дубоку таму, па фосфоресцирали из тог мрака или после тог сфуматираног пасажа прелазили у светло поље” (Слијепчевић 1981: 14-15). На тај начин центар светлости која исијава је сама суштина предмета, квинтесенција, његова идејна структура која превазилази једноставан опис бојом и обликом.

У прилог укочености усправних фигура, односно њиховој промишљеној употреби где само покрети руку указују на кретање може се навести Арнхајмова тврдња да „усправност означава доминацију ексцентричног система који везује фигуре за тле и тера их да реагују тиме што се поносно уздижу у супротном правцу” (Арнхајм 1998: 27). Централни положај дате фигуре вековима се употребљавао како би се дао „опипљив израз божанској или некој другој узвишеној власти” (Арнхајм 1998: 135). Ван временске димензије, непокретан, неуздран, доминантни лик одвојен је „од мена његове животне приче, сам са сопственим бићем и мислима” (Арнхајм 1998: 135) где је осећање трајности повезано са централним положајем. Геометријски посматрано овај центар је управо тачка, извор исијавања светлости Србиновићевих објеката и бића која обухвата и уравнотежује целокупан простор без обзира да ли је он испуњен празнином или бројним објектима. Рука фигуре тако симболизује искорак у простор материјалног царства, покрет који је стваралачки или понекад доминантан, заповеднички. По узору на византијско наслеђе и иконографију то је и Божија рука која из исечка небеског свода указује на присуство везе са човеком и вођство више силе која је искорачила у план човековог постојања. „Жрец-сликар је ту да потврди оно што је човечанство постигло кад је пронашло симболично мишљење, дакле прву уметност: жртва се може заменити симболом, идолом, уметничким делом. Стварање и јесте прво жртвовање” (Павловић 1985: 14).

У периоду од 1958. до 1964. године подједнако доминира архетип велике мајке као супротност претходно наговештеном божанском принципу у мушком обличју. Мајка је краљица земља која нуди изобиље и плодност и на коју се спушта искра божанске стваралачке светлости. Небо оплођује земљу, оно се отвара и шаље росу од које земља цвета и рађа разнобојно цвеће и воће (Трисмосин 1920: 35). Архетип велике мајке временом ће се уобличити у Србиновићеву *Велику њкаљу* (1984) ту „џиновску ткачицу светлости и ведрине” (Симовић и др 2005: 24) која ће бити пандан хришћанском створитељу, где се симболика Светог Духа о коме Ориген говори у женском роду, као о мајци Господа (Бенц 2006: 520) може пронаћи. То је и стара богиња, древна Изиди, Иштар, Кибела, Ди-

онисова прамајка (Павловић 1985: 14). Симболика се може пронаћи и у процесу ткања јер Богородица у тренутку добијања благе вести држи црвено предиво у руци. Код Србиновића ово „тајно мудроносно умеће познавања боја” (Трисмосин 1920: 35) изражено је у клупчади црне, црвене, плаве и жуте боје а коса Велике ткаље претвара се у цвеће. Процес клијања тако обухвата безбројне искре светлости које израстају у велико шаренило изобиља природе и свих осталих облика кроз које се живот испољава. Велика ткаља је и Пенелопа која се јавља у улози Суђаје-Парке. „Седећа фигура за разбојем, попут сликара пред ногарама, ствара везиво света и објављује женски логос³” (Павловић 1985: 12).

Након „рентгенске” фазе наступиће у његовим делима специфичан орнаментализам спољашњег омотача фигуре (1965-1969) и специфична дуалност мушког и женског лика као обједињавање и спајање супротности које ће осликавати у свеукупној дуалности природе и света. Србиновић каже: „Цео свет је у мени или није у мени; ако јесте тада знам да ми је дужност да се крећем између људског пада и људске величине, да покушам да спојим небо и земљу” (Слијепчевић 1981: 18). То јединство супротности (*concordia oppositorum*) указује на цикличност природе, на везу између људског протока времена и свеукупности свемира. Змија која једе себи реп, древни Уроборос, на слици *Уметник и јаје* (1966) указиваће на везу са једним од митова где египатски бог Енех држи васељенско јаје у устима и представља стваралачко слово (Батистин 2007). На исти начин паралела се проналази са уметником који призива облик и боју у постојање и даје им живот. Постигнута „спиритуализација целокупне атмосфере у делу” у претходном опусу сада уступа место или се поистовећује и сукобљава са „дионизијским и аполонским” (Слијепчевић 1981: 18). Такође, јаје мудрости је симболичка слика херметичке васељене. То је тамница, зелени лав, котао за дестилацију али и брачни кревет и мајчина утроба. Састављено из принципа згуснутог и разређеног, ваздушастог, оно је васељена која се самостално развија али истовремено и место стварања алхемијског процеса (Рабинович 1989: 76). Јер, јаје је истовремено и прецизна и неправилна форма, која носи *замах у коме почињу све непредвидиве серије облика*. „У јајету су све мртве природе и све људске фигуре” (Павловић 1998: 16)

Насупрот монументалности, смирености фигура и целокупне композиције и пригушеног колорита ранијег периода, сада ће доминирати боја и покрет, односно ветар. Сада још изразитије превладавају плодови земље који ће се све више испољавати на његовим сликама, а чак и софра⁴, празна и вибрирајућа у светлости, доживљава знатан преображај. Ипак, овде се може пронаћи извесна мистична веза са старозавет-

3 Мотив Велике ткаље временом ће се и уобличити у слици под називом Судбина (2004).

4 Празна софра на извештан начин, може се повезати са мотивом упражњеног престола, као веома древног симбола који је остао забележен у визуелним представама. „У Микени и још понегде постојао је култ сакралних седишта, понекад празних, у која су у извесним приликама седала божанства и примала жртве” (Озољин 2007: 116).

ним пореклом празника Педесетница⁵, који се прослављао на педесети дан после Пасхе, као сећање на унутрашње јединство и стварање савеза између Бога и изабраног народа. Такође празник је прослављан и као захвалност за прве плодове на земљи, будућу жетву и као дар Господа: „И празник жетве првина од труда твојега што посијеш у пољу својем; и празник бербе на свршетку сваке године, кад сабереш труд свој са њиве” (2 Мој. 23,16). Тако су плодови истовремено и понуда и молба и захвалност, изобиље којим се земља прославља и освећује.

Одлазећа фигура јахача који је леђима окренут „спољњем свету” јавила се први пут на слици из 1964. године, а отада ће се „повремено јављати као визуелно споредни, некад једва приметни детаљ, али са значајним психолошким учинком” (Слијепчевић 1981: 18). Мотив светог јахача јавиће се распрострањеније већ у периоду касне антике, нарочито на гностичким амајлијама. Фигура јахача тумачиће се најпре као Соломон а потом и као Христос (Викан 1984; Валтер 2003). Он копљем пробада демона у женском облику познатог под бројним именима, као што су Обизут, Гилоу, Алабастрија, Лилит и слично. Касније овај образац пренеће се на иконографију светог Ђорђа а у српском народном стваралаштву на Краљевића Марка који убија црног Арапина, или у појединим случајевима и суру ламију (аждају) са три главе (Новаковић 1880). Тако се на Србиновићевим сликама мотив јахача који одлази може тумачити двојачко: као ратник који је победио зло или као ратник који одустаје пред злом овога света и окреће леђа, одлази.

Елементи геометријске апстракције, од византијске и старе оријенталне уметности до савремених видова приказивања, као и у ранијем периоду његовог стваралаштва, биће у служби његове идеје, ослобођени од устаљених образаца приказивања. Повремено, Србиновић ће композицијски тако формирати елементе слике како би се догађај проширио ван димензија платна осликавањем оквира и даљим, домишљеним простирањем догађаја. „Овакав ‘продужетак’ композиције тежи одражавању просторног континуитета да би се садржаји интегрисали у један општи ток збивања (*Пренос традиције*, 1966)” (Слијепчевић 1981: 19). С обзиром на то да композиција по својој природи захтева затвореност (Арнхајм 1998: 200) на овај специфичан начин долази до сажимања свих елемената у језгро слике које истовремено нагони посматрача да балансира између вечитог сажимања и простирања сцене. Овако изазвана варљивост обличја подсећа на византијско сликарство из периода ренесансе Палеолога где су уметници успостављањем више тачака недогледа и перспектива подстицали верника на молитву и помагали му у сједињавању са Христом (Лазарев 2004). Ипак, Србиновић, као што је речено, уноси специфичан покрет у своје слике и сажимање и простирање, та специфична вибрирајућа енергија, у служби је активног учешћа посматрача.

5 Детаљније о празнику Педесетница, види у: Цветковска Оцокољић 2009.

Силуете чија су тела испуњена арабескама, типизирани главе понекад одвојене од трупа, тумачене су, углавном, као „исконски страх у суочавању са самим собом” а аутопортрети, као и касније други мушки ликови, као „аутобиографске психолошке ‘белешке’” (Слијепчевић 1981: 19). Ипак, одређена мистичност, присутна је у обезглављивању мушке фигуре. Она указује и на древни алхемијски поступак одвајања главе од тела као алегорију врхунца развијања алхемијског процеса. У Трисмосиновој (Trismosin) илустрацији *Шесте параболе*, поред обезглављеног тела и раскомаданих удова следи текст: „Ја сам те убио да би могао да примиш живот изобиља. Твоју главу ћу пажљиво сакрити да је земаљски блудници не пронађу и униште земљу. Твоје тело ћу сахранити да би могло да иструли, расте и носи безбројне плодове” (Трисмосин 1921: 33). Тако би се ова фаза Србиновићевог стваралаштва пре назвала граничном, иницијалном тачком новог искорака где се у алхемијском *nigredo* стању развија нови процес који уводи путника у виши степен зрелости. Према речима Јунга (Јунг 1984: 116) *nigredo* доводи до бељења или се „душа (*anima*) што је у првом тренутку напустила тело, поново сједињује са труплом, оживљавајући га, или пак многе боје (*omnes colores, cauda raronis*) прелазе у једну белу, која садржи све боје”. Тај циклични процес труљења и обнављања, десило се током 80-их година у оквиру Србиновићевог стваралаштва. „У кртолама целера некадашње лобање доживеле су метаморфозу у нешто храњиво и будуће” (Павловић 1998: 20).

Форма жене уцртане у светли квадрат насупрот које се налази ‘одлазећа’ фигура мушкарца, која седи наспрам ње у спокојном стању, после 1964. године уобличиће се у путену фигуру а појавиће се и архетипска представа светог брака односно, „сједињење мушког и женског начела као средиште иницијације” на слици *Адам и Ева* (1967) а *Евино шело ће пошом, изгубити орнаменталну разграђеност и кроз форму етеризоване пушености, еротско ће се претворити у величање природе* (Слијепчевић 1981: 21). Представа светог брака, хијерогамија (забрањена свадба) пренесена на један виши план (Павловић 1998: 15), односно присуство краља и краљице на његовим, указује на постизање црвеног камена мудрости, небеског брака између живе и сумпора. То је ребис, хермафродит, страшна богиња, бесполни бог, црвени младожења и бела невеста (Рабинович 1989: 86), андрогин, односно сједињавање мушког и женског принципа пре тренутка просветљења. На слици из 1968. године, а то ће преовладати на свим сликама које буду настајале после 1970. године где се мотив буде појављивао, „леђа погнуте фигуре, коњаник који одлази у ставу ритуалног поздрава и доминирајући лик жене - Аниме” садржаће нову ситуацију (Слијепчевић 1981: 21-22).

У периоду од 1970-1980. године метафизички садржај је смештен у земаљски простор али и даље неомеђен локалним и временским одредницама. Слика *Повраћак блудног сина* (1970) описује на „правоугаоно издељеном штафелају” и „плодове земље” и „плодове духа” разнобојно воће, очи, женски лик између четвороструких профила жене и мушкарца

„који као четворни симболи, садрже могућност постизања потпуности” (Слијепчевић 1981: 22). *Дуили аутопортрети* (1972) могао би се тумачити као „сусрет уметника и његове Сенке” а остала удвајања ликова која ће се јавити, као на пример, на сликама *Каин и Авељ* (1972) и *Најава светла* (1973) и друге, указиваће на уметника који више није саставни део сликаног призора, већ се јавља као дистанцирани посматрач или ће се јављати као особа присутна унутар слике али окренута леђима или у виду мудрог, древног сатурновског старца или античког философа. Мултипликација појединих делова тела као што су очи, руке, глава, ноге, иако наликује поступку на филмској траци, од самог Србиновића је описана као потреба да се још дубље укине материјализација и постојећи простор и време и да се нагласи динамика, стално кретање које се одвија подједнако у природи као и у оквиру човековог постојања. О процесу стваралаштва, Србиновић, између осталог каже: „То све ваља обавити; тај пут брзо треба прећи и доћи до сукоба: прво аутопсихолошког а затим тактилног и најзад визуелног. Сада, овог часа, почиње живот слике, то јест, живот језика, то јест, живот сликара и човека. Сликара је сада у средишту које можемо назвати дух облика (...) У овим тренуцима настаје тешњи однос између изражајне садржине (психички садржаји ствараоца) и ограничености изражајних средстава...” (Слијепчевић 1981: 27).

Период од 80-их година 20. века представља његово развијање, испитивање и успостављање нових форми и образаца у личном, интимном чину стваралаштва. Празна софра у присуству женске фигуре сада постаје „место за приношење плодова, нека врста жртвеника, над којим се конституише и то чему је понуда, или жртва усмерена” а опет остварује се и супротан гест јер „божанства нуде оно шта треба јести, она дају заузврат то што се од њих молило” (Павловић 1998: 19-20). Даљи токови његовог рада биће искорак и уобличење постојећих форми, не зато што је уметник исцрпео своје изворе већ управо кроз дубље раслојавање и продирање до архетипова, односа између виђеног и видљивог, стварног и нестварног, материјалног и духовног. Луцидна и селективна оптика, тотемска хероика, прочишћујући вихор који умива земљу, телесност која тражи тело и тело које тражи духовност, јер „све што се икад збило прошло је кроз људско тело” (Павловић 1985: 9).

Геометријске форме

Анализирајући дух ствари и облика, Србиновић је рекао: „То је земља која није нити са ове нити са оне стране. То је простор оностран, што за људске појмове значи **увек**, односно без времена. Тај простор је и оностран, што опет за поимање наше јесте **присутност**, а што опет значи **увек** и **без времена**. Само је понеком дато да буде у том Простору. И зло и добро су делови божанског, да би на вишем нивоу спознаје ишчезли, јер је врховна реалност без атрибута и налази се с ону страну сваког одређења” (Слијепчевић 1981: 30). То је „загонетна потка стварања: шаре

у којима се материја стеже у тврдине, путање којима се светлост пробија са једне на другу страну предметних препрека” (Павловић 1998: 31).

Присуство квадрата на Србиновићевим сликама могло би се више-струко тумачити а суштина би увек била иста, поредак васељене, мистично сједињење са самим собом, трагање за сопственом сенком, пребивање у хаосу да би се успоставио ред. Тако лавиринт, мистични врт или шаховска табла, дарују испуњеност квадратне форме. Орфеј који силази у подземље да пронађе Еуридику, „свештеник који треба да сиђе по клице и да их изведе на светло дана” (Павловић 1998: 22), алхемијска фаза *viriditas* (озелењавање) која симболизује клијање из црне земље, или *Sol Niger* (Ериксон, Хулс 2000: 199) где ће постепено „сваким даном, све више и више, својим духовним очима (*oculis mentalibus*) опажати неодређен број искри како нарастају у велико светло” (Јунг 1984: 260), слојеви су његовог стваралачког израза. У тами свог лутања уметник проналази светлост која води у прочишћујућу ватру. То је Аурора или румена зора, односно тренутак пред просветљење, познат и као убрзани обрт, што у психолошком смислу симболизује нагли преокрет из депресије (црнила) у просветљење (Саливан 2000: 26). Према речима Павловића (1998: 25-27) то црвено је усијање живота који ће да никне, усред пламена орнаменти постају шифре које се пењу увис и довољно је да букне пламен и да почне ланац преображаја основне материје.

Буркарт (Буркарт 1969) наводи да форма шаховске табле одговара класичном типу *Vāstu-mandale*⁶, дијаграму који такође сачињава основу храма или града. Такође, симболизује постојање схваћено као поље деловања божанских сила. Тако битка која се одвија у игри шаха представља у универзалном смислу, битку између дева и асура, богова и титана, или анђела и демона, и сва остала значења игре произлазе из овог принципа. Он наводи да је најстарије помињање игре шаха забележено у делу *Злаштни лугови* арапског историчара познатог као Ал Масуди, који је живео у Багдаду у 9. веку⁷. Према његовом опису може се закључити да табла одговара поретку 8 планета или још да је у корелацији са праузроком који влада над свим сферама и у оквиру којих се све завршава, што се може сабрати (сумирати) у шаховским пољима. Вишеслојност шаховске игре може се тумачити, поред осталог, и у емотивном и у психолошком смислу. „Шаховском апстракцијом и њеним трајањем, психичким вратоломијама по црно-белим пољима, могуће је наћи нову

6 *Vāstu-mandala* својим деловима пролази из поделе времена простором и њен наста-нак може се пронаћи у бескрајном небеском кругу, кругу који је подељен црвеним секирама (кардиналним тачкама), и потом „кристализован” у правоугаону форму. Тако је мандала обрнута рефлексја основне синтезе између простора и времена, и ту обитава њен онтолошки значај.

7 Abu al-Hasan ‘Alī ibn al-Nahayn ibn ‘Alī al-Mas’udī (896-956), познатији под именом Ал Масуди, у арапском свету био је пандан Херодоту. Овај чувени историчар и географ оставио је неку врсту путописа из којих се може упознати култура различитих народа, њихово порекло, заузимање територија, ратови, религија, насељавање, обичаји, управљање државом као и низ других података као што су утицаји звезда, соколарство и слично.

реалност” или, према речима уметника: „Шах је као и све уметности и игре, феномен идеалног говора и споразумевања, потпомогнут чврстим и свима познатим законима реда, понашања, дозвољеног, забрањеног (...) Као форма, шах је мисаона естетика, која из часа у час мења свој изглед и облик и у томе лежи њена највећа тајна и (можда) њена вечност (...) У религијском смислу шаховска игра би могла водити ка спасењу, избављењу (...) У филозофском смислу шах би могао водити ка тражењу смисла и значењу света” (Слијепчевић 1981: 23-24). На појединим сликама шах је употребљен како би приказао *перспективу* и *антиперспективу* (Слијепчевић 1981: 24). Према Раденковићу (2008б: 338-339) у карактеризацији митолошких бића најприсутније су бела и црна боја. Бело као празнина, одсуство материјалног а истовремено је то и црна, подједнако као одлика подземног или оностраног света. Та „алтернација белог и црног” (Раденковић 2008б: 339) огледа се у томе да је једно биће наизменично црно и бело. Тако се принцип дуалности може пронаћи и кроз модел шаховских поља, где Србиновићева примена овог мотива, поново потврђује његов дуалистички концепт у сликарству.

Троугао је подједнако присутна геометријска форма на његовим сликама. Са теменом окренутим на доле, као што је приказан на слици *Похићај грешни Синадине* (1980), Павловић (1998: 23) упоређује његову симболичну функцију са мандалом под називом „јони”, као схеме женског полног органа, „вратница које воде у телесно и земаљско” и каже даље, ако средиште сваког лавиринта крије вратнице што воде у земљу онда је то пут великих тајни које лавиринт чува и који неминовно чека свако људско биће. То је процес иницијације, гранична тачка физичког и духовног сазревања и упућивање у мистичне тајне познате древним мудрацима. Овај мотив може се веома јасно сагледати на слици *Орфеј* (1986). Орфеј свира окренут ка голубовима који слећу привучени његовом чаробном музиком. Испод њега отворене су вратнице доњег света, које веома подсећају на вратнице небеског царства али и ада на византијским представама. У облику обрнутог троугла оне указују на пролаз у доњи свет, симболизован и дивљим вепровима и храстовом граном са жиревима, док је насупрот њих мноштво риба. Насупрот приказима птица које су у вези са испарљивим меркуровским духом, налази се плодност земље која у утроби крије таму али и ватру новог рађања. Удвајање троуглова врло је необично спроведено на слици *Сликар шарене руке (са иланинском пастирницом)* из 1995. године. Ово удвајање добијено је повлачењем дијагонала где су горе и доле румено-жути троуглови, а са десне и леве стране смеђе-црни, и где је у средишту слике човек-уметник са рукама које држе сликарске четкице. Руке уметника су приказане у процесу опредељивања идеје. Десна рука подигнута увис, налази се у горњем троуглу, окренутом надоле а трећа рука, која се налази у доњем светлом троуглу, окренутом нагоре благосиља. Тако, уметник спајањем божанских и земаљских принципа, као Божија творевина (анђео и

пастирица са леве и десне стране као аналогича *Благовести*), подражава дело врховног Створитеља.

„Круг је пламен који се окреће, био плав, зелен, блед или црвен” (Павловић 1998: 31). Кружна форма често је испуњена дугиним бојама, она може бити и врста ограде светог простора у коме се смештају фигуре (*Девојка, сџарац и рибизле*, 1983), може бити средишња исијавајућа тачка сликане представе (*Велика мајка огњишћа*, 1998), Зодијак, најпре празна софра као станиште невидљивог бога а потом софра испуњена жртвеним понудама, вибрантним богињама (*Митра на софри*, 2003; *У Орфеја девојке загледање*, 1994), грнчарски точак са симболом Малкута (сефире земље) (*Грнчар и грнчарица*, 2003), и *Краљ и краљица (глас прешка)* из 1994. године, приказани са крунама које лебде у ваздуху, са четворством елемената и Уроборосом који их окружује док силазе на софру испуњену понудама. Као покретачи централне композиције, округли облици представљају симетричне структуре у потпуности одређене жижом у средини те утичу додатно на изазивање покрета. Они представљају средиште васељене и облик њеног савршенства (Арнхајм 1998: 94-112).

Игра геометријским формама, присутна у Србиновићевим сликама, доводи до стварања центричне поставке, измештања геометријских форми, удвајања, понављања, укидања и негирања простора и времена. Тако, постепеним измештањем елемената композиције и тачке недогледа посматрач се наводи да види свет који никада не би могао да види ни у једној физичкој стварности (Арнхајм 1998: 93). Србиновић замењује материју идејом о њој и ствара језик који чини савремену ликовну синтаксу. „Упијена искуства пролазе кроз филтер ововремене свести и пројектују се у новим облицима” (Слијепчевић 1981: 35). То је свест човека о осећању стварног и свепостојећег који у хаосу проналази смисао савршеног реда, и заједничке именитеље људске судбине у временима и просторима. То је осећање радости у цветању земље и формирању разнобојног цвећа и воћа од наизглед безизразног грумена, њена симболизација пре него што је постала оплођена. „Прохтело се древним боговима да опет буде мозаик на овој земљи, и мора се искористити час кад се с јесени минерали оплођују бојеним соковима биља” (Павловић 1985: 10).

Мотив слике: девојка која сања

Један од мотива на Србиновићевим сликама, који се јавља у периоду 80-их година али и касније, јесте млада уснула жена са рибизлама. Она спава (и сања) у положају налик фетусу, окружена плодовима рибизли (понекад и ружама и другим цветовима и листовима винове лозе), и бујним зеленилом. Њено тело, приказано је као да лебди, уснуло и нестварно, док је са десне стране слике, готово увек, присутан сликар са четкицом у подигнутој десној руци, зачуђен пред њеном чаробном лепотом.

Бајковите и романтичне песме о успаваној лепотици обележиле су људско друштво а паралела њеном ликовном *ојису*, може се пронаћи у следећим стиховима: „Дуго је лежала гледајући светле облаке и

слушајући песму ружа, док су кроз дугу ноћ снови о лепим стварима летели попут светлих облака кроз њене мисли, док су се руже повијале љупко над њом и певале јој на прозачној месечини” (Меј Алкот 1855: 36). Србиновићева уснула девојка највероватније се развила из мотива женске фигуре са цртежа *Две фигуре спавају* (1982) који је реалистички приказан у доњем делу слике (слика 1) и на њему су представљени девојка која спава и анђео који слеће. Анђео дели и спаја истовремено две женске фигуре које спавају у различитим положајима тела.

Слика 1. *Две фигуре спавају*, цртеж (1982)⁸

Слика 1а. *Уснула девојка са лејшширом и ѓрељом*, слика (1997)⁹

Неке од слика на којима ће се појављивати и развијати мотив уснуле, склупчане девојке су: *Велики сан са рибизлама* (1983), *Девојка, сћарац и рибизле* (1983), *Орфеј* (1986), *Девојка сања рибизле и Калемеџдан* (1988), *На извору* (1990), *Уснула девојка са лејшширом и ѓрељом* (1997), *Последњи зид* (1998) и *Прича о хрстју и лестивама* (1989).

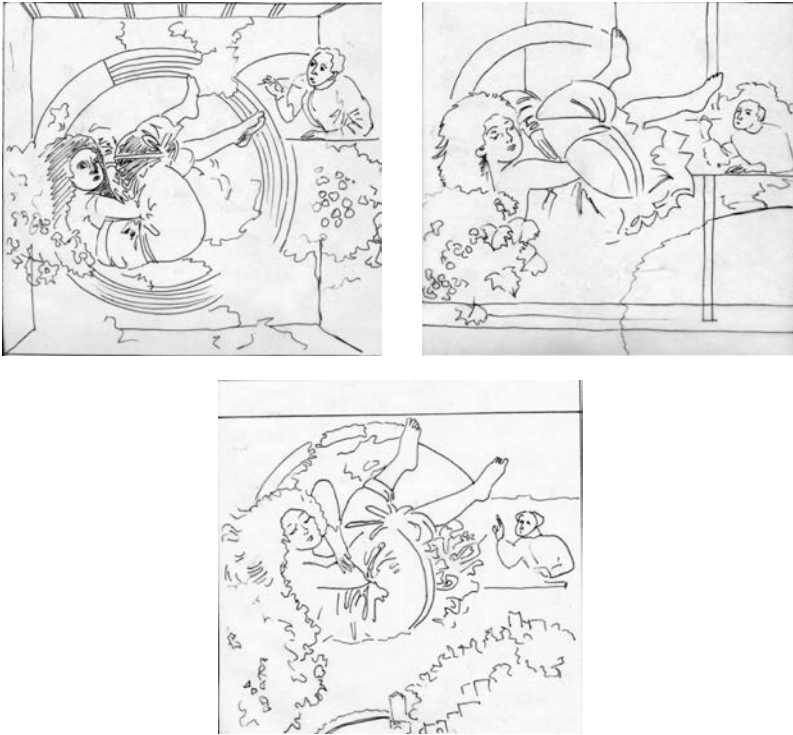
У даљем раду дати су поједини примери како би се скренула пажња на наведени мотив-облик и његово значење.

На сликама 2, 3 и 4 насталим у периоду од 1983. до 1988. године, архетип жене, страшне богиње и девојчице истовремено, може се протумачити и као плодна земља којој уметник (древни старац), увек у десном делу слике и у другом плану на шта указује и његова величина на

8 Детал са цртежа *Две фигуре спавају* (1982) пренет према репродукцији из: Павловић 1998: 121, кат. бр. 166.

9 Детал са слике *Уснула девојка са лејшширом и ѓрељом* (1997) пренет према репродукцији из: Симовић, Медаковић, Стевановић: 2005: 119, кат. бр. 59. Мотив уснуле жене пренет је у контекст распећа јер се жена која лебди, са удвојеним доњим удовима, појављује у средини крста. Испод ње, у доњем делу крста са леве стране налази се човек који на тананој нити држи ноћног лептира (највероватније као симбол душе), док је са десне стране преља окренута леђима посматрачу. Из косе уснуле жене, и у њеној позадини развија се разнобојно цвеће. Позадина је црвена а крст се састоји из жуте, црвене и светле и тамне плаве боје. У дну је полукруг који највероватније симболизује земљу или уметникову сликарску палету. Још 1958. године, као млад сликар, Србиновић је изјавио: „Рекао бих да је свака инспирација терет и да свака довршена слика представља ослобађање. Уметник се ослобађа идеје која га распиње само кроз стваралачки процес” (Слијепчевић 1981: 30).

слици, даје покрет, деловање, својом сликарском четкицом и покретом десне руке. На тај начин, жена тумачена као пасивни принцип добија стваралачки, покретачки аспект од Створитеља који је оплођује и уметника који је обликује. Ова дуалност може се упоредити са схватањем самог уметника који је говорио о свом делу 1961. године. „Човек је за мене још увек форма свег живог и мртвог постојања. Та његова еманација је за мене једина стварност. Мада стварношћу можемо назвати све противуречности чији су полови удаљени више него икада раније” (Слијепчевић 1981: 32).

Слика 2. *Девојка, старица и рибизле*, слика (1983)¹⁰

Слика 3. *Велики сан са рибизлама*, слика (1983)¹¹

Слика 4. *Девојка сања рибизле и Калемеџдан*, слика (1988)¹²

10 Цртеж према слици *Девојка, старица и рибизле* (1983) пренет према репродукцији из: Павловић 1998: 134, кат. бр. 80.

11 Цртеж према слици *Велики сан са рибизлама* (1983) пренет према репродукцији из: Павловић 1998: 69, кат. бр. 77.

12 Цртеж према слици *Девојка сања рибизле и Калемеџдан* (1988) пренет према репродукцији из: Симовић, Медаковић, Стевановић 2005: 80, кат. бр. 18.

Ова необична лепотица на сликама подсећа и на древну словенску русалку, водену вилу, македонску самовилу или бугарску самодиву (Раденковић 2008: 318), која се приказује у лику младе девојке. Прозрачне, бледе пути и уобичајено дуге, риђе¹³ косе и чаробне лепоте она својим гласом привлачи младиће и одводи их у смрт. Према веровању старих народа, русалке су душе утопљених девица или душе мртворођене деце, те им је природно станиште вода (на шта указује, на Србиновићевим сликама плава боја која се поред воде, може тумачити и као небо). Отуда су оне и водене, речне виле. Русалке су доносиле неопходну влагу земљи и око њих је бујала вегетација. Празник русалки је у хришћанству у блиској вези са празником Духови (Срејовић, Цермановић-Кузмановић 1992). Од Тројица или Духова почињала је русална недеља, када је дело-вала *нечистија* сила, односно када су се појављивале русалке.

Аналогија се може пронаћи у Србиновићевом мотиву девојке која је наизглед увек у положају фетуса, она спава и сања у утроби мајке или у кружном простору оностраног, одевена у плаву одећу, ванвремена и нестварна, можда управо у уметничковој визији. Мноштво боја које указују на обиље природе и њене украсе присутно на сликама са наведеним мотивом, где насупрот небеској плавој позадини извире и рађа се сунце у пламено црвеним и жутиим тоновима у чијем средишту сања склупчана девојка (*Девојка сања рибизле и Калемеџдан*, 1988), цвета упоредо са рибизлама и виновом лозом. „И боја тражи своју апстрактну слику: не зна се кад ће која кап из неког бојеног влакна да падне, али кад се филозофија случајности оствари на платну, и она вапије за својим оправдањем у значењу” (Павловић 1998: 33). Раденковић, тумачећи порекло и значење боја у словенској митологији, каже да су боје „једно од обележја којим у систему народне културе могу бити издвојена митолошка бића из круга реално постојећег света” (Раденковић 2008б: 337) подједнако као и кружно кретање.

За разлику од слике *Велики сан са рибизлама* (1983), где још увек доминирају тамнији тонови, слика *Девојка сања рибизле и Калемеџдан*, из 1988. године, представљаће право изобиље складних и пламтећих боја. Уметник који као да силази са небеса и подсећа на саставни део византијске иконе, односно исечак неба у горњем делу иконе из ког се спушта Божија рука, указује на то да сада стваралачку снагу замењује и преузима човек.

13 У словенској митологији риђа, односно црвена боја указује на онострани карактер. Ипак, русалке су, ређе, могле имати и распуштenu зелену косу која је указивала на бујну вегетацију и долазак пролећа. Детаљније види у: Раденковић 2008б.

Закључак

„Уметник није у опозицији према тумачењима науке, већ та тумачења не дају одговоре на сва питања која његов ум поставља: некада су једини могући одговори они који истину слуте, који се не могу научно дефинисати” (Слијепчевић 1981: 37).

Србиновићеве слике састоје се из основних архетипова и мотива који, иако наизглед човек данас проживљава неки нови свет у складу са цивилизацијским помаком, чине саставни део људског бића. Опстанак, преживљавање, сусрет са оностраним, осећање присуства другог света и потреба да се он визуелно прикаже, попут Аријаднине нити испредају се на његовим сликама. „Чувари огњишта, празне софре или испуњене божанским бићима или људима који их призивају, грнчари и скелети, пролазно и непролазно, чине један ритмичан ток који вибрира у његовом стваралаштву и смењује се током година његовог развоја, јер према речима Србиновића „језик форме и стила често нема нерв душе” (Павловић 1998: 28). Основни принципи које је Србиновић тако снажно исказивао указују на „почетке основних односа, да бисмо изнова могли да путујемо кругом који је толико пута уписан у људској судбини и испишује се у индивидуалној људској психичкој кружници” (Слијепчевић 1981: 37). О свом стваралачком опусу Србиновић је говорио: „Један од ослонаца мојих напора је регион преаналитичког или прелогичког ума. Други ослонац је непознати облик, односно облик којим тражим који се симултано са свим другим облицима мора изналазити. И трећи ослонац би био прави живот, односно живот који осећамо око себе, који носи нагон опстајања и поништавања смрти” (Слијепчевић 1981: 33). Тако, Србиновић преживљавајући изнова искуства читаве врсте, преображава древне симболе у модерне облике, при том ниједног тренутка не губећи суштину за којом је трагао и коју је проналазио. Поводом изложбе у Београдском културном центру, 1974. године, Лазар Трифуновић је у каталогу написао да Србиновићева „слика није добра зато што приказује један архетипски симбол, већ због тога што је створила одређена средства којима на одговарајући начин сликарски изражава тај садржај” (Симовић и др 2005: 27).

О свом раду можда је, ипак, најбоље говорио сам уметник: „Пошто сам извео исцрпна истраживања расутих и оскудних података из наше иконографије и писаних докумената, укључујући апокрифни материјал и митске представе које су се у нама сачувале, ја сам се тек тада нашао у тачки од које сам морао поћи или боље речено, могао поћи сасвим сам, носећи све то у себи и уништавајући све то у исти мах, понашајући се као онај који мора да буде свестан терета који је понео, али је неминовно да га заборави да би могао да изнесе и тај терет и себе” (Слијепчевић 1981: 35).

Литература

- Арнхајм 1998: А. Рудолф, *Моћ центара: студија о композицији у визуелној уметности*, Београд: Универзитет уметности у Београду.
- Батистини 2007: М. Battistini, *Astrology, magic and alchemy in art*, Los Angeles: The J. Paul Getty Museum.
- Бенц 2006: Е. Benc, *Vizije u hrišćanstvu*, Београд: Ћигоја.
- Буркарт 1969: Т. Burckhardt, *The Symbolism of Chess, Studies in Comparative Religion*, 3(2), pp. 107-112.
- Цветковска Оцокољић 2009: V. Cvetkovska Ocokoljić, *Simbolizam praznika Pedesetnica: pisani i slikani izvori, Teološki časopis*, 9, Novi Sad, 45-69.
- Цермановић-Кузмановић, Срејовић 1992: А. Cermanović-Kuzmanović, D. Sreјović, *Leksikon religije i mitova drevne Evrope*, Београд: Savremena administracija.
- Ериксон, Хулс 2000: Р. Erickson, С. Hulse, *Early Modern Visual Culture: Representation, Race, and Empire in Renaissance England*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Јунг 1984: С. G. Jung, *Психологија и алкемија*, Загреб: Naprijed.
- Лазарев 2004: В. Лазарев, *Историја византијског сликарства*, Београд: Бримо-Логос-Глобосино.
- Масуди 1841: Mas'udi, *El-mas'udi's Historical Encyclopedia entitled 'Meadows of gold and Mines of Gems'*, I, (A. Sprenger, trans. from Arabic), London: Harrison and Co.
- Ман 1965: Т. Ман, *Чаробни бреж*, Београд: Полит.
- Меј Алкот 1855: L. May Alcote, *Flower Fables*, Boston: George W. Brigs & Co.
- Новаковић, 1880: S. Novaković, *Legenda o svetom Đurđu u staroj srpsko-slovenskoj i u narodnoj usmenoj literaturi, Starine*, XII, Загреб, 129-165.
- Озољин 2007: Н. Озољин, *Православна икона Педесетнице: порекло и развој њених конститутивних тема у Бизантијској епохи*. Београд-Шибеник: Истина, издавачка установа Епархије далматинске.
- Павловић 1971: М. Павловић, *Антологија српског песништва*, Београд: СКЗ.
- Павловић 1985: М. Павловић, *Сликарство Младена Србиновића*, Београд: САНУ.
- Павловић 1998: М. Павловић, *Младен Србиновић: цртеж и пројекти за мозаик и таписерију*, Београд: САНУ.
- Раденковић 2008а: Љ. Раденковић, *Словенска митолошка бића - представе и порекло, Зборник Мајнице српске за славистику*, 73, Нови Сад, 315-325.
- Раденковић 2008б: Љ. Раденковић, *Боја као обележје митолошких бића - словенске паралеле*, у *Јужнословенски филолоз*, 64, Београд, 337-348.
- Рабиновић 1989: В. Рабинович, *Алхемија као феномен средњовековне културе*, Београд: Просвета.
- Симовић 2005: Љ. Симовић и др, *Србиновић Младен*, Београд: САНУ.
- Слијепчевић 1981: Лј. Слијепчевић, *Mladen Srbinović: retrospektivna izložba 1950-1980*, Београд: Музеј савремене уметности у Београду.
- Саливан 2000: Е. Sullivan, *Saturn in Transit: Boundaries of Mind, Body and Soul*, York Beach: Red Wheel/Weiser LLC.
- Трисмосин 1920: S. Trismosin, *Splendor Solis*, London: Kegan Paul, Trench, Trubner & Co.

Важан 1984: G. Vikan, Art, Medicine and Magic in Early Byzantium, *Dumbarton Oaks Papers*, 38, Washington, D.C., 65-86.

Кристофер 2003: W. Christopher, *The Warrior Saints in Byzantine Art and Tradition*, Aldershot: Ashgate.

Violeta Cvetkovska Ocoljic
Tatjana Cvetkovska

ANTHROPOCENTRISM AND THE ENIGMATIC LETTER OF MLADEN SRBINOVIC

Summary

The aim of this study is to investigate the creative work of Mladen Srbinovic as one of the most significant Serbian fine artists of the 20th century. Even though plenty has been written about the fine art of Srbinovic, in this paper the authors have attempted to contribute to the analysis of the artist's opus from a new angle, through the interpretation of certain compositional elements and themes. Basing their research on the existing studies on the corpus of this exceptional artist and his works of art created in techniques such as oil on canvas, drawing, stained glass and mosaics, as well as on the interviews he gave over the years, the authors of this paper attempt to penetrate into the deeper mysteries of his approach to the process of creation and objectification of the invisible world. Through individual examples in the second part of paper, the authors provide the analyses which confirm that his work indicates an artist of extraordinary talent and education whose use of visual means of expression enabled him to convey the ritual elements of sacred space and draw them nearer to the plane of man (observer).

Key words: Mladen Srbinovic, fine art, symbolism, archetypes.

*Примљен у септембру 2013.
Прихваћен у децембру 2013.*

Невена Ј. Вујошевић¹
*Филолошко-уметнички факултет
Универзитет у Крагујевцу*

ТОНАЛНОСТ КАО ПАРАДИГМА: ДВА ТИПА МУЗИЧКОГ ИЗРАЗА МИЛАНА МИХАЈЛОВИЋА У ДЕЛИМА ИЗ ОСАМДЕСЕТИХ И ДЕВЕДЕСЕТИХ ГОДИНА ХХ ВЕКА

Рад прати и указује на два типа музичког израза Милана Михајловића (1945) присутног у делима из осамдесетих и деведесетих година ХХ века. Несумњиво тоналне провенијенције, музички израз овог композитора заснован је на структурама Скрјабиновог лествичног низа, али и на специфичним обележјима композиторовог индивидуалног стила успостављеног још у раним осамдесетим годинама прошлог века.

Композиције из деведесетих година ХХ века, међутим, и поред свих задржаних карактеристика композиторовог индивидуалног стила из претходне деценије стварања, показују један посве другачији, специфичан однос према традицији. Обрађујући јој се на нивоу постмодернистичког рада са узорком, моделом и узором, Михајловићева тоналност поприма нове димензије. Успешним интегрисањем различитих музичких прошлости, његова тоналност и даље бива заснована на структурама Скрјабиновог лествичног низа, уз присуство читавих тоналних комплекса унутар музичког тока који неретко одражавају и обресе тоналитета стандардних функционалних односа XVIII и XIX века. И даље у статусу парадигматског, Михајловићеву тоналност спецификују и веома присутни елементи импресионистичког стилског проседа.

Показна анализа обухвата шест композиторових остварења насталих у периоду од 1986–1996. године: Багателе (1986), Три прелида (1986-1989), Елегија (1989), из осамдесетих година, и дела Мала жалобна музика (1990), Мементо (1993) и Силенцио (1996), из деведесетих година ХХ века.

Кључне речи: Милан Михајловић, Скрјабинов модус, тоналност, узорак, модел, узор

Музички израз Милана Михајловића (1945) у осамдесетим годинама ХХ века задобија посебно место и значај у целокупном његовом досадашњем стваралаштву. Стилски одељен композиторовом првом стваралачком фазом, још из времена студентских дана, и постмодернистичком етапом стварања из деведесетих година прошлог века, овај период одликује један посве специфичан звучни колорит у коме се, први пут, успостављају дистинктивни елементи композиторовог музичког израза. Дела као што су Похвала свету за хор и оркестар (1984), Шта сањам, три

¹ nevenavujosevic@gmail.com

песме за солисте и женски хор (1983-84), Ја, Франсоа, телевизијска парти-тура за солисте и камерни оркестар (1985), Море, за хор (1986), Багателе, за виолину, гудачки оркестар и чембало (1986), Три прелида за клавир (1986-89) и Елегија, за гудачки оркестар (1989), заснована су на Скрјабиновом модусу који сада постаје база Михајловићевог хармонског језика.

Поред овакве специфичне организације музичког тока, овој фази композиторовог стваралаштва својствен је и редуccionизам тематског материјала, затим репетитивност музичког тока, присуство бројних остинатних формула, као и издвајање мелодијске линије над читавим статичним, остинатним слојевима. Такође, Михајловићев музички израз осамдесетих година прошлог века спецификују и секундни покрети речитативног карактера, али и најразличитије кластерске структуре, (најчешће) формиране по тоновима умањене лествице, које су честе и као завршна сазвучја у композицијама из овог стваралачког периода. Најзад, ова фаза рада указује и на евидентан дискурс лирике (Марковић 2007: 351) по коме композитор постаје препознатљив, а који ће се, убрзо, пренети и на читаву стваралачку поетику овог аутора. Исто тако, ову фазу композиторовог уметничког рада, у различитој мери и обиму, спецификују и одлике импресионистичког стилског правца присутне готово у сваком делу из осамдесетих година прошлог века. Управо та „лиричност импресионистичке делатности” (Веселиновић-Хофман 2007: 126) постаће прерогатив, препознатљив знак или симбол целокупног Михајловићевог стваралачког опуса.

Деведесете године XX века, са друге стране, собом носе понешто другачији музички израз овог композитора. И даље заснован на постулатима из претходне деценије стваралачког рада - јасној тоналној организацији изграђеној на елементима Скрјабиновог лествичног низа, као и свим специфичним обележјима композиторовог индивидуалног стила из осамдесетих година - музички израз Милана Михајловића у деведесетим годинама указује на један другачији однос који композитор изграђује према музичкој прошлости. Обрађујући јој се на нивоу постмодернистичког рада са узорком, моделом и узором (Веселиновић-Хофман, 1997), његова тоналност поприма нове димензије. Тако сада композиторов музички израз, у делима Мала жалобна музика (1990), Мементо (1993) и Силенцио (1996), посредством једног од начина постмодернистичког рада са музичком прошлошћу, укључује у себе и читаве тоналне комплексе унутар музичког тока где су присутни чак стандардни функционални односи тоналитета XVIII и XIX века.

Аналитички узорак од три композиторова остварења из осамдесетих година XX века – Багателе, за виолину, гудачки оркестар и чембало (1986), Три прелида за клавир (1986-89) и Елегија, за гудачки оркестар (1989) - формиран је и класификован тако да се на конкретним музичким сегментима могу сагледати ефекти употребе Скрјабиновог модуса који се манифестују кроз област тоналног музичког субјекта. Настала у

приближно исто време, у распону од 1986-1989. године, ова дела показују висок степен сличности (Вујошевић 2012).

Већ почетна тема првог става Багатела (1986), Прелудијум (Пример 1), транспарентно потцртава лествичну грађу умањене лествице ин це (1.2.1.2.1.2.1.2) која се у свом даљем току модификује и задобија тонални контекст, формирајући асоцијацију на каденцирајући процес ге-мола (т. 9-11). У свом даљем току (т. 17-18), упоредо са звучањем умањене лествице у првим виолинама, идентификован је читав тонални сегмент ге-мола испољен кроз молски лествични тетракорд.

Тоналне асоцијације у оквиру истог става приметне су и у наредном музичком сегменту (Пример 2). Уз симултано звучање акорда це-е-ге и тоналне асоцијације Це-гура, у деоници соло виолине запажа се мелодијски фрагмент е-мола изграђен од тонова умањене лествице ин це (1.2.1.2.1.2.1.2). И дурски трозвук и сама мелодија, недвосмислено, дакле, изграђени на основама Скрјабиновог модуса, у овом делу постижу ефекат тоналног.

Интересантан је пример у коме се дурске акордске структуре, поново засноване на умањеној лествици, постављају у један нов контекст (Пример 3). Пример показује наизменичну смену трозвучних акорада дурске структуре (гес-бе-дес, це-е-ге и а-цис-е) и четворозвучних акорада структуре малог дурског септакорда (а-цис-е-ге и ес-ге-бе-дес) на тоновима умањене лествице ин це (стварајући тако тоналну асоцијацију), при чему сам однос основних тонова ових акорада, у хоризонталном поретку, формира умањени четворозвук а-це-ес-гес, што је, свакако, сигнатура умањене лествице. У деоници соло виолине и даље је присутна мелодија са тоналном асоцијацијом на е-мол.

Остинатне формуле, толико карактеристичне за ову стваралачку фазу осамдесетих година ХХ века, нарочито су присутне у другом ставу циклуса који и сам носи назив Остинато. Комбинације су бројне, остварују различите ефекте, а на самом почетку, посредством карактеристичних остинатних образаца, ствара се и импресионистички колорит (Пример 4а). Остинатна формула заснована је на интервалу чисте квинте (т. 5), затим на њеном паралелном кретању (т. 9), као и на формулама разлагања четворозвучних акордских структура различитих врста септакорада (мали молски, велики дурски септакорд...) и, уопште (Пример 4б), кроз доследно кретање по интервалима терце, чиме се функционалност традиционалног класичарско-романтичарског типа полако губи, у корист нове, импресионистичке функционалности (т. 23-24). Врхунац остинатности музичког тока видљив је у наредном примеру (Пример 5).

И у Финалу циклуса Багателе присутни су сви елементи Михајловићевог музичког израза из стваралачке фазе осамдесетих година ХХ века. Већ на самом почетку (Пример 6), уз јасну лествичну основу Скрјабиновог модуса ин ас, са распоредом интервала 1.2.1.2.1.2.1.2, препознају се остинатне формуле (дурски акорд ас-це-ес, настао свакако на тоновима поменуте умањене лествице) над којима се, у својој целости, излаже

мелодијска линија која потцртава тонове Скрјабинове лествице ин ас. Дакле, у симултаном звучању формирају се две асоцијације – тонална (остинатна формула на дурском трозвуку) и нетонална (умањена лествица).

У клавијској композицији Три прелида (1986-89), као и у Елегији, за гудачки оркестар (1989), тонална употреба Скрјабиновог модуса постаје база у обликовању музичког тока.

Сама конструкција мелодије другог става циклуса Три прелида, показује тоналну централизованост ин ге, стварајући тако асоцијације са тоналитетом стандардних функционалних односа (Пример 7а). Први тетрахорд Скрјабинове лествице, са распоредом интервала 2.1.2.1.2.1.2.1, алудира на први тетрахорд молске лествице – ге-мол. Тек даљим развојем иницијалног („тоналног”) језгра (Пример 7б), појављују се и остали тонови умањене лествице, чиме музички ток поприма призвук нетоналности.

Интересантан је наредни пример (Пример 8), из трећег прелида, у коме маркирани тонови на почетку такта истичу тонове умањене лествице, док се, истовремено, над њима формирају дурске и молске акордске структуре (ес-гес-бе, гес-бе-дес, а-цис-е), као и остинатни слој акорда це-е-ге, што асоцира на елементе тоналности. Овај музички ток изграђен је на варијанти Скрјабиновог модуса ин це са интервалским поретком 1.2.1.2.1.2.1.2.

Последње остварење Милана Михајловића из стваралачке фазе осамдесетих година XX века, Елегија, за гудачки оркестар (1989), у личној мери указује на обресе тоналности. Наиме, тоналне асоцијације у овом делу су бројне, а присутне су већ на самом његовом почетку. Почетна тема, иако заснована на тоновима умањене лествице ин це (1.2.1.2.1.2.1.2), одабраним тоновима, односно, интервалима из ње, ствара асоцијације са тоналитетом Це-гур (погледати у партитури, т. 1-8).

У Елегији су, као и у свим претходним Михајловићевим композицијама из ове фазе стварања, присутни и дуги остинатни слојеви. У наредном музичком сегменту (Пример 9) запажа се симултано звучање неколико кључних стилских црта дистинктивних за овај период композиторовог стваралаштва, као што су: јасна тонална одређеност ин це, у деоницама виолончела и контрабаса, затим веома карактеристични остинатни слојеви (деоница виолончела и контрабаса) и, нарочито, варирано-ритмизовани остинатни обрасци у деоницама виола, те Скрјабинов модус у свом готово непрекинутом трајању – дат веома транспарентно, у „отвореном” лествичном низу, у деоници прве виолине.

У великој мери тоналног призвука, у читавом делу се сусрећу дурске и молске акордске структуре, разлагања најразличитијих дурско-молских акордских фигурација, остината – неретко представљена интервалом чисте квинте, што директно упућује на тоналност традиционалног типа (аопозит је тритонусу - стожерном интервалу умањене лествице). Међутим, много интересантнија појава, када је реч о Елегији, јесте управо поступак цитата – заправо, аутоцитата. То је поступак који ће бити учестао,

веома карактеристичан и који ће формирати нову парадигму за сва потоња композиторова музичка остварења која наступају у наредним, деведесетим годинама двадесетог века. Конкретно, клавирска композиција Три прелида послужила је као плодноносан материјал за поступак аутоцитирања који је евидентан у оркестарском остварењу Елегија (1989).

Аналитички узорак дела из деведесетих година композиторовог стваралаштва - Мала жалобна музика (1990), Мemento (1993) и Силенцио (1996) - поред транспарентног тоналног упоришта изграђеног на елементима Скрјабиновог лествичног низа, односно, умањене лествице – указује, дакле, на композиторов специфичан однос према музичкој прошлости. Најављен поменути поступком аутоцитирања у последњем делу из осамдесетих година XX века, музички израз Милана Михајловића у деведесетим годинама заснован је на постмодернистичким поступцима рада са узорком, моделом и узором.

Већ прво дело у новој деценији стварања, Мала жалобна музика, поред дистинктивних елемената композиторовог музичког стила из осамдесетих година, указује на поступак цитирања једне од музичких прошлости. Пред сам крај композиције дат је почетни цитат другог става Моцартовог Концерта за клавир и оркестар у А-дуру, KV 488. У цитирани „исечак” Моцартовог класицизма, композитор интерполира свој препознатљиви музички израз (остинатне формуле засноване на акордској структури малог дурског септакорда *це-е-ге-бе*) са којим успешно остварује целину (Пример 10). Ефекат тоналности музичког тока у читавом делу постигнут је, без сумње, употребом поменутог цитата и функционалном хармонијом XVIII века, али и доследним инсистирањем на тоналним асоцијацијама – издвојеним (остинатним) формулама дурског и молског трозвука, као и формулама малог дурског септакорда.

Слична ситуација постмодернистичког поступка рада са цитатом присутна је и у композицији Силенцио, која настаје шест година касније. Написана на стихове ренесансног песника Торквата Таса, композитор на веома интересантан начин комбинује две поетике. Цитирањем почетна четири такта инструменталне деонице Монтевердијевог мадригала *Chiome d'oro*, из VII књиге мадригала, где водећу деоницу доносе прва и друга виолина, а деоницу баса континуа виола и виолончело, без обзира на „упливе” Михајловићевог препознатљивог музичког израза из осамдесетих година XX века (остинатне обрасце), музички ток поприма јасну тоналну димензију (Пример 11). Ефекти Михајловићеве тоналности присутни су, дакле, на нивоу читавог дела – како у свом рудиментарном виду, тако и на нивоу већих музичких целина.

Последње дело из аналитичког узорка, а претпоследње настало у деведесетим годинама XX века у стваралаштву Милана Михајловића, показује понешто другачији однос према музичкој прошлости. Мemento, композиција која, према коментарима самог композитора, указује на скраћеницу од „Memento mori”, у својој бити представља, заправо, „упозорење и отпор мрачном времену у којем је (композиција) настајала, као

стваралачки одговор бесмислу и ништавилу у које је друштво срљало” (Маринковић, 2010: 403). Написана у виду посвете Василију Мокрањцу, Михајловић се прошлости обраћа на нивоу модела и узора који види у његовој Лирској поеми (1974). Од великог симфониچارa преузима оркестарски састав и поставља аналогije на плану лествичне основе, хармоније, инструментације и формалне динамике. Као и у свим претходним делима из стваралачке фазе осамдесетих и деведесетих година, Михајловић непрекидно преиспитује изражајне потенцијале Скрјабиновог модуса, као и неке његове композиционе поступке, смештајући их у тонални контекст.

„Позајмице” из музичке прошлости у овом делу су вишеструке, а изузетно приметне у почетној, модалној теми дорског ин е, у деоници соло флауте (т. 8-17), затим у чистој дијатонској каденци ге-мола, са завршетком на доминантној функцији тоналитета (Пример 12) те, најзад, у коралној теми на самом крају композиције, где је функционална тоналност поново на снази (Пример 13).

На основу одабраног аналитичког узорка, али и на основу свих до сада прегледаних композиторових радова у поменутом периоду стварања (Вујошевић, 2011: 2012), Михајловићев музички израз из осамдесетих и деведесетих година XX века, доследно је заснован на постулатима Скрјабиновог лествичног низа, а испољен двојачко: кроз тоналност посредовану тоналним асоцијацијама („познате” акордске структуре дурског и молског трозвука, малог дурског четворозвука, лествични низови дурске и молске лествице) и читавим тоналним сегментима унутар музичког тока и, са друге стране, кроз нарочити однос према некој од (тоналних) музичких прошлости - на нивоу постмодернистичког рада са узорком, моделом и узором. На крају рада, као интегрални његов део, шематски је представљен Михајловићев музички израз у периоду осамдесетих и деведесетих година XX века (Пример 14).

Пример 1:

Почетна тема првог става изграђена на тоновима умањене лествице *in c* (1.2.1.2.1.2.1.2). У свом даљем току она се модификује и задобија тонални контекст, формирајући асоцијацију на каденцирајући процес ге-мола (т. 9–11).

Багаћеле, „Прелудијум”, т. 1–18

Andante sostenuto

Violin I (Vn. I), Violin II (Vn. II), Viola (Vl.), and Cello (Vc.) parts are shown. Dynamics include *p*, *pp*, and *non dir.* (non dirisimamente).

Пример 2:

На дурском трозвуку це-е-ге образује се тонални фрагмент е-мола, изграђен – и он, и трозвучна дурска структура – на тоновима умањене лествице *in c* (1.2.1.2.1.2.1.2)

Багашеле, „Прелудијум”, т. 34–38

The image shows a musical score for the first system of 'Preludio' by Bagatelle, measures 34-38. The score is written for a string quartet and piano. The instruments are: Vn. solo (Violin solo), Vn. I (Violin I), Vn. II (Violin II), 3. (Viola), 1. (Violoncello I), 2.3. (Violoncello II), Vc. (Violoncello), Cb. (Contrabasso), and Cemb. (Cembalo). The Vn. solo part is marked 'espressivo' and 'mp'. The piano accompaniment features a bass line with a rhythmic pattern of eighth and sixteenth notes. The score is in G major and 3/4 time.

Пример 3:

Симултано звучање различитих акордских структура чији основни тонови, у хоризонталном поретку, формирају структуру умањеног четворозвука – ас-це-ес-гес, и мелодије тоналног типа (е-мол), израђене на тоновима умањене лествице.

Баџашеле, „Прелудијум”, т. 39-44

Пример 4:

Различити видови остинатних формула које израстају из почетног језгра (т. 5–6), којима се постиже импресионистички стилски ефекат.

Баџашеле, „Остинато”, т. 1-18

Багателе, „Остинато”, т. 23–24

Пример 5:
Врхунац остинатности музичког тока

Багашиле, „Остїнашо”, т. 33-37

The image displays a musical score for a string ensemble. The score is arranged in a system with seven staves. From top to bottom, the staves are labeled: Vn. solo, Vn. I, Vn. II, VI, Vc., Cb., and Cemb. The Vn. solo part features a melodic line with some grace notes. The Vn. I and Vn. II parts play a rhythmic pattern of eighth notes. The VI part plays a similar rhythmic pattern. The Vc., Cb., and Cemb. parts are mostly silent, indicated by rests and empty staves. The score is written in a single system with a common time signature and a key signature of one flat. The music is characterized by its steady, unchanging rhythmic flow.

Пример 6:

Симултано звучање дурског трозвука ас-це-ес, насталог на тонови-ма умањене лествице *in as*, и мелодијске линије која потцртава тоне те исте лествице.

Багајшеле, „Финале”, т. 1-13

The musical score for 'Allegro' from 'Багајшеле, „Финале’' (measures 1-13) consists of several staves. The top staff is for the Violin solo (Vn. solo), marked 'Allegro'. It features a melodic line with dynamics such as *f* and *pizz.* The second staff is for the Cembalo (Cemb.), providing a rhythmic accompaniment with chords. Below these are staves for Violin (Vn.), Viola (VI.), Violoncello (Vc.), and Contrabasso (Cb.), which are mostly silent or play simple accompaniment. The bottom staff is another Cembalo part, continuing the rhythmic accompaniment.

Пример 7:

Први тетрачорд умањене лествице ствара асоцијацију са ге-молем, т. 5-7.

The musical score for Example 7 (measures 5-7) is a piano accompaniment. It features a melodic line in the right hand and a bass line in the left hand. The right hand starts with a *pp* dynamic and includes a *gliss.* marking. The bass line consists of a series of notes that form a diminished tetrad, illustrating the association with the G minor mode mentioned in the text.

Пример 8:

Маркирани тонови на почетку такта истичу тонове умањене лествице (а), док формација дурских и молских акорада (б) и остинатни слој акорда це-е-ге (в) упућују на елементе тоналности, т. 21–34.

The musical score for Example 8 consists of three systems of piano and violin parts. The piano part is in the upper system, and the violin part is in the lower system. The score is in 3/4 time and features a melodic line in the violin and a harmonic accompaniment in the piano. Annotations 'a', 'b', and 'v' are placed above the piano part to highlight specific tonal elements. 'a' marks the beginning of the piece, 'b' marks the start of a sequence of chords, and 'v' marks the start of a persistent chord. The piano part includes a *poco a poco crescendo* marking and a *mf* dynamic marking. The violin part features a melodic line with various articulations and dynamics.

Пример 9:

Вишеслојност музичког тока – дуги остинатни слојеви и мелодија која потцртава тонове умањене лествице у свом изворном облику

Елегија, т. 36–50

Vn

The musical score for Example 9 is a multi-staff score for violin, consisting of 15 staves. The score is in 3/4 time and features a complex, multi-layered texture. The upper staves contain melodic lines, while the lower staves contain harmonic accompaniment. The score includes various dynamics, articulations, and phrasing markings. The overall texture is dense and multi-layered, with a focus on the melodic line and its interaction with the harmonic accompaniment.

Пример 10:

Почетни цитат другог става Моцартовог Концерта за клавир и оркестар у А-дуру, KV 488. Функционална хармонија XVIII века у комбинацији са једним од препознатљивих елемената Михајловићевог музичког израза - тонална асоцијација представљена остинатном формулом малог дурског септакорда *це-е-ге-бе*.

Мала жалобна музика, т. 151-185.

Adagio

liberamente

ppp

ppp

ppp

p

ffs:

pp

pp

ppp

p

mf

mf

ppp

p

pp

The image displays a musical score for a string quartet (Violin I, Violin II, Viola, Cello) and piano. The score is written in G major and 3/4 time. The piano part features a complex, rhythmic accompaniment with many sixteenth notes. The string parts have melodic lines with various dynamics and articulations. The score is divided into two systems. The first system includes dynamic markings such as *mf*, *p*, *mp*, and *pp*, along with a *rit.* (ritardando) marking. The second system includes *pp*, *rit.*, and *ritmato molto* markings. There are also some performance instructions like *ritmato molto* and *pp* in the piano part. The score is written on ten staves, with the piano part on the bottom two staves and the string quartet on the top eight staves.

Пример 11:

Цитат прва четири такта инструменталне деонице Монтевердијевог мадригала *Chiove d'oro* у комбинацији са Михајловићевим остинатним формулама

The musical score is presented in two systems, separated by a thick vertical line. The first system contains the first four measures of the piece. The second system continues from measure 5. The instruments and their parts are as follows:

- Alto Flute (sol):** Starts with a *mf* dynamic, then *f*, and finally *flatt.* with a *p* dynamic.
- Clarinet Bb (si b):** Starts with *mf*, then *f*.
- Piano:** Starts with *mf*.
- Voice (Soprano and Alto):** Sing the lyrics "e noi te-gnamo as-co-se le dolcezze amo-ro-se". Dynamics range from *mf* to *p*.
- Violins 1-7:** Violins 1, 2, 3, and 4 have melodic lines with *mf* dynamics. Violins 5, 6, and 7 play sustained notes with *mf* dynamics.
- Viola 1-3:** Viola 1 and 2 have melodic lines with *mf* dynamics. Viola 3 plays sustained notes with *arco* and *mf* dynamics.
- Violoncello 1-2:** Cello 1 and 2 play sustained notes with *mf* dynamics.
- Contrabass:** Plays sustained notes with *mf* dynamics.

Dynamic markings include *mf*, *f*, *p*, and *mp*. A large black arrow points to the right at the bottom right of the score, and the letter 'C:' is written below it.

Alt Fl. (sol)
Clb. (si ♭)
Pf.
S
Coro
A

VI. 1. *ppp*
VI. 2. *ppp*
VI. 3. *ppp*
VI. 4. *ppp*
VI. 5. *ppp*
VI. 6. *ord.* *ppp*
VI. 7. *ord.* *ppp*
Vla. 1. *ppp*
Vla. 2. *ppp*
Vla. 3. *ppp*
Vcl. 1. *ppp*
Vcl. 2. *ppp*
Cb. *ppp*

rall. - - - *Tempo I* ♩ = 72

Alt Fl.
(sol)

Cl. b.
(sol)

Pfl.

S.
Coro

A.

VI. 1.

VI. 2.

VI. 3.

VI. 4.

VI. 5.

VI. 6.

VI. 7.

Vla. 1.

Vla. 2.

Vla. 3.

Vcl. 1.

Vcl. 2.

Cb.

ppp

ppp

ppp

ppp

ppp *pizz.*

pizz.

Пример 12:
Дијатонска каденца ге-мола са завршетком на доминантној
функцији тоналитета

Меменџо, т. 235-240

Musical score for the first system, measures 235-240. The score includes parts for Flute (Fl.), Oboe (Ob.), Clarinet (Cl.), Bassoon (Cb.), Trumpet (Tr.), Trombone (Tb.), Timpani (Timp.), and Percussion (T. perk. / Grz.). The tempo is marked *Moderato* with a quarter note equal to 112 (♩ = 112). The dynamic is *ff*. The key signature is one flat (B-flat).

Musical score for the second system, measures 235-240. The score includes parts for Violin I (Va. I), Violin II (Va. II), Viola (Vl.), Violoncello (Vc.), and Contrabass (Cb.). The tempo is marked *Moderato* with a quarter note equal to 118 (♩ = 118). The dynamic is *ff*. The key signature is one flat (B-flat).

g: t ----- S6 ----- t ----- k6/4 -----

rit. 230 *ff* Più mosso (con fiasco)
J, *ж*

Fl. 1, 2
 Ob. 1, 2
 Cl. 1, 2
 Cb. 1, 2
 Perc.
 Cor.
 Tr.
 Tbn.
 Timp.
 Vi. I
 Vi. II
 Vc.
 Cb.

rit. 240 *ff* Più mosso (con fiasco)
J, *ж*

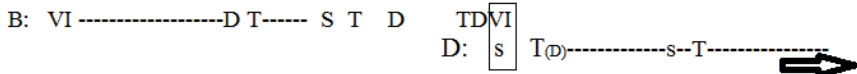
con fiasco
 con fiasco
 con fiasco
 confuso
 con fiasco

Do, Re, Mi, Fa, Sol, La, Si

(g:) D -----

Пример 13:
Корална тема и тоналитет функционалних односа
Меменџо, т. 247-271

Lento e calmo
♩ = 54

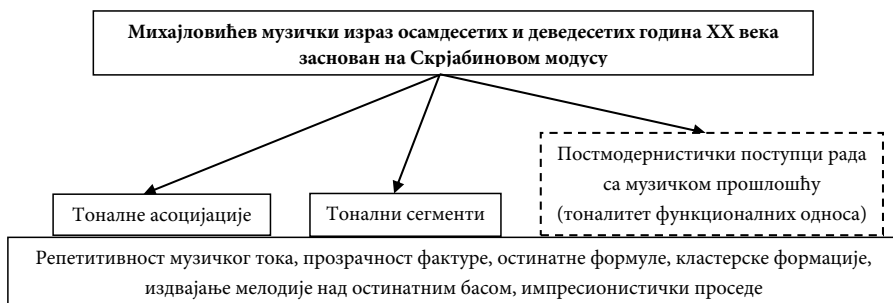
Musical score for measures 260-270, featuring the following instruments and parts:

- Fl. in Solo
- T. tam
- Camp.
- Cd.
- Ar.
- PI
- Vn. I
- Vn. II div. a.6
- VI
- Vc.
- Ch.

Measure numbers 260 and 270 are indicated in boxes above the Fl. in Solo staff. Dynamic markings include *ppp*, *pp*, *p*, and *PP*.

(D:) T -----

Пример 14:
Михајловићев музички израз осамдесетих и деведесетих година XX века

ЛИТЕРАТУРА:

Веселиновић Хофман 1983: М. Veselinović-Hofman, *Stvaralačka prisutnost evropske avangarde u nas*, Београд: Универзитет уметности.

Веселиновић Хофман 1997: М. Veselinović-Hofman, *Fragmenti o muzičkoj postmoderni*, Нови Сад: Матика српска.

Веселиновић Хофман 2007: М. Веселиновић-Хофман, Музика у другој половини XX века, у: М. Веселиновић-Хофман (ред.), *Историја српске музике: српска музика и европско музичко наслеђе*, Београд: Завод за уџбенике, 107-139.

Вујошевић 2011: Н. Вујошевић, Тоналне манифестације Скрјабининовог модуса у Три прелида за клавир Милана Михајловића, у: В. Каначки (ред.), *Српски језик, књижевност, уметност*, књ. 3, Женско писмо/Српска музика у европском контексту, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 61-71.

Вујошевић 2012: Н. Вујошевић, Скрјабининов модус као парадигма Михајловићевог хармонског језика осамдесетих година 20. века. Дуализам тоналног и нетоналног, у: С. Маринковић и С. Додик (ред.), *Владо Милошевић: етномузиколог, композитор и педагог - Традиција као инспирација*, Бања Лука: Академија уметности, 177-200.

Маринковић 1998: С. Маринковић, Питања периодизације музике, Нови Сад: Зборник Матице српске за сценске уметности и музику, 22-23, Нови Сад, 27-50.

Marinković, Sonja. Invention Is More Important - Interview with Milan Mihajlovic. *New Sound*, 2004. http://www.newsound.org.rs/clanci_eng/1Marinkovic.pdf. Proquest. 5. 9. 2010.

Маринковић 2000: С. Маринковић, *Историја српске музике*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Маринковић 2007: С. Маринковић, Музика у XIX веку и првој половини XX века, у: М. Веселиновић-Хофман (ред.), *Историја српске музике: српска музика и европско музичко наслеђе*, Београд: Завод за уџбенике, 71-106.

Маринковић 2010: С. Маринковић, Традиција као изазов: Мементо Милана Михајловића, у: С. Маринковић и С. Додик (ред.), *Традиција као инспирација*, Бања Лука: Академија уметности, Музиколошко друштво Републике Српске, 397-404.

- Маринковић 2012: С. Маринковић, Хорско стваралаштво Милана Михајловића, у: С. Маринковић и С. Додик (ред.), *Традиција као инспирација*, Бања Лука: Академија умјетности, Музиколошко друштво Републике Српске, 201-215.
- Марковић 2007: Т. Марковић, Хорска музика, у: М. Веселиновић-Хофман (ред.), *Историја српске музике: српска музика и европско музичко наслеђе*, Београд: Завод за уџбенике, 331-356.
- Мијатовић 1994/1995: Б. Мијатовић, Кристали сећања: Мементо Милана Михајловића, Београд: *Нови Звук*, 4-5, Београд, 123-132.
- Хофман, Срђан. <http://kcns.org.rs/komentari.pdf>. Proquest. 4. 6. 2010.
- Михајловић, Милан. http://sr.wikipedia.org/sr/Милан_Михајловић. Proquest. 15. 1. 2013.
- Премате 1994: З. Премате, Милан Михајловић: Мементо, Београд: *Pro musica*, 12/13, Београд, 153.

Nevena J. Vujošević

TONALITY AS A PARADIGM: TWO TYPES OF MUSICAL EXPRESSION IN THE WORKS OF MILAN MIHAJLOVIĆ DATING FROM THE EIGHTIES AND NINETIES OF THE TWENTIETH CENTURY

Summary

The paper examines and indicates two types of *musical expression* of Milan Mihajlović (1945) present in his works from the 1980s and 1990s. With undoubtedly tonal provenience, the *musical expression* of this composer is based on the structures from Skryabin's scale sequence as well as on the specific features of this composer's individual style formed as early as the beginning of the eighties of the previous century.

However, along with the features of the composer's individual style preserved from the previous decade of creativity, the compositions from the 1990s reveal one altogether different and specific relation to tradition. While addressing it on the level of a postmodernist work of art with *a sample, a model, and an exemplar*, the tonality of Mihajlović acquires new dimensions. With successful integration of different musical pasts, his tonality is still based on the structures of Skryabin's scale sequence, with the presence of entire tonal complexes within a musical course which not so rarely convey outlines of standard functional relations of the eighteenth and nineteenth centuries. Still in the status of paradigm, the tonality of Mihajlović is defined by the strongly present elements of impressionist stylistic method.

Demonstrative analysis includes six composer's works created in the period of 1986-1996: *Bagatelle* (1986), *Three Preludes* (1986-1989), *Elegy* (1989), of the eighties, and works *Little Mourning Music* (1990), *Memento* (1993) and *Silenzio* (1996), of the nineties.

Key words: Milan Mihajlović, Skryabin's modus, tonality, sample, model, exemplar.

Примљен у септембру 2013.
Прихваћен у децембру 2013.

ПРИКАЗИ

Биљана Влашковић
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац

Наслеђе 26 • 2013 • 269-272

ПИОНИРСКА НАУЧНОФАНТАСТИЧНА СТУДИЈА О ЖАНРУ АЛТЕРНАТИВНЕ ИСТОРИЈЕ

Александар Б. Недељковић, Алтернативне историје 1980-1950,
Лири, Крагујевац, 2013.

Књига Алтернативне историје 1950-1980 Александра Б. Недељковића, која представља допуњену верзију ауторове докторске дисертације, прво је издање у планираној серији научнофантастичних студија у издању издавачке куће Лири из Крагујевца. Дело се састоји од једанаест поглавља. У прва два поглавља – „Аксиологија научне фантастике” и „Алтернативна историја” – теоријски се одређују предмет, методе и циљеви рада, дефинише жанр алтернативне историје као поджанр научне фантастике, и полемише о томе шта је књижевно вредно у СФ жанру, који, како сматра аутор, не припада главном току књижевности. Преосталих девет поглавља баве се анализом седам романа који спадају у жанр алтернативне историје: Почните јубилеум, Човек у високом дворцу, Двери времена, Последњи звездани брод са земље, Паване, Гвоздени сан и Транслатлантски тунел, ура!. Аутор у засебним поглављима представља тачке прекретнице, фабулу и сиже романа, тумачи динамику међуодноса историја и алтернативно-историјске садржине романа, да би се потом осврнуо на ликове у појединачним романима, лингвистичку проблематику и дубинску структуру седам романа.

Из оригиналног наслова дисертације избачена је одредница која указује да се ради о британском и америчком научнофантастичном роману, што би требало нагласити, будући да је жанр алтернативне историје заступљен и на другим језичким подручјима. Сматра се да је зачетник овог жанра шпански писац Жуанот Марторел (Joanot Martorell), који је крајем XV века (1490) написао роман Тиранин Бели, у којем имену витез спречава Турке да освоје Константинопољ. Тематика овог жанра се бави питањем које је, уз онтолошка и егзистенцијалистичка питања, можда најпријемчивије људском духу: како би свет изгледао да је ток историје био макар незнатно или пак радикално другачији?

Алтернативне историје су занимљиве већ по природи теме којом се баве, а додатно их чини занимљивим и актуелним А. Б. Недељковић својим карактеристичним изразом и гласом. Очигледна је ауторова неизмерна жеља да жанр научне фантастике приближи широј читалачкој публици и да га уведе у главни ток књижевности, као и огроман напор који је уложио да истражи, разуме и кроз њему својствено тумачење

прикаже и објасни не само у чему лежи књижевна вредност приказаних романа, већ и да расветли значај остварене историје за настанак тих романа. Резултат је књига са којом се мора ући у дискусију. Поједини делови књиге изненађују својим сјајним увидом у односе између романа и њихових алтернативних историја које аутор анализира, док се, са друге стране, може наићи на спорне догматске тачке у тумачењу, које откривају, како је то рекао др Зоран Пауновић у својој рецензији, да је у питању један „узано усмерени рад који се оштро бори да заступи само један, прецизно дефинисан, ограничен приступ – свој сопствени, покушавајући да својим аргументима, без зазора, оповргне и одбаци друге приступе” (6).

Како аутор исправно предвиђа, најспорнија тачка за многе будуће критичаре ове књиге биће одређивање књижевне вредности једног СФ дела, што је уједно основни циљ овог истраживања. Аксиолошки приступ који је овде заступљен, истиче Недељковић, помало је ризичан јер се одређивање вредности књижевног дела најчешће своди на импресионистичку и сасвим субјективну критику. Водећи рачуна да избегне замке импресионистичког тумачења у које би лако могао упасти, аутор јасно ставља до знања да је циљ његове анализе да створи систем вредновања за оцењивање вредности једног одређеног, уског сегмента СФ прозе, и то прозе чија је тема алтернативна историја (22-23). Стога он даје прецизни преглед вредносних критеријума које примењује у својој анализи (89). Као најважнији критеријум вредности СФ жанра издваја онај према којем свако добро СФ дело мора имати добар новум, односно мора да прикаже нешто потпуно ново у свом фиктивном свету.

Али већ у првом поглављу А. Б. Недељковић пише: „Јасно је да новум може и застаревати и да су многи новуми временом пожутели, и у СФ и у реалистичкој књижевности. Кад се то деси, књижевно дело губи на вредности. Илузорно је тражити само „вечне” књижевне вредности: неке од њих су по природи пролазне” (22). Категорија новума, међутим, није својствена искључиво СФ-у, што се и истиче на једном месту. Намећу се питања: како објаснити чињеницу да многа дела, и поред застарелог новума, задржавају своју вечну књижевну вредност? Да ли читаоце СФ жанра привлачи оно што је научно у том жанру или оно што је фантастично? Да ли је заправо снага људске маште одговорна за то да неко дело прогласимо књижевно вредним, иако је такав суд неминовно субјективан? Шта је, прецизније, научно у алтернативним историјама? Да ли и у овом жанру ипак превласт има машта? Најзад, зашто је термин *Science Fiction* преведен као научна фантастика, а не научна фикција – да ли се речју фантастика желео омаловажити значај фикције као нечега што је пука измишљотина у коју не треба веровати?

Читаоци који буду поставили слична питања, видеће да аутор поступно одговара на многа од њих. Мање је значајно то што ауторови одговори само продубљују дискусију о валидности приказаних ставова, колико је значајна чињеница да он предвиђа спорне тачке и проблеме

са којима ће се читалац сусрети током читања ове студије и на њих спремно одговара. Одговара, на пример, зашто у књизи користи скраћеницу СФ уместо НФ (63), разјашњава разлике између науке и фантастике, а у поглављу „Минимална присутност СФ елемената” тврди да је научно у алтернативним историјама често сведено на минимум, што овај поджанр СФ-а чини нискоесефичним.

Ипак, можда би било добро задржати се на једном важном питању, а то је улога маште у СФ делима. Иако само коментарисање ове теме може да открије да се иза њега налази лаик када је у питању СФ жанр, ова тема је незаобилазна, макар зато што је контроверзна. Поглавље „Буквалност научне фантастике” свакако је најпровокативније поглавље у студији. У њему аутор тврди следеће: „Прави је приступ СФ следећи: схватити, заиста схватити и заиста прихватити, да је у сваком правом СФ делу приказани свет буквално и стварно такав какав у њему јесте” (80).

А. Б. Недељковић је у праву када на више места у делу каже да је овај концепт веома тешко схватити. Нарочито је тешко прихватљива његова тврдња да апсолутно ништа у СФ делима није метафорично. Поставља се питање да ли ова тврдња ограничава лепоту процеса тумачења књижевног дела и сама доприноси често коментарисаном стању СФ књижевности као оне која не припада главном току. Да ли у оваквом догматском и буквалном приступу СФ делима вреба опасност од идентификације читаоца са светом који је представљен у делу, док је тај свет, на крају крајева, фиктиван и егзистира искључиво у самом делу? Знатно касније у књизи, у поглављу које се бави новумом у роману Човек у високом дворцу Филипа Дика, аутор каже: „У СФ, скок у другу реалност је скок у други космос, комплетно другу васељену” (216). Другим речима, у СФ-у, реалност је фикција, а то је, по нашем мишљењу, централни парадокс и изазов научнофантастичне књижевности, који отвара простор за даља истраживања уз нарочити осврт на теорију могућих светова Лубомира Долежела.

Књига Алтернативне историје написана је језиком који нисмо навикли да сусрећемо у уобичајеном академском дискурсу, будући да се аутор опире, како сам истиче, помоћу бембл (“*romo-babble*”), те ствари презентује концизним и разумљивим језиком, понегде са сувише детаља који се неке могу учинити ефемерним, али су надамце забавни и поучни, што књигу чини занимљивом и употребљивом широј читалачкој публици. Фанови СФ-а, како садашњи, тако и будући, наћи ће у овој студији материјал који ће их заинтересовати за даља проучавања у оквиру овог жанра. Ту посебно издвајамо поглавља „Тачке прекретнице”, „Динамика међуодноса историја” и централно поглавље 8 – „Алтернативно-историјске садржине”, у којем се издвајају новуми у појединачним романима. Како је један од циљева ове студије да буде само прва у низу научнофантастичних студија и да покрене крагујевачки фаном, никако је не треба заобићи јер она заслужује пажњу и критички осврт који ће помоћи да се овај циљ оствари. Сигурно је да ће она заинтересовати многе читаоце да прочитају и неке од анализираних романа и препознају различите мо-

гућности жанра алтернативне историје, који подстиче читалачку машту да доживи и проживи нове светове. Са ставовима који су изложени у студији читаоци се могу сложити или не, али неће остати равнодушни на жар и доследност којима професор Александар Б. Недељковић брани своје ставове и помаже научној фантастици да се избори за своје место у главном току књижевности.

АУТОРИ НАСЛЕЂА

Биљана Чубровић

Рођена је 1974. године у Ваљево. Дипломирала на Катедри за енглески језик и књижевност Филолошког факултета у Београду 1997. године. Магистрирала и докторирала на истом факултету 1999, односно 2004. године из области лингвистичких наука. Стручно се усавршавала на Департману за лингвистику Корнел универзитета у САД (Cornell University) (2008. и 2013. године) и на Универзитету у Редингу у Великој Британији (2002). Од 1999. запослена је на матичној катедри, а тренутно ради у звању ванредног професора где предаје фонетику енглеског језика и акустичку фонетику. Аутор је више монографија, уџбеника и приручника из области енглеске лингвистике. Уредник је часописа *Philologia* и помоћник уредника *The Linguistics Journal*. Држала је предавања по позиву у Јапану, Великој Британији и Србији, учествовала на великом броју научних конференција у земљи и иностранству. Августа 2006. године положила је међународни испит из фонетике енглеског језика на Универзитетском колеџу у Лондону (University College London) у организацији Међународног фонетског друштва (International Phonetic Association). Један је од оснивача међународног серкла *English Scholars Beyond Borders* (2013). Области интересовања: артикулаторна и акустичка фонетика, историја енглеског језика и контактна лингвистика.

Марко М. Јанићијевић

Рођен 1982. године у Горњем Милановцу, где је завршио основну школу и гимназију. Дипломирао Општу лингвистику 2004. и магистрирао Науку о језику 2007. г. на Филолошком факултету у Београду. Докторирао на новосадском Филозофском факултету октобра 2010. г. на тему „Ди-курс законских аката: упоредно-дијахронијски приступ” уз менторство проф. Вере Васић. Објавио радове у часописима међународног и националног значаја, зборницима са скупова, те више пута учествовао на научним скуповима у земљи и иностранству. Доцент је на Државном универзитету у Новом Пазару и предаје на неколико студијских програма. Домен научног интересовања је мултидисциплинаран, заснован на проучавању дискурса, као вишедимензионалног феномена комуникационе суштине, и тиче се, пре свега, саме анализе дискурса и њених различитих приступа, затим прагматике, лингвистике права, социолингвистике, когнитивне лингвистике и сродних дисциплина.

Милка В. Николић

Рођена је 1975. године у Ужицу. Дипломирала је 2007. године на Филолошком факултету у Београду, на студијској групи Српски језик и књижевност. Постдипломске студије завршила је на Филозофском факултету Универзитета у Источном Сарајеву. Магистрирала је 2009. године с темом магистарског рада *Поредбене конструкције у историјским романима Добрила Ненадића*. Докторирала је на Филозофском факултету Универзитета у Источном Сарајеву 2012. године, одбравивши докторс-

ку дисертацију под називом Поредбено-начинске конструкције у српском језику. Од 2009. године ради на Учитељском факултету у Ужицу, а од 2013. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу. Области научног и стручног рада др Милке Николић јесу стилистика и методика наставе српског језика. Учествовала је на научним скуповима и објављивала радове у научним часописима у земљи и иностранству.

Јелена Л. Петковић

Рођена је 1975. године у Крагујевцу. Дипломирала је 2002. године на Филолошком факултету у Београду, студије у Крагујевцу, на Катедри за српски језик и књижевност. Ради на изради докторске дисертације Синтакса и семантика двоструке негације у српском језику. Апсолвент је на Природно-математичком факултету Универзитета у Крагујевцу, на Катедри за математику и информатику. Запослена је као асистент на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу. Учествовала је на великом броју научних скупова и конференција у земљи и иностранству и објавила више научних радова.

Славко Ж. Станојчић

Рођен је 1976. у Београду. Студирао је на Групи за општу лингвистику Филолошког факултета у Београду, где је дипломирао 1999. Магистарски рад са темом “Репрезентација и идентитет у прозном књижевном дискурсу (на делу Сл. Селенића ‘Очеви и оци’)” одбранио је 2005. године на Филолошком факултету Универзитета у Београду. Докторску дисертацију под насловом „Лексичко-семантичка анализа дискурса уџбеничких текстова” одбранио је 2012. Тренутно ради као доцент у наставно-научној области Општа лингвистика, на Филолошко-уметничком факултету Универзитета у Крагујевцу. Аутор је више стручних радова и студија.

Горан Дринчић

Аутор ради као преводилац и сарадник у настави на Институту за стране језике Универзитета Црне Горе у Подгорици. Дипломирао је на одсеку за енглески језик и књижевност Филозофског факултета у Никшићу, док је постдипломске специјалистичке и магистарске студије преводилаштва завршио на Институту за стране језике у Подгорици. Докторанд на Филолошком факултету у Београду. Аутор десетак научних и стручних радова из области теорије превођења и лингвистике, те учесник више домаћих и међународних лингвистичких конференција.

Милан Милановић

Рођен је 1977. године у Крагујевцу. Основне и дипломске – мастер студије завршио је на Филолошком факултету Универзитета у Београду, где тренутно похађа наставу на докторским студијама. Од 2003. године запослен је на Катедри за англистику Филолошко-уметничког факултета у Крагујевцу, а од 2009. године ангажован је као хонорарни сарадник на

Економском факултету Универзитета у Крагујевцу. Поља интересовања: тестирање, евалуација, ЕСП, конференцијско превођење.

Ана Милановић

Рођена је 1986. године у Крагујевцу. Дипломирала је на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, на Катедри за англистику, а дипломске - мастер студије завршила је на Филолошком факултету Универзитета у Београду где тренутно похађа наставу на докторским студијама. Бави се контактном лингвистиком, тестирањем знања страног језика, семантиком, лексикологијом, и превођењем.

Дарко Димитровски

Рођен је 1978. године. Запослен је као асистент на Факултету за хотелијерство и туризам у Врњачкој Бањи. Магистрирао је хотелијерство на департману за географију, туризам и хотелијерство, на ПМФ-у, Универзитета у Новом Саду. Предмет његовог научно-истраживачког рада су теме из области туризма и хотелијерства, које је обрадио и објавио у страним и домаћим научним часописима (Actual problems of economics, Procedia environmental sciences, Теме, Економика, Економски сигнали, Шумадијски анали и други).

Дејан Каравесовић

Рођен је 1977. године у Кумасију (Република Гана). Дипломирао је 2001. године на Катедри за енглески језик и књижевност Филолошког факултета у Београду. Запослен је као Виши лектор за енглески језик на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, на коме је и студент докторских студија. Учествовао је на многобројним стручним конференцијама и објавио је бројне радове у релевантним стручним и научним часописима (Српски језик, Наслеђе, Узданица и др.). Области научног интересовања: преводилаштво, синтакса глаголских облика, контрастивна лингвистика и социолингвистика.

Гордана Средовић Трпески

Рођена је 1977. године у Чачку. После завршене Гимназије у Чачку, дипломирала је 2000. године на Филолошком факултету Универзитета у Београду на одсеку за Англистику. Звање мастер професор стекла је одбраном мастер рада на матичном факултету у јуну 2011. године. Искуство стиче радом у неколико школа, радећи са свим узрасним групама, а од 2006. године запослена је у ОШ „Вук Караџић” у Чачку. За све то време активно посећује научне скупове, предавања и семинаре. Била је члан неколико удружења професора енглеског језика. Бави се превођењем. Области интересовања су јој фонетика, компаративна лингвистика, синтакса енглеског језика и превођење.

Снежана Зечевић

Рођена је 1985. године у Новом Пазару. Дипломирала је на Филозофском факултету Универзитета у Приштини, на Катедри за енглески језик и књижевност 2008. године, док је дипломске академске студије завршила у Новом Саду. Тренутно завршава другу годину докторских студија, модул Наука о језику, на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу. Радила је као наставник енглеског језика и књижевности у основној школи „Сутјеска” у Рашки неколико година, а тренутно ради као асистент на Филозофском факултету у Косовској Митровици. Учествовала је на неколико научних скупова и објавила више научних радова.

Марина Крстајић

Рођена је 1979. год. у Подгорици, гдје завршава основну школу и гимназију. Основне студије завршила је на Филозофском факултету у Никшићу, на којем и магистрира на тему *Рефлекси јаша иза сонанша р* (правописна рјешења). На истом факултету тренутно се налази пред обдраном докторске тезе на одсеку Наука о језику. Њена докторска теза презентује језичко-стилске одлике црногорске лирске народне поезије, а њена истраживања и интересовања обухватају и много шире домене. Тренутно је запослена као професор у Средњој економској школи у Подгорици.

Весна Цакелјић

Рођена 1956. у Бањалуци, научни истраживач и књижевни преводилац из Београда. Докторирала је франкофону књижевност у Паризу. Ванредни професор на Факултету организационих наука где предаје француски језик струке. Аутор две монографије: *Identité de la femme noire dans la nouvelle africaine* (2007) и *La nouvelle francophone d’Afrique noire. Écriture et constructions identitaires* (2013), као и два приручника за француски пословни језик: *Management.com*, *Француски језик у пословању* (2008) и *Lexique des affaires* (2013). Објавила је значајне стручне радове и низ превода са француског, међу којима су есеји и романи Амина Малуфа, као и сабрана поезија Леополда Седара Сенгора под насловом *На позив расе од Сабе* (2009). Приредила је неколико антологија, од којих је последња: *Nouvelles de Serbie* изашла у Паризу 2012. Области интересовања: франкофона књижевност, африканистика, постколонијалне студије, проблематика идентитета. Добитник је више књижевних награда, и носилац француског одликовања Витеза Реда Академских палми.

Nicolas Balutet

(1976) enseña el español en la Universidad “Jean Moulin” de Lyon en Francia. Especialista de literatura latinoamericana contemporánea y de historia de la Mesoamérica prehispánica, ha publicado muchos libros entre los cuales cabe destacar *Ars homoerótica. Escribir la homosexualidad en las letras hispánicas* (París, Ediciones Publibook Université, 2006), *Homosexualité et imaginaire sexuel chez les Aztèques* (Oxford, Archaeopress, 2008) y *El comentario de*

textos literarios (Berriozar, Cénlit Ediciones, 2010). Desde 2009, dirige dos colecciones, « Terres hispaniques » (Editions Publibook Université, Paris) y « Homotextualités » (L'Harmattan, Paris) y, desde 2001, es el asesor del Decano de la Facultad de Idiomas para la Comunicación.

Биљана Влашковић

Рођена 1979. године у Крагујевцу. Дипломирала 2007. године на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, на одсеку енглески језик и књижевност. Ради на ФИЛУМ-у (Крагујевац) као асистент у настави. На истом факултету је и студент докторских студија, у оквиру којих ради на изради докторске дисертације под насловом Историја у драмском стваралаштву Џорџа Бернарда Шоа: контекст, текст и метатекст.

Ана Станковић

Рођена 1986. године у Јагодини. Дипломирала на Филолошком факултету у Београду, на групи Српска књижевност и језик са општом књижевношћу. Од 2011. похађа докторске академске студије на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу (смер Наука о књижевности). Ради у Гимназији „Светозар Марковић” у Јагодини као професор српског језика и књижевности. Поља научног интересовања су јој народна књижевност, архетипски и митски обрасци, савремена књижевност.

Весна Лопичић

Рођена 1959, редовни професор англоамеричке књижевности и културе на Филозофском факултету у Нишу. Аутор је студије Пад у културу: људска природа у делу В. Голдинга и М. Етвуд (2002), монографије *Aspects of Autobiography: The Book of Revenge* (2008), збирке есеја о канадској књижевности *Developing Identities: Essays on Canadian Literature* (2007), као и уџбеника и више антологија за студенте англистике. Као есејиста и преводилац, бави се енглеском и канадском књижевношћу. Превела је студију Т. С. Елиота Ка дефиницији културе, више збирки поезије, кратких прича и роман *Lola by Night* Нормана Равина. Приредила је публикације *Identity Issues: Literary and Linguistic Landscapes* (Cambridge Scholars Publishing, 2010), *Challenging Change: Literary and Linguistic Aspects* (Cambridge Scholars Publishing, 2012) и *Values Across Cultures and Times* (Cambridge Scholars Publishing, 2014) са Биљаном Мишић-Илић, десет научних зборника, четири антологије за студенте и две антологије о дијаспори у Канади.

Никола Бубања

Ради као доцент Катедре за англистику Филолошко-уметничког факултета у Крагујевцу. Основне студије енглеског језика и књижевности завршио је на Филолошком факултету у Београду (студије у Крагујевцу). Магистрирао је и докторирао на Филолошком факултету у Београду.

Др Јелена В. Петровић

Рођена у Крагујевцу (1972), запослена је на ФИЛУМ-у као доцент на предмету Пројектовање облика, Одсек примењене и ликовне уметности, на катедри за Унутрашњу архитектуру. Посебна научна област истраживања којом се бави- Архитектура и урбанизам, а уметничка-Естетика, Архитектонска композиција и Теорија пропорција, из којих има многобројне ауторске пројекте.

Виолета Цветковска Оцокољић

Рођена је 1975. године у Земуну. Ради као доцент (2008) на Факултету за културу и медије Мегатренд универзитета у Београду. Објавила је бројне радове из области визуелне културе, религије, медија и економије. Учествовала је на бројним конференцијама у земљи и иностранству (Шпанија, Куба, Грчка, Румунија, Турска, Италија, Хрватска и др.). Аутор је уџбеника Комуникација: човек и култура (2009) и коаутор уџбеника Пословна комуникација (2007).

Татјана Цветковски

Рођена је 1973. године у Београду. Ради као редовни професор (2011) на Факултету за пословне студије Мегатренд универзитета у Београду. Објавила је бројне радове из области економије, медија и визуелне културе. Учествовала је на бројним конференцијама у земљи и иностранству, као излагач и као предавач по позиву. Аутор је више уџбеника из области организационе културе и људских ресурса и коаутор је уџбеника Комуникација: човек и култура (2009).

Невена Вујошевић

Рођена је 1980. године у Београду. Дипломирала је на Факултету музичке уметности у Београду 2004. године, област Музичка теорија, са темом Особености хармонског језика Сергеја Прокофјева. Магистрирала је на истом факултету, област Музичка теорија, на тему Аналитички приступ хармонском језику Сергеја Прокофјева, 2009. године. Тренутно ради на докторској дисертацији Музичка форма у контексту општег музичког образовања: перцепција, организација музичке целине, методика, на Факултету музичке уметности у Београду. Запослена је као асистент на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, на предметима из области Музичке теорије. Учествовала је на више конференција и научних скупова, националног и интернационалног карактера. Пише и објављује радове из области музичке теорије и анализе, као и радове који се баве интердисциплинарним проучавањем психологије музике, музичке теорије и музичке педагогије.

УПУТСТВО АУТОРИМА ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА ЗА ШТАМПУ

1. Радови треба да буду достављени електронски, у прилогу – као отворени документ (Word, формати .doc или .docx), на електронску адресу редакције *Наслеђа*: nasledje@kg.ac.rs.

2. **Дужина рукописа**: до 15 страница (28.000 карактера).

3. **Формат**: *фонти*: Times New Roman; *величина фонтиа*: 12; *размак између редова*: Before: 0; After: 0; Line spacing: Single.

4. **Параграфи**: *формати*: Normal; *први ред*: увучен аутоматски (Col 1).

5. **Име аутора**: Наводе се име(на) аутора, средње слово (препоручујемо) и презиме(на). Име и презиме домаћих аутора увек се исписује у оригиналном облику (ако се пише латиницом – са српским дијакритичким знаковима), независно од језика рада.

6. **Назив установе аутора (афилијација)**: Непосредно након имена и презимена наводи се пун (званични) назив и седиште установе у којој је аутор запослен, а евентуално и назив установе у којој је аутор обавио истраживање. У сложеним организацијама наводи се укупна хијерархија. Ако је аутора више, а неки потичу из исте установе, мора се, посебним ознакама или на други начин, назначити из које од наведених установа потиче сваки од аутора. Функција и звање аутора се не наводе.

7. **Контакт подаци**: Адресу или електронску адресу аутор ставља у напомену при дну прве странице чланка. Ако је аутора више, даје се само адреса једног, обично првог.

8. **Језик рада и писмо**: Језик рада може бити српски, руски, енглески, немачки, француски или неки други европски, светски или словенски језик, раширене употребе у међународној филолошкој комуникацији. Писмо на којем се штампају радови на српском језику јесте ћирилица.

9. **Наслов**: Наслов треба да буде на језику рада; треба га поставити центрирано и написати великим словима.

10. **Апстракт**: Апстракт треба да садржи циљ истраживања, методе, резултате и закључак. Треба да има од 100 до 250 речи и да стоји између заглавља (наслов, имена аутора и др.) и кључних речи, након којих следи текст чланка. Апстракт је на српском или на језику чланка. [Техничке пропозиције за уређење: формат – фонт: Times New Roman, Normal; величина фонта: 10; размак између редова – Before: 0; After: 0; Line spacing: Single; први ред – увучен аутоматски (Col 1).]

11. **Кључне речи**: Број кључних речи не може бити већи од 10. Кључне речи дају се на оном језику на којем је написан апстракт. У чланку се дају непосредно након апстракта. [Техничке пропозиције за уређење: формат – фонт: Times New Roman, Normal; величина фонта: 10; први ред – увучен аутоматски (Col 1).]

12. **Претходне верзије рада**: Ако је чланак био изложен на скупу у виду усменог саопштења (под истим или сличним насловом), податак о томе треба да буде наведен у посебној напомени, при дну прве стране

чланка. Не може се објавити рад који је већ објављен у неком часопису: ни под сличним насловом нити у измењеном облику.

13. Навођење (цитирање) у тексту: Начин позивања на изворе у оквиру чланка мора бити консеквентан од почетка до краја текста. **Захтева се следећи систем цитирања:**

... (Ivić 2001: 56-63)..., / (в. Ivić 2001: 56-63)..., / (уп. Ivić 2001: 56-63)... / М. Ivić (2001:56-63) сматра да...[наводнике и полунаводнике обележавати на следећи начин: „ / ’ ”]

14. Напомене (фусноте): Напомене се дају при дну стране у којој се налази коментарисани део текста. Могу садржати мање важне детаље, допунска објашњења, назнаке о коришћеним изворима итд., али **не могу бити замена за листу референци** (види под 16), **нити могу заменити горе захтевани начин навођења (цитирања) у тексту** (види под 13). [Техничке пропозиције за уређење: формат – Footnote Text; први ред – увучен аутоматски (Col 1); величина фонта – 10; нумерација – арапске цифре.]

15. Табеларни и графички прикази: Табеларни и графички прикази треба да буду дати на једнообразан начин, у складу с лингвистичким стандардом опремања текста.

16. Листа референци (литература): Цитирана литература обухвата по правилу библиографске изворе (чланке, монографије и сл.) и даје се искључиво у засебном одељку чланка, у виду листе референци. Литература се наводи на крају рада, пре резимеа. **Референце се наводе латиницом** и исписују на доследан начин, абецедним редоследом. Референце изворно публиковане ћирилицом или неким другим писмом могу се (иако то није неопходно) након обавезног латиничног облика (у који се такве референце морају транслитеровати), према у даљем тексту наведеним примерима, са знаком [orig.], навести у свом оригиналном облику.

Ако се више библиографских јединица односе на истог аутора, оне се хронолошки постављају. **Референце се не преводе на језик рада.** Саставни делови референци (ауторска имена, наслов рада, извор итд.) наводе се на следећи начин:

[за књигу]

Jakobson 1978: R. Jakobson, *Ogledi iz poetike*, Beograd: Prosveta. [orig.] Jakobson 1978: P. Jakobson, *Oгледи из поетике*, Београд: Просвета.

[за чланак]

Radović 2007: B. Radović, *Putevi opere danas*, Kragujevac: *Nasleđe*, 7, Kragujevac, 9-21. [orig.] Радовић 2007: Б. Радовић, Путеве опере данас, Крагујевац: *Наслеђе*, 7, Крагујевац, 9-21.

[за прилог у зборнику]

Radović-Tešić 2009: M. Radović-Tešić, *Korpus srpskog jezika u kontekstu savremenih jezičkih razdvajanja*, u: M. Kovačević (red.), *Srpski jezik, književnost, umetnost*, knj. I, *Srpski jezik u upotrebi*, Kragujevac: Filološko-umetnički fakultet, 277-288. [orig.] Радовић-Тешић 2009: М. Радовић-Тешић, Корпус српског језика у контексту савремених језичких раздвајања, у: М. Ковачевић (ред.), *Српски језик, књижевност, уметност*, књ. I, Српски језик у употреби, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 277-288.

[за радове штампане латиницом]

Biti 1997: V. Biti, *Pojmovnik suvremene književne teorije*, Zagreb: Matica hrvatska.

[за радове на страном језику – латиницом]

Lyons 1970: J. Lyons, *Semantics I/II*, Cambridge: Cambridge University Press.

[за радове на страном језику – ћирилицом]

Plotnjikova 2000: A. A. Плотникова, *Словари и народная культура*, Москва: Институт славяноведения РАН.

Радове истог аутора објављене исте године диференцирати додајући *a, b, c* или *a, б, в*, нпр.: 2007*a*, 2007*b* или 2009*a*, 2009*б*.

Ако има два аутора, навести оба презимена, нпр.: *Simić, Ostojić*; ако их има више: после првог презимена (а пре године) додати *et al* или *u gp*.

Ако није прво издање, ставити суперскрипт испред године, нпр.:

Lič ²1981: G. Leech, *Semantics, Harmondsworth etc.: Penguin Books*.

[Техничке пропозиције за уређење: формат – фонт: Times New Roman, Normal; величина фонта: 11; размак између редова – *Before: 0; After: 0; Line spacing: Single*; први ред: куцати од почетка, а остале увући аутоматски (Col 1: опција Hanging, са менија Format)]

Поступак цитирања докумената преузетих са Интернета:

[монографска публикација доступна on-line]

Презиме, име аутора. *Наслов књиге*. «адреса са интернета». Датум преузимања.

Нпр.: Veltman, K. H. *Augmented Books, knowledge and culture*. <<http://www.isoc.org/inet2000/cdproceedings/6d.>>. 02.02.2002.

[прилог у серијској публикацији доступан on-line]

Презиме, име аутора. Наслов текста. *Наслов периодичне публикације*, датум периодичне публикације. Име базе података. Датум преузимања. Нпр.: Du Toit, A. Teaching Info-preneurship: student's perspective. *ASLIB Proceedings*, February 2000. Proquest. 21.02.2000.

[прилог у енциклопедији доступан on-line]

Име одреднице. *Наслов енциклопедије*. «адреса са интернета». Датум преузимања.

Нпр.: Tesla, Nikola. *Encyclopedia Britannica*. <<http://www.britannica.com/EVchecked/topic/588597/Nikola-Tesla>>. 29. 3. 2010.

17. Резиме: Резиме рада јесте у ствари апстракт или проширени апстракт **на енглеском језику**. Ако је језик рада енглески, онда је резиме обавезно на српском или неком од словенских или светских језика (осим енглеског). Резиме се даје на крају чланка, након одељка *Листа референци (литература)*. Превод кључних речи на језик резимеа долази после резимеа. [Техничке пропозиције за уређење: формат – фонт: Times New Roman, Normal; величина фонта: 11; размак између редова – *Before: 0; After: 0; Line spacing: Single*; први ред – увучен аутоматски (Col 1).]

18. Биографија: У биографији, која не треба да прелази 250 речи, навести основне податке о аутору текста (година и место рођења, институција у којој је запослен, области интересовања, референце публикованих књига).

Уредништво
Наслеђа

Листа рецензената

У рецензирању радова пристиглих за објављивање у Наслеђу 26,
учествовали су и

Проф. др Борис Хлебџ,
Филолошки факултет у Београду
Проф. др Милан Алексић,
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
Проф. др Мирјана Мишковић-Луковић,
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
Проф. др Владимир Сенић,
Факултет за хотелијерство и туризам у Врњачкој Бањи, Универзитет у
Крагујевцу
Проф. др Катарина Мелић,
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
Проф. др Зоран Комадина,
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
Проф. др Драган Бошковић,
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
Доц. др Часлав Николић,
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
Доц. др Томислав Павловић,
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
Доц. др Сања Ђуровић,
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
Доц. др Радмила Пауновић Штајн,
Државни универзитет у Новом Пазару
Доц. др Никола Бубања,
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
Доц. др Мирјана Секулић,
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
Доц. др Душан Живковић,
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
Доц. др Владимир Поломац,
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу
Доц. др Владимир Карановић,
Филолошки факултет у Београду
Доц. др Александар Б. Недељковић,
Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу

којима се искрено захваљујемо на професионалности и колегијалности.

Уредништво *Наслеђа*

Уредништво / Editorial Board

Проф. др Драган Бошковић / dr Dragan Bošković, Associate Professor
Главни и одговорни уредник / Editor in Chief

Доц. др Никола Бубања / dr Nikola Bubaња, Assistant Professor
Оперативни уредник / Managing editor

Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац	Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац	mr Valerija Kanački, Assistant Professor Faculty of Philology and Arts, Kragujevac
Доц. др Сања Пајић	Доц. др Сања Пајић	dr Sanja Pajić, Assistant Professor
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац	Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац	Faculty of Philology and Arts, Kragujevac
Проф. др Никола Рамић	Проф. др Никола Рамић	dr Nikola Ramić, Associate Professor
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац	Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац	Faculty of Philology and Arts, Kragujevac
Проф. др Катарина Мелић	Проф. др Катарина Мелић	dr Katarina Melić, Associate Professor
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац	Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац	Faculty of Philology and Arts, Kragujevac
Проф. др Анђелка Пејовић	Проф. др Анђелка Пејовић	dr Anđelka Pejović, Associate Professor
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац	Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац	Faculty of Philology and Arts, Kragujevac
Проф. др Бојинка Петронијевић	Проф. др Бојинка Петронијевић	Prof. Božinka Petronijević, PhD
Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац	Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац	Faculty of Philology and Arts, Kragujevac
Проф. др Персида Лазаревић ди Ђакомо	Проф. др Персида Лазаревић ди Ђакомо	Prof. Persida Lazarević di Đakomo, PhD
Универзитет „Г. д Анунцио”, Пескара, Италија	Универзитет „Г. д Анунцио”, Пескара, Италија	The G. d'Annunzio University, Pescara, Italia
Проф. др Ала Татаренко	Проф. др Ала Татаренко	Prof. Ala Tatarenko, PhD
Филолошки факултет Универзитета „Иван Франко”, Лавов, Украјина	Филолошки факултет Универзитета „Иван Франко”, Лавов, Украјина	Faculty of Philology, “Ivan Franko” National University of Lviv, Ukraine
Проф. др Михај Радан	Проф. др Михај Радан	Prof. Mihaj Radan, PhD
Факултет за историју, филологију и теологију, Тимишвар, Румунија	Факултет за историју, филологију и теологију, Тимишвар, Румунија	Faculty of Letters, History and Theology, Timisoara, Romania
Проф. др Димка Савова	Проф. др Димка Савова	Prof. Dimka Savova, PhD
Факултет за словенску филологију, Софија, Бугарска	Факултет за словенску филологију, Софија, Бугарска	Faculty of Slavic Studies, Sofia, Bulgaria
Проф. др Јелица Стојановић	Проф. др Јелица Стојановић	Prof. Jelica Stojanović, PhD
Филозофски факултет, Никшић, Црна Гора	Филозофски факултет, Никшић, Црна Гора	Faculty of Philosophy in Nikšić, Montenegro

Секретар уредништва / Editorial assistant

Анка Ристић / Anka Ristić

Лектор / Proofreader

Јелена Петковић / Jelena Petković

Преводац / Translator

Александар Радовановић / Aleksandar Radovanović
Јасмина Теодоровић / Jasmína Teodorović

Ликовно-графичка опрема / Artistic and graphic design

Слободан Штетих / Slobodan Štetić

Технички уредник / Technical editor

Срђан Стевановић / Srđan Stevanović
Стефан Секулић / Stefan Sekulić

Издавач / Publisher

Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац / Faculty of Philology and Arts Kragujevac

За издавача / Published by

Иван Коларић / Ivan Kolarić
декан / dean

Адреса / Address

Јована Цвијића б.б, 34000 Крагујевац/Jovana Cvijića b.b, 34000 Kragujevac
тел/phone (+381) 034/304-277
е-mail: nasledje@kg.ac.rs
www.filum.kg.ac.rs/Филум/Издавачка делатност

Жиро рачун (динарски)
840-1446666-07, партија 97
Сврха уплате: Часопис „Наслеђе”

Штампа / Print

ГЦ Интерагент, Крагујевац / GC Interagent, Kragujevac

Тираж / Impression

150 примерака / 150 copies

Наслеђе излази три пута годишње / *Nasleđe* comes out three times annually

---

Издавање овог часописа финансијски помаже Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

82

НАСЛЕЂЕ : часопис за књижевност, језик, уметност и културу / главни и одговорни уредник Драган Бошковић. – Год. 1, бр. 1 (2004) - . - Крагујевац (Јована Цвијића бб) : Филолошко-уметнички факултет, 2004- (Крагујевац : ГЦ Интерагент). - 24 cm

Три пута годишње
ISSN 1820-1768 = Наслеђе (Крагујевац)
COBISS.SR-ID 115085068